

ԱՐՑԱԽԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆԵՐ
(*հոդվածների ժողովածու*)

SCIENTIFIC READINGS
(*collection of articles*)

НАУЧНЫЕ ЧТЕНИЯ
(*сборник статей*)

II

Ստեփանակերտ- 2016

ՀՏԴ001
ԳՄԴ72
Գ602

**Արցախի անկախության հռչակման
25-րդ տարեդարձին նվիրված միջազգային
ուսանողական գիտաժողովի նյութեր**

*Տպագրվում է Արցախի պետական համալսարանի
Գիտական խորհրդի որոշմամբ*

Գիտաժողովի խորհուրդ

Վ. Ավանեսյան – ԱրՊՀ պրոռեկտոր
Ա. Սարգսյան – ԼՂՀ ԿԳՆ փոխնախարար
Վ. Յարամիշյան – ԱրՊՀ պրոռեկտոր
Գ. Սահակյան – ԱրՊՀ պրոռեկտոր
Ա. Առստամյան – ԱրՊՀ դեկան
Ռ. Մանգասարյան – ԱրՊՀ դեկան
Է. Հայրապետյան – ԱրՊՀ դեկան
Շ. Այդինյան – ԱրՊՀ դեկան
Վ. Միրզոյան – ԱրՊՀ դեկան
Ա. Ալեքսանյան – ԱրՊՀ ամբիոնի վարիչ
Ա. Խաչատրյան – ԱրՊՀ ամբիոնի վարիչ
Ս. Խանյան Բ.Գ.դ., պրոֆեսոր

ԱրՊՀ ՌԻԳԸ ղեկավար՝ Ա. Թադևոսյան

Գիտական ընթերցումներ II: Հոդվածների ժողովածու.-
Գ 602 Ստեփանակերտ: ԱրՊՀ հրատ., 2017. 222էջ:

ՀՏԴ 001
ԳՄԴ 72

ISBN 978-9939-1-0570-3

© ԱրՊՀ հրատ., 2017

ՀՏԴ 159.942

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ

Armine Sevumyan

ArSU Psychology mag.1 course

Yaramishyan Vitya B., candidate of psychological sciences

THE MEDIA AS A REASON FOR THE FORMATION OF TEENAGERS AGGRESSIVE BEHAVIOR

Key words - Aggression, aggressiveness, aggressive behavior, mass-media, adolescence, negative factor, modern technologies, identification

Summary

The basic problems of teenagers' aggressiveness are revealed and discussed in the article. Aggression, aggressive behavior in adolescence and the destructive role of Mass media in the formation of teenagers' behavior are highlighted. The Internet and Mass media are the main means of leisure for the teenagers, therefore these two means are becoming a chief builder, a guide and a driving force in the psychosocial transformations of the teenagers of the Armenian community.

Արմինե Շևումյան

Արцахский государственный университет (АрГУ)

2016-2017 учебный год, Факультет педагогики и спорта,

Психология 1-й Курс магистратуры

Научный руководитель - к.п.н. Ярамишян Витя Беникович

Ключевые слова - Агрессия, агрессивность, агрессивное поведение, масс-медиа, подростковый возраст, негативный фактор, современные технологии, идентификация.

Резюме

В статье обсуждается и раскрывается основная проблема агрессии в современного подростка, подчеркивается агрессивность, проявления агрессивного поведения в подростковом возрасте и деструктивной роли СМИ в формировании их агрессивного поведения. Интернет и средства массовой информации являются основным источником развлечения для подростков, поэтому, эти две меры становятся основным создателями психо-социальных преобразований, армянского общества, и движущей силой сопровождающей подростков.

Արմինե Մեումյան

Արցախի պետական համալսարան,

Մանկավարժության և սպորտի ֆակուլտետ,

հոգեբանություն մագիստրատուրա 1 կուրս

Գիտական ղեկավար՝ հոգեբ. գիտ. թեկնածու,

դոցենտ Յարամիշյան Վիտյա

Բանալի բառեր՝ ագրեսիա, ագրեսիվություն, ագրեսիվ վարք, զանգվածային լրատվամիջոցներ, մեդիա, դեռահասության տարիք, բացասական գործոններ, ժամանակակից տեխնոլոգիաներ, նույնականացում:

Ամփոփում

Հոդվածում քննարկվում և բացահայտվում է ժամանակակից դեռահասի ագրեսիվության հիմնախնդիրը, շեշտվում է ագրեսիայի, ագրեսիվ վարքի դրսևորումները դեռահասության տարիքում և լրատվամիջոցների դեստրուկտիվ դերը նրանց ագրեսիվ վարքագծի ձևավորման ուղղությամբ: Համացանցը և լրատվամիջոցները դեռահասների համար ժամանցի ամենազվազան միջոցն են, հետևաբար՝ այս երկու միջոցները վերածվում են հայ հանրության դեռահասների սոցիալ-հոգեբանական փոխակերպումների գլխավոր կերտողը, ուղեկցողն ու շարժիչ ուժը:

In recent years, the study of aggressive behavior in human psychology has become one of the urgent issues. Numerous books and articles are published which are dedicated to that issue, also studies, seminars and conferences are held. However, here, a scientific fashion is not spoken about, but the danger faced by the society in the 21st century. The 21st century is known as the era of technology which has positive and important role. However, it should be noted that it also has a

negative influence on our present society, because it also got a wide information flow manner. Life events are tempestuous, social inequalities became more visible, aggressiveness in the mass-media and the Internet and presence of antisocial immoral social models which bring to the intense state that also makes the teenager show aggressiveness.

Studying newspapers and magazines, every day TV terrible events, mass killings, attacks, torture of children, acts of terrorism, causes you a desire to say that we are living in an era where human violence reached a high, unprecedented level. Facing events that are going on around us, we should take note of the fact that aggressive behavior and manifestation of behavior's deviation can be observed at every step, of course, of different depth. In last decades throughout the world and especially in the CIS countries, it is noticed the growth of violence with a special implemented cruelty.

Hence, it would be wrong not to say that the cruel violence is not only in the 21st century that has, it would be better to say that every era had its share of violence.

So if we think and accept that aggression always accompanies humanity, then naturally arises one important question: is it possible to take measures to reduce the intensity and aggression control. The answer largely depends on whether the psychology that we tend to adopt an approach theory.

Psychological literature separates 3 main approaches to: the nature of the aggression, its structure and features.

Aggression as a motivation, with the help of which to prevent aggression, to reduce the probability of more aggressive intensity increases when it is viewed as an incentive D.Zilman L. Berkovits, S.Miller, D.Dolard. [3,299]

Aggression as an instinct, congenital aspiration by death and destructions.

The most popular theoretical formula about aggression is that aggression is considered as an instinctive behavior, that the human being is "hereditarily" programmed for such actions. If we look at that issue from this aspect according R.Ardri, D. Zilman, K.Froyd, Z.Froyd, of the aggression is like a stable quality, which can only temporarily be constrained or it is more effective to direct it to any less important object. [4,71]

Aggression as a social behavior achieved in a result of social influences. Without denying possible influence on the biological and genetic factors of aggressive behavior, many researchers as A.Skinner, R.Beron, D.Richdson suppose that in target case aggression is viewed as a social behavior obtained from social effects, on formation of which influence many situational, social and cognitive factors, and if we are able to realize these factors' nature and tendencies acquired by time, in that case providing suitable conditions it can control or even eliminate. [6,221] Within discussed issue a disturbing resonance brings aggression, aggressive manifestation of adolescence and growing crimes as a result.

Naturally, this interesting and at the same time complex issue has a number of unexplored and unstudied questions, with which the target issue is brought up.

Adolescence has its specific developing stage. Adapting age requirements usually can be followed by aggressive reactions. Age crisis which are followed by aggression growth, are connected with the new requirements that are not satisfied with present relations and abilities. The result of teenagers' aggressive behavior are political, social- economic and social ecological instability, anti-cultural or wrong cultural influence, a change of value systems at teenage period, adverse family conflicted relations, lack of control of the child's behavior, parents' overbusyness, stores wide prevalence, influence of the Internet, the wrong choice of movies.

All these phenomena are directly or indirectly reflected and has their impact on the formation and development of children and somehow cause aggressiveness of adolescents. According to Bandura, the main models of aggression's replication are subcultures, mass-media and family. [2,736] Let us see what kind of role the media has in the replication of aggressive behavior. Through replication the whole process of aggressive behavior and aggressive thoughts can be

classified as follows: when the teenager is an eyewitness of the aggressive behavior by mass-media or in real life, he discovers new methods for aggressive behavior. It means he learns new ways of verbal and physical aggressive behavior, which he didn't own before. A person seeing the aggressive behavior of others, can radically change his behavior, review the restrictions applying to himself, that if others allow themselves aggressive behavior and are not punished, then he can do so. Person's permanent observation of aggression can cause others' pain and loss of sensory interpretative. In such cases, the observer adapts to aggression so, that aggression is not considered as a special form of behavior, therefore, aggression can also be used if possible. Observing permanent aggression can alter individual perception of reality. People who regularly witness scenes of violence, can perceive the surrounding world as aggressive and hence, in different situations they can be aggressive towards others.

If adolescents have a positive emotional attitude, then they tend to avoid, omit negative information, and vice versa, if they are living aggressive, negative emotional stress, then they tend to absorb more negative and aggressive nature of the information and avoid to notice information containing positive emotions, and as a result, find themselves in a circle. Since aggression as a reaction to the other person causes or respond to aggression or depression, then we can suppose that intense, conflictive atmosphere, depression and frustration of inhabitation of our country besides objective factors (social problems), there is also the mass-media and the Internet's contribution. Based on the written above, it can be supposed that the mass-media and the Internet overpower aggressive, depressive emotions to the audience, which in its turn can lead to the evasion of the information containing positive emotions and aggressive, conflictive formation of an atmosphere. While the existence of internal intense, conflictive atmosphere are unpleasant in any country and it creates difficult psychological situation.

Except causing aggression, mass-media forming an image of the invented world, make people believe that this is the reality. As short so long-term fragment of the anti-social mass-media affects, especially on children and teenagers. Mostly, the models of aggressive behavior of the children are taken from three sources: family, age-mates and the mass-media. The mass-media differs from two others in a way of not real contacts and impressions as a result of media influence.

There are also known private cases when children or adults watch aggressive films then decrease in aggression is noticed. The impact of televised aggression also depends on the audience available social positions. In such cases A. Nalchajyan offers to analyze the possibility of collateral reactions. [3,301]

The cause of aggression also depends on the aggressive behavior of existing social attitudes of the audience; at some people aggressive materials aggravate aggressive mood, whereas some, on the contrary, aggravate the anti-aggressive positions. TV production increases aggression to addicted audience, but to the audience with less negative attitude towards aggression it makes decrease. About the impact of objects that do not yet have a steady aggressive or non-aggressive social positions, aggressive materials can form aggressive social positions. Show-business and tough fighting films, horror films main consumers are young people whose I-concept have not yet formed, and the aggressive characters of the films become authoritative and copying source for them.

Observing aggressive materials, the authorities are also very important as well, for example the behavior of the parents or other influential persons. If the parents of the teenagers during the film encourages aggression, so the possibility grows in the forming of aggressive social attitudes, and on the contrary, if the parents criticize the aggressive behavior, then it is possible that aggressive social attitudes won't form.

Observations have shown the conditions in the case of which the aggression of the mass-media is more effective in forming of social positions and, therefore, aggressive behavior. [1,318]

1. The effectiveness of aggression. The aggression shown by the mass-media is an effective tool to achieve to the aim that can be used without punishment expectation.

2. The standard side of aggression. Showing aimed physical or psychological aggression it is not demonstrated the negative impact on the victim, the victim's pain and suffering. And sometimes the positive character is the aggression maker.
3. The similarity. Television aggression has certain similarities with the audience, which may lead to more effective replication of the audience.
4. The emotional impact. Emotional tension creates a situation at the audience that he is no longer able to criticize the served material.

In present the mass-media and in professional literature "network-dependent" term is widespread. Ts. P. Korolenko notes that the problem of dependence begins when the desire to escape from reality associated with changes in mental state, in consciousness it becomes dominant, turning into the central idea isolating the person from the reality. [5,464] Computer addiction is a phenomenon of the Internet psychological dependence, which in its turn, cuts off from the reality, in the process of which the subject is captured so, that he appears in the real world with unable ability. Use of the Internet considerably is developing.

Internet-adolescent relationships are important from two aspects: it becomes a comfortable and accessible way for teenagers to fight against tension and an ability to express their real "I", and seemed anonymity of the Internet is also an attractive aspect for teenagers, which allows them to engage in such behaviors that are otherwise inaccessible in real life. Thus the formation of Internet addiction contributes to a variety of psychological problems. It causes a conflict behavior, aggressiveness, emotional instability, lasting depression, perforation a virtual space instead of real life, the difficulty of adapting to society, the loss of ability to control time, feelings of displeasure in a lack of access to computers.

Bibliography

1. Короленко Ц.П. "Социодинамическая психатрия" Новосибирск, 1999 г., ст. 464
2. Майерс Д., "Социальная психология", Москва, 2009 г., ст. 800
3. Налчаджян А., "Агрессивность человека", изд. "Питер", Москва, 2007 г., ст. 736
4. Паренс Г. Агрессия наших детей.-М.:Лайнер., 1997 г., ст. 152
5. Штребе В., М.Хьюстон, "Введение в социальную психологию, европейский подход", Москва, 2004 г. ст. 622
6. Boon S.L. Aggression in African-american boys: A discriminant analysis//Gtnntt., Son and Gen. Psychol Monogr.-1991. 117., № 2.

ՀՏԴ 331

Վարդինե Մեսրոպյան
ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիա
կառավարման հոգեբանություն (մագիստրանտ) 2015-2017թթ.
Գիտական դեկավար՝ հոգեբանական գիտությունների թեկնածու,
սրբաբան Ռուբեն Աղուզումյան

ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՄՈՏԻՎԱՑԻԱՅԻ ԴԵՐՐ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Բանալի բառեր՝ Մոտիվացիա, աշխատանքային մոտիվացիա, աշխատակիցների մոտիվացիա, կազմակերպական միջավայրի գործոններ, պասիվ մոտիվացիոն գործոններ, ակտիվ մոտիվացիոն գործոններ, աշխատակազմի մոտիվացիոն վարքագիծ:

Ամփոփում

Հոդվածում կարևորվում է աշխատանքային մոտիվացիայի դերը կառավարման համակարգում: Բնչպե՞ս նպաստել աշխատողների աշխատանքային մոտիվացիայի բարձրացմանը, ինչ մոտեցումներ կիրառել: Անդրադարձ է կատարվում նաև մի շարք հեղինակների մոտիվացիոն տեսություններին:

Vardine Mesropyan

Public Administration Academy of the RA Psychology of Management Master's degree, 2015-2017
academic years

Academic Supervisor: Prof. Ruben Aghuzumtsyan

THE ROLE OF MOTIVATION IN MANAGEMENT SYSTEM

Key words: Motivation, work motivation, motivation of employees, organizational environment factors, passive motivational factors, active motivational factors, Staff motivation behavior.

Summary

The article highlights the role of motivation in the control system. How to increase employees' work motivation and what approaches to use? A reference is also made to a number of authors motivational theories.

Вардине Месропян

Академия государственного управления РА,

Психология управления, магистратура, 2015-2017 учеб. годы

Научный руководитель: кандидат психологических наук, профессор Рубен Агузумцян

РОЛЬ ТРУДОВОЙ МОТИВАЦИИ В СФЕРЕ УПРАВЛЕНИЯ.

Ключевые слова: Мотивация, рабочая мотивация, мотивация сотрудников, факторы организационной среды, пассивные мотивационные факторы, активные мотивационные факторы, мотивационное поведение аппарата:

Резюме

В статье придается большая роль рабочей мотивации в системе управления, Как содействовать увеличению рабочей мотивации работников, и какие подходы использовать: также обращается внимание на мотивационные теории нескольких авторов:

Կառավարման հոգեբանության հիմնական խնդիրը կառավարման հոգեբանական առանձնահատկությունների վերլուծությունն է, որը նպատակ ունի բարձրացնել կառավարման գործընթացի արդյունավետությունը: Այն ուղղված է կառավարման մշակույթի ձևավորմանն ու զարգացմանը, աշխատողի անհատական որակները հասկանալուն, միջանձնային հարաբերությունների և աշխատանքային կոլեկտիվի ձևավորման օրինաչափությունների բացահայտմանը:

Մոտիվացումը մարդու վրա մի ազդեցության տեսակ է, որը նպատակ ունի նրան որոշակի գործողությունների դրդելու՝ որոշակի խթանների առաջացման միջոցով:¹

¹ М. Магура, М. Курбатова Секреты мотивации или мотивация без секретов 2000

«Մոտիվացիա» տերմինը առաջին անգամ օգտագործել է Ա.Շոպենհաուրը «Չորս պատճառները բավարար պատճառներ»՝ գրքում (1900-1910 թթ)։ Այնուհետև այս տերմինը շատ ամուր կերպով մտավ հոգեբանության բացատրությունների ոլորտ՝ կենդանիների և մարդկանց վարքագիծը ներկայացնելու համար։ Ներկայումս մոտիվացիան որպես հոգեկան գործընթաց մեկնաբանվում է տարբեր կերպ։ Կան մոտիվացման բազմաթիվ տեսություններ։ Այս մոտեցումները կենտրոնանում են մարդկային պահանջների վրա, ինչը ձևավորում է նրանց վարքագիծը, և թե ինչպես կարող են կառավարիչները ստեղծել պայմաններ, որպեսզի բավարարեն աշխատողներին։ Թեյլորն (1856-1917) առաջին լուրջ քայլերը ձեռնարկեց ուսումնասիրելու աշխատողի մոտիվացիան, որի շնորհիվ հնարավոր եղավ բարձրացնել աշխատողների կատարողականը և արդյունավետությունը։ Նրա կիրառած մեթոդը հետևյալն էր. նա ուսումնասիրեց և արձանագրեց կատարողականը աշխատատեղում, փոփոխեց աշխատանքի կատարման մեթոդները և նորից արձանագրեց կատարողականը։ Այս մոտեցումը հայտնի է, որպես «գիտական կառավարում»։

Սույն հոդվածի համար ճիշտ ենք համարում դիտարկել նաև մոտիվացիայի հիմնախնդիրներին վերաբերվող դասական դարձած մի հետազոտության հեղինակի՝ Ֆրեդրիկ Հերցբերգին։ Աշխատակիցների մոտիվացիայի վրա ազդող կազմակերպական միջավայրի գործոնները Ֆ.Հերցբերգը բաժանում էր պասիվ և ակտիվ մոտիվատորների։²

Պասիվ մոտիվացիոն գործոններն են համարվում աշխատանքի պահպանման երաշխիքները, սոցիալական կարգավիճակը, կազմակերպության քաղաքականությունը, աշխատանքի պայմանները, անմիջական ղեկավարի հետ հարաբերությունները, աշխատակցի անձնային հակումները, կոլեկտիվում միջանձնային հարաբերությունները, աշխատավարձը։

Այս գործոնները ունեն առավելապես հոգեբանական բնույթ և անմիջականորեն կապված չեն աշխատանքային գործընթացի հետ։ Պասիվ գործոնների առկայությունը չի բարձրացնում մոտիվացիան, սակայն դրանց բացակայությունը հանգեցնում է մոտիվացիայի անկման։

Ակտիվ մոտիվացիոն գործոններ են համարվում աշխատանքային հաջողությունները, աշխատակիցների և ղեկավարության կողմից արժանիքների գնահատումը, պատասխանատվության չափը, ծառայողական առաջխաղացումը, պրոֆեսիոնալ աճը։

Ըստ Ֆ.Հերցբերգի՝ այս գործոններն ազդում են հետևյալ կերպ. ակտիվ մոտիվացիոն գործոնների առկայությունը հանգեցնում է անձի՝ աշխատանքից բավարարված լինելուն, հետևաբար, ուժեղացնում է մոտիվացիան, իսկ դրանց բացակայությունը նվազեցնում է այն։ Ղեկավարը պետք է ապահովի պասիվ մոտիվացիոն գործոնները։

Աշխատակազմի մոտիվացիոն վարքագծի հիմնական գործոններն են՝ աշխատողի շրջակա միջավայրը և աշխատողի պահանջումները, սպասումները, կարիքները և ձգտումները։ Դժվար է ակնկալել աշխատակցից բարձր աշխատանքային մոտիվացիա, որը չի կարողանում իրականացնել իր աշխատանքային ձգտումները։ Աշխատակցի մասնագիտական ներուժը բարձր մոտիվացիայի դեպքում կարող է բավականին լիարժեք լինել՝ 70-80%, մինչդեռ ցածր մոտիվացիայի դեպքում՝ լավագույն դեպքում 20-30%։ Հնարավոր է 2-3 անգամ նպաստել աշխատակազմի աշխատանքային աճին՝ ամրապնդելով նրանց աշխատանքային մոտիվացիան։ Աշխատակիցների մոտիվացիան իրագործվում է կազմակերպության և աշխատակիցների պահանջումներին համապատասխան՝ շրջակա միջավայրի ճնշման անհրաժեշտությունից։ Անհրաժեշտ է վերլուծել այն պահանջների բովանդակությունը, որոնք առաջադրում են.

1. Շրջակա միջավայրը, ուր որ գործում է կազմակերպությունը,

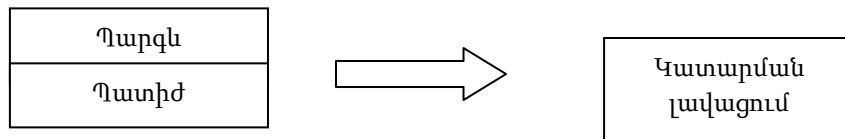
¹ Мотивация и мотивы - Ильин Е.П 2000

² Herzberg F. One More Time: How Do You Motivate Employees? In: Manage People, Not Personnel: Motivation and Performance Appraisal. - The Harvard business review books series.

2. Կազմակերպության պահանջմունքները (զարգացման կորպորատիվ և կազմակերպական պլանները, մարդկային ռեսուրսների կառավարումը),
3. Անհատական պահանջմունքները, որոնք կարող են տարբեր մարդկանց մոտ տարբեր լինել, ոմանք ձգտում են անվտանգության, ոմանք ծառավ են ճանաչման ու հեղինակության, որոշներին հուզում է միայն աշխատավարձի չափը, ոմանց էլ ինքնաիրացումը: Պահանջմունքների երկու շրջանները երբեք չեն համընկնում՝ բայց հենց նրանց հատման չափը հնարավորություն է տալիս միաժամանակ և՛ անհատին, և՛ կազմակերպությանը գործել արդյունավետ:

Մոտիվացիայի տեսությունների հենքի վրա մշակվում և օգտագործվում են տարբեր մոտիվացիոն մոդելներ: Աշխատակիցների մոտիվացիայի համար օգտագործվում է նյութական պարգևների և պատիժների համախումբը:¹

Պատկեր 1.

Բոլոր տեսությունների հեղինակները համաձայն են, որ վճարն անհրաժեշտ է խրախուսելու աշխատանքային ջանքերը: Վճարման կամ ֆինանսական պարգևատրման ձևեր են՝

- ժամավճարը,
- մասնավճարը,
- աշխատավարձը,
- կատարողականից կախված վճարները կամ հավելավճարները,
- շահույթի բաշխումը,
- լրացուցիչ առավելությունները:

Ըստ Վրոումի, անհատները նախընտրում են այն վարքագիծը, որը նրանց կտանի իրենց իսկ արժևորած արդյունքին: Նրա սպասումների տեսությունը սահմանում է, որ անհատներն ունեն զանազան նպատակներ և կարող են մոտիվացվել, եթե հավատան, որ՝

- դրական կապ կա ջանքերի և կատարողականի միջև,
- բարենպաստ կատարողականը կհանգեցնի ցանկալի պարգևատրման,
- պարգևատրումը կբավարարի կարևոր պահանջները,
- պահանջմունքը բավարարելու ցանկությունը պետք է այնքան ուժեղ լինի, որը կարդարացնի աշխատանքի ջանքերը:

Նրա սպասումների տեսությունը հիմնված է հետևյալ 3 համոզմունքների վրա.

1. արժեքականություն,
2. սպասում,
3. միջոցներ:

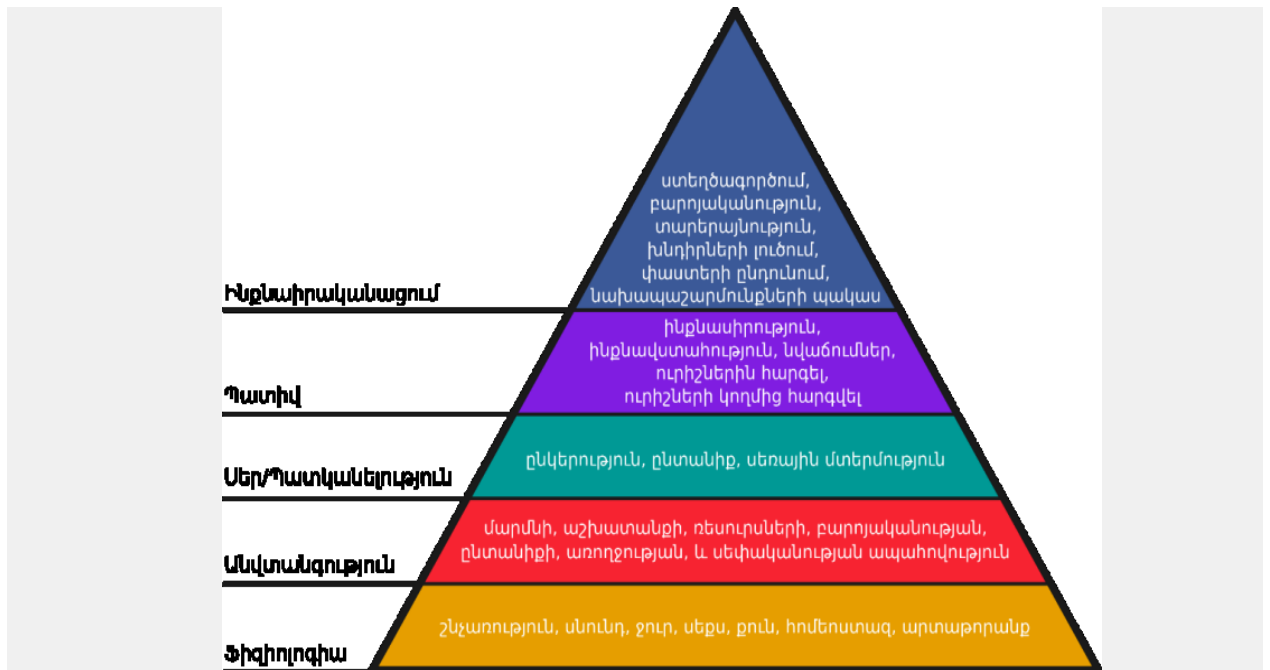
Եթե նույնիսկ սրանցից մեկը բացակայում է, ապա աշխատողը մոտիվացիա չունի կատարելու աշխատանքը:

Աբրահամ Մասլոուն փորձել է որոշել և դասակարգել մարդկային հիմնական պահանջմունքները հիերարխիայի տեսքով, որը հաճախ անվանում են Մասլոուի պահանջմունքների բուրգ:²

Նրա կողմից առաջարկված հիերարխիան հետևյալն է՝

¹ Վ.Մ Եղիզարյան Ս.Մեդրակյան Կառավարման հոգեբանություն Երևան 2004թ

² Abraham Maslow Maslow's Hierarchy of Needs

- ✓ Անհատական, անձնական կարիքներն առաջանում են հենց ամենացածր մակարդակում:
- ✓ Հենց պահանջմունքների մի մակարդակը բավարարվում է, մարդիկ կձգտեն հասնել մյուս մակարդակին:
- ✓ Ինքնարտահայտումը շատ մարդկանց մոտ իրականացված չէ, սակայն բոլորն էլ ընդունակ են հասնելու իրենց ներուժին:
- ✓ Երբ մի պահանջմունք բավարարված է, այն այլևս չի մոտիվացնում անհատներին, այդ պատճառով էլ, երբ նյութական կարիքները բավարարված են, ավելի շատ փողի առաջարկը չի բարձրացնի արտադրողականությունը:
- ✓ Վերադարձը միևնույն մակարդակին նույնպես հնարավոր է:¹

Սակայն մոտիվացիան միայն չի կարող լինել ֆինանսական. կան մոտիվացիայի ոչ ֆինանսական մեթոդներ՝

- աշխատանքի ռոտացիա/փոփոխում
- աշխատանքի ընդլայնում
- աշխատանքի հարստացում
- թիմային աշխատանք
- որակի շրջանակներ
- նպատակի սահմանում
- լիազորում
- հզորացում
- համագործակցություն

Իրենց բնույթով նույնպես նյութական համարվող լրացուցիչ խթանների շարքին համաշխարհային փորձը դասում է կազմակերպության կողմից երթուղային փոխադրամիջոցների ծախսերի վճարումը, սնման նպաստը, կրթության ծախսերի վճարման օգնությունը, կազմակերպության կողմից վճարվող բժշկական հետազոտությունը,

¹ М. Магура, М. Курбатова СЕКРЕТЫ МОТИВАЦИИ Или мотивация без секретов 2000

հանգստյան օրերին և արձակուրդի ժամանակ տուրիստական բնույթ կրող ուղևորությունները և այլն:

Ինչպես ասում էր Հ. Ֆորդը «Միայն երկու խթան է մարդկանց դրդում աշխատել. աշխատավարձը և այն կորցնելու վախը»: Փողը աշխատավարձի կամ մեկ այլ պարգևատրման տեսքով համարվում է ամենաշոշափելի արտաքին նյութական խթանիչը:

Որոշ մարդկաց հնարավոր է փողի միջոցով ավելի շատ մոտիվացնել, քան մյուսներին: Սակայն բոլոր դեպքերում փողը համարվում է մի շարք նպատակների հասնելու միջոց:

Այն հզոր ուժ է, քանի որ փողը ուղղակի կամ անուղղակի կերպով կապված է բազմաթիվ պահանջումների բավարարման հետ: Փողը որպես այդպիսին իրենից ներքին մոտիվատոր չի ներկայացնում, սակայն այն իրենից ներկայացնում է բավական նշանակալի մոտիվացնող երևույթ, քանի որ խորհրդանշում է բազմաթիվ ոչ նյութական նպատակներ:

Ճապոնացի ձեռնարկատեր Ա. Մորիտան, ով հանդիսանում է «Sony» ընկերության հիմնադիրը, ասում էր. «Մարդիկ չեն աշխատում միայն փողի համար, և եթե դուք փորձում եք մոտիվացնել նրանց, ապա փողը ամենաարդյունավետ միջոցը չէ»: Սակայն որքան էլ փողը համարվի ոչ հզոր մոտիվացնող միջոց, դրա բացակայության կամ ոչ բավարար լինելու դեպքում դրական արդյունքներ սպասելն անհեռանկարային կլինի: Նվիրված աշխատակից և համապատասխան արդյունավետություն ունենալու համար անձը պետք է բավարար վարձատրվի իր կատարած աշխատանքի դիմաց, և ինչպես ասում էր Հ. Ֆորդը «Եթե դուք ինչ-որ մեկից պահանջում եք, որ նա Ձեր գործին նվիրի իր ժամանակն ու եռանդը, ապա հոգ տանեք այն մասին, որ նա չունենա ֆինանսական դժվարություններ»:

Սոցիալական դրդապատճառները և խթանները հիմնված են մարդու արժեքային համակարգի վրա, աշխատողի կողմից իր աշխատանքի գիտակցման, որպես հասարակության առաջ պարտքի, այդ աշխատանքի արժեքի և օգտակարության հասկացողության վրա: Այս դասակարգին նաև վերաբերվում են դրդիչ մոտիվները, որոնք կապված են աշխատանքի ստեղծագործական հագեցվածության և բովանդակության, նրա հարաբերական բարենպաստ պայմանների հետ, աշխատանքային կոլեկտիվում փոխհարաբերություններով, աշխատողի և ղեկավարի միջև հարաբերություններով, մասնագիտական աճի հնարավորությամբ, ինքնակատարելագործման և ինքնաարտահայտման հետ:¹

Այսպիսով կարող ենք եզրակացնել, որ մոտիվացիայի գործառույթը ենթադրում է նյութական և բարոյական խթանների կիրառում, որոնց միջոցով ուղղորդվում է մարդկանց վարքը, խրախուսվում և ակտիվանում են նրանց գործողությունները: Մոտիվացիան ուրիշներին և սեփական անձը գործունեության մղելու գործընթացն է՝ կազմակերպության և անձնային նպատակներին հասնելու համար:²

Գրականություն

1. М. Магура, М. Курбатова Секреты мотивации или мотивация без секретов Москва Харьков Минск 2000
2. Мотивация и мотивы - Ильин Е.П Питер, 2000
3. Herzberg F. One More Time: How Do You Motivate Employees? In: Manage People, Not Personnel: Motivation and Performance Appraisal. - The Harvard business review books series.
4. Վ.ՄԵդիգարյանՍ.ՄեդրակյանԿառավարմանհոգեբանությունԵրևան 2004թ.
5. Ռ.Ադուգումցյան, Լ.Պետրոսյան,
Ա.ԽաչատրյանԿառավարչականգործունեությանառանձնահատկություններիհոգեբան
ականնկարագիրըԵրևան 2015
6. [http://society.polbu.ru/policy_incomes/ch73_i.html մ ու տք 23.09.2013]

¹ [http://society.polbu.ru/policy_incomes/ch73_i.html մ ու տք 23.09.2013]

² Ռ.Ադուգումցյան, Լ.Պետրոսյան, Ա.Խաչատրյան Կառավարչական գործունեության առանձնահատկությունների հոգեբանական նկարագիրը Երևան 2015

ՀՏԴ 658:33

Անուշ Ստեփանյան
ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիա,
Կառավարման հոգեբանության ամբիոնի մագիստրանտ
anush808@yahoo.com

**ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ ԱՇԽԱՏԱԿԻՑՆԵՐԻ ՄԻՋԱՆՁՆԱՅԻՆ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ ՀԱՐՄԱՐՄԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԻ և ԿՈՆՖԼԻԿՏԱՅԻՆՈՒԹՅԱՆ
ՓՈԽՊԱՅՄԱՆԱՎՈՐՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀ ԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**
Բանալի բառեր՝ միջանձնային ընկալում, կազմակերպական կոնֆլիկտ, հարմարում:

Ամփոփում

Սույն հոդվածում դիտարկվում են միջանձնային ընկալման առանձնահատկությունների դրսևորման օրինաչափությունները կազմակերպական կոնֆլիկտների զարգացման հարցում: Աշխատակազմի հարմարման գործընթացում աշխատակիցների միջև ձևավորվող միջանձնային փոխհարաբերությունների կառուցողական բնույթը պայմանավորող գործոնների կարևորությունը պարզելու նպատակով մեր կողմից անց է կացվել փորձարարական հետազոտություն: Հոդվածում ներկայացված են վերջինիս ստացված տվյալների վերլուծության արդյունքում բացահայտված համահարաբերակցական կապերը և միջանձնային ընկալման գործոնների փոխապայմանավորվածությունը:

Анuş Степанян

**Магистрант Академии государственного управления РА,
Кафедра психологии управления**

**ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОЗАВИСИМОСТИ УРОВНЯ АДАПТАЦИИ В МЕЖЛИЧНОСТНЫХ
ОТНОШЕНИЯХ И КОНФЛИКТНОСТИ У СОТРУДНИКОВ ОРГАНИЗАЦИИ**

Ключевые слова: межличностное восприятие, организационный конфликт, адаптация

В данной статье рассматриваются закономерности проявления особенностей межличностного восприятия в рамках вопроса организационных конфликтов. В целях выявления определяющих факторов формирования конструктивных межличностных отношений в процессе адаптации, нами было проведено экспериментальное исследование. В статье представлены корреляционные связи и взаимозависимость факторов межличностного восприятия, которые были получены в результате анализа полученных данных.

Anush Stepanyan

Master at Public Administration

Academy of the RA

Chair of psychology of management

**THE PECULIARITIES OF INTERDEPENDENCE OF THE LEVELS OF ADAPTATION AND CONFLICT IN
EMPLOYEES' INTERPERSONAL RELATIONSHIP IN ORGANIZATION**

Key words: interpersonal perception, organizational conflict, adaptation

Summary

In the article the regularities of the realization of the peculiarities of interpersonal perception in the process of the conflict development are discussed. To find out the importance of the factors that determine the constructive nature of the interpersonal relationships between the employees in the process of adaptation experimental research was carried out. The correlation and the interdependence of the interpersonal perception discovered as a result of the received data are presented in the article.

Կազմակերպությունը, հանդիսանալով սոցիալական միջավայրի յուրահատուկ տեսակ, իր մեջ կրում է սոցիալ-հոգեբանական օրինաչափությունների դրսևորումները, մասնավորապես միջանձնային հարաբերությունների հաստատման հարցում: Վերջինս աշխատակազմի արդյունավետ համատեղ գործունեության հիմնաքարն է հանդիսանում: Աշխատանքի արդյունավետությունը բնութագրվում է կազմակերպությունում աշխատող անձանց միջև կառուցողական հարաբերությունների առկայությամբ, առողջ սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտով և համախմբված աշխատակազմով: Թվարկած գործոնների առկայությունը պայմանավորվում է աշխատակիցների միջև փոխհարաբերությունների

ձևավորման վրա ազդող միջանձնային ընկալման մեխանիզմներով: Ի հավելումն դրանց, աշխատակազմի համախմբվածության մասին վկայող գործոններից առանձնահատուկ նշանակություն ունի դեստրուկտիվ կոնֆլիկտների բացակայությունը, ինչը հնարավոր է լինում կառուցողական միջանձնային հարաբերությունների հաստատման շնորհիվ:

Կազմակերպություններում ծագող կոնֆլիկտների պատճառները պայմանավորված են տարատեսակ գործոններով՝ ինչպես օբյեկտիվ, այնպես էլ սուբյեկտիվ¹: Մեծամասամբ ապակառուցողական բնույթի կոնֆլիկտներն առաջանում են սուբյեկտիվ գործոնների ազդեցությամբ: Այս գործոնների շնորհիվ առաջացած կոնֆլիկտային իրավիճակը կարող է հանգեցնել կոնֆլիկտի էսկալացիայի՝ ազդակներ ստանալով օբյեկտիվ գործոնների կողմից: Սուբյեկտիվ պատճառները մեծ նշանակություն ունեն կոնֆլիկտների էության բնորոշման հարցում, ուստի դրանց ուսումնասիրումը շարունակում է մնալ կառավարման հոգեբանության առաջնահերթ խնդիրների շարքում: Մեծամասամբ սուբյեկտիվ գործոնները ներառում են միջանձնային ընկալման առանձնահատկությունները: Հիմք ընդունելով կոնֆլիկտների վերաբերյալ մի շարք տեսաբանների կողմից տրված սահմանումները՝ կոնֆլիկտը կարող ենք բնորոշել որպես միմյանց հակասող շահերի ընկալման իրավիճակ: Համաձայն Ի. Գրիշինայի, կոնֆլիկտային իրավիճակի առկայության մասին վկայելու համար անհրաժեշտ է, որպեսզի կողմերը ընկալեն և վերագրեն իրավիճակը, որում հայտնվել են, որպես կոնֆլիկտային²: Այսպիսով, միջանձնային ընկալման հիմնախնդրի դիտարկումը կազմակերպությունում գերակա նշանակություն ունի՝ համախմբված և արդյունավետ աշխատանքային կոլեկտիվի ձևավորման նպատակին հասնելու համար:

Արդյունավետ աշխատակազմի ձևավորման կարևոր քայլերից է հանդիսանում աշխատակիցների հարմարման գործընթացի կազմակերպումը: Վերջինս պայմանավորում է ոչ միայն նոր աշխատակցի և կոլեկտիվի անդամների միջև փոխհարաբերությունների կառուցողական բնույթը, այլ նաև նոր աշխատակցի մոտիվացվածությունը, նվիրվածությունը կազմակերպությանը, մասնագիտական զարգացման հնարավորությունները: Հարմարման գործընթացի գրագետ կազմակերպումը թույլ է տալիս խուսափել այս ընթացքում ծագող մի շարք խնդիրներից, մասնավորապես արմատականորեն վերացնել հնարավոր ապակառուցողական կոնֆլիկտների ծագումը, այն է պրոֆիլակտիկ աշխատանքներ կազմակերպել դրանց կանխարգելման նպատակով: Բացի այդ, հարմարման գործընթացում իրականացվող միջոցառումները կարող են ուղղված լինել կոնստրուկտիվ կոնֆլիկտների խթանմանը, հաշվի առնելով դրանց հնարավորությունը՝ նպաստել կազմակերպությունում դրական փոփոխություններին: Հարմարման գործընթացի կազմակերպումը ենթադրում է որոշակի գործիքների համակարգի կիրառում, որը մասնավորապես ներառում է աշխատանքային ինստրուկցիան, այն է՝ աշխատանքային գործառույթների իրականացման մեթոդների նկարագիր, և ուսուցչի կցում նոր աշխատակցին³: Նորեկի համար ուսուցչի դերը կայանում է ոչ միայն աշխատանքային գործառույթների հետ ծանոթացման և սեփական գիտելիքների փոխանցման մեջ, այլ նաև կազմակերպական մշակույթի հետ ծանոթացման, աշխատակազմում ընդունված կանոնների, նորմերի, վարքի ընդունված մոդելների վերաբերյալ տեղեկատվության տրամադրման մեջ: Ուսուցիչը աջակցում է նաև նորեկի՝ աշխատանքային պայմաններին հարմարման գործընթացին:

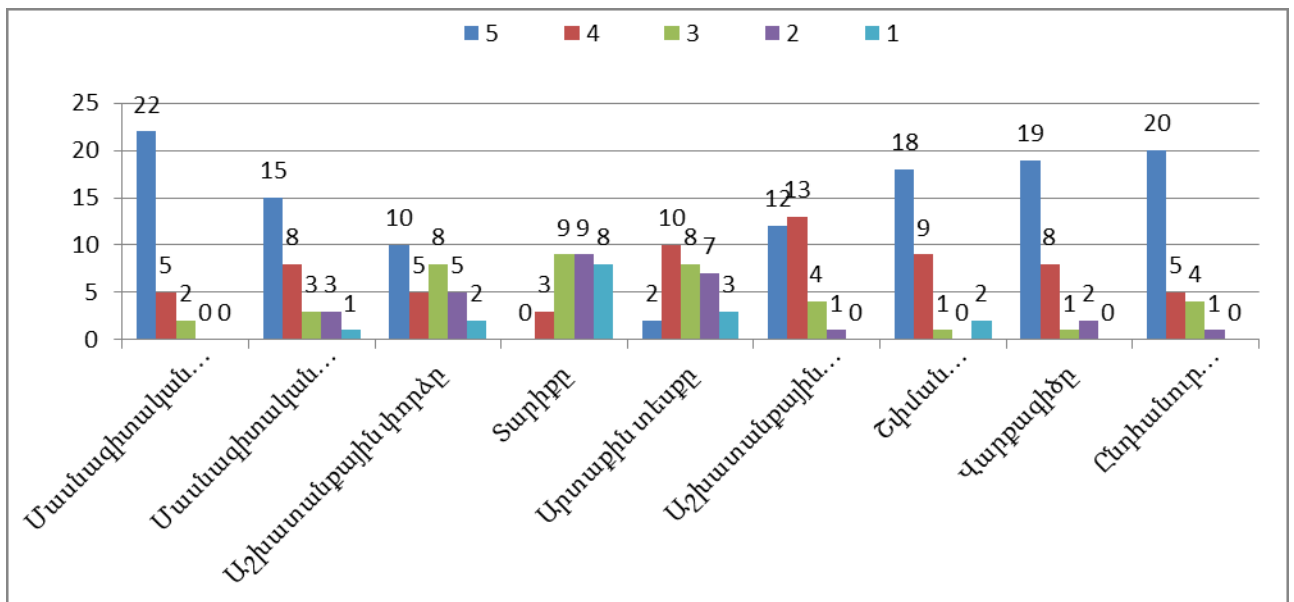
Հաշվի առնելով հարմարման գործընթացի իրականացման փուլերի առանձնահատկությունները՝ անդրադառնանք եզրափակիչ փուլին՝ երբ աշխատակիցը անցնում է աշխատանքային գործունեության անմիջական կատարմանը և միջանձնային հարաբերություններ է հաստատում կոլեկտիվի անդամների հետ: Այս փուլում սկսում են դրսևորվել միջանձնային ընկալման մեխանիզմների օրինաչափությունները: Ելնելով միջանձնային ընկալման մեխանիզմների վերաբերյալ առկա տեսական հիմքերից՝ մեր

¹ Анцупов А. Я., Шипилов А. И., Конфликтология: Учебник для вузов. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. - 591 с.

² Гришина И.В. Психология конфликта. – СПб.: Питер, 2007. – 464 с.

³ Տե՛ս՝ <http://upravlenie-zapasami.ru/>

կողմից իրականացվել է փորձարարական հետազոտություն՝ նոր աշխատակցի նկատմամբ վերաբերմունքի ձևավորման վրա ազդող գործոնների կարևորության մակարդակը բացահայտելու նպատակով: Հետազոտությունը իրականացվել է մի քանի փուլով: Նախ մշակվել է հարցարան, որը բաղկացած է երեք բաժիններից: Յուրաքանչյուրում ներկայացված է հարցադրումը և թվարկված են 9 անձնային որակներ և առանձնահատկություններ, որոնք հետազոտվողը պետք է գնահատի 5 միավոր համակարգով, կամ դասավորի ըստ կարևորության: Հարցադրումները վերաբերվում են նոր աշխատակցի հեղինակության ձևավորմանը նպաստող գործոններին, նրա նկատմամբ դրական հուզական վերաբերմունքի ձևավորմանը, և վերջապես արդյունավետ միջանձնային հարաբերությունների հաստատմանը նպաստող գործոններին: Հետազոտությանը մասնակցել են պետական և ոչ պետական կազմակերպություններում մշտական աշխատանք ունեցող, 3 և ավելի տարիների աշխատանքային փորձ ունեցող 30 աշխատակիցներ: Հետազոտության արդյունքները կազմել են հետևյալ պատկերը:

Նկար 1. Աշխատանքային կոլեկտիվում նոր աշխատակցի հեղինակության ձևավորմանը նպաստող միջանձնային ընկալման գործոնների արդյունքներ

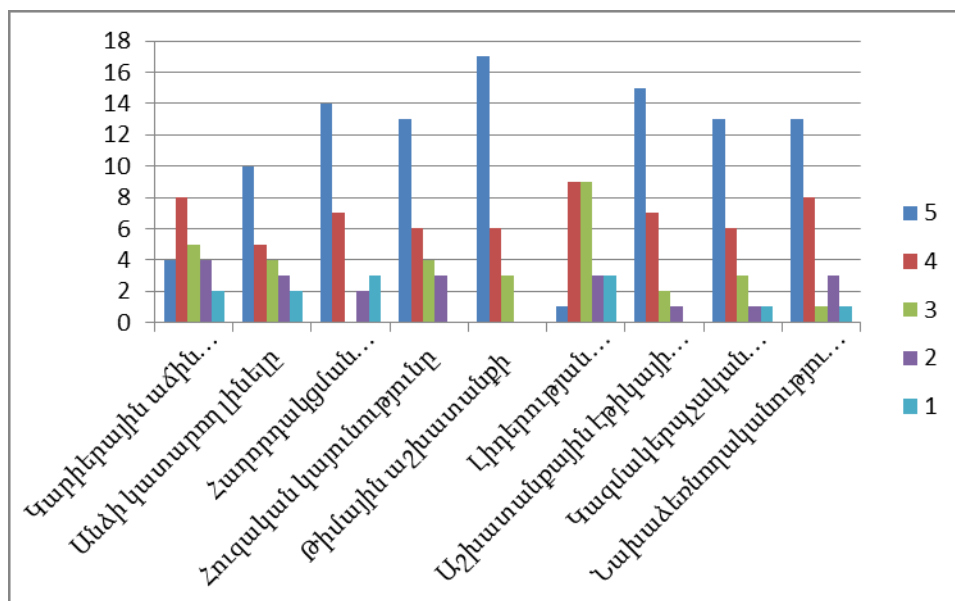
Ինչպես ներկայացված է նկարում, 30 հետազոտվողներից 22-ը 5 միավորով գնահատել են մասնագիտական գիտելիքները՝ որպես նոր աշխատակցի հեղինակությունը ձևավորող կարևոր գործոն: Առավելագույն միավորով հետազոտվողների մեծամասնությունը գնահատել է նաև ընդհանուր գիտելիքների մակարդակը, վարքագիծը և հաղորդակցման առանձնահատկությունները: 1 միավոր գնահատական առավելագույնը տրվել է տարիքի գործոնին:

Հարցարանի երկրորդ բաժնում ստացված արդյունքները ցույց են տվել, որ դրական հուզական վերաբերմունքի ձևավորման հարցում որոշիչ դեր են խաղում նոր աշխատակցի մասնագիտական փորձը և պատասխանատվության զգացումը: Որպես երկրորդ կարևոր գործոն գնահատվել է վարքագիծը: Որպես քիչ կարևորություն գործոններ են ընտրվել անձի ղեկավարելու ձգտումը, ենթարկվող լինելը և տարիքը: Հարցարանի արդյունքները ներկայացված են աղյուսակում:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Մասնագիտական փորձ	8	3	3	7	4	2	1	1	1
Ինքնուրույնությունը	3	4	5	3	8	5	1	0	1
Անձի ենթարկվող լինելը	1	3	3	0	4	2	5	9	2
Տարիքը	2	2	3	0	3	5	4	9	1
Արտաքին տեսքը	0	1	6	3	4	2	8	1	4
Պատասխանատվության զգացումը	8	6	5	5	4	0	0	0	2
Ղեկավարելու ձգտումը	1	0	3	3	4	4	3	4	7
Վարքագիծը	2	7	2	12	3	2	0	0	2
Մեկուսացած/բաց դիրք գրավելը	2	4	8	2	7	1	3	0	3

Աղյուսակ 1. Նոր աշխատակցի նկատմամբ դրական հուզական վերաբերմունքի ձևավորման գործոնների կարևորություն

Վերջապես, մեր կողմից կիրառված հարցարանը թույլ տվեց բացահայտել կառուցողական միջանձնային հարաբերություններ հաստատելու համար անհրաժեշտ անձնային որակների կարևորությունը:

Նկար 2. Արդյունավետ միջանձնային հարաբերություններ կառուցելու համար անհրաժեշտ անձնային որակների գնահատման արդյունքներ

Հետազոտողների կողմից առավել կարևոր են համարվել ուղղվածությունը դեպի թիմային աշխատանք, աշխատանքային էթիկայի տիրապետումը և հաղորդակցման հմտությունները: Նվազ կարևոր որակներից առանձնացել են լիդերության ունակությունները և կարիերային աճի ձգտումը:

Ամփոփելով ստացված արդյունքները՝ գալիս ենք այն եզրահանգման, որ նոր աշխատակցի մասնագիտական գիտելիքները, փորձը, աշխատանքային էթիկայի տիրապետումը և հաղորդակցման հմտությունները հանդիսանում են մեծ նշանակություն ունեցող գործոններ աշխատակազմում դրական կարծիք ձևավորելու հարցում: Հարցարանում ներառված բաց հարցերը թույլ տվեցին առանձնացնել հետազոտվողների պատասխաններում

առավել հաճախ հանդիպած մի քանի գործոններ: Դրանք են՝ հարգալից վերաբերմունքը աշխատակիցների նկատմամբ, պատասխանատվությունը աշխատանքային գործունեության մեջ և նվիրվածությունը:

Համաձայն մի շարք տեսաբանների, անձի՝ կոնֆլիկտների մեջ ներգրավված լինելու հաճախականությունը անմիջական կախվածության մեջ է գտնվում անձի կոնֆլիկտայնության մակարդակի հետ: Այսպես կոնֆլիկտայնության բարձր մակարդակը չի նպաստում կառուցողական միջանձնային հարաբերությունների հաստատմանը և վատթարացնում է դրանց որակը: Արդյունավետ փոխհարաբերությունների ստեղծմանը նպաստում է անձի վերաբերմունքն ինքն իրեն, շրջապատող անձանց, հարմարման մակարդակը: Մեր կողմից փորձ է կատարվել բացահայտելու միջանձնային հարաբերություններում անձի հարմարման և կոնֆլիկտայնության մակարդակների միջև փոխկախվածության առկայությունը: Այդ նպատակով 40 մշտական աշխատանք ունեցող մարդկանց հետ իրականացվել է հետազոտություն, որի ընթացքում կիրառվել են Կ. Ռոջերսի և Ռ. Դայմոնդի սոցիալ-հոգեբանական հարմարման և Ե.Պ. Բլյինի և Պ.Ա. Կովալյովի «Անձնային ագրեսիվություն և կոնֆլիկտայնություն» հարցարանները: Մեր կողմից փորձ է կատարվել բացահայտելու կոռելյացիոն փոխկախվածության առկայությունը երկու հարցարանների ընդհանրացված սանդղակների ցուցանիշների միջև: Առաջնահերթ նշանակություն է ունեցել բացահայտել կոռելյացիան անձի հարմարման և կոնֆլիկտայնության ցուցանիշների միջև: Գծային կոռելյացիայի գործակցի հաշվարկման արդյունքը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ հարմարման և կոնֆլիկտայնության ցուցանիշների միջև գոյություն ունի հակադարձ կոռելյացիոն կախվածություն 0,1% սխալի հավանականությամբ համաձայն Պիրսոնի կոռելյացիոն գործակցի կրիտիկական նշանակությունների աղյուսակի: Այսինքն, առաջին ցուցանիշի բարձր արժեքների դեպքում, երկրորդ ցուցանիշը հանդես է գալիս ցածր արժեքներով, և հակառակը¹: Այսպիսով, հետազոտվողների մոտ միջանձնային հարաբերություններում հարմարման բարձր մակարդակը համապատասխան փոխկախվածության մեջ է կոնֆլիկտայնության ցածր մակարդակի հետ: Բացասական կոռելյացիոն կապեր են բացահայտվել նաև որպես հարմարման ցուցանիշի բաղադրիչ բնութագրվող մյուս ինտեգրալ արժեքների և կոնֆլիկտայնության մակարդակի հետ: Այսպես կոնֆլիկտայնության և ստորև ներկայացված ցուցանիշների միջև բացահայտվել է.

- ինքնաընդունման ցուցանիշի միջև՝ բացասական կոռելյացիոն կապ 10% սխալի հավանականությամբ,
- ուրիշների ընդունման ցուցանիշի միջև՝ բացասական կոռելյացիոն կապ 5% սխալի հավանականությամբ,
- հուզական կոմֆորտի ցուցանիշի միջև՝ բացասական կոռելյացիոն կապ 3% սխալի հավանականությամբ,
- ինտերնալության ցուցանիշի միջև՝ բացասական կոռելյացիոն կապ 0,1% սխալի հավանականությամբ:

Գերիշխելու ձգտման և կոնֆլիկտայնության ցուցանիշների միջև որևէ փոխկախվածություն չի բացահայտվել: Հետաքրքրական է ինքնաընդունման և դրական ագրեսիվության ցուցանիշների միջև բացահայտված դրական կոռելյացիոն կախվածությունը մոտ 3% սխալի հավանականությամբ:

Դուրս բերված կոռելյացիոն կապերի գործակիցների արժեքները ներկայացված են ստորև՝ աղյուսակում:

¹ Մաթեմատիկական վիճակագրության մեթոդները հոգեբանական հետազոտության ներդրում: Ուսումնական ձեռնարկ / Մ. Ս. Գալստյան - Եր.: Հեղ. հրատ., 2015. - 109 էջ:

	Դրական ազդեցիկ	Բացասական ազդեցիկ	Կոնֆլիկտայնություն
Հարմարում	0,0312	-0,0899	-0,4851
Ինքնաընդունում	0,3446	0,2115	-0,2746
Ուրիշների ընդունում	0,2022	-0,1731	-0,3085
Հուզական կայունություն	-0,1812	-0,1280	-0,3664
Ինտերնալություն	0,0127	0,0339	-0,4787
Գերիշխման ձգտում	0,2410	0,1854	-0,1402

Աղյուսակ 2. Հարմարման և կոնֆլիկտայնության ինտեգրալ ցուցանիշների միջև կոռելյացիոն գործակիցներ

Այսպիսով, ստացված արդյունքները վկայում են այն մասին, որ միջանձնային հարաբերություններում աշխատակիցների հարմարվողականությունը և կոնֆլիկտայնությունը գտնվում են փոխկախվածության մեջ և պայմանավորված են միջանձնային ընկալման առանձնահատկություններով:

Գրականություն

1. Մաթեմատիկական վիճակագրության մեթոդները հոգեբանական հետազոտություններում: Ուսումնական ձեռնարկ / Ս. Ս. Գալստյան – Եր.: Հեղ. հրատ., 2015. – 109 էջ:
2. Гришина И.В. Психология конфликта. – СПб.: Питер, 2007.– 464 с.
3. Анцупов А. Я., Шипилов А. И., Конфликтология: Учебник для вузов. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 591 с.
4. Տե՛ս՝ <http://upravlenie-zapasami.ru/>

ՀՏԴ 159.946

Օֆելյա Սահակյան
Վանաձորի Հովհ. Թումանյանի
անվան պետական համալսարան

**ԶԱՆԶՐՈՒՅԹԸ ՈՐՊԵՍ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽԴԻՐ՝
ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ, ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՊԱՏԱՆԵՎՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԻՔՈՒՄ**

Բանալի բառեր՝ ծանձրություն, պատանեկություն, նպատակ, մոտիվացիա

Ամփոփում

՝ Հոգեվաճառում անդրադարձ ենք կատարում ծանձրության հիմնախնդրին պատանեկության տարիքում: Այն, որպես այդպիսին, այս տարիքում հարաբերակցվում է նպատակի և անձի մոտիվացիոն համակարգի հետ: Հոգեվաճառն այն մասին է, որ ծանձրությունը պատանեկության տարիքում ոչ միայն կարող է դառնալ լուրջ հոգեբանական շեղում, այլ նաև կարող է դառնալ գործունեության լուրջ խթան:

Офеля Саакян

Ванадзорский государственный университет им. Ованеса Туманяна

**СКУКА КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА, ЕЕ ПРИЧИНЫ И ОСОБЕННОСТИ В
ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ**

Резюме

Аннотация: В статье мы рассматриваем проблема скуки в юношеском возрасте. Здесь скука коррелирует с целью и мотивационной системой человека. Это статья о скуке который не только может стать серьезной психологической девиацией, но может быть серьезным стимулом деятельности.

Ofelya Sahakyan

Vanadzor State Unievrsity after Hovhannes Tumanyan

BOREDOM AS A PSYCHOLOGICAL ISSUE, ITS REASONS AND PECULARITIES IN ADOLESCENCE

Summary

The article addresses the problem of boredom in adolescence. At this age it is related to the purpose and motivational system. It is stated in the article that in adolescence boredom can become not only a serious psychological devitation, but also an incentive for activity.

Kery words: boredom, adolescence, purpose, motivation.

Անհատականացման, մեկուսացման գործընթացում անհրաժեշտություն է առաջանում իմաստավորելու և մեկնաբանելու նախկինում չուսումնասիրված և չտարբերակված հուզական ապրումները, մասնավորապես՝ ապատիան, կարոտը, ծանձրությունը և այլն: Շատ հետազոտողներ մեր ժամանակաշրջանը բնորոշում են որպես ծանձրության համաճարակի դարաշրջան՝ այն բնութագրելով որպես մշակութային ժանտախտ: Ավելին ժամանակակից տեխնածին քաղաքակրթության բացասական տեղաշարժերի թվին են են պատկանում 21-րդ դարի մարդկանց, հատկապես պատանիների ու երիտասարդների վարքում նկատվող փոփոխությունները: Գերիշխող են դառնում ծանձրությունը, ապատիան, ճնշվածությունը, ինչն էլ բացասաբար է անդրադառնում անձի հոգեկան զարգացման և գործունեության արդյունավետության վրա: Այդ պատճառով էլ մարդու բնական հակազդումը դառնում է այդ զգացումից ազատվելու ձգտումը: Այստեղ տեղին է նշել Ա.Շոպենհաուերի միտքն այն մասին, որ մարդկությունը դատապարտված է տառապելու երկու ծայրահեղությունների միջև՝ ցանկության և ծանձրության: Ավելին՝ որքան մոտենում ենք մեր օրերին, ծանձրության հիմնախնդրին այնքան ընդգրկուն է դառնում՝ գնալով ընդլայնելով իր սահմանները:

Եվ ինչպես արդարացիորեն նշում է Վ.Ֆրանկլը. <<Ծանձրությունն այսօր մարդկանց, այցելուների, բժիշկների առջև ավելի շատ խնդիրներ է դնում, քան ցանկությունները, մինչև անգամ՝ սեռական>> [1, էջ 190]:

Պատանեկան տարիքի բնորոշ առանձնահատկությունների, վարքային խնդիրների և, հատկապես, ինքնորոշման անհրաժեշտության պատճառով ձանձրության դրսևորումների ուսումնասիրությունը կարևորվում է հենց այս տարիքում, քանի որ բավականին հրատապ խնդիր է դարձել մի կողմից ինքնաբավ անձնավորության, մյուս կողմից՝ գործունեության բարձր արդյունավետությամբ աչքի ընկնող աշխատողի գոյության հարցը:

Այս տարիքի գլխավոր հոգեբանական ձեռքբերումը սեփական ներաշխարհի բացահայտումն է, որն էլ ծնում է տարբեր տազնապալից ապրումներ, քանի որ <<ես>>-ը իր էությանը երկակի գոյ է՝ արտաքին և ներքին: Սեփական եզակիության, անկրկնելիության գիտակցման հետ մեկտեղ՝ ի հայտ է գալիս նաև միայնակության զգացումը: Պատանեկան <<ես>>-ը դեռ անորոշ է, խառնաշփոթ, այն հաճախ ապրվում է որպես մռայլ անհանգստության կամ ներքին դատարկության զգացում, որը պետք է ինչ որ բանով լրացնել: Այստեղից էլ ծագում է հաղորդակցման պահանջմունքը, միաժամանակ սրվում է միայնակության նկատմամբ հակվածությունը, բարձրանում է ընտրողականությունը: Հենց սեփական յուրօրինակության, ուրիշներին աննմանության գիտակցումը առաջացնում է վաղ պատանեկության համար բնորոշ միայնակության զգացումը կամ վախը միայնակությունից:

Պատանին առաջին անգամ սկսում է մտածել, թե ինչի համար է ինքն ապրում: Լավ հայտնի է, որ գոյության իմաստի խնդիրը ոչ միայն աշխարհայացքային է, այլ նաև՝ գործնական: Դրա պատասխանը բովանդակվում է ինչպես անձի ներաշխարհում, այնպես էլ նրանից դուրս՝ աշխարհում, բացահայտելով նրա ընդունակությունները և սոցիալական պատասխանատվության զգացումը: Հենց դրանով էլ պայմանավորված է այն դատարկությունը, որը այդքան հիվանդագին արտահայտված է պատանեկության տարիքում: Այսպիսով, խորանալով ինքն իր մեջ, կյանքի իմաստի որոնումը մնում է պատանեկան տարիքին հատուկ կոգնիտիվ վարժություն՝ իրական վտանգ ստեղծելով սեփական անձի մեջ խորանալու և էզոցենտրիզմի ամրապնդման համար: Այն առավելապես բնորոշ է նեյրոտիզմի գծերով կամ նրա նկատմամբ նախատրամադրվածություն ունեցող պատանիներին՝ կապված նախորդ փուլերում զարգացման առանձնահատկությունների հետ (ցածր ինքնահարգանք, շփման թույլ զարգացած ունակություններ և այլն):

Ընդ որում, այստեղ առավել ընդունելի է ձանձրության մեկնաբանությունը: Ձանձրությո՝ նա հասկանում էր զգացմունքայնության, հուզականության այնպիսի անբավարարություն, որն անհրաժեշտ է մշտապես կոմպենսացնել նոր տպավորություններով և հույզերով: Իսկ դա, կապված ինքնորոշման հիմնախնդրի հետ, առավելապես բնորոշ է պատանեկության տարիքին: Ընդ որում, ձանձրության դեմ պայքարի մշակութային մեխանիզմները չեն լուծում հենց ձանձրության հիմնախնդիրը: Ձանձրությո՝, ըստ Բ.Խյուբների, հարաբերակցվում է նպատակի հետ, իսկ մարդկային գոյը <<բաժանվում է>> այդ ուժերի միջև: Հենց իմաստների նման դիֆերենցավածությունն էլ հանգեցնում է, այսպես կոչված, նիհիլիստական ձանձրության. մարդը մշտապես պետք է պայքարի իր ձանձրության դեմ՝ անընդհատ ավելացնելով աֆեկտացվածության աստիճանը: Այսպես, Բ. Խյուբները ձանձրությո՝ համարում է մարդկային գոյության բնածին և անհաղթահարելի առանձնահատկություն [3, էջ152]: Նա նկարագրում է այն որպես homosapiens-ին ի սկզբանե բնորոշ գոյ կամ էքզիստենցիալ, այնպես, ինչպես սովը, սեռականությունը, լեզուն, խոսքը և աշխատանքային գործիքներին տիրապետումը:

Թ.Գյոտցը նշում էր, որ <<ձանձրության ամենատարածված հույզն է պատանիների շրջանում, նրանք այն ավելի հաճախ են ապրում, քան ուրախության, հաճույքի կամ զայրույթի զգացումները>> [5]:

Համաձայն Վ.Ֆրանկլի, ներկայիս կոլեկտիվ ներոգները բնորոշվում են 4 հիմնական ախտանշաններով՝ [1, էջ191]

- Այսպես կոչված <<էֆեմեր>> վերաբերմունքը կյանքի նկատմամբ: Ժամանակակից մարդը ապրում է միայն ներկայով և չի հասկանում թե ինչ է կորցնում այդ ընթացքում: Նրանք, որպես

կանոն, հրաժարվում են գործունեության անմիջական պլանավորումից և իրենց առջև դրված նպատակների ձեռքբերումից:

- Մյուս ախտանշանը՝ համարվում է կյանքի նկատմամբ ֆատալիստական վերաբերմունքը: Նա ինքն իրեն դիտարկում է որպես արտաքին հանգամանքների խաղալիք և թույլ է տալիս դեկավարել իրեն:

- Կոնֆորմիզմն է կամ կոլեկտիվ մտածողության հակվածությունը: Ժամանակակից մարդը ձգտում է նկատված լինել՝ ձուլվելով ամբոխի մեջ:

- Ի հակադրություն կոնֆորմիստների, ովքեր անտեսում են սեփական անձը, ֆանատիկները գտնում են, որ ոչ ոք չի կարող մրցել և գերազանցել իրենց:

Մեր կարծիքով ավելի ընդունելի է հետևյալ սահմանումը. ձանձրույթը առօրեականության անբաժան ուղեկիցն է, որը ծագում է հիմնականում միօրինակ սենսորային ազդեցությունների հետևանքով, աշխատանքի նկատմամբ հետաքրքրությունների կորստի և մոտիվացիոն վակուումի առաջացման հետևանքով: Ավելին, մոնոտոն գործոնների տևական ազդեցությունը հանգեցնում է ֆունկցիոնալ կայուն փոփոխությունների՝ արդեն իսկ պատանեկության տարիքից սկսած:

Ռ.Վ. Օվչարովան այս տարիքում խնդիրների առաջացումը, այդ թվում նաև ձանձրույթի՝ կապում էր տարիքին բնորոշ դժվարությունների հետ, մասնավորապես՝ ֆիզիկական զարգացման անլիարժեքության, հուզական ոլորտի անկայունության, անձնային տազնապայնության բարձր մակարդակի, բարձրագույն ներվային գործունեության առանձնահատկությունների, հավակնությունների ոչ ադեկվատ մակարդակի, կենսական պլանների և պահանջմունքների բացակայության, ուսումնական և մասնագիտական հետաքրքրությունների անհամապատասխանության և ցածր սոցիալական ակտիվության հետ [2, էջ 322]: Սակայն պետք է նշել, որ այս տարիքում հատկապես վտանգավոր է <<էս>> - կոնցեպցիայի և պատանու իրական կենսափորձի միջև ծագած անհամապատասխանությունը, որը հանգեցնում է ֆրուստրացիոն իրավիճակի. պատանին անընդհատ գտնվում է հուզական անբարեհարմարության վիճակում, նա դժբախտ է, միայնակ, չհասկացված, հիասթափված:

Պատանին կանգնած է մեծահասակ կյանք մուտք գործելու շեմին: Նա շտապում դեպի այդ կյանք և կանխատեսումներ է անում իր ապագայի վերաբերյալ, սպասում, որ շուտով կգա իր <<իշխանության>> ժամը: Հենց այդ անհամբերությունն էլ ծնում է ձանձրույթ, քանի որ իր երազանքների հետ մեկտեղ առկա է նաև ինչ որ այլ բան, նա դեռ աշակերտ է և ստիպված է նստել դպրոցական նստարանին: Ոչ մի այլ տարիքում ձանձրույթն այսքան սուր և կտրուկ չի դրսևորվում, որքան այս տարիքում և հատկապես՝ դպրոցում, որը պատանու համար դառնում է բանտ և դժվար է ասել, թե հատկապես ինչից է տառապում պատանին՝ սեփական ազատության սահմանափակությունից, թե կյանքի իմաստի որոնումներից: Երբեմն ձանձրույթն այս տարիքում դրսևորվում է ուսուցիչների նկատմամբ չարության, ատելության, ձևով, դառնում է անհաղթահարելի ծուլություն, անկարողություն, ինչն էլ հանգեցնում է վատ սովորությունների ձևավորման:

Մյուս հանգամանքը, որը դառնում է ձանձրույթին նպաստող գործոն պատանեկության տարիքում, դա առաջին սիրո զգացումն է, որին պետք է զոհել ամեն ինչ: Սակայն պատանին դեռևս չի կարողանում սիրել, թեև նրան ծանոթ է հաճույքը, բայց նա չի ստանում ավելին դրա բազմազանության մեջ: Այստեղ նրա համար սեփական ապրումներն ավելի կարևոր են, քան կապվածության օբյեկտը: Պատանու համար այս տարիքում առաջնային խնդիր է դառնում սեփական անձի ճանաչողության խնդիրը:

Իհարկե, դժվար է պատկերացնել, որ պատանիները այսօր կարող են ձանձրանալ տեխնիկական սարքերի, ինտերակտիվ խաղերի և առցանց աշխատանքների հետ, որոնք գրեթե բոլորին հասանելի են: Կարծես անսպառ հնարավորություն է ստեղծված ուսումնասիրելու տարաբնույթ կամ արագ փոփոխվող աշխարհը, ընթացիկ հարևանությունը կամ 1000 մղոն այն կողմ երկրի հակառակ կողմը: Տեխնոլոգիաները գնալով ընդլայնվում և

չափազանց արագ տարածվում են: Ավելին, հետազոտողները ուսումնասիրելով տարբեր երկրների պատանիներին, ցույց տվեցին, որ այսօր ձանձրույթը բնորոշ է 30-ից 40% ժամանակի համար: Դրանք հանգեցնում են ձանձրույթի և դպրոցի ներսում, և նրանից դուրս:

Այնուամենայնիվ, պատանին, գիտակցելով սեփական աննշան դերը հասարակության մեջ, հայտնվում է ֆրուստրացիոն իրավիճակում: Ինչի հետևանքով նրա մոտ ձևավորվում է անհաջողակի դիրքորոշում, որից ազատվելու համար նա պետք է ապացուցի իր օրիգինալությունը, որով էլ կլցնի իր մոտ առաջացած ունայնության զգացումը:

Ինչպես գիտենք, պատանեկությունը մեծամասամբ անկախության ձեռքբերման ժամանակաշրջան է, երբ պատանին ստանում է հուզական և վարքային անկախություն սեփական ծնողներից ի շնորհիվ անձնային զարգացման: Այդ պատճառով էլ, անկախության վերաբերյալ տեսությունը [4, էջ 1294] օգնում է պարզաբանել ձանձրույթը դրդապատճառների ակտիվ մասնակցությամբ: Այս տեսությունը ձանձրույթի մեկնաբանության ժամանակ պատանեկության տարիքում շեշտը դնում է մոտիվացիայի հինգ տարբեր տարատեսակների դերակատարումների վրա, որոնք են

- Հատուկ-բնորոշ
- Նույնականացման
- Ներանձնային
- Արտաքին
- Ամոտիվացիոն

Համաձայն այս տեսության, այն գործունեությունը, որն իրագործվում է հատուկ մոտիվացիայի օգնությամբ՝ ներքին խրախուսանքի, ինչպես նաև ցանկության և անձնական իմաստի առկայության արդյունք է: Նույնականացման մոտիվի դեպքում այն աչքի է ընկնում անձնական արժեքավոր նպատակի ձեռքբերմամբ: Ներանձնային մոտիվացվածությունը ունի մեծ պոտենցիալ աջակցելու ինքնաներգործության, պատկանելիության զգացման, սեփական անձի կարևորության, և դրական զարգացման հարցում: Անեական կամ արտաքին մոտիվացիայի դեպքում ձեռքբերումը կապված չէ ակտիվության դրսևորման հետ: Այսպես մոտիվացիոն ոլորտը այս տարիքում որոշիչ նշանակություն ունի ձանձրույթի առաջացման և ապրման համար:

Հաշվի առնելով վերոնշյալ հանգամանքը՝ մեր կողմից կիրառվել է Վ.Է.Միլմանի կողմից մշակված՝ <<Անձնավորության մոտիվացիոն կառուցվածքի ախտորոշման>> մեթոդիկան, որը թույլ է տալիս բացահայտելու անձնավորության ուղղվածության որոշակի կայուն կողմերը: Այս մեթոդիկայի հետ միասին կիրառել ենք 1986 թվականին հոգեբանների կողմից մշակված <<Ձանձրույթին հակվածության սանդղակ>> կոչվող մեթոդիկան: Մեր նպատակն էր բացահայտել անձի մոտիվացիոն ուղղվածության և ձանձրույթին հակվածության փոխկապակցվածությունը պատանեկության տարիքում: Հետազոտությունն անց ենք կացրել Վանաձորի թիվ 5 ավագ և Սպիտակ քաղաքի Սուրեն Ավետիսյանի անվան ավագ դպրոցներում:

Ընտրանքը կազմել են 30 աշակերտ՝ համապատասխանաբար 15 արական և 15 իգական սեռի ներկայացուցիչներ:

Արդյունքներից պարզ է դառնում (արդյունքները ներկայացված են ստորև դիագրամի և աղյուսակի տեսքով):

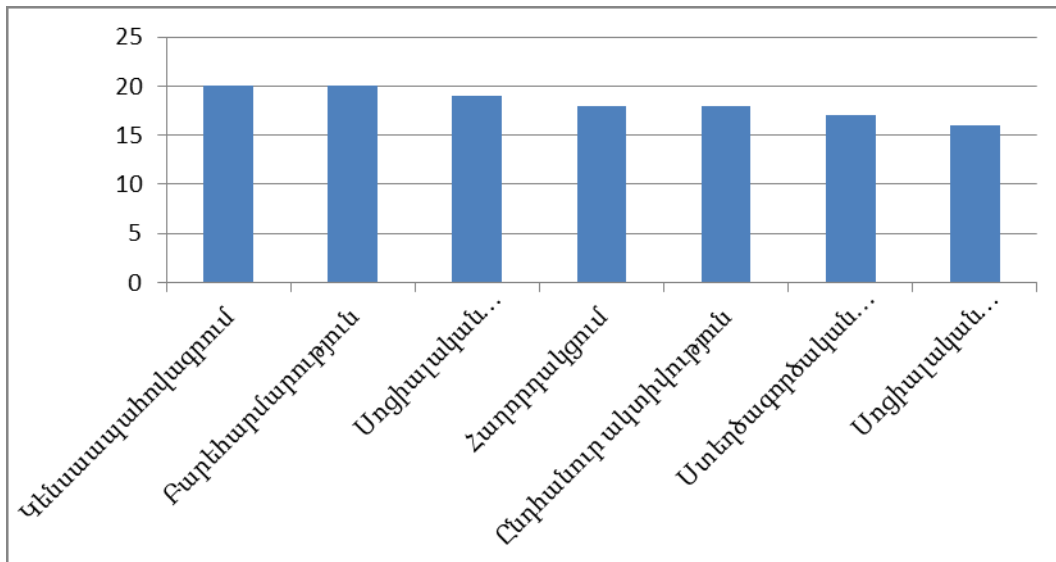
Ձանձրույթին հակվածության սանդղակի արդյունքները՝

Բարձր--36.67%

Միջին--30%

Ցածր--33.33%

Միլմանի մեթոդիկայի արդյունքում ստացանք հետևյալը.

Այսպես, փորձարկվողների մոտ բավականին արտահայտված էին կենսապահովագրման և բարեհարմարության սանդղակները, միջին ցուցանիշներ գրանցել էին ընդհանուր ակտիվություն, հաղորդակցում և սոցիալական կարգավիճակ սանդղակներից և բավականին ցածր միավորներ էին հավաքել սոցիալական արդյունավետություն և ստեղծագործական ակտիվություն սանդղակներից, ինչն էլ վկայում է ավագ դպրոցականների պրագմատիկ ուղղվածության, այլ ոչ թե գործուն մոտիվացիոն պրոֆիլի մասին; Այնուհետև, կիրառելով Սալիբմենի կորրեկցիոն ինդեքսը, հնարավորություն ունեցանք բացահայտելու այն հանգամանքը, որ ուղղակի կապ գոյություն ունի սոցիալական արդյունավետության ցածր մակարդակի և ձանձրության հակվածության բարձր ցուցանիշների միջև:

Այսպիսով, կարող ենք ասել, որ ձանձրությամբ պատանեկության տարիքում այնքան էլ հազվադեպ հանդիպող հույզ չէ, նրա ծագմանը նպաստում են հատկապես ուսումնական գործունեության մոնոտոնությունը և սեփական աշխատանքի արդյունավետության բացակայությունը: Իսկ լավագույն լուծումը, մեր կարծիքով, ոչ թե ձանձրության անտեսելու մեջ է, այլ նրա գիտակցման և համապատասխան գործողությունների ձեռնարկման մեջ, քանի որ ինչպես գիտենք, ձանձրությամբ իրավիճակը փոփոխելու ահագանգ է և գործողության մղող խթան:

Գրականություն

1. Виктор Франкл. Человек в Поисках Смысла Москва, Прогресс, 1990 г. Р.196
2. Овчарова Р. В. Практическая психология образования: Учеб. пособие для студ. психол. фак. университетов. — М.: Издательский центр «Академия», 2003. — 448 с.
3. Хьюбнер Б. Произвольный этос и принудительность эстетики. Минск: Пропилеи, 2000. 152 с.
4. Encyclopedia of Adolescence, three volume set B. Bradford Brown, M. Prinstein 2011
5. <http://www.factroom.ru/facts/45586>

ՀՏԴ 336.7(479.25)

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Իննա Ղահրամանյան,

Ռուզաննա Խաչատրյան

ԱրՊՀ, Տնտեսագիտության ֆակուլտետ, Ֆինանսներ

Էլ. հասցե: ruzan.khachatryan.97@mail.ru

Գիտական ղեկավար՝ տ.գ.թ., դոցենտ Ն.Հ.Ավանեսյան

**ՀՀ և ԼՂՀ ՏԱՐԱԾՔՈՒՄ ԳՈՐԾՈՂ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԲԱՆԿԵՐԻ ՆԵՐԳՐԱՎԱԾ
ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Բանալի բառեր՝ Առևտրային բանկեր, ներգրավված միջոցներ, ժամկետային ավանդներ, ցպահանջ ավանդներ, ավանդների եկամտաբերություն:

Ամփոփում

Հորվածում ներկայացվում է ՀՀ և ԼՂՀ տարածքում գործող առևտրային բանկերի ներգրավված միջոցների վերլուծությունը՝ ներգրավված միջոցների աճի դինամիկայի և այլ ցուցանիշների վերլուծության միջոցով, և նախանշվում են ՀՀ և ԼՂՀ տարածքում գործող բանկերի միջոցների ներգրավման բարելավման ուղիները:

Инна Каграманян, Рузанна Хачатрян

АрГУ, Факультет Экономики

Эл. адрес: ruzan.khachatryan.97@mail.ru

Научный руководитель - к. э. н., доцент Н. Аванесян

АНАЛИЗ ВОВЛЕЧЕННЫХ СРЕДСТВ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ НА ТЕРРИТОРИИ РА И НКР

Ключевые слова: коммерческий банк, привлекаемые средства, срочный депозит, депозит до востребования, доход депозита.

Аннотация

В статье представлен анализ привлекаемых средств банков, действующих на территории НКР и РА, который выполнен при помощи анализа динамики роста привлекаемых средств и других показателей, так же изложены пути улучшения привлечения средств банками.

Inna Kagramanyan, Ruzanna Khachatryan

ASU, Faculty of Economics

e-mail: ruzan.khachatryan.97@mail.ru

Supervisor – c.e.s., Docent N.H.Avanesyan

ANALYSIS OF THE RA AND NKR BANKS' DEPOSITS

Key words: Commercial banks, attracted funds, time deposits, demand deposits, deposits yield.

Abstract

The article presents an analysis of the funds in the Republic of Armenia and NKR attracted by commercial banks through the analysis of the dynamics of funds and other indicators, and identifies the ways of improving the involvement of funds of the banks in the Republic of Armenia and NKR.

Հետազոտության թեմայի արդիականությունը: Տնտեսագիտական տեսանկյունից ցանկացած երկրի կարևորագույն խնդիրներից է բնակչության ավանդներն ուղղել տնտեսության իրական հատված: Այս խնդիրը հատկապես հրատապ է անցումային տնտեսությամբ երկրների համար, որտեղ տնտեսության վերականգնման և վերափոխումների համար անհրաժեշտ են մեծաքանակ ներդրումներ: Այդպիսի երկրների թվին են դասվում նաև ՀՀ-ն և ԼՂՀ-ն, որոնց տնտեսության մեջ երկարաժամկետ ներքին ֆինանսական ռեսուրսների վերարտադրության հիմնահարցերի բացահայտման ուղղություններից մեկը բնակչության ավանդների ձևավորման, հավաքագրման և օգտագործման գործընթացի ֆինանսական կառավարումն է:

ԼՂՀ տարածքում գործող առևտրային բանկերը հանդիսանում են ՀՀ միասնական բանկային համակարգի մի մասը և ենթարկվում են ՀՀ բանկերի վրա կիրառվող բոլոր օրենքներին և նորմատիվաիրավական ակտերին:

Վերլուծելով 2011-2015թթ. ՀՀ առևտրային բանկերի ներգրավված միջոցները, հարկ է նշել 2015թ. ՀՀ առևտրային բանկերի առաջատարների հնգյակը ըստ ներգրավված միջոցների.

Երկրում ներգրավված միջոցներով ամենահարուստ բանկը Ամերիաբանկն է, որի ներգրավված միջոցները 2011-2015թթ. ավելացել են 179%-ով (տարեկան միջինը աճելով 29%-ով) և 2015թ. վերջին կազմել են 452,336,619 հազար դրամ՝ կազմելով ՀՀ տարածքում գործող առևտրային բանկերի ներգրավված միջոցների 15.6%-ը:

1. Երկրորդ տեղում Արդշինբանկն է, որի ներգրավված միջոցները 2011-2015թթ. ավելացել են 174%-ով (տարեկան միջինը աճելով 29%-ով) և 2015թ. վերջին կազմել են 349,534,070 հազար դրամ՝ կազմելով ներգրավված միջոցների 12%-ը:

2. Երրորդ հորիզոնականում ՎՏԲ-Հայաստան բանկն է, որի ներգրավված միջոցները 2011-2015թթ. ավելացել են 78%-ով (տարեկան միջինը աճելով 18%-ով) և 2015թ. վերջին կազմել են 265,366,859 հազար դրամ՝ կազմելով ընդհանուրի 9.1%-ը:

3. Չորրորդ տեղում է Հայբիզնեսբանկը, որի ներգրավված միջոցները 2011-2015թթ. ավելացել են 98%-ով (տարեկան միջինը աճելով 19%-ով) և 2015թ. վերջին կազմել են 264,670,237 հազար դրամ՝ կազմելով բանկերի ներգրավված միջոցների 9%-ը:

4. Առաջատարների հնգյակը եզրափակում է Ակբա-Կրեդիտ Ագրիկոլ բանկը, որի ներգրավված միջոցները 2011-2015թթ. ավելացել են 27%-ով (տարեկան միջինը աճելով 6.5%-ով) և 2015թ. վերջին կազմել են 216,028,040 հազար դրամ՝ կազմելով բանկերի ներգրավված միջոցների 7.3%-ը:¹

Ըստ բանկերի վարկանիշային աղյուսակի՝ համաձայն ՀՀ դրամով առաջարկվող ավանդների եկամտաբերության՝ առաջատարների հնգյակում են հետևյալ բանկերը.

1. Հայբիզնեսբանկ՝ 12-14.5%
2. ՎՏԲ-Հայաստան բանկ՝ 11-14.25%
3. Կոնվերս բանկ՝ 12-14%
4. Զարգացման հայկական բանկ՝ 12-13.5%
5. Առեկսիմբանկ՝ 12-13.5%

Չնայած ըստ առաջարկվող ավանդների եկամտաբերության առաջատարը Հայբիզնեսբանկն է, այնուամենայնիվ ներգրավված միջոցներով ամենահարուստ բանկը Ամերիաբանկն է՝ կապված բանկի նկատմամբ բնակչության վստահության բարձր աստիճանի հետ, որն իր հերթին պայմանավորված է ընդհանուր կապիտալի մեծության հետ:

2011-2015թթ. ՀՀ տարածքում գործող առևտրային բանկերի ներգրավված ավանդները ավելացել են մոտ 101%-ով (տարեկան միջինը աճելով 19.5%-ով) և 2015թ. վերջին կազմել են 1,951,107 մլն դրամ:² Իսկ ԼՂՀ տարածքում գործող առևտրային բանկերի ներգրավված ավանդները ավելացել են մոտ 49%-ով (տարեկան միջինը աճելով 11%-ով) և 2015թ. վերջին կազմել են 613,402 մլն դրամ:³ **Հավելված 1**

2011-2015թթ. ՀՀ-ում և ԼՂՀ-ում ըստ ռեզիդենտության՝ ներգրավված միջոցների մեջ տեսակարար կշիռ են զբաղեցնում ռեզիդենտներից ներգրավված ավանդները: 2015թ. ՀՀ տարածքում գործող առևտրային բանկերի ներգրավված միջոցների 77%-ը, իսկ ԼՂՀ-ում՝ 81%-ը պատկանում է ռեզիդենտներին:

Ավանդների կառուցվածքի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ տնային տնտեսությունների ավանդները շարունակում են մեծ տեսակարար կշիռ կազմել ընդհանուր ավանդների մեջ: 2011-2015թթ. ՀՀ-ում և ԼՂՀ-ում աճել է տնային տնտեսությունների ավանդների տեսակարար կշիռը: ՀՀ-ում՝ 2011թ. 50%-ի համեմատ նույն ցուցանիշը 2015թ.-ին կազմել է 52%, ԼՂՀ-ում՝ 2011թ. 34%-ի համեմատ 2015թ.-ին կազմել է 59%: **Հավելված 2,3**

¹ ՀՀ տարածքում գործող առևտրային բանկերի ֆինանսական հաշվետվություններ 2011-2015թթ.

² ՀՀ վիճակագրական տարեգիրք 2011-2015թթ.

³ ԼՂՀ վիճակագրական տարեգիրք 2011-2015թթ.

Ժամկետային ավանդները 2008թ.-ի կտրուկ անկումից հետո, 2009թ.-ից աճում են ավելի արագ տեմպերով, քան ցպահանջ ավանդները: Հատկապես 2011-2015թթ. ժամկետային ավանդները աչքի են ընկնում իրենց ակտիվ աճով ինչպես ՀՀ-ում, այնպես էլ ԼՂՀ-ում, ինչը բանկերի խթանող քաղաքականության, ժամկետային ավանդների համար առաջակվող բարձր տոկոսադրույքների արդյունքն է:

Մինչև 2008թ. ՀՀ-ում դրամային ավանդները շարունակաբար աճել են հասնելով գրեթե արտարժույթային ավանդների մակարդակին: Մինչդեռ արդեն 2009թ. տնային տնտեսությունների դրամային ավանդների ծավալը նվազում է՝ պայմանավորված 2008-2009թթ. ֆինանսատնտեսական ճգնաժամով: Բնակչության համար ավելի հուսալի է գումարը արտարժույթով պահելը, քան ազգային արժույթով, այդ պատճառով էլ դրամային ավանդների նվազմանը զուգահեռ աճում են արտարժույթային ավանդների ծավալները: Այստեղ պետք է նկատի ունենալ, որ «ավանդներ» ասելով՝ նկատի են առնվում թե՛ ժամկետային, թե՛ ցպահանջ ավանդները: Սակայն պետք է նշել, որ ժամկետային ավանդների դեպքում դոլարայնացման մակարդակն աննախադեպ բարձր է (2015թ. 69%-արտարժույթով, 31%-ՀՀ դրամով): Ցպահանջ ավանդների դեպքում նույնպես ավելի շատ են վստահում արտարժույթին, սակայն ոչ այնքան, ինչքան ժամկետային ավանդների դեպքում է (2015թ. 53%-արտարժույթով, 47%-ՀՀ դրամով): Պատճառն այն է, որ արժեզրկման ռիսկ տեսնելու դեպքում ցպահանջ ավանդը ցանկացած պահի կարող են կանխիկացնել կամ փոխել այլ արժույթի: Ժամկետային ավանդի դեպքում նույնպես հնարավոր է գումարը ցանկացած պահի դուրս բերել բանկից, սակայն այդ դեպքում կուտակված տոկոսները չեն հաշվարկվում: Առևտրային բանկերին այս իրավիճակը ծանոթ է: Եվ նրանցից շատերն այդ խզումը թուլացնելու համար ավանդատուներին հնարավորություն են տալիս ժամկետային ավանդների դեպքում ցանկացած պահի ավանդի արժույթը փոխել:

Արդեն 2011-2015թթ. ՀՀ-ում դրամային ավանդների ծավալն աճում է ավելի արագ տեմպերով, քան արտարժույթային ավանդներինը: Մա հիմնականում պայմանավորված է ՀՀ ԿԲ և առևտրային բանկերի՝ ազգային արժույթի նկատմամբ պահանջարկի բարձրացմանն ուղղված քաղաքականությամբ դրամային ավանդների համար ավելի բարձր տոկոսադրույքներ առաջարկելու միջոցով: Այնուամենայնիվ, արտարժույթային ավանդների ծավալը բացարձակ մեծությամբ շարունակում է գերազանցել դրամային ավանդների ծավալը:

Հավելված 4

Ի տարբերություն ՀՀ տարածքում գործող առևտրային բանկերին, ԼՂՀ-ում 2013 թվականից դրամային ավանդները շարունակաբար աճում են՝ գերազանցելով արտարժույթային ավանդներին: 2015թ. ԼՂՀ տարածքում գործող առևտրային բանկերի ավանդների 59%-ը կազմում են դրամային ավանդները, իսկ 41%-ը՝ արտարժույթային ավանդները: **Հավելված 5**

Առևտրային բանկերի միջոցների ներգրավումն այն հիմքն է, որի հաշվին բանկերը գործում և զարգանում են: Ավանդները որպես հիմք են ծառայում բանկերի վարկավորման համար և դրանով իսկ շահույթի ձևավորման անմիջական աղբյուր են, ուստի բանկերը սովորաբար ջանքեր և միջոցներ չեն խնայում նոր ավանդներ ներգրավելու համար:

Միջոցների ներգրավման բնագավառում բանկերի միջև մրցակցության կարևոր միջոց է հանդիսանում տոկոսային քաղաքականությունը:

Յուրաքանչյուր բանկ պետք է որոշի իր ծառայությունների ինքնարժեքը և սակագները՝ կապված ֆինանսական շուկայում իր գրաված դիրքից և բանկի պատմությունից: Ավանդների տոկոսադրույքները որոշելիս բանկերը պետք է հաշվի առնեն հաճախորդների զգայունությունը տոկոսադրույքների փոփոխությունների նկատմամբ, այլընտրանքային միջոցների ներգրավման արժեքը, մրցակից բանկերի կողմից առաջարկվող տոկոսադրույքները:

Բանկի ներգրավված միջոցների արդյունավետության վրա կարող են ազդել մի շարք գործոններ, որոնցից կարևոր են.

➤ ժամկետային գործոնը՝ ներգրավված և տեղաբաշխված միջոցների ժամկետայնության համապատասխանություն. դա նշանակում է, որ եթե բանկը ներգրավել է կարճաժամկետ միջոցներ, իրականացվող ներդրումները նույնպես պետք է կրեն կարճաժամկետ բնույթ, հակառակ դեպքում բանկի իրացվելիությունն ու վճարունակությունը կվտանգվեն,

➤ արժեքային գործոնը՝ ներգրավված և տեղաբաշխված միջոցների արժեքային համապատասխանություն. դա նշանակում է, որ բանկը կարող է իրականացնել անկանխիկ վճարումներ, տրամադրել վարկեր այլ բանկերի՝ միայն իր թղթակցային հաշիվներում եղած գումարների սահմաններում, այսինքն՝ բանկը պետք է ապահովի քանակական համապատասխանություն իր ներգրավված և տեղաբաշխված միջոցների միջև:

Բանկի ռեսուրսների ձևավորման վրա ազդում են նաև այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են երկրի տնտեսական իրավիճակը, բնակչության եկամուտների մակարդակը, դրամական շուկայի իրավիճակը, բանկային համակարգի զարգացման մակարդակը, ինչպես նաև կենտրոնական բանկի դրամավարկային քաղաքականությունը:

ՀՀ կենտրոնական բանկը առևտրային բանկերի ռեսուրսների ձևավորման վրա ազդում է հետևյալ գործիքներով.

➤ ՀՀ ԿԲ-ի վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքի սահմանմամբ, ըստ որի՝ 2016թ. մարտի 29-ի նիստում ԿԲ խորհուրդն իջեցրել է ԿԲ վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքը 0.25 տոկոսային կետով՝ սահմանելով այն 8.25%:

➤ ՀՀ ԿԲ-ի կողմից տրամադրվող լումբարդային ռեպոների տոկոսադրույքի սահմանմամբ, ըստ որի՝ 2016թ. մարտի 29-ի նիստում ԿԲ խորհուրդն սահմանել է ԿԲ լումբարդային ռեպոյի տոկոսադրույքը 9.75%:

➤ ՀՀ ԿԲ-ի կողմից բանկերից ներգրավվող միջոցների տոկոսադրույքի սահմանմամբ, ըստ որի՝ 2016թ. մարտի 29-ի նիստում ԿԲ խորհուրդն սահմանել է ԿԲ կողմից ներգրավված միջոցների տոկոսադրույքը 6.75%:

➤ **ՀՀ Կենտրոնական բանկի կողմից բանկերի ընդհանուր կապիտալի նվազագույն չափի վերանայմամբ. ըստ որի՝ մինչև 2017թ. այն պետք է հասցվի 30 մլրդ դրամի՝ գործող 5 մլրդ դրամի փոխարեն:** Այժմ հայկական բանկերը ստիպված են սեղմ ժամկետներում իրականացնել կապիտալի համալրում՝ կորպորատիվ պարտատոմսերի և բաժնետոմսերի թողարկման, բաժնետերերից լրացուցիչ միջոցների ներգրավման, այլ ֆինանսական կազմակերպություններից փոխառությունների ստացման, ինչպես նաև միաձուլումների և կլանումների միջոցով:

Ազգային արժույթի արժեզրկումը խոսում է տվյալ երկրի տնտեսության մեջ տեղի ունեցող երևույթների մասին: Ավանդատուները՝ մտածելով, որ դրամը կարժեզրկվի, հնարավոր է սկսեն իրենց դրամով ավանդը հանել ու փոխարկել արտարժույթի և ավանդ դնել արտարժույթային տեսքով՝ ակնկալելով, որ արտարժույթային բանկային ավանդն ապագայում իրենց կբերի ավելի շատ եկամուտ: Սակայն խնդիրը պայմանավորված է ոչ թե արժույթով, այլ բանկային համակարգով, այսինքն այդ ժամանակ ավանդատուները բանկերին չեն վստահի և հնարավոր է կփորձեն իրենց գումարները հետ վերցնել ու պահել իրենց մոտ: Իհարկե, դա կարող է վտանգել բանկային համակարգը, եթե լինի համատարած բնույթի: Այսինքն՝ արտարժույթային ճգնաժամը շատ հեշտությամբ կարող է վերածվել նաև բանկային ճգնաժամի:

Ազգային արժույթի արժեզրկումը հանգեցնում է նաև գնաճի, որի հանդեպ բնակչությունն առավել զգայուն է և առանձնահատուկ հետաքրքրություն է ցուցաբերում:

Առևտրային բանկերի ռեսուրսների ձևավորման վրա ազդում են նաև առևտրային բանկերի համբավը, վարկանիշը, նրանց նկատմամբ բնակչության վստահության աստիճանը, որն իր հերթին պայմանավորված է բանկի ընդհանուր կապիտալի մեծության հետ:

2015թ. ըստ սեփական կապիտալի մեծության՝ ՀՀ բանկերի առաջատար հնգյակում ներառվել են՝ Ամերիաբանկը, Ալֆա-Գրեդիտ Ագրիկոլ բանկը, ՎՏԲ-Հայաստան բանկը, Արդշինբանկը, Էյչ-Էս-Բի-Սի Բանկ Հայաստանը:

Միջոցների ներգրավման բնագավառում առևտրային բանկերի համար կարևոր գործոն է համարվում նաև բնակչության ֆինանսական գրագիտությունը:

Ֆինանսապես գրագետ անձն ունի գիտելիքներ, հմտություններ և մշակույթ, որոնք նրան հնարավորություն են տալիս լինել տեղեկացված, իր անձնական ֆինանսների վերաբերյալ կայացնել պատասխանատու որոշումներ, ձեռնարկել իրավիճակին համապատասխան ճիշտ գործողություններ:

Համաձայն «Հայաստանի բնակչության ֆինանսական ունակությունները-2014» հետազոտության հարցման արդյունքների՝ 100-բալանոց սանդղակով ֆինանսական գրագիտության ունակությունները գնահատվում են 44 բալ: Բնակչության զրեթե 45%-ը չի հաշվառում իր եկամուտներն ու ծախսերը, իսկ խնայողություն ունեցողների շուրջ 60%-ը ամբողջ գումարը պահում է տանը: Հետազոտության արդյունքները ցույց են տվել ՀՀ-ում ֆինանսական գրագիտության լայնածավալ ծրագրերի իրականացման անհրաժեշտությունը:

Վերլուծելով ՀՀ և ԼՂՀ տարածքում գործող առևտրային բանկերի միջոցների ներգրավման արդի հիմնախնդիրները, կարելի է նշել բարելավման հետևյալ ուղիները.

1. Առաջարկվող ծառայությունների տեսականու ընդլայնում և որակի բարձրացում: Բանկերը պետք է ուսումնասիրեն հաճախորդների պահանջները և այդ ուսումնասիրությունների հիման վրա ձգտեն նոր ծառայություններ առաջարկել շուկայի տարբեր հատվածների համար: ՀՀ և ԼՂՀ տարածքում գործող առևտրային բանկերը կարող են բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ուսանողների համար բացել ուսանողական հաշիվներ, որտեղ և ուսանողներին կփոխանցվեն պետական կրթաթոշակները: Այդպիսի հաշիվների բացումը ձեռնառու է ինչպես բանկերին, որոնք ստանում են զգալի լրացուցիչ ֆինանսական միջոցներ, այնպես էլ բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների հաշվապահներին, քանի որ դա ազատում է նրանց ուսանողների կրթաթոշակների հաշվարկների և վճարումների անհրաժեշտությունից:

2. Համբավի ձեռքբերում: Բանկի համբավը հանդիսանում է բանկի հաջողության գրավականներից մեկը, քանի որ այն հանգեցնում է բանկի նկատմամբ բնակչության վստահության աստիճանի բարձրացմանը:

3. Բնակչության ֆինանսական տեղեկացվածության մակարդակի բարձրացում: Առևտրային բանկերի կողմից կազմակերպվող գովազդային աշխատանքներից բացի, ՀՀ-ում և ԼՂՀ-ում անհրաժեշտ է իրականացնել նաև ֆինանսական գրագիտության լայնածավալ ծրագրեր: Այդպիսի ծրագրերի իրականացումը թույլ կտա բարձրացնել քաղաքացիների ֆինանսական տեղեկացվածության մակարդակը:

Ապրիլի 1-30 մեկնարկել է «Իմ ֆինանսների ամիս» լայնածավալ միջոցառումների ծրագիրը, որը իրականացվել է ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից, նպատակ ունենալով հանրության շրջանում լուսաբանել անձնական ֆինանսների կառավարման խնդրի կարևորությունը: Ծրագրի իրականացումն ուղղված էր գիտելիքների և հմտությունների բարելավմանը, օրինակ, ինչպես կատարել արդյունավետ խնայողություններ, ծրագրել եկամուտներն ու ծախսերը: ՀՀ բանկերը հանրությանը ներկայացրել են իրենց հատուկ առաջարկները, խորհուրդները՝ միջոցների ճիշտ խնայման և կառավարման վերաբերյալ:

4. Ավանդների հատուցման նոր կարգի ընդունում: 2016 թվականի մարտի 1-ից գործում է ավանդների հատուցման նոր կարգ, որը կբարձրացնի ավանդատուների, բնակչության վստահությունը բանկային համակարգի նկատմամբ, մասնավորապես ավանդների ներգրավման տեսանկյունից, ինչը կնպաստի երկրի բանկային համակարգում ավանդների ծավալի ավելացմանը, որն իր հերթին կհանգեցնի հայկական բանկերի ծախսատարության նվազմանը:

Այսպիսով՝ 2011-2015թթ. ՀՀ տարածքում գործող առևտրային բանկերի ներգրավված ավանդները ավելացել են մոտ 101%-ով, իսկ ԼՂՀ-ում՝ մոտ 49%-ով: ՀՀ և ԼՂՀ տարածքում գործող առևտրային բանկերի ներգրավված միջոցների մեջ տեսակարար կշիռ են զբաղեցնում ռեզիդենտներից ներգրավված ժամկետային ավանդները: ՀՀ տարածքում գործող առևտրային բանկերի արտարժույթային ավանդների ծավալը բացարձակ մեծությամբ շարունակում է գերազանցել դրամային ավանդների ծավալը, մինչդեռ ԼՂՀ-ում 2013 թվականից դրամային ավանդները շարունակաբար աճում են՝ գերազանցելով արտարժույթային ավանդներին:

Վերլուծելով առևտրային բանկերի ռեսուրսների ձևավորման վրա ազդող գործոնները, հարկ է նշել ՀՀ և ԼՂՀ տարածքում գործող առևտրային բանկերի միջոցների ներգրավման արդի հիմնախնդիրները՝ բնակչության եկամուտների ցածր մակարդակը, բանկերի նկատմամբ բնակչության վստահության ցածր մակարդակը, ազգային արժույթի արժեզրկումը, գնաճը, բնակչության տեղեկացվածության ոչ բավարար մակարդակը, ինչպես նաև երկրում տիրող ռազմական իրավիճակը:

Վերլուծելով ՀՀ և ԼՂՀ տարածքում գործող առևտրային բանկերի միջոցների ներգրավման արդի հիմնախնդիրները, հարկ է նշել բարելավման հետևյալ ուղիները՝ առաջարկվող ծառայությունների տեսականու ընդլայնում և որակի բարձրացում, համալրի ձեռք բերում, բնակչության ֆինանսական տեղեկացվածության մակարդակի բարձրացում, ավանդների հատուցման նոր կարգի ընդունում:

Գրականություն

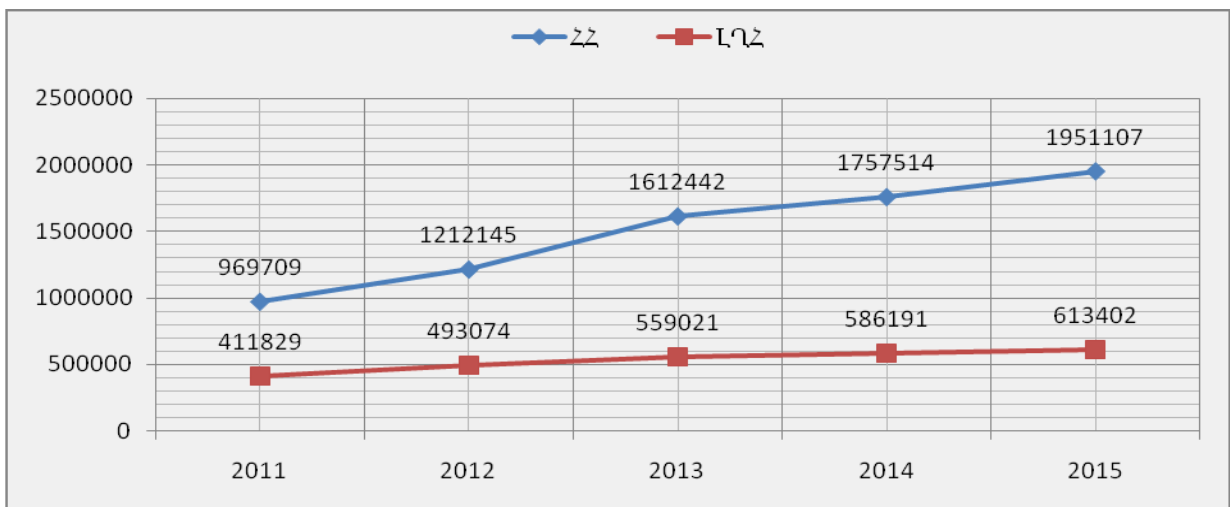
1. Ասատրյան Բ., Բանկային գործ, Երևան 2004

2. Բադանյան Լ., Ֆինանսներ, դրամաշրջանառություն և վարկ, Երևան 2007

<http://stat-nkr.am>

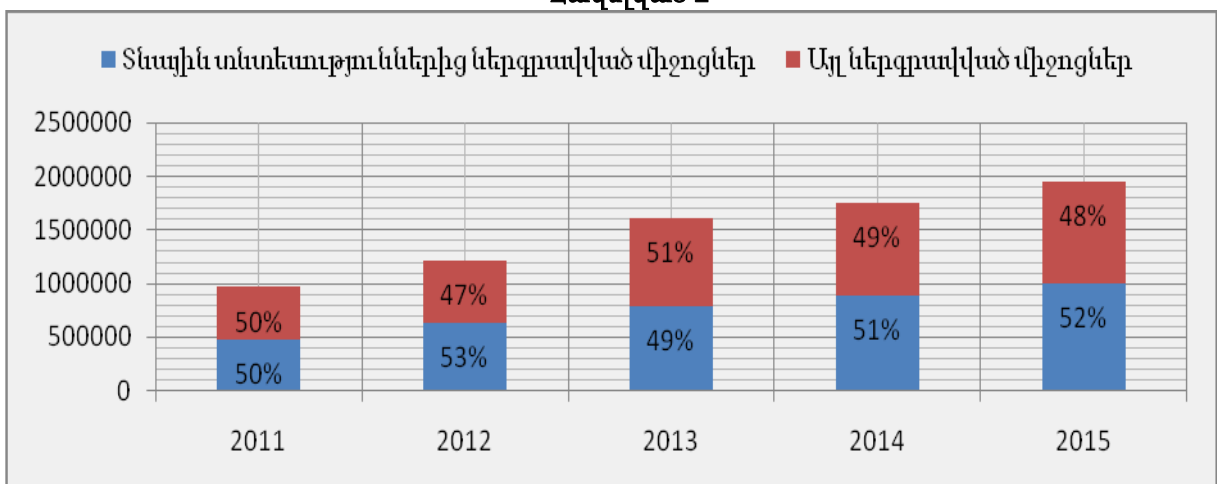
www.avand.am

Հավելված 1

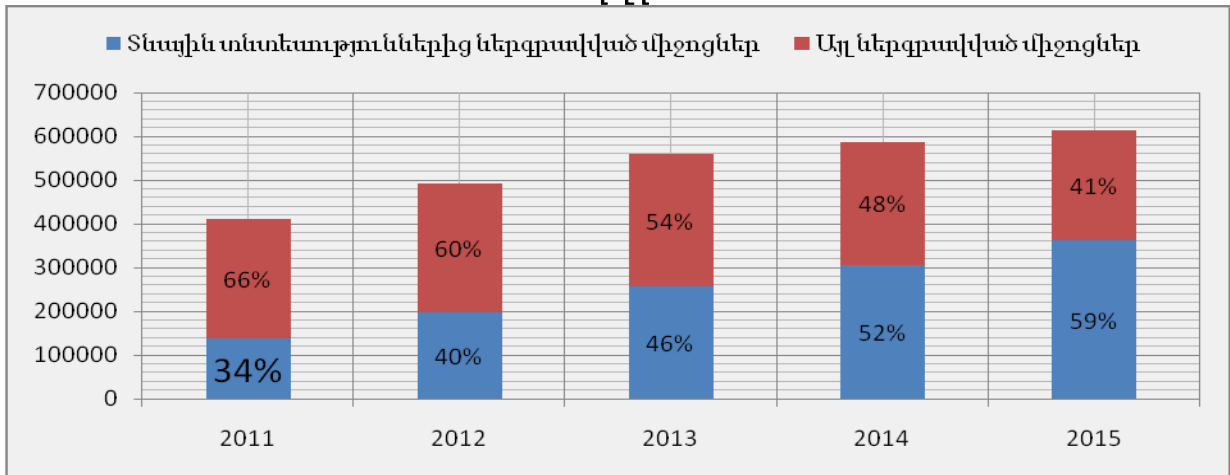
2011-2015թթ. ՀՀ և ԼՂՀ տարածքում գործող առևտրային բանկերի ներգրավված ավանդները (մլն. դրամ)

Հավելված 2

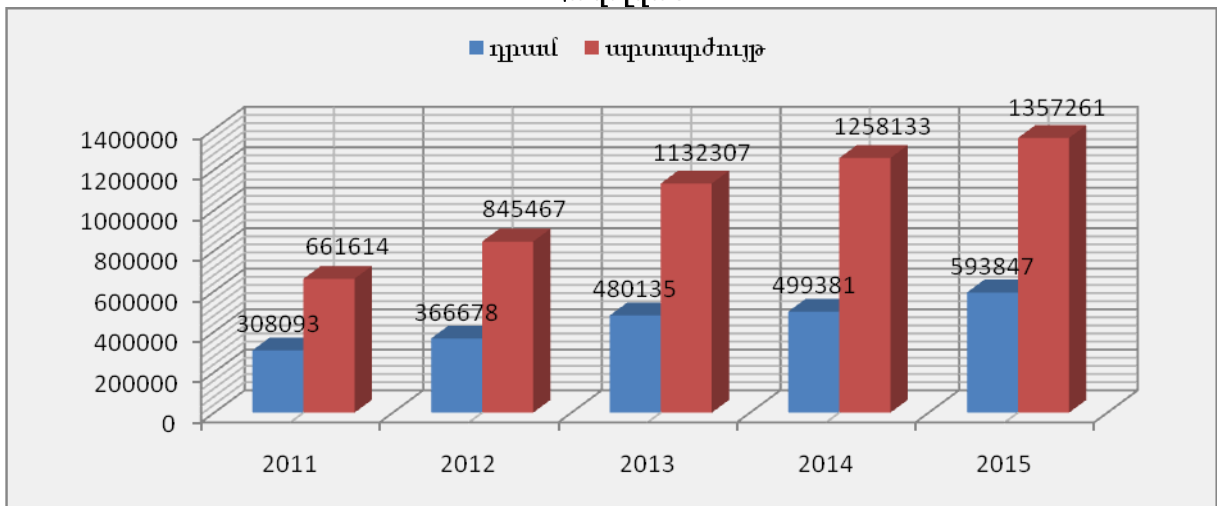
2011-2015թթ. ՀՀ տարածքում գործող առևտրային բանկերի կողմից տնային տնտեսությունների ներգրավված միջոցները

Հավելված 3

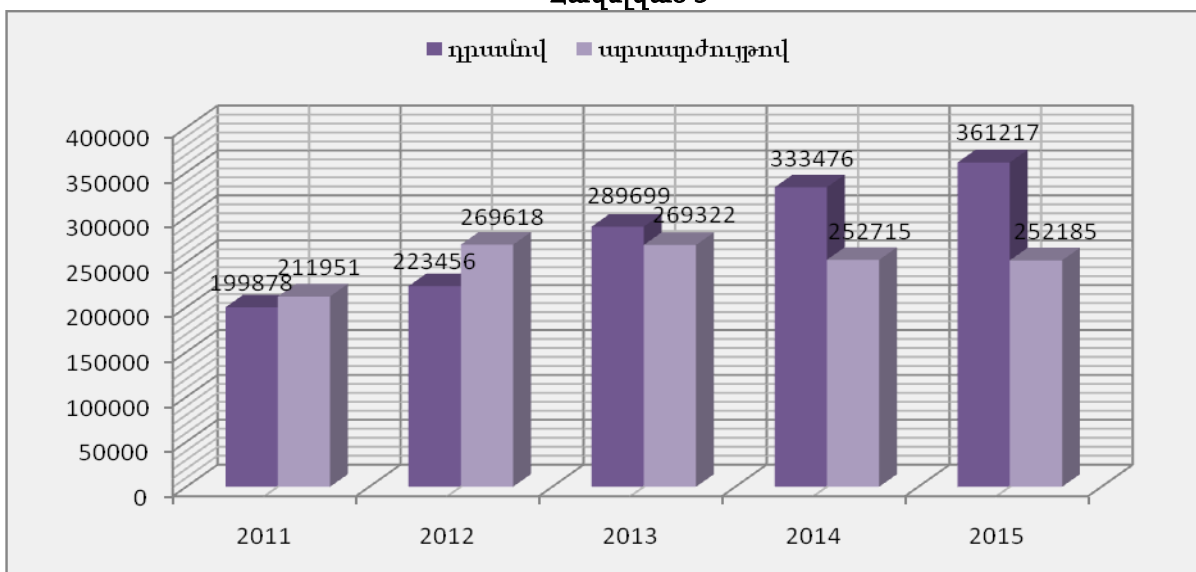
2011-2015թթ. ԼՂՀ տարածքում գործող առևտրային բանկերի կողմից տնային տնտեսությունների ներգրավված միջոցները

Հավելված 4

2011-2015թթ. ՀՀ տարածքում գործող առևտրային բանկերի ներգրավված միջոցները՝ ըստ արժույթի տեսակի (մլն. դրամ)

Հավելված 5

2011-2015թթ. ԼՂՀ տարածքում գործող առևտրային բանկերի ներգրավված միջոցները՝ ըստ արժույթի տեսակի (մլն. դրամ)

ՀՏԴ 339

Լիանա Գրիգորյան
ԱրՊՀ, Տնտեսագիտության ֆակուլտետ,
Տնտեսագիտության տեսության և կառավարման ամբիոն, մագիստրանտ
Գիտական ղեկավար՝ տ.գ.թ դոցենտ Իշխանյան Իրինա

**ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԲԻԶՆԵՍԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ
ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՎՐԱ**

Բանալի բառեր՝ միջազգային բիզնես, համաշխարհային տնտեսություն, կորպորացիա, գլոբալիզացիա, ատրաքին առևտրային հարաբերություններ:

Ամփոփում

Միջազգային բիզնեսի ազդեցությունը համաշխարհային տնտեսության սոցիալ-տնտեսական զարգացման վրա՝ հոդվածում ուսումնասիրվել են միջազգային բիզնեսի էությունը, նրա կազմակերպման առանձնահատկությունները գլոբալ տնտեսության պայմաններում, արտաքին առևտրային հարաբերությունների առանձնահատկությունները, հետազոտվել և վերլուծվել են հիմնական սոցիալ-տնտեսական ցուցանիշները, դրանց փոխազդեցությունը միջազգային բիզնեսի հետ, համաշխարհային տնտեսության տնտեսական զարգացման սոցիալական ասպեկտները, առանձին երկրների օրինակով միջազգային բիզնեսի զարգացման կանխատեսումները:

Лиана Григорян

Магистрант кафедры теории экономики и менеджмента,

АрГУ, Факультет Экономики

Научный руководитель- к. э. н., доцент Ирина Ишханян

**ВЛИЯНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО БИЗНЕСА НА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ
МИРОВОГО ХОЗЯЙСТВА**

Ключевые слова – международный бизнес, мировая экономика, корпорация, глобализация, внешне-торговые отношения

Резюме

В статье «Влияние международного бизнеса на социально-экономическое развитие мирового хозяйства» рассмотрены сущность международного бизнеса, особенности его организации в условиях глобальной экономики, особенности внешне-торговых отношений, исследованы и проанализированы основные социально-экономические показатели, их взаимосвязь с международным бизнесом, социальные аспекты экономического развития мирового хозяйства, прогнозы развития международного бизнеса на примере отдельных стран.

. Liana Grigoryan

ASU, Faculty of Economics

Department of Economic Theory and Management, Master's degree

Supervisor: Ph.D I.Ishkhanyan

**THE INFLUENCE OF INTERNATIONAL BUSINESS INTO SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF
THE WORLD ECONOMY**

Key words- international business, world economy, corporation, globalization, external commercial relations.

Summary

In the article "The influence of international business into socio - economic development of the world economy", we have investigated the essence of international business, its organizing peculiarities in terms of global economy, peculiarities of external commercial relations. The basic social economic indicators, their interaction with international business, the social aspects of economic development of the world economy, predictions of the world economy on the sample of different countries have been investigated and analyzed.

Համաշխարհային տնտեսության զարգացման ժամանակակից փուլում կարևորվում է միջազգային գործարարության, միջազգային բիզնեսի, ծառայությունների մատուցման ժամանակակից ձևերի ուսումնասիրությունը:

Ժամանակակից համաշխարհային տնտեսության հիմնական միտումներն են հանդիսանում գլոբալիզացիայի շարունակական գործընթացները, տարբեր երկրների տնտեսությունների փոխադարձ կախվածության ուժեղացումը:

Միջազգային բիզնեսը ձեռնարկատիրական գործունեության փոխկապակցված բազմազան տեսակների և ձևերի պայմանագրային համակարգ է՝ հիմնված արտասահմանյան գործընկերների մասնակցության վրա՝ սուբյեկտների հանդեպ իրավունքների, պարտականությունների հստակ բաժանման պայմանով. նրանք գրավում են տնտեսության բոլոր ճյուղերն ու ոլորտները:

Ժամանակակից տնտեսական հետազոտությունների արդիական խնդիրն է հանդիսանում նաև երկրների սոցիալ - տնտեսական դրության վրա միջազգային բիզնեսի ազդեցության հաստատումը, գործոնները, որոնք ազդում են փոփոխությունների վրա, հասարակության վրա դրանց դրական ազդեցության ուղիների որոնումը: Միջազգային բիզնեսի տեսության այս ոլորտի մեջ գոյություն ունեցող խնդրի նշված արդիականությունը, դրա լուծման տեսական և պրակտիկ նշանակությունը, ինչպես նաև դրանց անբավարար մշակումը որոշել են թեման և թույլ են տվել ձևավորել հետազոտության խնդիրներն ու նպատակները:

Հետազոտության նպատակն է հանդիսանում միջազգային բիզնեսի զարգացման տեսական հայեցակարգերի զարգացումը և մեթոդաբանության մշակումը՝ համաշխարհային գլոբալիզացիայի պայմաններում, ինչպես նաև դրանց ազդեցությունը աշխարհատնտեսական հարաբերությունների համակարգում սոցիալ- տնտեսական խնդիրների վրա:

«Երկրի համակարգը փոխադարձորեն կապված, փոխսերտաճած ազգային տնտեսությունների ամբողջությունն է, սակայն դրանցից յուրաքանչյուրը զարգանում է իրեն բնորոշ առանձնահատկություններով»¹:

Միջազգային բիզնեսը գործարարություն է, որի գործունեության ոլորտը միջազգային տնտեսական հարաբերություններն են համաշխարհային տնտեսությունում: Միջազգային բիզնեսը ենթադրում է գործնական գործողությունների իրականացում առավել քան մեկ երկրի գործընկերների միջև²:

Միջազգային բիզնեսը՝ գործարարությունը, դիտարկվում է լայն և նեղ իմաստներով: Լայն իմաստով միջազգային բիզնեսը տարբեր երկրների տնտեսվարող սուբյեկտների միջև ձևավորված միջազգային տնտեսական համագործակցությունն է կամ գլոբալ բիզնեսը: Նեղ իմաստով այն դիտարկվում է որպես բիզնես արտերկրում կամ համատեղ ձեռներեցություն³: Ժամանակակից, արագ փոփոխվող աշխարհում, բիզնեսի և մշակույթի միջև հավասարակշռության առկայությունը մի շարք դեպքերում նշանակում է ընկերության հաջողություն, իսկ դրա բացակայությունը՝ անկում:

Միջազգային բիզնեսի զարգացմանը նպաստող գործոններն են.

1. Ազգային տնտեսությունների բացությունը և արտաքին տնտեսական կապերի ազատականացումը
2. Վերազգային կորպորացիաների ազդեցության խորացումը ազգային տնտեսությունների վրա:
3. Երկրների մասնակցությունը միջազգային բիզնես – գործընթացներին
4. Աշխատանքի միջազգային բաժանման ավանդական ձևերը ժամանակակից պայմաններում փոխարինվում են ներճյուղային և միջֆիրմային համատեղ ծրագրերով, համատեղ ձեռնարկություններով:

Համաշխարհային տնտեսության զարգացման ժամանակակից կարևոր ուղղությունը համարվում է պետության և միջազգային բիզնեսի միջև համագործակցության ակտիվացում, որն ուղղված է պետական սեփականության շրջանակներում կապիտալի ներթափանցմանը:

¹ Թադևոսյան Զ.Ս. Միջազգային տնտեսագիտություն, տեսություն և քաղաքականություն. Երևան. 2015, էջ 9

² Гриффин Р., Пастей М. Международны́й бизнес. СПб.: Питер, 2006, стр.6

³ Կիրակոսյան Վ.Լ. Միջազգային բիզնես, Երևան, ԵՊՀ հրատ. 2012, էջ 7

Պետության և միջազգային բիզնեսի միջև փոխհարաբերությունների առանձնահատկությունը համարվում է այն, որ նրանք¹.

1. սահմանափակված են ժամկետով: Որպես օրենք, ընկերությունը ձևավորվում է կոնկրետ օբյեկտի ներքո, որը պետք է ձևավորվի սահմանված ժամանակահատվածում և հետո իրականացնի իր գործունեությունը:

2. սահմանափակված են տարածությամբ: Քանի որ նրանք կազմվում են կոնկրետ օբյեկտների համար: Դա կարող է լինել նավահանգիստը, օդանավակայանը, մեքենաների ճանապարհը կամ նրանց շենքը:

3. ստեղծում են շուկայական տնտեսության մրցակցային հիմք: Յուրաքանչյուր պայմանագրի համար տեղի է ունենում բավականին լուրջ մրցակցային պայքար ինչպես զարգացած, այնպես էլ զարգացող երկրներում:

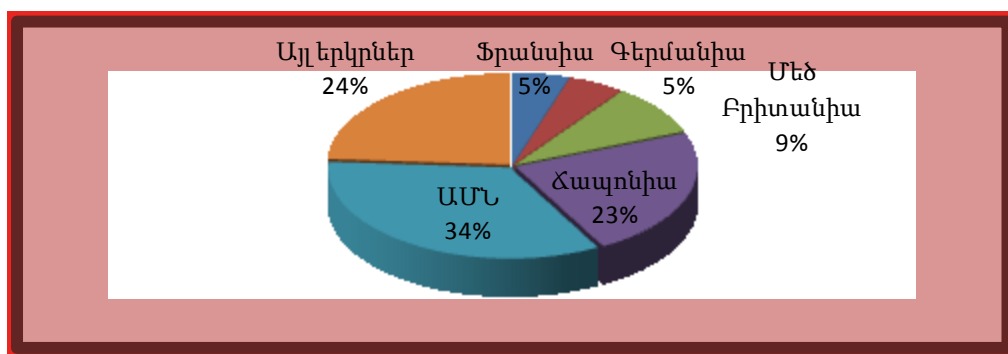
Վերազգայնացումն, անկասկած, համարվում է ժամանակակից համաշխարհային տնտեսության կարևորագույն միտումներից մեկը²: Զարգացող երկրներում միջազգային կորպորացիաների ազդեցության մեծացումը հակադարձ արձագանք է առաջացնում ազգային ձեռնարկատերերի և սովորաբար նրանց աջակցող կառավարությունների կողմից:

21-րդ դարի սկզբին աշխարհում հաշվարկվում է մոտ 300 միջազգային առևտրատնտեսական կազմակերպություններ լայն և ոչ մեծ կազմով:

Տրանսազգային կազմակերպությունների քանակությունը զգալիորեն ավելացել է 1970 թվականից սկսած: Այդ ժամանակահատվածում գրանցված էին միայն 7 000 նման ֆիրմաներ: 90 - ական թվականների վերջին դրանց քանակությունը աճեց և հասավ 60 000-ի: Այսօր աշխարհում գրանցված են մոտ 82 000 ՏԱԿ-եր, որոնք ունեն մոտ 810 000 մասնաճյուղեր բոլոր մայրցամաքների տարբեր երկրներում:

500 ամենահզոր միջազգային կազմակերպություններից 85-ը վերահսկում են ընդհանուր օտարերկրյա ներդրումների 70%-ը: ՏԱԿ-երը գործում են ոչ բոլոր ճյուղերում. դրանց մեծամասնությունը գործում է նավթային, քիմիական արդյունաբերություններում, մեքենաշինության և տեխնիկայի ոլորտում: Այդ 500 ամենահզոր ՏԱԿ-երը իրացնում են դեղամիջոցների արտադրության 95% -ը, էլեկտրատեխնիկայի և քիմիայի ողջ արտադրության 80%-ը և մեքենաշինության 76%-ը: Միջազգային կազմակերպությունների կեսից շատը, իսկ ավելի կոնկրետ 60%-ը զբաղված են արտադրության ոլորտում, 37%-ը՝ ծառայությունների ոլորտում և 3%-ը՝ մշակող արդյունաբերության և գյուղատնտեսության մեջ:

Միջազգային կորպորացիաները կազմում են աշխարհի խոշորագույն տնտեսությունների կեսը, վերահսկում են միջազգային առևտրի 50%-ը և արտաքին առևտրի 67%-ը: ՏԱԿ-երին բաժին է հասնում՝ ծառայություններով համաշխարհային ապրանքաշրջանառության 40 %-ը, արտոնագրերի, լիցենզիաների, նոու-հաուների վաճառքի 90%-ը: 100 առավել խոշոր ՏԱԿ-եր տիրում են ողջ օտարերկրյա ակտիվների 40-50 տոկոսին:

¹ Կիրակոսյան Վ.Լ. Միջազգային բիզնես, Երեվան, ԵՊՀ հրատ.2012, էջ 17

² Ա. Մարկոսյան, Գ. Նազարյան, Դ. Հախվերդյան «Հայաստանը միջազգային տնտեսական հարաբերությունների համակարգում », «ԱՌՏ», Երևան, 2002, էջ 166

Եթե համեմատենք 100 ընկերությունների ակտիվները ամբողջ աշխարհում դրանց ընդհանուր քանակի հետ, որոնք կարելի է գնահատել 20 տրլն \$, կստացվի, որ այդ 100 ընկերությունները ունեն ամբողջ աշխարհի արտադրողական ակտիվների մոտ 16%-ը, իսկ 300 առավել խոշոր ընկերություններ վերահսկում են, հավանաբար, բոլոր ակտիվների 25%-ը:

Ժամանակակից միջազգային բիզնեսի միտումներին հետևելու համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել միջազգային բիզնեսի հիմնական ցուցանիշները: Ինտեգրացիոն գործընթացների ուժեղացումը ընդլայնում է միջազգային բիզնեսի ձևերի բազմազանությունը:

Սոցիալ-մշակութային գործոններ հասարակական և մշակութային ասպեկտը ներառում է բոլոր բաղկացուցիչները, որոնք կարող են ազդեցություն ունենալ ձեռնարկության միջազգային միջավայրի վրա:

Երկրների սոցիալ-տնտեսական ասպեկտների վրա միջազգային բիզնեսի ազդեցությունը գնահատելու համար անհրաժեշտ է սկսել միջազգային առևտրի վերլուծությունից: Այսօրվա դրությամբ միջազգային առևտուրը մնում է երկրների միջև միջազգային տնտեսական հարաբերությունների զարգացման համար ամենապահանջվող ձևերից մեկը: Սակայն, վերջին ժամանակներս, կարելի է խոսել ոչ միայն ապրանքներով, այլ նաև ծառայություններով ու մտավոր սեփականության արդյունքների առևտրի մասին:

Հավելված 1-ում պարզ երևում է, որ համաշխարհային առևտրի ապրանքային կառուցվածքում զգալի բաժինը՝ 30%-ը կազմում է վառելիքը, 23%-ը՝ պատրաստի արտադրանքը, 22%-ը՝ մեքենաներ և սարքավորումները, 15%՝ հումքային ապրանքները, 10%՝ գյուղատնտեսական և պարենային հումքը:

«Միջազգային առևտրային գնահատման» տնտեսական քաղաքականության վերլուծությունների նիդեռլանդական գրասենյակի տվյալներով ապրանքների արժեքը, որոնք հատում են միջազգային սահմանները, 2015թ. ընկել է 13,8%-ով, ինչը 2009թ-ից հետո առաջին անկումն էր: Անկման էական մասը բացատրվում էր Չինաստանի և մյուս զարգացող երկրների դանդաղ տնտեսություններով: 2016 թվականի սկզբից ցուցաբերում է նման դինամիկա:

Կազմակերպական աշխարհագրական կառուցվածքը ցույց է տալիս, որ արտաքին առևտրի զարգացումը դադարեցվեց Առաջին համաշխարհային պատերազմի պատճառով: Պատերազմից հետո նրա աճը վերականգնվեց, սակայն այնուհետև ընդհատվեց Մեծ Ճգնաժամի և Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի պատճառով: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո արտաքին առևտուրը վերսկսվեց և բացառապես արագ տեմպերով զարգացավ:

2013թ ապրանքներով համաշխարհային առևտրի ընդհանուր ծավալն ավելացել է 2,1%-ով, 2012թ.-ի 2,3 % աճի նկատմամբ: 2009-2015 թթ.-ի ընթացքում առաջին անգամ գրանցվեց համաշխարհային առևտրի ծավալների 13,8%-ով նվազում: Նշենք նաև, որ 2015 թ. համաշխարհային ՀՆԱ-ի ծավալը, ԱՄՆ-ի տվյալներով կազմեց 3,1%: ԱՀԿ-ի փորձագետների գնահատականներով, գլոբալ առևտրի աճը 2014թ. կազմեց ընդամենը 2,8%¹: Հարկ է ընդել, որ 2014թ. զարգացող երկրներից արտահանման ծավալները գրանցեցին ավելի բարձր տեմպեր, քան զարգացած երկրներից՝ համապատասխանաբար 3,3% և 2,2%: Դրա հետ մեկտեղ այս երկրների ներմուծման ցուցանիշները ցույց տվեցին հակադարձ տեղեկացր՝ 2% և 3,2%:

2016 թ. սկզբին ԱՄՆ-ն համաշխարհային ՀՆԱ-ի աճի գնահատականը տվեց, որը հավասար էր 3,6%-ի: ՏՀԶԿ-ի գնահատականը մի քիչ ցածր էր՝ 3,3%:

«Մեծ յոթնյակի» (Մեծ Բրիտանիա, Գերմանիա, Իտալիա, Կանադա, ԱՄՆ, Ֆրանսիա և Ճապոնիա) և ԲԲԻԿՍ (Բրազիլիա, Ռուսաստան, Նիդերլանդներ, Ինդոնեզիա, Չինաստան, Ֆրանսիա և Հարավային Աֆրիկա) երկրների համար ապրանքներով միջազգային առևտրի ցուցանիշները կտրուկ նվազել են ԱՄՆ դոլարի կուրսի ամրապնդման և նավթի գնի նվազման ֆոնին:

¹ Modest trade recovery to continue in 2015 and 2016 following three years of weak expansion, WTO Secretariat, Geneva, PRESS/739, 14 April 2015, 18 p.

2015թ. հունվար-մարտ ամիսների SՀԶԿ եռամսյակային հաշվետվությունը վկայում է, որ 2014թ. չորրորդ կիսամյակի համեմատությամբ, այս երկու խմբերի երկրների միջև ներմուծման ծավալները դոլարային արտահայտությամբ կրճատվել են 9,5, իսկ արտահանման ծավալները՝ 7,1%-ով (Հավելված 2):

Առևտրի ծավալների այդպիսի կտրուկ անկումներ նկատվել են նաև Եվրամիության բոլոր խոշոր երկրներում (դոլարային արտահայտությամբ): Օրինակ, Գերմանիայում արտահանման և ներմուծման նվազումը կազմել է համապատասխանաբար 8,6% և 8,2%, Իտալիայում՝ 9,3% և 8,5%, իսկ Ֆրանսիայում՝ 9,6% և 9,2%: Եվրոյով հաշվարկելիս ակնհայտ է դառնում, որ այս երեք պետություններում ինչպես արտահանման, այնպես էլ ներմուծման ծավալները աճել են ոչ ավել քան 1%:¹ 2015թ. Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության տվյալներով, համաշխարհային առևտրի առաջնորդներն են հանդիսանում 3 պետություն, որոնք աջաջնորդել էին ցուցակը նաև նախորդող 2 տարիներին՝ արտահանման գծով՝ Չինաստան (12,4%), ԱՄՆ (8,6%), Գերմանիա (8,0%), ներմուծման գծով՝ ԱՄՆ (12,7%), Չինաստան (10,3%), Գերմանիա (6,4%):

Ինչ վերաբերում է Ռուսաստանի տնտեսությանը, ապա հարկ է նշել, որ այն լարվածությունը, որն արձանագրվել է ՌԴ և մի շարք զարգացած պետությունների միջև՝ Ուկրաինայի կոնֆլիկտի հետ կապված, արդեն ընդհանուր խախտումներ է առաջացրել փոխադարձ առևտրի և կապիտալի շարժի տեմպերի մեջ:²

Ինչպես նշվեց, համաշխարհային առևտրի ծավալները 2015թ. նվազման միտում ունեցան: Ընդ որում, ապրանքների ներմուծման արժեքի նվազումը ամենամեծ ցուցանիշներն արձանագրեց Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայում՝ -25,1%: Այնուհետև Ճապոնիան՝ -20,2% և Եվրոգոտին՝ -17,4%:

Իսկ Համաշխարհային Բանկի տվյալներով, համաշխարհային առևտուրը կաճի 3,3%-ով, իսկ 2017թ.՝ 3,2%:

Համաշխարհային բանկը կազմել է «Բիզնեսի վարում 2015» ցուցիչը, որում երկրները դասակարգված են՝ ըստ բիզնեսի վարման պայմանների բարենպաստության: Վարկանիշային աղյուսակը կազմված է 10 ցուցանիշների հիման վրա՝ ձեռնարկությունների գրանցում, շինարարական թույլտվությունների ստացում, միացում էլեկտրական ցանցերին, սեփականության գրանցում, վարկերի ստացում, փոքրամասնություն կազմող բաժնետերերի պաշտպանություն, հարկահավաքություն, միջազգային առևտուր, պայմանագրերի կատարման ապահովում, անվճարունակության թույլտվություն: Վարկանիշային աղյուսակն ընդգրկում է 189 երկիր: Հայաստանը 45-րդ տեղում է՝ 2014 թվականի համեմատ բարելավելով դիրքերը 4 հորիզոնականով: Առաջընթաց է գրանցվել ձեռնարկությունների գրանցման, հարկման, միջազգային առևտրի, շինարարության համար թույլտվությունների ստացման, էլեկտրական ցանցերին միանալու կատեգորիաներում:

Վրաստանը վարկանիշային աղյուսակում զբաղեցնում է 15-րդ, Թուրքիան՝ 55-րդ, Ադրբեջանը՝ 80-րդ հորիզոնականները:

2016-2017 թթ. Համաշխարհային տնտեսության զարգացման կանխատեսումներ

2016-2017 թթ. Համաշխարհային տնտեսության զարգացման կանխատեսումները այսօր շատերին են հետաքրքում, ինչպես խոշոր ներդրողներին, այնպես էլ հասարակ քաղաքացիներին: Չէ որ ժամանակակից համաշխարհային տնտեսության մեջ ընթանում են ամենահակասական և բարդ հասարակական գործընթացներ:

2016-2017 թթ. Համաշխարհային տնտեսության զարգացման կանխատեսումները, որոնք կատարվել են «Morgan Stanley» մասնագետների կողմից, ցույց են տալիս, որ մոտ ժամանակներս իրավիճակը ավելի կվատթաքանա:

¹ International centre for Trade and Sustainable Development

² A World Bank Quarterly Report «Commodity Markets Outlook», Wash., January 2015.

Իրենց հաշվետվությունների մեջ նրանք ընգծեցին համաշխարհային ՀՆԱ-ի անկում առաջիկա 2 տարիների համար 3,9%-ից մինչև 3,4%: Ընդ թում, Չինաստանի տնտեսությունը «Morgan Stanley»-ի կանխատեսումներով, պետք է աճի մոտ 7%-ով:

Հասարակության նորմալ էվոլյուցիան պահանջում է սոցիալական և տնտեսական զարգացումների միջև օրգանական միություն: Տնտեսության անփոփոխ, առողջ աճը անհնար է առանց սոցիալական զարգացման, իսկ վերջինս անհնար է առանց տնտեսության աճի: Սակայն սոցիալ-տնտեսական համատեղ զարգացման ուղու վրա ծագում են շատ բարդ խնդիրներ և պրոբլեմներ: Դրանցից շատերը կապված են հասարակական շերտավորման հետ, որոնք տեղ են գտել մի շարք երկրների խմբերում:

Սոցիալական շերտավորման առավել վառ արտահայտությամբ հանդես է գալիս բնակչության տարբեր խմբերի եկամուտների դիֆերենցիացիան: **Հավելված 3-ը** ցույց է տալիս 2015թ. աշխարհի երկրների միջին աշխատավարձի չափերը: Ակնառու է, որ յուրաքանչյուր տարի այս վարկանիշի առաջնորդներն են հանդիսանում Նորվեգիան, Շվեյցարիան, Ավստրալիան, սակայն Հնդկաստանում այս ցուցանիշը հազիվ հասնում է 700 դոլարի:

Շատ կարևոր հանգամանք է համաշխարհային գործազրկության մակրոակի վերլուծությունը, քանի որ սոցիալ-տնտեսական ցուցանիշների շարքում զբաղվածության մակարդակն իր ուրույն տեղն ունի:

Սոցիալ-տնտեսական զարգացման հասկացության մեջ մտնում է նաև դժվար հաշվարկելի մի ցուցանիշ, որն էլ բնակչության կյանքի մշակույթն է: Տնտեսական զարգացման դրական դինամիկան հնարավոր է միայն տվյալ տարածաշրջանի բնակչության կյանքի մշակույթի հարստացման պայմաններում:

Տարածաշրջանի զարգացման սոցիալ-տնտեսական զարգացումը այն դեպքում է ունենում միայն դրական միտում, երբ այլ հավասար պայմաններում ընդլայնվում է յուրաքանչյուրի անձնական ազատությունը, այդ թվում նաև տնտեսական հատվածում, ինչը հնարավոր է փոքր և միջին բիզնեսի արդյունավետ աջակցման, հակամենաշնորհային քաղաքականության, սպառողների իրավունքների պաշտպանության պայմաններում:

Տնտեսական կանխատեսում. «Աշխարհը 2050 թվականին»

- Չինաստանն, անկասկած, 2030թ. կդառնա ամենախոշոր տնտեսությունը, սակայն երկարաժամկետ կտրվածքով, չինական տնտեսության աճի տեմպերը կմնան համաշխարհային միջին ցուցանիշի մակարդակում

- Մինչև 2050թ. Հնդկաստանը նույնպես կարող է գերազանցել ԱՄՆ-ին՝ հիմք ընդունելով գնողունակության հավասարության ցուցանիշը:

- Ինչ վերաբերում է նաև Միացյալ Թագավորությանը, որի արտահանման ընդամենը 7%-ն է ուղղված BRIC-ին (Բրազիլիա, Ռուսաստան, Հնդկաստան, Չինաստան, նույնիսկ եթե հաշվի առնենք Հոնկոնգը, որպես Չինաստանի մաս), համարյա այնքան, որքան այսօր այն արտահանում է Իռլանդիա: Եթե Միացյալ Թագավորությունն ուզում է երկարաժամկետ հեռանկարում ավելի քան 2% թրենդային աճ արձանագրել, ապա պետք է ուղիներ որոնի արագ զարգացող շուկաներ ավելի մեծ թափով ներթափանցելու համար:

- Ֆիլիպինները, Վիետնամը և Մալայզիան էականորեն կբարելավվեն իրենց դիրքերը

- Կոլումբիայի և Լեհաստանի տնտեսությունները ի համեմատ Ռուսաստանի և Բրազիլիայի տնտեսությունների կաճեն ավելի արագ տեմպերով :

Այս մասին իրենց հաշվետվության մեջ հաղորդել են Pricewaterhouse Coopers (PwC) ստուգիչ-խորհրդատվական ընկերության մասնագետները: Հաշվետվությունը համատեղ պատրաստել են Եվրոպայի կլիմայական համաժողովը, Պոտսդամի կլիմայի վրա ներգործության ուսումնասիրման ինստիտուտը եւ Ավստրիայում գտնվող Կիրառական համակարգային վերլուծության միջազգային ինստիտուտը:

Զեկույցում նշվում է, որ 2014 - 2055 թթ. ժամանակահատվածում համաշխարհային տնտեսության աճի տեմպերը կանխատեսվում են տարեկան քիչ բարձր 3%-ից: Արդյունքում,

2037 թվականին, համաշխարհային ՀՆԱ-ն կկրկնապատկվի, իսկ 2050 թվականին կմեծանա մոտ 3 անգամ:¹

Ուսումնասիրելով և վերլուծելով ավարտական աշխատանքի թեման, եկել ենք հետևյալ եզրահանգումներին.

1. Միջազգային բիզնեսի զարգացումը տեղի է ունենում ազգային տնտեսությունների շուկայական վերափոխման պայմաններում: Դրա համար ընդհանուր տնտեսական խնդիրները չեն կարող չառաջացնել կոնկրետ խնդիրների սրում կամ խաթարումներ տնտեսության յուրաքանչյուր ոլորտում, այդ թվում նաև միջազգային բիզնեսում: Շատ հաճախ միջազգային բիզնեսի կազմակերպիչները առնչվում են քաղաքաիրավական, կազմակերպա-կառուցվածքային, տնտեսական և սոցիալ- տնտեսական խնդիրների հետ:

- **Քաղաքաիրավական** հիմնախնդիրները ծագում են անհրաժեշտ օրենսդրական ակտերի անկատարության կամ բացակայության, նրանց մեկնաբանման անկատարության, քաղաքական կայունության ներուժային հնարավորությունների խախտման պատճառով ինչպես առանձին երկրներում (Լիբիա, Սիրիա, ԼՂՀ և այլն), այնպես էլ արտասահմայան գործընկերների շարքերում:

- **Կազմակերպա-կառուցվածքային** խնդիրները պայմանավորված են մեծամասամբ այնպիսի պատճառներով, ինչպիսիք են շուկայական ենթակառուցվածքների անկատարությունը և զարգացվածության ցածր մակարդակը, միջազգային քաղաքական և տնտեսական կառուցվածքներ այդ երկրների դանդաղ մուտքը, որոշումների ընդունման պահպանողական բնույթը:

- **Տնտեսական** խնդիրները կապված են ազգային արժույթի փոխարկելիության անբավարար մակարդակի հետ, գնագոյացման շուկայական սկզբունքների խախտումներով, իրական տնտեսական խթանների համակարգի անկատարության հետ, միջազգային մասշտաբով առաջարկի ու պահանջարկի գործող կապի գլխավոր պայմանի՝ մարքեթինգի արդյունավետ համակարգի բացակայության հետ:

- **Սոցիալ- տնտեսական** խնդիրները պայմանավորված են տնտեսական մտածելակերպի պահպանողական բնույթով, միջազգային տնտեսական հարաբերությունների սուբյեկտների մեծամասնության մոտ մասնագիտական մենեջմենթի բացակայությամբ, հասարակության մեծամասնության մոտ միջազգային բիզնեսի մի շարք ձևեր չընդունելու հետ, օտար լեզուների չտիրապետման հետ:

2. Միջազգային բիզնեսի զարգացման հեռանկարային ուղություն է համատեղ ձեռնարկատիրությունը զարգացող երկրների հետ: Զարգացող երկրների շուկաները, գործնականորեն բաց են փոխշահավետ պայմաններով ակտիվ միջազգային առևտուր իրականացնելու համար զարգացող երկրների հետ փոխշահավետ պայմաններով կապեր հաստատելու զարգացմանը կարող է նպաստել և այն հանգամանքը, որ այդ երկրներից շատերը ստիպված են լինում լուծել նույն խնդիրները, որոնք լուծում են աշխարհի երկրների մեծամասնությունը:

3. Եթե խոսենք Հայաստանի Հանրապետության համար միջազգային բիզնեսի զարգացման հեռանկարների շուրջ, ապա այդ հարցը կորոշվի առավելապես երկրի տնտեսական զարգացման ընդհանուր մակարդակով, իրականացված բարեփոխումների իրական արդյունքներով, հասարակական արդյունքի համակարգի էական թարմացմամբ, արտահանման ներուժի զարգացմամբ, համաշխարհային տնտեսություն ինտեգրմամբ: Խնդիրների լուծումը թույլ կտա մի շարք երկրների՝ օգտակար հանածոների և հումքի նոր աղբյուրներ հայթայթել, աշխատուժի նոր շուկաներ մուտք գործել, դուրս գալ իրացման նոր շուկաներ, ազգային շուկաներից դուրս գալու առավելություններից օգտվելով շահույթ ստանալ, ձեռնարկությունները հնարավորություն կստանան օգտագործել լրացուցիչ

¹ www. Yandex.ru Прогноз PwC

տնտեսական հնարավորություններ, որոնք կգոյանան միջազգային շուկաների ռեսուրսային առանձնահատկությունների հետևանքով:

4. Միջազգայնացման արդյունքում յուրաքանչյուր բիզնեսի համար առավելապես հասանելի կլինի գլոբալ բիզնես-սերվիսը, որը կախված չէ ազգային պատկանելիությունից, կողմնորոշված է միայն տնտեսական արդյունավետության վրա: Միջազգային ձեռնարկությունների գործունեության մեջ կմեծանա մշակութային գործոնի դերը:

5. Միջազգային բիզնեսը անընդհատ նորացվող և բարդ փոխազդող մասնագիտական գիտությունների համակարգ է, որը սկզբունքորեն առավել բարձր մակարդակի վրա է, քան յուրաքանչյուր ազգային բիզնես: Այն իր մեջ է ներառում լավագույն ազգային տնտեսությունները: Միջազգային բիզնեսի սկզբունքային տարբերությունը կայանում է ներքին պետական իրավիճակի հակառակ գնահատման մեջ. Բիզնեսի հեռանկարային ուղղությունները

1. Փոքր բիզնեսի զարգացում. յուրաքանչյուր գործաձար նախքան գործ բացելը, փնտրում է մի շարք հարցերի պատասխաններ: Շուկայի վիճակի խոր վերլուծությունը, աշխատուժի և մի շարք այլ կարևոր գործոնների ընտրության ընթացքը թույլ կտա փոքր բիզնեսի հեռանկարային ուղղություններ մշակել: Համաշխարհային տնտեսական առաջնորդներ ինչպիսիք են ԱՄՆ-ը և Եվրոմիության առաջատար երկրները մեծ հաջողություններ ունեն փոքր բիզնեսի զարգացման գործում:

2. Բիզնեսի վարման հեռանկարային ոլորտների ընտրություն. Այդպիսի գործարարությունը ռիսկի մեծ աստիճան կունենա, եթե անհրաժեշտ տեղեկատվություն չմշակվի: Ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելու անթերի տարբերակ կլինի վստահելի և հեռանկարային ոլորտի ընտրություն, որը հաջող գործունեության համար մեծ հավանականություն կլինի: Հարց է ծագում, իսկ ոչ-ը գործարարությունն է շահութաբեր, պահանջված և հեռանկարային: 2015 թ. վիճակագրության համաձայն այդպիսի ձեռնարկությունների շարքին կարելի է դասել.

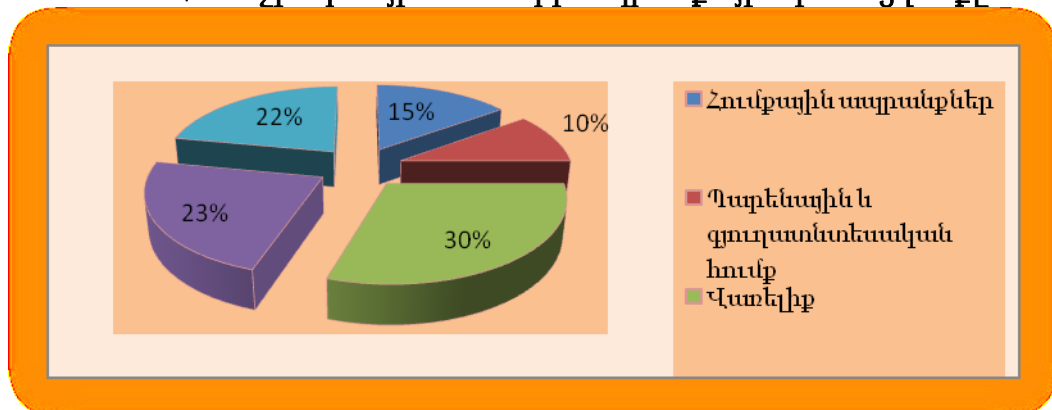
- Վենդինգ
- Համացանցային բիզնես:
- Համացանցում միջնորդություն:
- Ձեռքի աշխատանք:
- Բնական կոսմետիկա:
- Call-կենտրոն:
- Ֆինանսական խորհրդատվություն:
- Տեղական տուրիզմ:
- Բնական ապրանքների արտադրություն:

Գրականություն

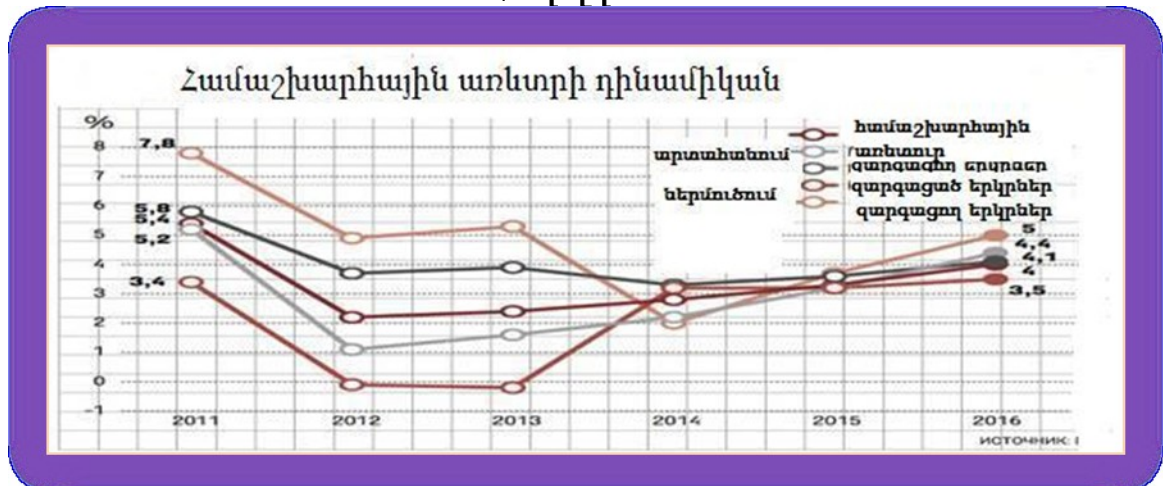
1. Ա. Մարկոսյան, Գ. Նազարյան, Դ. Հախվերդյան «Միջազգային տնտեսական հարաբերություններ», 1-2 մաս, Երևան, 2012
2. Թ.Թորոսյան «Միջազգային տնտեսագիտություն», «ԱՌՏ», Երևան, 2003
3. Ա. Հովակիմյան «Միջազգային էկոնոմիկա և միջազգային տնտեսական հարաբերություններ», «ՎԷԼԱՍ Պրինտ», ՄՊԸ, Երևան, 2013
4. Զ.Ա.Թադևոսյան, Դ.Ռ.Գալոյան «Միջազգային տնտեսագիտություն» Երևան, Հեղինակային հրատարակություն, 2015
5. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения Учебное пособие – М.: ИВЦ «Маркетинг», 2000.
6. Гриффин Р., Пастей М. Международный бизнес 4-е изд. / Пер. с англ. Под ред. А.Г. Медведева. – СПб.: Питер, 2006
7. A World Bank Quarterly Report «Commodity Markets Outlook», Wash., January 2015.

Հավելված 1

Համաշխարհային առևտրի ապրանքային կառուցվածքը

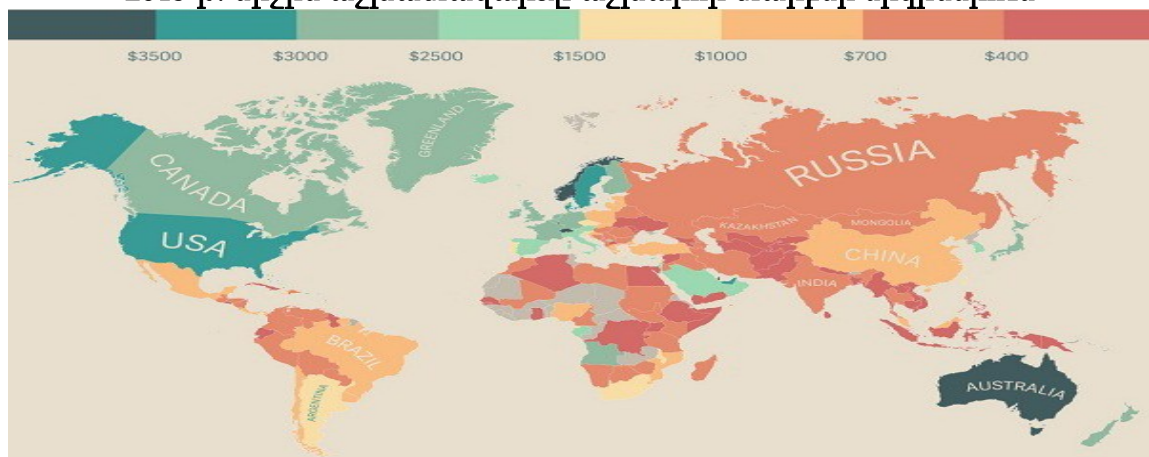

Հավելված 2

Հավելված 3

2015 թ. միջին աշխատավարձը աշխարհի տարբեր երկրներում

ՀՏԴ 331.5(479.243)

Ռուզաննա Թադևոսյան
ԱրՊՀ, տնտեսագիտության ֆակուլտետ, 4-րդ կուրս
Գիտական ղեկավար՝ տ.գ.թ., դոցենտ Ռ. Մանգասարյան

**ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԱԶԴԿՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ԼՂՀ-ՈՒՄ և ԴԴԱ
ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ**

Բանալի բառեր՝ գործազրկություն, աշխատուժ, երիտասարդության գործազրկություն, զբաղվածության խթանում, տնտեսության զարգացում, շուկայական տնտեսություն, ընտրանքային հետազոտություն, աշխատաշուկա, մարդկային կապիտալ, զբաղվածության պետական կարգավորում:

Ամփոփում

ԼՂՀ-ում զբաղվածությանն ու գործազրկությանն առնչվող հիմնական դրույթները ուսումնասիրությունները հետանկարային են: Բնակչության զբաղվածության ապահովման և սոցիալական պաշտպանության մեխանիզմների անլիարժեքությունը, սոցիալական գործընկերային հարաբերությունների բացակայությունը, թաքնված զբաղվածության և քողարկված գործազրկության մեծ ծավալների առկայությունը և այդ բնագավառում տեղ գտած բացասական այլ երևույթներ, հիմնականում պայմանավորված են զբաղվածության ոլորտի կարգավորման օրենսդրական դաշտի անկատարությամբ, ինչն էլ, լինելով ԼՂՀ սոցիալ-աշխատանքային հարաբերությունների ներկա փուլի հիմնական բնութագրիչներից մեկը, խոչընդոտում է ներկայիս տնտեսական զարգացումներին:

Рузанна Тадевосян

АрГУ, факультет экономики, 4-ый курс

Научный руководитель: к. э. н., доцент Р. Мангасарян

ПРОБЛЕМА БЕЗРАБОТИЦЫ МОЛОДЕЖИ В НКР И ПУТИ ЕЕ РЕШЕНИЯ

Ключевые слова: безработица, рабочая сила, безработица молодежи, поощрение занятости, развитие экономики, рыночная экономика, выборочное исследование, рынок труда, человеческий капитал, государственное регулирование занятости.

Резюме

Проблема занятости и безработицы - одна из главных в развитии экономики во всем мире. От уровня безработицы зависит многое, и, прежде всего, такие факторы, как уровень преступности, уровень жизни населения и эмиграции, наличие квалифицированной рабочей силы. Особенно следует обратить внимание на безработицу молодежи, поскольку именно от эффективной занятости молодой рабочей силы зависит будущее страны. В данной статье выявлены проблемы безработицы молодежи в НКР, приведены и анализированы статистические данные. С помощью соцопроса проведено выборочное исследование среди студентов АрГУ, предложения, данные студентами учтены как пути снижения безработицы среди молодежи в НКР.

Ruzanna Tadevosyan

ASU, the Faculty of Economy, 4th year

Supervisor: PhD R.Mangasaryan

YOUTH UNEMPLOYMENT PROBLEMS IN NKR AND WAYS TO OVERCOME IT

Key words: unemployment, labour, youth unemployment, stimulation of employment, development of economy, market economy, sample survey, labour market, human labour, state adjustment of employment.

Summary

The problem of employment and unemployment is one of the most important in the economic development throughout the world. The level of unemployment depends on many things, and especially on such factors as the crime rate, standard of living, availability of skilled labor, emigration rates. Especially we should pay attention to youth unemployment, because the future of country is mainly depended on how effectively young labour forces are busy. In this article we have tried to identify the problem of youth unemployment in the NKR. We conducted a sample survey among the students of Artsakh State University and among the proposals for ways to reduce unemployment there are some that were made by students.

ԼՂՀ-ում զբաղվածությունը կարգավորվում է ԼՂՀ Սահմանադրությամբ, ԼՂՀ քաղաքացիական օրենսգրքով, ԼՂՀ աշխատանքային օրենսգրքով, «Նվազագույն ամսական

աշխատավարձի մասին» օրենքով, ԼՂՀ միջազգային պայմանագրերով, 2014թ. ընդունված «Զբաղվածության մասին» ԼՂՀ օրենքով և իրավական այլ ակտերով:

«Շուկայական տնտեսության մեջ գործազրկությունն անխուսափելի է, քանի որ տնտեսական զարգացումը կրում է ցիկլային բնույթ: Գաղտնիք չէ, որ գործազրկությունը բացասաբար է անդրադառնում բնակչության կենսամակարդակի վրա»:¹ Այն խաթարում է հասարակության տնտեսական անվտանգությունը, սոցիալական ոլորտի զարգացումը, արգելակում տնտեսական աճը, կրճատում հարկման դաշտը: Ստորև բերվող գծապատկերից տեսանելի է, որ Հանրապետությունում 2015թ. Զբաղվածության ծառայությունում պաշտոնապես գրանցված գործազուրկների քանակը զգալիորեն նվազել և հասել է 1534 –ին, նախորդ տարվա 2567 –ի փոխարեն² (Տես՝ հավելված 1):

ԼՂՀ գործազրկության մակարդակը 2014 թ. կազմել է 2.5 %՝ նախորդ տարվա 4%-ի փոխարեն (Տես՝ հավելված 2):

Սակայն իրականում ԼՂՀ-ում փաստացի և գրանցված գործազրկությունների միջև եղած տարբերությունը զգալի է, ինչը էականորեն դժվարացնում է երկրում գործազրկության զսպումը: Դրա համար պատճառ է նաև այն, որ զբաղվածության ծառայությունների միջոցով աշխատանքի տեղավորման իրական հնարավորությունները այնքան ցածր են, որ ոչ մի կերպ չեն տրամադրում գործազուրկին «համագործակցել» իրենց հետ:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ համաշխարհային կտրվածքով գործազրկությունը մեծ է երիտասարդների շրջանում: Պատճառը հիմնականում մասնագիտական կողմնորոշման համակարգի բացակայությունն է, երիտասարդների մասնագիտական կրթության և որակավորման անհամապատասխանությունն աշխատաշուկայի ներկայիս պահանջներին, աշխատանքային փորձի բացակայությունը: Այսօր երիտասարդների գործազրկությունը, ըստ տարբեր գնահատականների, ընդհանուր գործազուրկների թվում տատանվում է 12-40%-ի սահմաններում: Արտասահմանյան երկրների կառավարություններն ընդունում են օրենքներ, մշակում հատուկ ծրագրեր, որոնք ուղղված են երիտասարդների աշխատանքի տեղավորման գործընթացի բարելավմանը: Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության «Զբաղվածությունն աշխարհում 2009թ» զեկույցում կատարվել են որոշակի համեմատություններ³ տարբեր երկրների աշխատաշուկաների վերաբերյալ: Ըստ ԱՄԿ-ի հետազոտությունների⁴ վերջին տասնամյակներում գործազրկության մակարդակը երիտասարդների շրջանում հասել է հասել է 73,3 մլն, ընդ որում 15-24 տարեկանները կազմում են աշխարհում գործազուրկների ընդհանուր թվի կեսը: Աշխարհում երիտասարդների գործազրկության դեմ պայքարը կարող է զգալի ավանդ ունենալ համաշխարհային տնտեսության զարգացման գործում: Մասնագետների հաշվարկներով⁵ եթե հնարավոր լինի աշխարհում 2 անգամ կրճատել երիտասարդության գործազրկության մակարդակը, ապա այն կապահովի համաշխարհային ՀՆԱ-ի միջին հաշվով 2.2 տրիլիոն ԱՄՆ դոլլարի աճ:

Աշխատանքի բացակայությունը բերում է երիտասարդների դեգրադացիային՝ առաջանում են անձի զարգացման և կայացման խնդիրներ, քայքայվում են ընտանիքներ, նվազում է ծնելիությունը, ավելանում է հանցագործությունների քանակը, տարածում են ստանում թմրամոլությունը, կախվածությունը ալկոհոլից և մանուկներին անտեսումը: «Զբաղվածության ոլորտում առավել ակտիվ քաղաքականություն վարում են Գերմանիան, Դանիան, Շվեդիան, Իռլանդիան, Նիդեռլանդները: Այս երկրներում զբաղվածության կարգավորմանն է ուղղվում երկրում ստեղծված ՀՆԱ 1%-ից ավելին»:⁶

Երիտասարդության զբաղվածության հիմնախնդիրը առանցքային է նաև ԼՂՀ-ում: Այդ հիմնախնդիրը էապես կարևորում են պետական ու ոչ պետական ինստիտուտները և դիտում

¹ Սուվարյան Յու., «Մենեջմենթ», Երևան «Տնտեսագետ», 2009թ., 3-րդ հրատարակություն, էջ 608

² ԼՂՀ 2014 թ վիճակագրական տարեգիրք, էջ 30

³ Ա. Մարկոսյան, Ռ. Սաֆարյան «Շուկայական տնտեսության հիմունքները», Երևան 2002թ., էջ 16

որպես գերակա խնդիր: Հանրապետությունում երիտասարդները աշխատաշուկա մուտք գործելիս առնչվում են ստորև բերվող խնդիրներին.

- գործատուների պահանջների մասին թույլ պատկերացումներ,
- աշխատանքային փորձի բացակայություն,
- աշխատանքային պայմանների, Աշխատանքային օրենսգրքի եւ աշխատանքի վերաբերյալ անտեղյակություն:

Գրանցված գործազուրկների սեռային կազմի փոփոխությունը ներկայացված է հավելված 3-ում:

Երիտասարդության զբաղվածության ցածր մակարդակի մասին են վկայում նաև վիճակագրական տվյալները /հավելված 4/:

Ըստ պաշտոնական տվյալների՝ 2015 թվականի հունվարի 1-ի դրությամբ գրանցված գործազուրկների 2.15 %-ը պատկանում է 18-22 տարիքային խմբին, 39,31 %-ը՝ 22-30 տարիքային խմբին, 42,63%-ը՝ 30-50 տարիքային խմբին, 15,8 %-ը՝ 50-ից բարձր տարիքային խմբին¹: Համեմատության համար նշենք, որ ՀՀ-ում գործազուրկների 8.8%-ը պատկանում է 19-24 տարիքային խմբին, 13.8%-ը՝ 25-30 տարիքային խմբին, 26.4%-ը՝ 35-45 տարիքային խմբին, իսկ 23.6%-ը՝ 46-54 տարիքային խմբին :

Հանրապետությունում երիտասարդների մեծամասնությունը ամուսնանում է 21-29 տարեկանում, ինչն ազդեցություն է թողնում նրանց աշխատանքային վարքագծի վրա: Այս տարիքից էլ աշխատաշուկայում առաջանում են գենդերային տարբերություններ: Զբաղվածության դինամիկան ուսումնասիրելիս պարզվում է, որ ԼՂՀ-ում կանայք ամուսնանալով սովորաբար ընդհատում են իրենց աշխատանքային գործունեությունը և վերադառնում միայն 35 տարեկանից հետո: Այդ է պատճառը, որ մինչև 39 տարեկան կանանց զբաղվածությունը տղամարդկանց զբաղվածությունից ցածր է: Նշենք նաև, որ 2009թ. ԼՂՀ ազգային վիճակագրական ծառայության անցկացրած ընտրանքային հետազոտությունները ապացուցում են, որ միջնակարգ կրթությամբ անձինք ևս դժվարություններ են կրում աշխատանք որոնելիս, որի պատճառով էլ շատ բարձր է գործազուրկների մեջ մինչև 30 տարեկան երիտասարդների տեսակարար կշիռը:

Ուսանողները նույնպես չունեն բավարար հնարավորություններ համագործակցել գործատուների հետ՝ հոգեբանական խոչընդոտները հաղթահարելու եւ հեշտ հաղորդակցվելու համար: Ընդգծենք, որ երիտասարդության գործազրկության խնդիրն ունի մեկ այլ՝ հոգեբանական կողմ: Նրանք ուզում են աշխատել, բայց չգիտեն² որտեղ: Կարևոր հանգամանք է նաև երիտասարդների³ սեփական բիզնես ունենալու ցանկությունը: Հետևաբար, երիտասարդ մարդկանց զարգացման ներկայիս այս փուլում համապատասխան հնարավորությունների և խթանների ստեղծելը կարևորվում է ոչ միայն նրանց անձնական բարեկեցության, այլև, ընդհանուր առմամբ, երկրի զարգացման, ավելի մեծ ազգային հարստության ստեղծման առումով:

Աշխատաշուկայի վերաբերյալ երիտասարդներին հուզող հարցերը իմանալու նպատակով անց ենք կացրել ընտրանքային հետազոտություն՝ ուսանողների սոցիալական միջոցով, և ստացել հետևյալ արդյունքները. հարցվածների միայն 27 %-ն էր լրիվ բավարարված ընտրած մասնագիտությամբ, 29 %-ը բավարարված է մասնակի, իսկ 44 %-ը ընդհանրապես բավարարված չէ: Հարցվածների միայն 67 %-ը ցանկություն հայտնեց հետագայում աշխատել իր մասնագիտությամբ, 22 %-ը ընդհանրապես ցանկություն չունի, իսկ 11 %-ը դժվարացավ պատասխանել այս հարցին: Հաջորդ հարցը, որ ուղղեցինք ուսանողներին, եղավ այն, թե արդյոք նրանք համոզված են, որ բուհ ավարտելուց հետո կգտնեն հարմար աշխատանք: Մեծամասնությունը՝ 56 % կարծում է , որ չի կարողանալու գտնել աշխատանք՝ իր որակավորմանը համապատասխան, միայն 18 %-ը պատասխանեց այո, իսկ 26 %-ը դժվարացավ պատասխանել: Ուսանողների 67 %-ը կարծում է , որ աշխատանքի

¹ ԼՂՀ 2014 թ վիճակագրական տարեգիրք, էջ 31:

տեղավորվելիս կարևոր է բարձրագույն կրթության առկայությունը, 24 %-ը պատասխանեց հակառակը, իսկ 9 %-ը դժվարացավ պատասխանել: Ուշագրավ է նաև այն, որ հարցվածների կեսից ավելին՝ 58 %-ը չի կարևորում հետագայում աշխատանքի տեղավորվելիս՝ ուսանողի՝ ակադեմիական առաջադիմությունը: Միայն 35 %-ն է գտնում, որ կարևոր է բուհում լավ սովորելը, իսկ 7 %-ը դժվարացավ պատասխանել:

Եվ վերջին հարցին՝ կունենա՞ն արդյոք համապատասխան մասնագիտական կարողություններ բուհ ավարտելուց հետո՝ իրենց ցանկալի աշխատատեղում ընդունվելու համար, ուսանողները տվեցին հետևյալ պատասխանները՝ մեծամասնությունը՝ 67 %-ը, կարծում է, որ համապատասխան գիտելիքներ չի ունենալու, միայն 23 %-ը տվեց դրական պատասխան, իսկ 10 %-ը դժվարացավ պատասխանել:

Հարցման ընթացքում ուսանողների կողմից կատարվեցին մի շարք առաջարկություններ՝ երիտասարդության գործազրկության նվազեցման ուղղությամբ: Մասնավորապես, կարելի է նշել հետևյալ իրատեսական տարբերակները՝

- Բուհում կրճատել տեսական պարապմունքների քանակը և շեշտը դնել ավելի շատ պրակտիկ գիտելիքների ստացման վրա
- Խստացնել ընդունելության քննությունների անցկացման կարգը, բարձրացնել ընդունելության շեմը՝ առավել որակյալ կադրեր պատրաստելու նպատակով
- Կազմակերպել վճարովի հասարակական աշխատանքներ, ինչը թույլ կտա ուսանողին մուտք գործել աշխատաշուկա:

Երիտասարդության զբաղվածության հիմնախնդիրներից է նաև թաքնված գործազրկությունը: Բացի այդ, երիտասարդների զգալի մասը աշխատում է տնտեսության ստվերային հատվածներում, այդ պատճառով պաշտոնական տվյալները ստույգ տեղեկություն չեն տալիս երիտասարդության զբաղվածության մասին: Կարևորվում է նաև գյուղական երիտասարդության խնդիրը՝ այդ բնակավայրերում աշխատատեղերի սղության պատճառով:

Վերոնշյալ բոլոր խնդիրները անհետևանք չեն մնում և բացասական ազդեցություն են թողնում երկրի ժողովրդագրական պատկերի վրա: Աշխատանք չունեցող երիտասարդը չի մտածում ընտանիք ստեղծելու մասին, ինչն էլ ծնելիության անբավարար մակարդակի պատճառ է դառնում:

ԼՂՀ աշխատանքային ներուժի ոչ արդյունավետ օգտագործմանը նպաստում է ազգային անվտանգությանը սպառնացող ահավոր վտանգը՝ արտագաղթը, որը բացատրվում է ոչ միայն շուկայական հարաբերությունների բացասական հետևանքներով, այլև սոցիալական անարդարությամբ, ապագայի նկատմամբ հավատ ու երաշխիք չունենալու հուսահատությամբ: Զբաղվածության պետական կարգավորման քաղաքականության արդյունավետ իրագործման համար անհրաժեշտ է նաև վերափոխել մարդկանց հոգեբանությունը, որպեսզի պետությունից նվազագույն սոցիալական օգնություն հայցողներից վերածվեն աշխատանքային ոլորտում ակտիվ գործունեություն ծավալողների:

Անհրաժեշտ է իրատեսորեն գնահատել ԼՂՀ առկա աշխատուժի և մասնագետների պատրաստվածությունը ժամանակակից պահանջների տեսանկյունից: Կարծում ենք, որ մարդկային կապիտալի արդյունավետ օգտագործման համար կարևորվում է կադրերի որակավորման բարձրացումը և բավարար քանակությամբ աշխատատեղերի ստեղծումը: Կրթված հասարակությունը, մարդկային կապիտալի որակն այն հենարաններն են, որոնք վերջին հաշվով թույլ են տալիս ապահովել երկրի զարգացումը բոլոր ուղղություններով:

Այսպիսով, ժամանակակից տնտեսական պայմաններում, ԼՂՀ-ում զբաղվածության պետական կարգավորման հիմնախնդիրը պետք է համարել՝ աշխատուժի առաջարկի և պահանջարկի հավասարակշռության և կառուցվածքային համապատասխանության ապահովումը՝ աշխատանքի և աշխատավարձի, ձեռնարկատիրական, ֆինանսավարկային, ներդրումային, հարկային, տարածքային զարգացման, կրթական, ժողովրդագրական և աշխատուժի տեղաշարժի քաղաքականությունների միջոցով: Մինչդեռ հանրապետության աշխատանքի շուկայի ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ 2008-2015թթ.

շարունակվում է աշխատուժի առաջարկի և պահանջարկի անհամապատասխանության խորացումը:

«Հանրապետությունում աշխատանքի շուկայում աշխատանքի պահանջարկի բավարարումը առաջ է քաշում նոր աշխատատեղերի ստեղծման և դրա համար համապատասխան տնտեսական հիմքի ապահովման խնդրի լուծման անհրաժեշտություն: ԼՂՀ-ում զբաղվածության ապահովման, նոր աշխատատեղերի ստեղծման կարևորագույն և արդիական մեխանիզմ է ՓՄՁ զարգացումը, ելնելով վերջինիս աշխատատեղեր ստեղծելու ճկունության լայն հնարավորություններից»¹: Հիմք ընդունելով ՓՄՁ զարգացումը՝ որպես երիտասարդության գործազրկության կրճատման հնարավոր ուղի, առաջարկում ենք՝

- Օրենքում մտցնել երիտասարդ ձեռնարկատեր և երիտասարդ ձեռնարկատիրություն հասկացությունները: Դրանք կլինեն այն տնտեսական միավորները, որոնք ղեկավարում են մինչև 25 տարեկան երիտասարդները:

- Երիտասարդ ձեռնարկատիրոջ համար նվազեցնել եկամտային հարկի դրույքաչափը մինչև հնարավոր նվազագույնը կամ ընդհանրապես այն հանել՝ սկզբնական շրջանի համար:

- Թույլատրել երիտասարդ ձեռնարկատերերին անվճար ստանալ արտոնագրեր՝ բոլոր տեսակի ոլորտներում գործունեություն ծավալելու համար

- Պետության կողմից տրամադրել հաշվապահական հաշվառման անվճար ծառայություններ

- Կրճատել պարտադիր հաշվետվությունների ներկայացվող պարբերականությունը՝ մինչև տարեկան մեկ անգամը

- Մտցնել երիտասարդ ձեռնարկությունների հարկավորման պրոգրեսիվ համակարգ, որի արդյունքում փոքր ձեռնարկությունները կազատվեն հարկերից

Երիտասարդների գործազրկության կրճատման էական ուղի կարող է լինել նաև հանրապետությունում շինարարական աշխատանքների խթանումը և հասարակական աշխատանքների կազմակերպումը:

Ընդհանրացնելով՝ ընդգծենք, որ խիստ օրենքները չեն, որ կարող են ապահովել երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացումը: Համոզված ենք՝ պետություն – մասնավոր հատված համագործակցության շրջանակներում հնարավոր է ապահովել աշխատողների շահերի և իրավունքների պաշտպանության, արդարացի վարձատրության, սեփական երկրում պաշտպանվածության, ապահովության և վստահության կայուն երաշխիքներ:

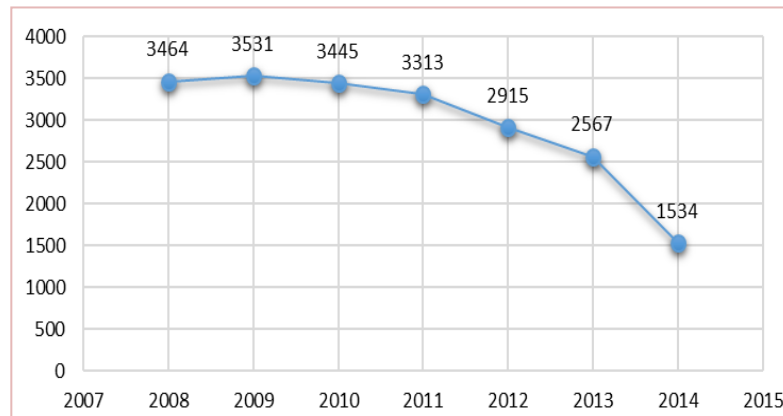
Գրականություն

1. ԼՂՀ 2014 թ վիճակագրական տարեգիրք, էջ 31
2. Ա. Մարկոսյան, Ռ. Սաֆարյան «Շուկայական տնտեսության հիմունքները», Երևան 2002թ., էջ 16
3. «Մարդկային զարգացման և աղքատության հաղթահարման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում», 19-րդ գիտական նստաշրջանի նյութեր, Երևան 2004թ., էջ 425
4. Սուվարյան Յու., «Մենեջմենթ», Երևան «Տնտեսագետ», 2009թ., 3-րդ հրատարակություն, էջ 608
5. И.Д. Мацкуляк «Стратегия занятости. Предотвращение безработицы», 1990 г.
6. А.А Никифорова «Рынок труда и безработицы», 1991 г.

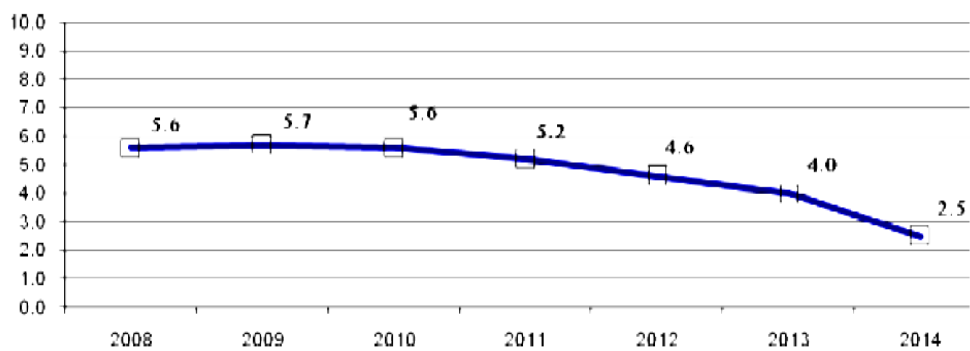
¹ «Մարդկային զարգացման և աղքատության հաղթահարման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում», 19-րդ գիտական նստաշրջանի նյութեր, Երևան 2004թ., էջ 425

Հավելվածներ

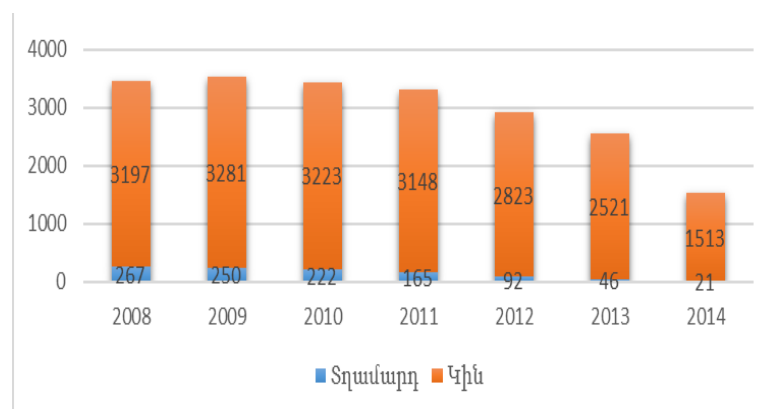
Հավելված 1՝ Զբաղվածության ծառայությունում գրանցված գործազուրկները

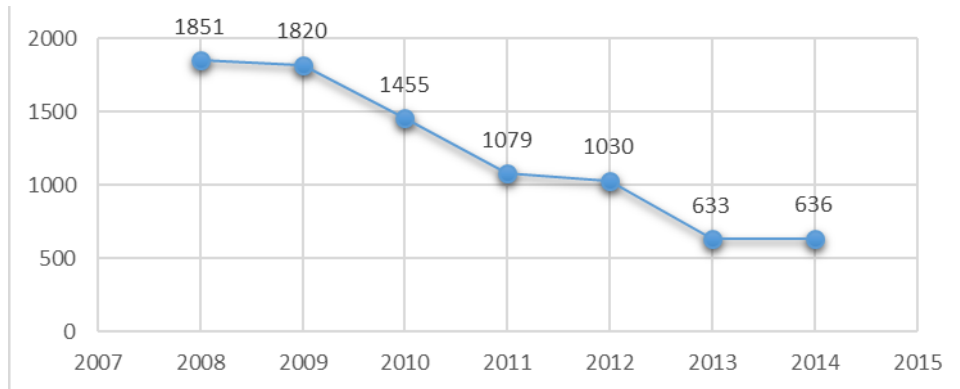
Հավելված 2՝ ԼՂՀ գործազուրկների մակարդակի դինամիկան

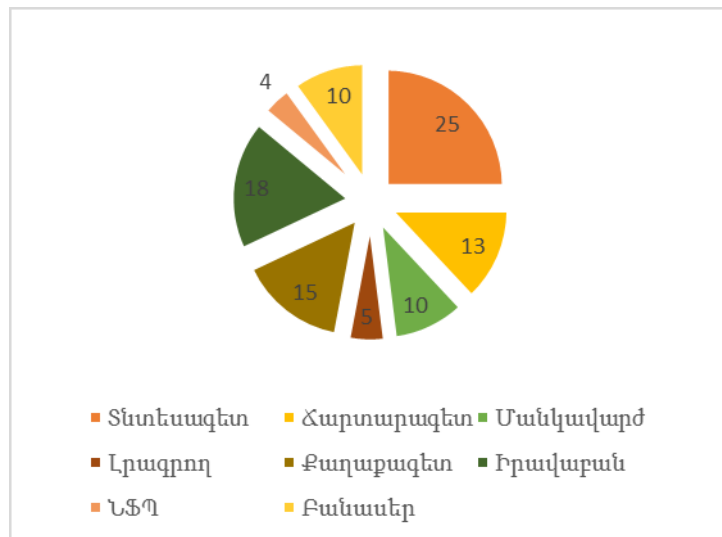
Հավելված 3՝ Զբաղվածության ծառայությունում գրանցված գործազուրկները՝ ըստ սեռի

Հավելված 4՝ Զբաղվածության ծառայությունում գրանցված 18-30 տարեկան երիտասարդ գործազուրկները

Հավելված 5՝ Հարցվածների կազմը՝ ըստ մասնագիտության

ՀՏԴ 336.7(479.243)

Լիլիթ Մայիլյան

ԱրՊՀ, մագիստրատուրա I կուրս

Ղեկավար՝ Ռուզաննա Մանգասարյան, տ. գ. թ. դոցենտ

ԼՂՀ ՀԻՓՈԹԵԲԱՅԻՆ ՇՈՒԿԱՅԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ և ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Բանալի բառեր - Հիփոթեքային վարկավորում, հիփոթեքային բիզնես, հիփոթեքային վարկավորման պետական ծրագրեր, «երկար փողերի» քաղաքականություն

Ամփոփում

ԼՂՀ-ում հիփոթեքային շուկան դեռևս գտնվում է սկզբնավորման շրջանում և կայացման փուլում է: Հանրապետությունում ներկայումս բավականաչափ սուր է դրված բնակարանային ապահովվածության հարցը: Դրա հետ կապված՝ այսօր հիփոթեքային վարկավորման խնդիրների ուսումնասիրությունը խիստ հրատապ է: Հռչակվածում պարզաբանվում են ԼՂՀ հիփոթեքային շուկայի զարգացման հիմնախնդիրները, արգելակող գործոնները և քննարկվում են դրանց վերացման հնարավոր ուղղությունները:

Лилит Майлян

АрГУ, магистратура, 1-ый курс

Научный руководитель - к. э. н., доцент Рузанна Мангасарян

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ИПОТЕЧНОГО РЫНКА НКР И ВОЗМОЖНОСТИ ЕГО УЛУЧШЕНИЯ.

Ключевые слова: Ипотечное кредитование, ипотечный бизнес, государственные программы ипотечного кредитования, политика "длинных денег"

Резюме

Ипотечный рынок НКР все еще находится в начальной стадии развития. В настоящее время в стране достаточно остро поставлен вопрос жилья. В связи с этим, изучение проблем ипотечного кредитования сегодня является чрезвычайно актуальным. В статье описываются проблемы ипотечного рынка, препятствующие факторы и исследуются возможные варианты их устранения.

Lilit Mayilyan

ASU, Master's degree, 1st year

Supervisor: Ph.D Ruzanna Mangasaryan

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF NKR MORTGAGE MARKET AND THE WAYS OF IMPROVING IT.

Key words: Mortgage, the mortgage business, the state program of mortgage lending, the policy of "long money"

Summary

NKR mortgage market is still in its initial stage of developing. Currently, the housing question is quite sharply raised in the country. Thereby, the study of the problems of mortgage lending today is extremely important. The article describes the problems of the mortgage market, hindering factors and explores ways of eliminating them.

Հիփոթեքային վարկավորումը հանդես է գալիս որպես երկրի տնտեսական և սոցիալական զարգացման էական գործոն: Հիփոթեքը ոչ միայն բնակարանային խնդրի լուծման, այլև ներդրումային միջոցների, դրամական զանգվածի կարգավորման, սոցիալ-տնտեսական առաջընթացի բարելավման կարևորագույն մեխանիզմ է:

Հիփոթեքային բիզնեսի ընդլայնումը դրականորեն է ազդում տնտեսության իրական հատվածի զարգացման վրա: Դա հնարավորություն է տալիս.

1. Բարելավելու բնակչության բնակարանային պայմանները,
2. Նպաստելու և անշարժ գույքի շուկայի զարգացմանը,
3. Ընդլայնելու շինարարության ծավալները, որոնք կհանգեցնեն նաև շինանյութերի արտադրության ոլորտի ընդլայնմանը, լրացուցիչ աշխատատեղերի ստեղծմանը, հետևաբար՝ գործազրկության մակարդակի կրճատմանը:

Հիփոթեքային վարկավորման զարգացումը դրական ազդեցություն ունի բնակչության միջին խավի ձևավորման, երկրի բանկային համակարգի կայուն և արդյունավետ գործունեության ապահովման վրա:

ԼՂՀ-ում հիփոթեքային շուկան դեռևս գտնվում է սկզբնավորման շրջանում և կայացման փուլում է: Հանրապետությունում ներկայումս բավականաչափ սուր է դրված բնակարանային ապահովվածության հարցը: Դրա հետ կապված՝ այսօր հիփոթեքային վարկավորման խնդիրների ուսումնասիրությունը խիստ հրատապ է: Խնդիրն ունի ռազմավարական նշանակություն, որը թելադրվում է ԼՂՀ սոցիալ-ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավման պահանջներով: Ուստի հիփոթեքային շուկայի ուսումնասիրությունը արդի ժամանականաշրջանում մեծ կարևորություն է ներկայացնում:

ԼՂՀ-ում հիփոթեքային վարկավորումը սկսել է կիրառվել 2004 թ.՝ «Արցախբանկ» ՓԲԸ-ի կողմից: Վերջին տարիներին հանրապետությունում հիփոթեքային վարկ են սկսել տրամադրել նաև երկրում գործող մյուս բանկերը:

Հանրապետությունում բնակարանային շինարարության զարգացման խթանման և քաղաքացիների բնակարանային պայմանների բարելավման նպատակով ԼՂՀ կառավարությունը 2008թ. փետրվարի 26-ի թիվ 101 որոշմամբ հաստատել է բանկերի կողմից հիփոթեքային վարկավորմամբ բնակարաններ և բնակելի տներ ձեռք բերելու պետական աջակցության ապահովման ծրագիրը, որի իրականացում է Արցախի ներդրումային հիմնադրամը: Այս ծրագրի շրջանակներում Հիմնադրամի հետ համագործակցում են՝ Արցախբանկը, Հայբիզնես բանկը, Ամերիա բանկը, Ֆիդես ՈՒՎԿ-ն և Բլեսս ՈՒՎԿ-ն: Հիմնադրամի հետ համագործակցող բանկերը սույն ծրագրի ընդհանուր պայմաններին բավարարող քաղաքացիներին տրամադրում են հիփոթեքային վարկեր բնակարան գնելու, վերանորոգելու կամ կառուցելու համար, իսկ Հիմնադրամը ցուցաբերում է աջակցություն հետևյալ ձևերով.

ա. հիփոթեքային վարկերի տարեկան տոկոսադրույքների մասնակի սուբսիդավորում,

բ. նպատակային փոխառությամբ կանխավճարների տրամադրում:

Բացի նշված աջակցության ձևերից Հիմնադրամը իրականացնում է նաև իրացման նպատակով բնակարանների /առանձնատների/ կառուցում և իրացնելու նպատակով բնակարանների /առանձնատների/ գնում:

Բնակարանի ու բնակելի տան ձեռքբերման վարկի տրամադրում՝ նվազագույնը 15 տարի ժամկետով, վերանորոգման դեպքում առավելագույնը 10 տարի:

Ծրագրի ընդհանուր պայմաններին համապատասխանող քաղաքացիներին բնակարան ձեռք բերելու նպատակով բանկերի կողմից տրվող հիփոթեքային վարկերի տոկոսադրույքների մասնակի սուբսիդավորման չափը սահմանվում է գործակալ բանկի կողմից տրվող հիփոթեքային վարկի տարեկան տոկոսադրույքի և ստորև բերված սանդղակում նշված վարկի գումարի համապատասխան քաղաքացու սեփական միջոցների հաշվին վճարվող տոկոսային կետի տարբերության հաշվարկմամբ.

1. մինչև 27 000 000 ՀՀ դրամը (ներառյալ)՝ 6%
2. 27 000 000 ՀՀ դրամից մինչև 33 000 000 ՀՀ դրամը (ներառյալ)՝ 7%
3. 33 000 000 ՀՀ դրամից մինչև 40 000 000 ՀՀ դրամը (ներառյալ)՝ 8%
4. 40 000 000 ՀՀ դրամից մինչև 50 000 000 ՀՀ դրամը (ներառյալ)՝ 9%¹

Սկզբնական սուբսիդավորումը սահմանվում է 5 տարի ժամկետով՝ հետագայում պայմանների վերանայման հնարավորությամբ:

Արցախի ներդրումային հիմնադրամի կողմից ԼՂՀ շրջկենտրոններում բնակվող քաղաքացիների համար առավել մատչելի պայմաններ ստեղծելու նպատակով 2010 թվականից իրականացվում է բնակարաններ և բնակելի տներ ձեռք բերելու պետական ֆինանսական

¹ www.aif.am

աջակցության ծրագիր, համաձայն որի քաղաքացիներին հնարավորություն է ընձեռվում ձեռք բերել բնակարան՝ վճարելով 5% նախավճար, ստանալ փոխառություն տարեկան 1% տոկոսադրույքով մինչև 18 տարի մարման ժամկետով:

2012 թվականի հոկտեմբերի 9-ին Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության կառավարությունը հաստատել է Սոցիալական ծրագրերի հիմանդրամի կողմից ծրագրված կարգը՝ ֆինանսավարկային կազմակերպությունների կողմից Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության անժամկետ զինվորական հաշմանդամություն ունեցող երկրորդ և երրորդ խմբի հաշմանդամներին, Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պաշտպանության ժամանակ ծառայողական պարտականությունները կատարելիս զոհված զինծառայողների զավակներին, բազմազավակ, միածնող, փախստական քաղաքացիներին ու նրանց ընտանիքների անդամներին հիփոթեքային վարկավորմամբ բնակարաններ, բնակելի տներ գնելու կամ բնակելի տներ կառուցելու և (կամ) վերանորոգելու նպատակով պետական ֆինանսական աջակցություն տրամադրելու վերաբերյալ:

Բնակարան, բնակելի տուն ձեռք բերելու համար հիփոթեքային վարկը տրամադրվում է առնվազն 15 տարի ժամկետով, իսկ վերանորոգման համար՝ մինչև 10 տարի ժամկետով: Բնակարան կամ բնակելի տուն ձեռք բերելու նպատակով անժամկետ զինվորական հաշմանդամություն ունեցող երկրորդ խմբի հաշմանդամ շահառուներին հատկացվելու է կանխավճար՝ գործարքի արժեքի մինչև 30 տոկոսի չափով, որից երկու երրորդը կամ գործարքի արժեքի 20 տոկոսը՝ անհատույց, իսկ 10 տոկոսը՝ վերադարձման պայմանով:

2015թ.-ից սկսել է գործել «Եկամտային հարկի մասին» ԼՂՀ օրենքով նախատեսված՝ հիփոթեքային վարկերի մատչելիության բարձրացման նպատակով տրամադրվող աջակցության ծրագիրը, որը ենթադրում է եռամսյակային կտրվածքով եկամտահարկի վերադարձ՝ հիփոթեքային վարկի շրջանակներում վճարված տոկոսների գումարների չափով:

Եկամտային հարկի գումարները վերադարձվում են ԼՂՀ կամ ՀՀ ռեզիդենտ ֆինանսական կազմակերպությունից (բանկ կամ վարկային կազմակերպություն) ստացված և փաստացի բնակարանի ձեռքբերմանը կամ անհատական բնակելի տան կառուցմանն ուղղված հիփոթեքային վարկի սպասարկման համար վճարվող տոկոսների (բացառությամբ սուբսիդավորման հաշվին վճարված) գումարների չափով, բայց ոչ ավելի, քան՝

1) համապատասխան եռամսյակի ընթացքում տվյալ վարձու աշխատողին վճարվող աշխատավարձից և դրան հավասարեցված վճարումներից հաշվարկված եկամտային հարկի գումարը.

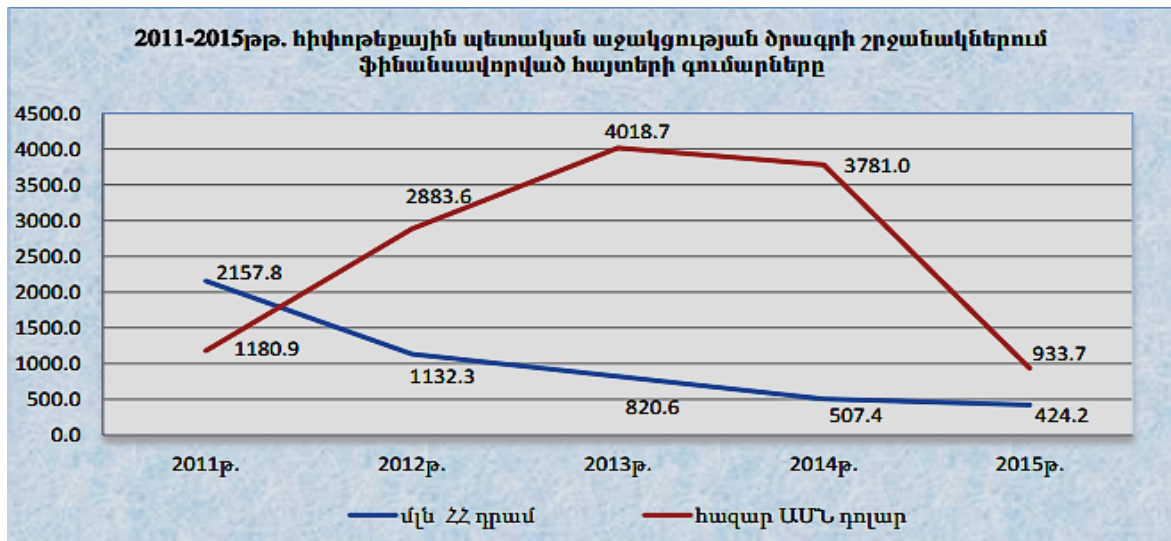
2) համապատասխան հաշվետու տարվա ընթացքում անհատ ձեռնարկատիրոջ կողմից հաշվարկված եկամտային հարկի գումարը:

ԼՂՀ հիփոթեքային վարկավորման պետական ծրագրերը ուղղված են ԼՂՀ քաղաքացիների կողմից վարկերի ձեռքբերման մատչելիության բարձրացմանը, և որպես հետևանք՝ վարկավորման ծավալների ավելացմանը: Պետական աջակցության ծրագրերի արդյունավետ իրականացումը շահավետ է թե՛ պետության, և թե՛ բնակչության համար: Սակայն չնայած պետական աջակցությանը, բնակարանային խնդիրը շատերի համար մնում է հրատապ, իսկ բնակարան ունենալու միակ հույսը՝ հիփոթեքային վարկավորումը: Արցախի ներդրումային հիմնադրամն անտոկոս փոխառությամբ մասնակիորեն հատուցում է այդ կանխավճարը՝ միայն առաջնային շուկայում բնակարան ձեռք բերելու համար: Երկրորդային շուկայում հիմնադրամի կանխավճարի մասնակի փոխհատուցում կատարվում է միայն զոհված ազատամարտիկների ընտանիքների և հաշմանդամների համար: Ի տարբերություն տոկոսադրույքի սուբսիդավորման գումարների՝ նպատակային փոխառությամբ տրամադրվող կանխավճարները ենթակա են վերադարձման, սակայն՝ անտոկոս:

Ընդհանուր առմամբ, 2015թ. «Հիփոթեքային վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորում» ծրագրով բանկերի և վարկային կազմակերպությունների կողմից 141 քաղաքացու տրամադրվել է 1,7 մլրդ դրամի վարկ: Տրամադրված երաշխավորագրերի քանակը 57%-ով զիջում է նախորդ տարվա ցուցանիշը, ինչը պայամանավորված է համագործակցող բանկերի

կողմից, մասնավորապես՝ Արցախբանկ՝ ՓԲԸ-ի, վարկավորման գործընթացի ժամանակավոր դադարեցմամբ:¹

2011-2015թթ. տրամադրված երաշխավորագրերի և ֆինանսավորված վարկերի քանակների ու գումարների դինամիկան ներկայացված է ստորև բերված գծապատկերում:

2015թ. ֆինանսավորված վարկերի քանակների ու գումարների կտրուկ նվազումը պայմանավորված է համագործակցող բանկերի կողմից, մասնավորապես՝ Արցախբանկ՝ ՓԲԸ-ի, վարկավորման գործընթացի ժամանակավոր դադարեցմամբ:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ հիփոթեքային վարկավորման ծրագիրը բնակչության լայն շրջանակի համար մատչելի չէ: Հիփոթեքը հասանելի է դառնում միայն վճարունակ սպառողների համար: Թեև հանրապետության հիփոթեքային վարկ ցանկացողների թիվն աստիճանաբար ավելանում է, այնուամենայնիվ, 150226 հազար դրամ անվանական միջին աշխատավարձի պայմաններում դա հնարավոր չէ ձեռք բերել:² Սա ակնհայտ է, քանի որ ընտանիքները հիփոթեքային վարկի գծով պետք է կատարեն միջին հաշվով ամսական 150 հազար դրամի վճարումներ / մայր գումար և տոկոսավճար/: Ստացվում է, որ դարաբաղյան միջին եկամուտ ունեցող ընտանիքին այդպիսի վարկը անհասանելի է նույնիսկ 6 % /սուբսիդավորման ժամկետը սահմանվում է առավելագույնը 5 տարի՝ հետագա ժամկետի վերանայման հնարավորությամբ/ դրույքի դեպքում: Այս պարագայում անհրաժեշտ է մշակել և իրագործել հիփոթեքային վարկավորման խթանիչ նոր ծրագրեր:

Նշենք նաև, որ ԼՂՀ-ում առկա օրենսդրական դաշտը նույնպես չի նպաստում հիփոթեքային վարկավորման շուկայի կայացմանը: Անցումային տնտեսություններում արդյունավետ պետական միջամտությունը պետք է դրսևորվի ոչ այնքան պետական բյուջեից սոցիալական պաշտպանվածությանն ուղղված ոլորտներին կատարված հատկացումներով, որքան տնտեսական օրգանիզմին շուկայական ենթակառուցվածքների ու ինստիտուտների ստեղծմամբ և զարգացմամբ: Այդպիսին է փորձը հիփոթեքային վարկավորման ինստիտուտների արդյունավետ գործառնման պարագայում:

Հիփոթեքային շուկայի իրավիճակը կայունացնելու նպատակով 2016 թ. մարտի 31-ին ՀՀ կենտրոնական բանկի և Գերմանիայի Դաշնության KFW զարգացման բանկի միջև ստորագրվել է «Հայաստանի բնակարանային ֆինանսավորման կայուն շուկայի զարգացում 4-րդ փուլ» վարկային պայմանագիր՝ ընդհանուր 20 մլն եվրո արժողությամբ: Վարկային միջոցներն ուղղվելու են մարզերում և Երևանում հիփոթեքային վարկավորմանը և ենթախնայողական հիփոթեքային վարկավորմանը: Վարկային պայմանագրի նպատակն է

¹ www.aif.am

² www.stat-nkr.am

ապահովել կայուն և արդյունավետ հիփոթեքային վարկավորման շարունակական զարգացում: Գործակցության շրջանակում նախատեսվում է նաև տեխնիկական աջակցության միջոցառումներ, որոնց ներքո ծրագրի շահառուներին կտրամադրվի համապատասխան խորհրդատվություն:

ԼՂՀ հիփոթեքային շուկայի զարգացման ցածր մակարդակի նախադրյալներից է հանդիսանում նաև այն հանգամանքը, որ եկամտային հարկի մասնակի վերադարձ կատարվում է միայն առաջնային շուկայից բնակարաններ ձեռքբերելու դեպքում: Շատ դեպքերում երիտասարդ ընտանիքները ֆինանսապես չեն կարողանում հաղթահարել վարկունակության շեմը, ուստի չեն կարողանում օգտվել այդ ծրագրից: Ուստի գտնում ենք, որ հիփոթեքային վարկավորման սուբսիդավորման օբյեկտ կարող են հանդիսանալ նաև երկրորդնային շուկայի բնակարանները, ինչը կնպաստի երիտասարդ ընտանիքների կենսապայմանների բարելավմանը, կբարելավվի ԼՂՀ բնակֆոնդի արդի կառուցվածքը, ինչպես նաև կնպաստի հիփոթեքային շուկայի զարգացմանը:

Հիփոթեքային շուկան իր էությամբ հանդիսանում է ներդրումային ոլորտ, ուստի շատ զգալուն է քաղաքական և տնտեսական իրավիճակի փոփոխությունների նկատմամբ: Կապված 2016թ. ապրիլի 2-5 տեղի ունեցած ռազմական դեպքերի հետ, իհարկե այժմ արդի հիմնախնդիր է հանդիսանում ԼՂՀ հիփոթեքային շուկայի ներդրումային գրավչության տատանումները: Վերջին իրադարձությունները մի շարք պոտենցիալ վարկառուների համար հանդիսացել են որպես արգելակող գործոն ԼՂՀ-ում ներդրում անելու գործում: Ուստի կանխատեսվում է նոր վարկերի տրամադրման դինամիկայի նվազեցում:

«Երկար փողերի» սակավությունը մեծ խոչընդոտ է հանդիսանում հիփոթեքային շուկայի զարգացման գործում: Այս խնդիրը լուծելու համար անհրաժեշտ է երկրում ձևավորել "երկար փողերի" աղբյուրներ, որոնց թվում են բնակչության երկարաժամկետ խնայողությունների խրախուսումը և ֆինանսական ինստիտուտների կայունացումը: Հայաստանում "երկար փողերի" ձևավորման համար անհրաժեշտ է, որ կենսաթոշակային ֆոնդերի համակարգը բաշխողականից պարտադիր կերպով անցնի կուտակային: "Երկար փողերի" ստեղծման կարևորագույն միջոց է հանդիսանում հիփոթեքային վարկի պորտֆելով ապահովված հիփոթեքային արժեթղթերի թողարկումը: Այս ամենի բացակայությունը հանդիսանում է հիփոթեքային վարկավորման տեմպերի զարգացման դանդաղեցման պատճառ, և սպասվող արդյունքներ կարելի է ակնկալել նշված ցուցանիշների բարելավման դեպքում:

ԼՂՀ հիփոթեքային շուկայի զարգացման ցածր մակարդակի նախադրյալներից է հանդիսանում նաև այն հանգամանքը, որ եկամտային հարկի մասնակի վերադարձ կատարվում է միայն առաջնային շուկայից բնակարաններ ձեռքբերելու դեպքում: Շատ դեպքերում երիտասարդ ընտանիքները ֆինանսապես չեն կարողանում հաղթահարել վարկունակության շեմը, ուստի չեն կարողանում օգտվել այդ ծրագրից: Ուստի գտնում ենք, որ հիփոթեքային վարկավորման սուբսիդավորման օբյեկտ կարող են հանդիսանալ նաև երկրորդնային շուկայի բնակարանները, ինչը կնպաստի երիտասարդ ընտանիքների կենսապայմանների բարելավմանը, կբարելավվի ԼՂՀ բնակֆոնդի արդի կառուցվածքը, ինչպես նաև կնպաստի հիփոթեքային շուկայի զարգացմանը:

ԼՂՀ-ում որպես հիփոթեքային վարկավորման շուկայի զարգացման արգելակող հիմնական գործոններ կարելի է առանձնացնել.

1. բնակչության սահմանափակ վճարունակությամբ պայմանավորված պահանջարկը,
2. բնակարանաշինության ցածր որակով և փոքր ծավալներով պայմանավորված անշարժ գույքի շուկայում բնակարանների սահմանափակ առաջարկի ու գների բարձր մակարդակի առկայությունը,
3. օրենսդրական դաշտի բարելավման և կատարելագործման ցածր տեմպը,
4. հոգեբանական գործոնները, որոնցից կարելի է հատկապես առանձնացնել այն, որ բնակչության զգալի մասը, ազգային առանձնահատկությամբ պայմանավորված, խուսափում է «պարտքով ապրելուց»:

Գրականություն

1. Արցախի ներդրումային հիմնադրամի 2014 թ. գործունեության հաշվետվություն
2. <<Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության կառավարության 2012-2017 թվականների գործունեության ծրագրի մասին>> N 700-Ա որոշում, 2012 թ.
3. «ԼՂՀ հիփոթեքային շուկայի զարգացման հիմնախնդիրները» Ռ. Մանգասարյան, 2009
4. «Հիփոթեքային վարկի գործող մոդելների անձնահատկությունները ՀՀ-ում և միջազգային բանկային պրակտիկայում», Գասպարյան Լ., 2008թ.
5. “Все об ипотеке.” Иванов В.В., 2000г.
6. “Ипотека в вопросах и ответах. ”, Кириенко А.А., 2007 г
7. “The Home Mortgage” Mayer Dale. 1961
8. www.banker.am
9. www.banks.am
10. www.artsakhtert.com
11. www.stat-nkr.am
12. www.aif.am
13. www.stat-nkr.am www.aif.am

ՀՏԴ 336.7(479.243)

Ալլա Խանանյան
ԱրՂՀ, Տնտեսագիտության ֆակուլտետ, 2016թ.
Տնտեսագիտության տեսության
և կառավարման ամբիոն, մագիստրանտ
Գիտ. դեկ.՝ տ.գ.թ. դոց. Ռ. Մանգասարյան

ԼՂՀ ՎԱՐԿԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Բանալի բառեր՝ վարկային պորտֆել, տոկոսադրույքի սուբսիդավորում, ժամկետանց վարկեր, տարադրամ, ոչ բանկային հատված, ֆինանսական միջնորդություն, ՀՆԱ:

Ամփոփում

Հոդվածում դիտարկվել է ԼՂՀ վարկային համակարգի ձևավորման պատմությունը, ներկայիս կազմն ու կառուցվածքը, բացահայտվել ԼՂՀ բանկային և ոչ բանկային հաստատությունների կողմից տնտեսության վարկավորման պոտենցիալ հնարավորությունները և վերհանվել ԼՂՀ տարածքում գործող բանկերի և վարկային կազմակերպությունների գործունեության հիմնախնդիրները: Աշխատանքում կարևորվել է հանրապետությունում վերջին տարիներին արձանագրված վարկային ներդրումների աճը, խրախուսվել տարբեր ծրագրերի միջոցով պետության լայն աջակցությունը ֆինանսական հատվածին, ինչպես նաև վարկային ներդրումների տեղաբաշխումը այն ոլորտներում, որտեղ ստեղծվում է իրական արդյունք:

Алла Хананян

АрГУ, факультет Экономики, магистратура 1-ый курс
Научный руководитель- к. э. н., доцент Р. Мангасарян

КРЕДИТНАЯ СИСТЕМА НКР

Ключевые слова: кредитный портфель, субсидирование процентных ставок, просроченные кредиты, валюта, небанковский сектор, финансовое посредничество, ВВП.

Резюме

В статье были рассмотрены история формирования кредитной системы НКР, его нынешний состав и структура, раскрыты потенциальные возможности банковских и не банковских учреждений со стороны кредитования экономики НКР и обнаружены проблемы деятельности действующих банков и кредитных организаций на территории НКР. Был подчеркнут рост кредитных вложений в последние годы, важную роль государства в поддержке различных проектов финансового сектора, а также размещение кредитных вложений в тех сферах, где создается реальный результат.

Khananyan Alla

ASU, the Faculty of Economics, Master's degree 1st year
Supervisor: PhD R. Mangasaryan

THE CREDIT SYSTEM OF NKR

Keywords: credit portfolio, subsidizing of interest rates, overdue credits, currency, non-banking sector, financial intermediation, GDP.

Summary

The article is focused on the history of forming NKR credit system, its structure and potential opportunities of bank and non-banking institutions from crediting the economy of NKR, and also the main problems of banks and credit institutions activities in the territory of NKR were discussed. The importance of growing credit investments in recent years and the high role of the state in supporting various projects was underlined.

Յուրաքանչյուր պետության զարգացման գործում իր ուրույն տեղն ու դերն ունի վարկային համակարգը, որը մեծամասամբ կանխորոշում է տնտեսության զարգացումը, պետության պոտենցիալ հնարավորությունների աճը, ինչպես նաև հասարակության բարեկեցության դինամիկան: Դրան զուգահեռ պետությունն ինքնին զգալի ազդեցություն ունի վարկային համակարգի ձևավորման, գործարկման և զարգացման վրա:

ԼՂՀ ժամանակակից բանկային համակարգի ձևավորմանը նախորդել է բավականին երկար ժամանակահատված՝ պայմանավորված երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման

առանձնահատկություններով: Ժամանակակից վարկային համակարգը մոտ է անցումային տնտեսություն ունեցող մի շարք երկրների համակարգին, սակայն ԼՂՀ-ում առկա են խոչընդոտներ, որոնք մեծամասամբ պայմանավորված են երկրում տիրող անկայուն քաղաքական իրավիճակով և չկարգավորված հակամարտությամբ:

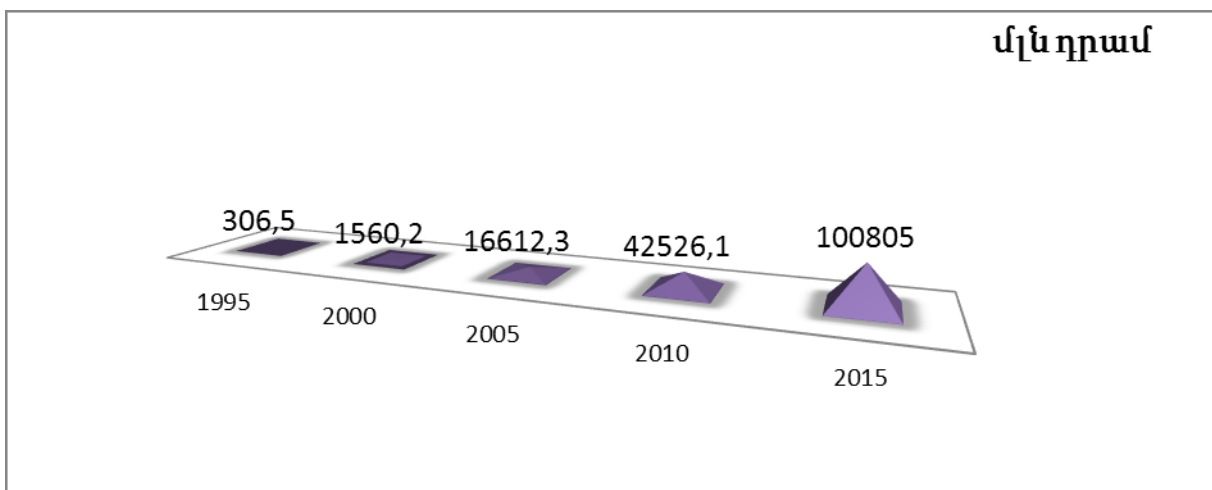
ԼՂՀ բանկային համակարգի ակունքներում կանգնած է ԽՍՀՄ բանկային համակարգի ժառանգությունը: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո ՀՀ-ն և ԼՂՀ-ն տնտեսական բարեփոխումների ուղին ընտրած ԱՊՀ մյուս երկրների նման հայտնվեցին տնտեսության մեջ օբյեկտիվորեն առաջացած բարդ խնդիրների լուծման հրամայականի առջև: Միաժամանակ սկսվեց դարաբաղյան շարժումը, որի ընթացքում տնտեսության՝ այս կամ այն չափով գոյություն ունեցող ենթակառուցվածքները կենտրոնացվեցին պատերազմական գործողությունների մեջ: ԼՂՀ ժամանակակից բանկային համակարգը հանդիսանում է ՀՀ բանկային համակարգի տարր: ՀՀ և ԼՂՀ բանկային համակարգն ունի երկմակարդակ կառուցվածք, որի առաջին մակարդակը զբաղեցնում է ՀՀ կենտրոնական բանկը, իսկ երկրորդ մակարդակը ներկայացված է մեկ առևտրային բանկով («Արցախբանկ» ՓԲԸ) և ՀՀ բանկերի ԼՂՀ տարածքում գործող մասնաճյուղերով:

2016թ. հունվարի 1-ի դրությամբ ՀՀ բանկային համակարգում գործող 21 բանկերից միայն 9-ն է ներկայացված ԼՂՀ տարածքում, ընդ որում՝ դրանցից 5-ը միայն 1 մասնաճյուղով: Ընդհանուր առմամբ գրանցված 541 մասնաճյուղերից 35-ը կամ ընդհանուր թվի մոտ 7%-ը գտնվում են ԼՂՀ տարածքում:

Ներկայումս ԼՂՀ-ում գործում է բանկային ծառայությունների, այդ թվում՝ նաև վարկավորման բավականին լայն համակարգ: Հիմք ընդունելով պաշտոնական վիճակագրության տվյալները՝ հստակ կարող ենք ասել, որ 2006-2015 թթ. ԼՂՀ բանկային համակարգի կողմից սպասարկվող վարկերի ծավալը անընդհատ աճի միտում ունի: Հատկապես դա նկատելի է սկսած 2008 թ.-ից, երբ երկրում սկսեցին ակտիվ գործարկվել նորաստեղծ հիմնադրամների վարկային տոկոսադրույքների սուբսիդավորման համապատասխան ծրագրերը:

2006-2015 թթ. ԼՂՀ-ում գործող առևտրային բանկերի վարկային պորտֆելը ավելացել է մոտ 95 մլրդ դրամով կամ 16 անգամ: 2016թ. հունվարի 1-ի դրությամբ ըստ հանրապետության տարածքում գործող առևտրային բանկերի կողմից ներկայացրած հաշվետվությունների, վարկերը կազմել են 100805.0 մլն դրամ և 2015թ. հունվարի 1-ի համեմատ աճել են ընդամենը 2570.9 մլն դրամով կամ 2.6 տոկոսով, ընդ որում գերազանցել են կարճաժամկետ ներդրումները: Վարկերի 1.0 տոկոսը կազմել են բանկերի ժամկետանց վարկերը:

1995-2015 թթ. վարկային ներդրումների դինամիկան

2008-2015թթ. տնտեսության վարկավորման կառուցվածքում զգալի է եղել կազմակերպություններին, տնային տնտեսություններին և վերջին տարիներին՝ շահույթ չհետապնդող կազմակերպություններին տրամադրված վարկերի բաժինը, որոնք ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում ավելացել են համապատասխանաբար 4 և 3 անգամ: Ըստ տնտեսության հատվածների 2015թ. վարկերի 38.7 տոկոսը տրամադրվել է ռեզիդենտ կազմակերպություններին, 22.7 տոկոսը՝ տնային տնտեսություններին՝ 2014թ.-ի համապատասխանաբար 50.7 տոկոսի, 27.8 տոկոսի փոխարեն:¹ Ընդ որում տնային տնտեսություններին տրամադրված վարկերի 8.7 տոկոսը կազմել են ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելու նպատակով տրված վարկերը, 91.3 տոկոսը՝ սպառողական նպատակով տրամադրված վարկերը, ինչն էլ ենթադրում է բնակչության պարտքային բեռի ավելացում:

Ֆինանսական միջնորդության ցուցանիշի որակական կողմն բացահայտելու համար ներկայացնենք ընդհանուր վարկային պորտֆելի կառուցվածքն ըստ առանձին ոլորտների:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ արդյունաբերությանն ուղղված վարկավորման ծավալները 2008-2015թթ. ցուցաբերել են դանդաղ աճի միտում: Այլ է պատկերը գյուղատնտեսության և շինարարության ոլորտներում, որտեղ 2008-2011 թթ. արձանագրվել է աճ, իսկ 2012-2015 թթ՝ անկում: Հարաբերականորեն անկայուն է առևտրի ոլորտը, որտեղ վարկավորման առավելագույն ծավալը ապահովվել է 2011 թ.-ին:

**ԼՂՀ բանկային հատվածի վարկերն ըստ տնտեսության հատվածների 2008-2015թթ.
(տոկոսներով)**

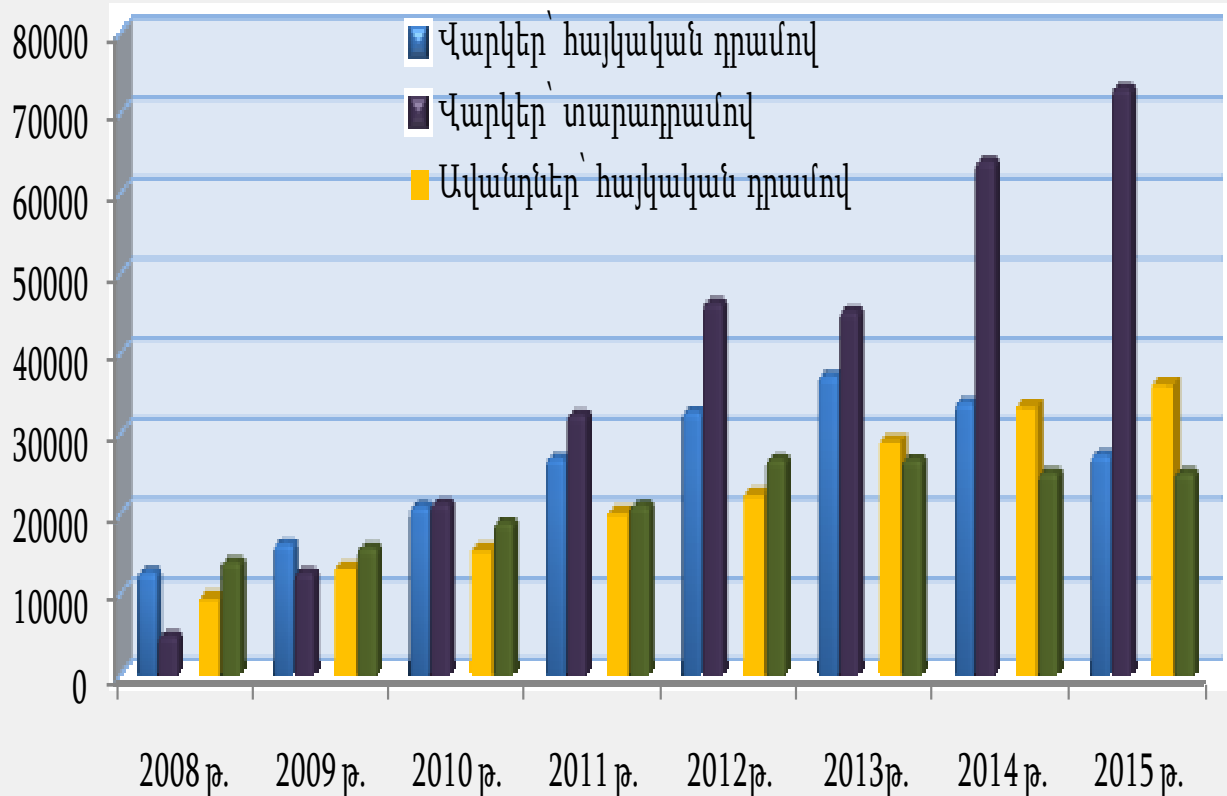

Վերլուծվող ժամանակաշրջանում միանշանակ աճել է այլ ճյուղերին (սպասարկման ոլորտ, սպառողական վարկեր, հիփոթեքային վարկեր, տրանսպորտ և կապ, և այլն) տրամադրված վարկերը, ինչը տնտեսական զարգացման տեսանկյունից բացասական գնահատականի է արժանի: Հստակ կարող ենք ասել, որ 2015թ.-ի ընդհանուր վարկերի 2.6% աճը պայմանավորված է եղել այլ ճյուղերին տրվող վարկերի 14.8% աճով, քանզի մնացած ոլորտներում դիտվել է միանգամայն կրճատում: Այս ամենը վկայում է, որ ֆինանսական համակարգը չի կատարում ֆինանսական միջնորդի իր հիմնական գործառույթը՝ իրական տնտեսությանը համապատասխան ֆինանսական ռեսուրսներով ապահովելը և տնտեսության իրական ու ֆինանսական հատվածների միջև փոխկապվածության պահպանելը:

¹ Հաշվարկները կատարվել են ԼՂՀ ազգային վիճակագրական ծառայության պաշտոնական տվյալների հիման վրա (www.stat-nkr.am):

Առևտրային բանկերի վարկերը և ավանդները ըստ արժույթի տեսակների 2008-2015թթ. (մլն դրամ)

Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ ԼՂՀ բանկային համակարգում 2010 թ. սկսած

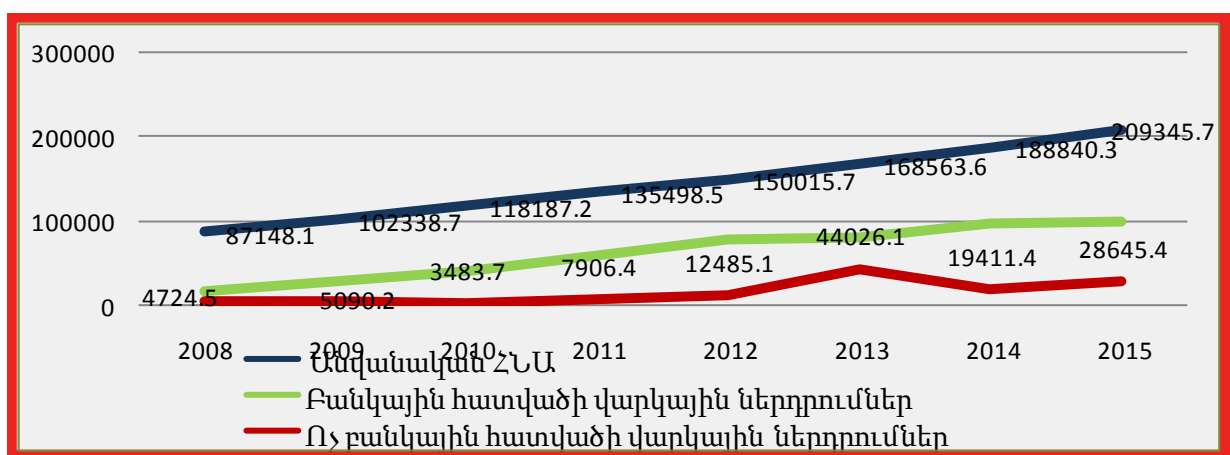

վարկերի տեսակարար կշիռը տրվել է տարադրամով, միննույն ժամանակ բանկային ավանդների գերակշիռ մասը մինչև 2012 թ. ներդրվում էր տարադրամով, իսկ 2013 թ.-ից՝ հայկական դրամով, որը բացատրվում է դրամով ներգրավված ավանդների համեմատաբար բարձր տոկոսադրույքով: Համեմատության համար նշենք, որ ՀՀ-ում 2009թ.-ից սկսած թե՛ վարկերի և թե՛ ավանդների գերակշիռ մասը՝ շուրջ 65% ներ է դրվում տարադրամով: Սա արդյունքն է նրա, որ ՀՀ-ում դրամը դոլարի հանդեպ արժեզրկվեց նախ 2009թ.-ին՝ 305-ից հասնելով մոտ 370 դրամի, այնուհետև՝ մոտեցավ մինչև 410 դրամի, իսկ 2014թ.-ի դեկտեմբերին հասավ մինչև 480 դրամի:

Հավելենք, որ ԼՂՀ տարածքում գործող առևտրային բանկերի վարկերի միջին տոկոսադրույքները 2016թ. հունվարի 1-ի դրությամբ տատանվում են 12.0 տոկոսից մինչև 22.1 տոկոսի շրջանակում, ավանդների միջին տոկոսադրույքները՝ 9.0 տոկոսից մինչև 14.6 տոկոսի շրջանակում: 2015թ. շահույթով աշխատած բանկերի շահույթը կազմել է 3192.5 մլն դրամ, իսկ վնասով աշխատած բանկերի վնասը՝ 4407.2 մլն դրամ:

Ֆինանսական միջնորդության քանակական արտահայտությունն իր էությամբ դրսևորվում է տնտեսությանը տրամադրած վարկեր/ՀՆԱ հարաբերակցության միջոցով: Համադրելով երկրի տնտեսության չափման հիմնական գործիքի՝ ՀՆԱ-ի, ինչպես նաև բանկային հատվածի կողմից տրամադրված վարկային ներդրումների դինամիկան ոչ բանկային կազմակերպությունների կողմից իրականացրած փոխառությունների դինամիկայի հետ, բացահայտում ենք, որ տնտեսության վարկավորման հարցում ոչ բանկ հաստատությունները բավականին համեստ ներդրում ունեն: Տնտեսության ֆինանսական խորությունը հիմնականում ապահովվում է բանկերի միջոցով:

ՀՆԱ-ի, բանկային և ոչ բանկային հատվածի կողմից տրված վարկերի դինամիկան 2008-2015 թթ., մլն դրամ

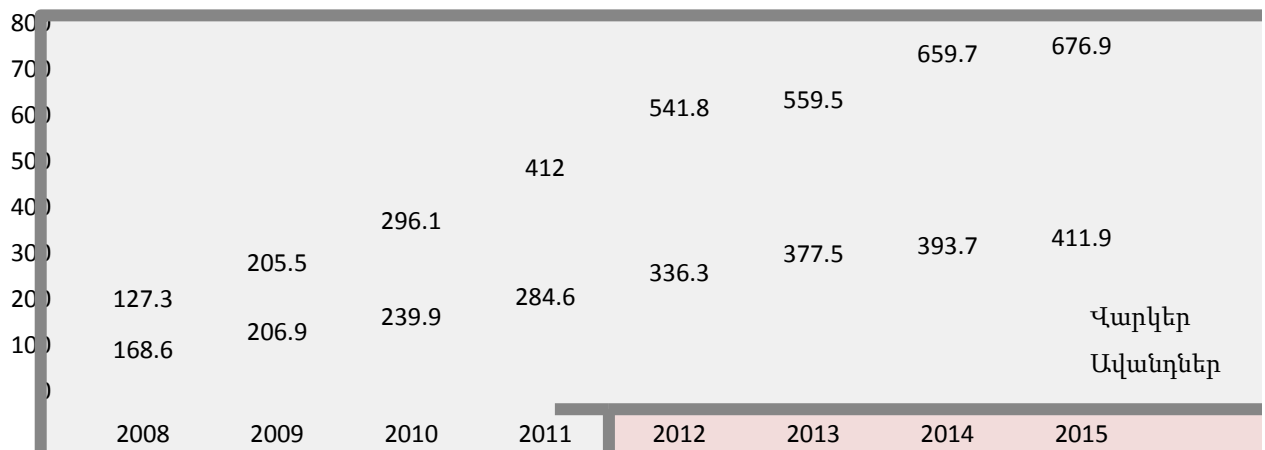
Հիմք ընդունելով պաշտոնական վիճակագրությունը՝ նկատում ենք, որ 2006-2015 թթ. ընթացքում երկրի իրական տնտեսության վիճակը բնութագրող հիմնական ցուցանիշը՝ ՀՆԱ-ն (շուկայական գներով արտահայտած) անընդհատ աճում է, և նույնիսկ այդ միտումը նկատվում է համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի տարիներին՝ 2008-2009 թթ.։ Դրան զուգահեռ՝ սկսած 2006թ. վարկային ներդրումների կտրուկ աճ է արձանագրվել ԼՂՀ տնտեսության մեջ, որի արդյունքում ՀՆԱ-ի աստիճանական աճի պայմաններում վարկային ներդրումների տեսակարար կշիռը դրսևորել է աճի միտում։ Թեև վերջին մի քանի տարում տնտեսությանը տրամադրված վարկեր/ՀՆԱ ցուցանիշի արագատեմպ աճին, այնուհանդերձ ֆինանսական համակարգի միջնորդության մակարդակը դեռևս էականորեն զիջում է Արևելյան Եվրոպայի և ԱՊՀ երկրների համապատասխան ցուցանիշների մակարդակը։

Վարկային ներդրումների տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ում

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Վարկային ներդրումներ/ՀՆԱ ԼՂՀ, (%)	9.9	14.4	19.9	28.3	35.7	43.9	52.9	49.1	52	48.2
Վարկային ներդրումներ/ՀՆԱ ՀՀ, (%)	9.2	13.5	17.8	23.4	27.4	33.6	40.2	42.1	42.7	39.8

Տնտեսությունում ֆինանսական միջնորդության մասնակցությունը բնորոշող ցուցանիշներից է մեկ շնչին ընկնող վարկերի և ավանդների չափը: Մեկ շնչի հաշվով վարկերը և ավանդները ԼՂՀ-ում 2015թ. դրությամբ կազմել են համապատասխանաբար 676.9 և 411.9 հազ. դրամ:

Վարկերի և ավանդների գումարը մեկ շնչի հաշվով 2008-2015 թթ. (հազ. դրամ)

Այսպիսով, ԼՂՀ ֆինանսական միջնորդությունների շուկան հիմնականում ներկայացված է բանկային համակարգով: Իր հերթին բանկային համակարգը հիմնականում կրկնում է ՀՀ բանկային համակարգի բնորոշ գծերը: Այնուամենայնիվ առկա են մի շարք առանձնահատկություններ. վարկային ներդրումներ/ՀՆԱ հարաբերությունը և բնակչության վստահությունը դրամի նկատմամբ ավելի բարձր է: Վարկային ռեսուրսների տեղաբաշխման դինամիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ տնտեսության զարգացման միտումները որակական առումով բացասական են: Կարելի է եզրակացնել, որ ԼՂՀ ոչ բանկային հատվածը կորցրել է արդյունաբերության վարկավորման իր ունակությունը՝ ամբողջությամբ զիջելով այն բանկային համակարգին: Փոխարենը ավելացել է գյուղատնտեսության վարկավորման պոտենցիալը, որտեղ կենտրոնացած են ոչ բանկային համակարգի տրամադրած վարկային միջոցների շուրջ 50%-ը: Մակայն վերջինս բացարձակապես գոհացնող ցուցանիշ չէ, քանի որ բանկային հատվածի կողմից իրականացրած վարկային ներդրումներում գյուղատնտեսությանն ուղղվող միջոցները չեն գերազանցել ընդհանուրի 10%: Ընդհանուր միտումն այն է, որ վերջիններս հիմնականում պատրաստ են վարկեր տրամադրել միայն գործող բիզնեսի առկայության դեպքում: Իսկ երկրի բարեկեցության բարձրացման համար խիստ կարևոր է նոր աշխատատեղերի ստեղծումը, ինչը հնարավոր է միայն արդյունաբերության և գյուղատնտեսության վարկավորման ծավալների ավելացման շնորհիվ: ԼՂՀ-ում վարկավորման գործընթացի կարևորագույն խնդիրներից մեկն էլ շրջաններում և գյուղերում ապրող մարդկանց համար վարկերի անհասանելի լինելն է: Ճիշտ է պետությունը

իր կողմից աջակցություն է ցուցաբերում հիմնադրամների միջոցով իրականացնելով որոշ ծրագրեր, սակայն վարկերի նկատմամբ պահանջարկը լրիվությամբ չի բավարարվում և շատ անգամ գերազանցում է առաջարկին: Այնուամենայնիվ, որպես այդ հիմնահարցի լուծում կարող է հանդես գալ ԼՂ-ում ապահովագրական շուկայի զարգացումը, որի դեպքում ռիսկերը կկիսվեն ֆինանսական հաստատության և ապահովագրական ընկերության միջև: Հավելեմ, որ ԼՂ-ում արդեն նկատվում է ապահովագրական շուկայի զարգացում և աշխուժացում, և ԼՂ տարածքում գործող գրեթե բոլոր ֆինանսական կազմակերպությունների կողմից արդեն իսկ պարտադիր պայման է դարձել ցանկացած շարժական գույքի գրավադրման դեպքում պարտադիր ապահովագրված լինելու պահանջը: Վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ ԼՂ բանկային և ոչ բանկային հաստատությունների տրամադրած վարկերի կազմում բացակայում են նաև ոչ ռեզիդենտներին տրված վարկերը:

ԼՂ կառավարությունը շարունակում է տարբեր ծրագրերի շրջանակներում վարկային տոկոսադրույքների սուբսիդավորման քաղաքականությունը: Սակայն տնտեսության զարգացմանն ուղղված պետական միջամտությունը պետք է արտահայտվի ոչ միայն ռեսուրսների մատչելիության բարձրացման ձևով, այլև հարկ է անհրաժեշտ պայմաններ ստեղծել կազմակերպությունների միջև առողջ մրցակցության ապահովման համար, ինչը ենթադրում է նաև արդյունավետ գորող հարկային դաշտ, հակամենաշնորհային ակտիվ քաղաքականություն և ստվերային տնտեսության վերացում:

Գրականություն

1. ԼՂ Ազգային վիճակագրական ծառայության տարեգրքեր և հրապարակումներ, 2008-2015 թթ.
2. Ա. Միքայելյան «ԼՂ բանկային համակարգի ձևավորման և զարգացման առանձնահատկությունները», Ֆինանսներ և Էկոնոմիկա, մարտ 2012 թ.
3. Ռ.Մանգասարյան «Բանկերի դերը ԼՂ սոցիալ-տնտեսական զարգացման համատեքստում», 2012թ.
4. Արցախի ներդրումային հիմնադրամի պաշտոնական ինտերնետային կայք՝ www.aif.am
5. ԼՂ Ֆինանսների նախարարության պաշտոնական կայք՝ minfin-nkr.am
6. ԼՂ Գյուղի և գյուղատնտեսության աջակցության հիմնադրամի հաշվետվություններ, 2008 – 2014 թթ.

УДК 330.3(478)

В.Г. Фоменко

Приднестровский государственный университет

им. Т.Г. Шевченко

ТРАНСФОРМАЦИЯ ФАКТОРОВ РАЗМЕЩЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ПРИДНЕСТРОВЬЯ

Ключевые слова: факторы размещения, территориальная организация, промышленный потенциал, промышленные предприятия.

Резюме

В статье рассматривается изменение факторов размещения промышленных предприятий и территориальной организации промышленности Приднестровья. Особое внимание уделяется изменению воздействия внешних факторов на промышленное производство в регионе. Проведен анализ скрытых резервов развития приднестровской промышленности.

Վ. Գ. Ֆոմենկո

Մերձդնեստրի պետական համալսարան

ՄԵՐՁՂՆԵՍՏՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ՏԵՂԱԲԱԾԽՄԱՆ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ՏՐԱՆՍՖՈՐՄԱՑԻԱ

Բանալի բառեր՝ Տեղաբաշխման գործոններ, տարածքային կազմակերպություն, արդյունաբերական ներուժ, տնտեսություն արդյունաբերական կազմակերպություններ.

Ամփոփում

Հոդվածում դիտվում են , թե ինչպես պետք է փոխել այն գործոնները, տեղաբաշխման արդյունաբերական ներկայացված բիզնեսը եւ տարածքային կազմակերպման Մերձդնեստրյան արդյունաբերության. Առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվում փոփոխությունների ազդեցության արտաքին գործոնների վրա արտադրության արդյունաբերական արտադրություն է տարածաշրջանում : Վերլուծությունը թաքնված պաշարների մարզ ստորել.

V.G.Fomenko

Transnistria State University, T.G. Shevchenko

TRANSFORMATION OF FACTORS OF PLACEMENT AND DEVELOPMENT OF INDUSTRY OF TRANSISTRIA

Keywords: accommodation factors, territorial organization, industrial lenny, potential industries

Summary

The article explains how to change the factors of placing industrial -represented businesses and territorial organization of the Transnistrian industry. Particular attention is paid to the changes in the impact of external factors on the industrial production in the region industry. The analysis of the hidden reserves of of development of the Prednestrovie region.

Актуальность и цель. Изучение факторов размещения промышленных предприятий является одним из приоритетных направлений социально-экономической географии. В условиях искривления геополитического и геоэкономического пространства вокруг Приднестровья происходит оптимизация отраслевой структуры и трансформация участия региона в международном разделении труда. Качественно новые экономические реалии требуют инновационной организации и планирования промышленности.

Состояние проблемы. Сотрудники кафедры социально-экономической географии и регионоведения и НИЛ «Региональные исследования» Чубара С.А., Чебанова Л.А., Бурла М.П., Сухинина С.А., Добында К.Г., Кривенко А.В., Палий В.Л. на протяжении полувека изучали географию и территориальную организацию производительных сил региона. В трудах приднестровских экономико-географов анализируется эволюция факторов размещения и отраслевой структуры приднестровской экономики.

Методы исследования. Среди использованных методов экономико-географического изучения промышленности Приднестровья первостепенное значение имеет гравитационный метод, позволяющий отделить первостепенные факторы размещения от второстепенных. Также был затронут метод отраслевых балансов, при помощи которого возможно определить соотношение отраслей специализации приднестровской промышленности.

Полученные результаты. Промышленный потенциал Приднестровья формировался в условиях Единого народно-хозяйственного комплекса СССР. Специализация и размещение промышленных предприятий определялись несколькими важными факторами, среди которых выделялись избыток дешевой рабочей силы, дефицит сырья и топлива, развитые кооперационные связи, емкость всесоюзного рынка и близость к рынкам стран Восточной Европы. Многие промышленные производства были единственными в Молдавской ССР и теснее были связаны с российскими или украинскими смежниками, чем с предприятиями внутри самой республики. В регионе предполагалось сооружение крупной атомной и гидроаккумулятивной станций, завода азотных удобрений, рефрижераторного завода и других предприятий. Флагманы приднестровской промышленности создавались как всесоюзные стройки, которые осваивали новые технологии и привлекали тысячи специалистов со всех концов Советского Союза. Распад СССР привел к изменению экономико-географического положения региона. Такие факторы, как доступность источников сырья и энергии, рынков сбыта и высококвалифицированной рабочей силы превратились в препятствие для развития большинства приднестровских промышленных производств. Рассмотрим изменение факторов размещения крупнейших промышленных предприятий региона после образования Приднестровской Молдавской Республики (ПМР) [3].

Первым крупным предприятием Приднестровья, факторы размещения которого неоднократно претерпевали изменения, является АОЗТ «Тиротекс» – один из крупнейших хлопчатобумажных комбинатов Европы. Первоначально (в 60-е гг. прошлого века) комбинат закладывался в расчете на избыточную и, следовательно, дешевую женскую рабочую силу. С введением в строй первых фабрик комбината численность производственного персонала неуклонно росла и достигла к 80-м гг. 15 тысяч человек. Хотя комбинат строился без малого треть века, его производственные мощности так и не были введены в строй в полном объеме. Комбинат был построен за городской чертой, на изъятых из сельскохозяйственного производства землях. Между ним городом вырос поселок текстильщиков, который превратился в самый крупный район Тирасполя – Октябрьский. Гигантское производство создавалось с учетом геополитического фактора – близость к одесскому морскому порту, через который в Тирасполь должен был поступать высококачественный длиноволокнистый египетский хлопок – ценное сырье для производства прочного текстиля. Однако, скоропостижная смерть президента Египта Абдель Насера резко переориентировала геополитический вектор страны с СССР, на США. В результате комбинат вынужден был перестроиться на переработку менее качественного

узбекского хлопкового сырья. Соответственно изменилась и транспортная логистика. При размещении предприятия изначально учитывались фактор водоемкости, энергоемкости и экологоемкости производства. В качестве источника воды для комбината выступает река Днестр, потребности в электроэнергии обеспечивают собственные когенерационные станции, сжигающие производственные газы и коммунальные отходы, а роза ветров обеспечивает выброс промышленных дымов в сторону от города. Сегодня фактор трудоемкости производства не играет для комбината решающей роли – пройдя несколько комплексных модернизаций, он превратился в одно из самых передовых предприятий Европы. Из «женского», предприятие стало «мужским» – автоматизация и роботизация привели к массовому сокращению ткачих и швей, а им на смену пришли технологи, инженеры и программисты. Предприятие строго соблюдает международные и европейские стандарты качества производимой продукции. Несмотря на высокую конкурентоспособность продукции, предприятие сталкивается с проблемами выхода как на европейские, так и на рынки стран СНГ. Причиной этого выросшие таможенные барьеры и двойное налогообложение со стороны Молдовы [2].

Молдавский металлургический завод в городе Рыбница также испытал превратности изменчивости факторов производства. Он относится к предприятиям передельной металлургии и использует в качестве сырья металлолом. Сырьевую базу завода образуют рынки лома Украины, Молдовы, Румынии. Построенный по лучшим германским технологиям, завод был одним из крупнейших передельных предприятий не только Европы, но и мира – его производственная мощность в результате ряда модернизаций была доведена до 1,5 млн. т. стали и проката. Высокое качество продукции неоднократно подтверждалось различными наградами на международных выставках. Завод расположен на железнодорожной ветке, обеспечивающей оперативную доставку сырья и вывоз готовой продукции. Производство нуждается в больших объемах воды для охлаждения проката, поэтому был построен вблизи реки Днестр. Предприятие относится к типу электрометаллургических производств. В силу его электроёмкости главным источником энергии является крупная Ладыжинская ГРЭС, расположенная в соседней Винницкой области Украины. Несмотря на то, что завод не использует в качестве топлива коксующийся уголь, он является крупным источником загрязнения окружающей среды и размещен с учетом розы ветров. Сегодня, как поставки энергии и лома с Украины, так экспорт проката через таможенные пункты Молдовы затруднены и повышают издержки производства. Факторы, обуславливающие преимущества именно такого географического положения, в XXI в. перестали благоприятствовать развитию предприятия. Вопреки сложностям работы завод является бюджетообразующим предприятием ПМР и старается выполнять все международные обязательства [2].

Еще одним флагманом приднестровской индустрии является Молдавская ГРЭС – одна из крупнейших теплоэлектростанций юго-запада СССР. Электростанция была заложена в начале 60-х гг. как всесоюзная стройка к северу от села Незавертайловка, на берегу Кучурганского лимана и первоначально работала на донецком угле. Как и при строительстве других крупных энергетических предприятий были учтены наличие удобной для строительства корпусов станции площадки, близость к воде – лиман фактически выполняет функции водохранилища-охладителя, направление господствующих ветров для снижения нагрузки на окружающую среду. Для подвоза топлива к станции была подведена железнодорожная ветка, а для переработки шлаков в гравий и строительные блоки – золоаглопоритовый завод. Решен был вопрос обеспечения ГРЭС квалифицированным персоналом – рядом со станцией был построен поселок энергетиков Днестровск, в котором был открыт энергетический техникум. С переходом станции на российский природный газ снизились издержки выработки электроэнергии, исчезла проблема утилизации шлаков, сократилась экологическая нагрузка на прилегающий атмосферный бассейн. Сегодня станция поставляет электроэнергию в Молдову, Украину и

Румынию и выполняет ключевую роль в перераспределении электроэнергии на юго-востоке Европы [1].

Промышленные предприятия других отраслей экономики ПМР также пережили смену факторов, определивших их размещение. Машиностроительные предприятия республики традиционно использовали преимущества развитых кооперационных связей, ввозные комплектующие и технологии, местные квалифицированные кадры. На местное сырье и потребителя ориентированы многочисленные предприятия пищевой промышленности, но с внешних рынков они переориентировались на внутренний рынок. Исключением является Тираспольский вино-коньячный завод «KVINT», преимущественно использующий местный виноград (в советский период использовалось сырье из правобережных районов Молдавской ССР, местная сырьевая база создана в последние годы) и экспортирующий продукцию на внешние рынки. Швейные и обувные производства ПМР в основном используют местную дешевую рабочую силу и зависят от поставок продукции на внешние рынки. При отсутствии сырьевой базы на местный рынок ориентированы предприятия мебельной отрасли. Местное сырье и потребитель – главные факторы размещения предприятий промышленности строительных материалов [3].

Таким образом, в ПМР главным фактором, сдерживающим развитие промышленного производства, являются проблемы выхода на внешние рынки. Технически и технологически многие предприятия устарели, не обеспечены квалифицированной рабочей силой, утратили связи с поставщиками сырья и полуфабрикатов. Часть крупных предприятий обанкротилась, и им на смену пришли менее крупные и гибкие производства. Отрасль остро нуждается в привлечении иностранных инвестиций и технологий. Используя преимущество близости к европейским рынкам и тщательное соблюдение международных стандартов качества продукции, приднестровские предприятия стремятся максимально эффективно использовать экономические ресурсы, повысить производительность труда и оптимизировать организацию технологических процессов. Однако при всей сложности ситуации промышленные предприятия ПМР не исчерпали конкурентных возможностей и ищут новые ресурсы для модернизации и продвижения продукции на внешние рынки.

Литература.

1. Бурла М.П., Фоменко В.Г. Анализ проблем и перспективы развития региона с неопределенным политико-правовым статусом (на примере Приднестровья) // Материалы III Международной заочной научно-практической конференции «Теоретические и прикладные исследования социально-экономических систем в условиях интеграции России в мировую экономику» (31 октября 2014 г.). – Тюмень: Тюменский государственный университет, 2014. – С. 398-404.
2. Соколов В.А., Фоменко В.Г. Промышленный потенциал городов Приднестровья // «Строительство и архитектура - 2016»: современные информационно-экономические технологии: тенденции и перспективы развития (том 2): материалы студенческой научно-практической конференции. – Ростов н/Д: Рост. гос. строит. ун-т, 2016. – С. 470-471.
3. Фоменко В.Г. Анализ факторов размещения, отраслевой структуры и территориальной организации промышленности Приднестровья // Сб. научн. трудов «География: история, современность, перспективы». – Краснодар: Изд-во Кубанского ун-та, 2012. – С. 477-486.

ՀՏԴ 336.2(479.25)

Լիանա Իսայան
ՀՊՏՀ, 4-րդ կուրս, բակալավր
գիտ. դեկ.՝ տ.գ.թ. դոցենտ Նարինե Խալատյան

ՀԱՐԿԱՅԻՆ ԱՆԿԱՏԱՐ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ և ԴՐԱ ՀԱՃԱԽԱԿԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ՝ ՈՐՊԵՍ
ՀՀ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄՐՅՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԽՈՉԸՆԴՈՏ (ՎԱՐՔԱԳԾԱՅԻՆ ԱՍՊԵԿՏՈՎ)

Բանալի բառեր՝ մրցունակություն, խոչընդոտներ, հարկային համակարգ, մուլտիպլիկատոր, վարքագիծ
Ամփոփում

Համաձայն «Համաշխարհային մրցունակության զեկույց 2016/17»-ի տվյալների ՀՀ-ն նախորդ տարվա նկատմամբ բարելավել է իր դիրքերը 3 հորիզոնականով՝ միաժամանակ հետ ընկնելով որոշակի ցուցիչների գծով: Դրանց շարքում կարևորներից մեկը հարկային համակարգն է և դրա հաճախակի փոփոխությունները, ինչին այս փուլում ևս առնչվում է մեր երկրի տնտեսությունը և տալիս տնտեսագիտական մտորումների տեղիք:

Лиана Исаян
АГЭУ, бакалавр, 4-ый курс

Научный руководитель - к. э. н., доцент Нарине Халатян

НЕСОВЕРШЕННАЯ НАЛОГОВАЯ СИСТЕМА И ЕЕ ЧАСТНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ, КАК ПРЕГРАДА ДЛЯ
КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЭКОНОМИКИ РА (В ПОВЕДЕНЧЕСКОМ АСПЕКТЕ)

Ключевые слова: конкурентоспособность, преграды, налоговая система, мультипликатор, поведение

Резюме

Согласно данным в "Отчёте о глобальной конкурентоспособности 2016/17" РА улучшила свои позиции на 3 места в сравнение с прошлым годом, но в то же время отстав по нескольким характеристикам. Одной из наиболее важных из них является налоговая система и ее частые изменения, с чем на данный момент тоже сталкивается экономика нашей страны, что и является причиной для экономических размышлений.

Liana Isayan
ASUE, 4th year, bachelor
Supervisor: PhD N. Khalatyan

IMPERFECT TAX SYSTEM AND ITS FREQUENT CHANGES AS AN OBSTACLE TO ECONOMIC
COMPETITIVENESS OF RA (IN SCOPE OF BEHAVIORAL ASPECT)

Keywords: competitiveness, obstacles, tax system, multiplier, behavior

Summary

According to the data of "Global Competitiveness Report 2016/17" RA has improved its position over the previous year by 3 ranks, with the simultaneous fall in certain indicators. Among them one of the most important indicators is tax system and its frequent changes, with which our economy encounters actually and which rises some economic thoughts.

«Համաշխարհային մրցունակության զեկույց 2016/17»-ի¹, համաձայն Հայաստանն իր մրցունակությամբ 79-րդն է աշխարհի 138 երկրների շրջանում՝ նախորդ տարվա նկատմամբ իր դիրքը բարելավելով 3 հորիզոնականով: Սակայն տարածաշրջանի այլ երկրների համեմատ մեր դիրքը դեռևս բավարար գոհացուցիչ չէ, և առկա են երկրի տնտեսության մրցունակությանը խոչընդոտող մի շարք գործոններ, մասնավորապես՝ որպես բիզնեսի գլխավոր խոչընդոտներ առանձնացվում են ֆինանսավորման հասանելիությունը, կոռուպցիան, կառավարման ոչ արդյունավետ վարչարարությունը, հարկման դրույքաչափերը, ընդհանուր հարկային կարգավորումները (մանրամասները՝ «ԻՎ» քոնսալթինգի ամփոփագրերում²): Հաշվի առնելով նաև այն հանգամանքը, որ գործարարությամբ զբաղվելու ամենագլխավոր խոչընդոտը՝ ըստ BEEPS V-ի, ընկերությունների հարկային վարչարարության զգալի բեռն է, ինչպես նաև համաձայն «ԻՎ» քոնսալթինգի կողմից 2013թ. իրականացված հարցման արդյունքների³ տեղական ընկերությունների 12%-ը որպես երկրի մրցունակության գլխավոր խոչընդոտ առանձնացրել են հարկային-մաքսային վարչարարությունը՝ մեր ուշադրությունը սևեռվում է հարկային համակարգի և դրա հաճախակի փոփոխությունների վրա՝ որպես ՀՀ տնտեսության մրցունակության խոչընդոտ:

Սկսենք այնտեղից, որ սովորաբար հարկային համակարգի հաճախակի փոփոխությունները ինքնին բացասաբար են անդրադառնում տնտեսության մրցունակության վրա, իսկ մեր երկրում դրանց պակաս չկա: Որպես ասվածի ապացույց դիտենք, օրինակ՝ հանրային սննդի ոլորտում գործունեություն ծավալող տնտեսվարողի համար վերջին տարիներին տեղի ունեցած փոփոխությունները: Բարդ չէ այցելել arlis.am կայք և դիտելով ոլորտին վերաբերող փաստաթղթերն ու դրանց փոփոխությունները ստանալ հետևյալ տեղեկատվությունը. 1998թ-ի հուլիսի 7-ին ընդունված «Հաստատագրված վճարների մասին» ՀՀ օրենքը մինչ օրս փոփոխության է ենթարկվել 26 անգամ, որից 5-ը վերաբերվել է նաև հանրային սննդի ոլորտին, իսկ 2010թ-ի դեկտեմբերի 22-ին ընդունված «Արտոնագրային վճարների մասին» ՀՀ օրենքը մինչ օրս փոփոխության է ենթարկվել 5 անգամ: Սրանց վերաբերյալ մանրամասն տեղեկատվություն կարելի է ստանալ ուսումնասիրելով ՓՄՁ աջակցության 2015–2017 ռազմավարության ամփոփագիրը⁴:

Իրականում ցանկացած ոլորտում տեղի ունեցող փոփոխությունները հանդիսանում են զարգացման շարժիչ ուժը: Փոփոխություններից անմասն չի կարող մնալ նաև պետական կառավարման համակարգը, մասնավորապես՝ հարկային համակարգը: Փոփոխությունների իրականացման անհրաժեշտությունն առաջանում է, երբ առկա իրավիճակի նկատմամբ բավարարվածությունը նվազում է կամ փոխվում է տվյալ հիմնախնդրի ընկալումը: Սակայն անկախ հիմնավորվածությունից հաճախակի փոփոխությունները, իհարկե, ցնցումներ են տնտեսվարողների համար. դրանք պահանջում են որոշակի ժամանակ ընկալելու և հարմարվելու համար, ուստի հաճախ օրենքում նույնիսկ առաջընթաց քայլ համարվող դրական փոփոխությունները կարող են երկարատև ժամանակային լազի պատճառով չհանգեցնել ցանկալի արդյունքի: Իրազակեման առումով, որը դրված է օրենքը կիրառող պետական մարմնի վրա, բազմաթիվ են դեպքերը, երբ օրենքն արդեն ուժի մեջ է, փոքր բիզնեսի ներկայացուցիչն այդ մասին տեղեկանում է եռամսյակի վերջում, երբ արդեն թույլ է տված լինում հաշվապահական կամ հարկային ձևակերպումների սխալներ և ենթարկվում է պատասխանատվության: Բոլոր այն դեպքերում, երբ տնտեսվարողը օրենքում տարրնթերցում կամ թյուրըմբռնում է տեսնում, խնդիրներից խուսափելու համար դիմում է պաշտոնական պարզաբանման հարկային մարմիններին, ստանում է կա՛մ ստանդարտ պատասխան՝

¹ http://ev.am/sites/default/files/attachments/pdf/the_global_competitiveness_report_2016-2017.pdf

² http://evconsulting.com/sites/default/files/EV_Presentation_16-17.pdf

³ «Հայաստանի ազգային մրցունակության զեկույց 2013–2014թթ.»
<http://ev.am/sites/default/files/attachments/pdf/ACR%202014%20arm.pdf>

⁴ «ՓՄՁ աջակցության ռազմավարություն» 2015–2017, Հավելված 4՝
<http://www.rdfund.org/sites/default/files/SME%20strategy%202015%20-%202017.pdf>

առաջնորդվեք օրենքով, կա՛մ այնպիսի պատասխան, որի մեկնաբանությունը կրկին բազմաթիվ կարծիքների և մեկնաբանությունների տեղիք է տալիս:

Այս ֆոնին նշենք, որ մեր երկրում այժմ էլ առաջարկվում է հարկային նոր օրենսդրության նախագիծ¹, ինչը ոչ միայն հերթական ցնցումն է հարկային համակարգում, այլև որոշ կետերի մանրակրկիտ ուսումնասիրությունից ելնելով կարելի է ասել՝ մեղմ ասած գուրկ չէ՝ նաև թերություններից (սրանով չենք թերագնահատում, իհարկե, վերջապես մեկ միասնական հարկային օրենսգիրք ունենալու քայլը): Գործող օրենսդրության և նոր նախագծով նախատեսվող մի քանի կարևոր, առավել աչքի ընկնող կետերի գծով բացասական փոփոխությունների համեմատական բնութագիրը ներկայացնենք աղյուսակի տեսքով:

Աղյուսակ 1. Հարկային գործող օրենսդրության և նոր նախագծի համեմատական բնութագիրը

Գործող օրենսդրությամբ	Նախագծով
1) 400 հազար ամսական հաշվարկային աշխատավարձ ստացողի համար եկամտային հարկը գործող օրենսդրությամբ կազմում է մոտ 102 հազ դրամ, իսկ «մաքուր» գումարը՝ մոտ 298 հազ դրամ, 400 հազար ամսական հաշվարկային աշխատավարձ ստացողի համար հղիության և ծննդաբերության նպաստի հաշվարկային մեծությունը կկազմի 1 մլն 842 հազ, եկամտային հարկը կկազմի 477 հազ դրամ, իսկ «մաքուր» գումարը մոտ 1 մլն 365 հազ դրամ:	1) 400 հազար ամսական հաշվարկային աշխատավարձ ստացողի համար հղիության և ծննդաբերության նպաստի հաշվարկային մեծությունը կկազմի 1 մլն 842 հազ, եկամտային հարկը կկազմի մոտ 552 հազդրամ, իսկ «մաքուր» գումարը մոտ 1 մլն 290 հազ դրամ: Այսինքն՝ նախագծով առաջարկվող սանդղակի և դրույքաչափերի կիրառման դեպքում հղիության և ծննդաբերության նպաստի մեծությունը կնվազի մոտ 75 հազ դրամով (74867):
2) Եկամտային հարկի գործող դրույքաչափերը՝ 24,4, 26 և 36 %:	2) Նախագծով նախատեսվող դրույքաչափերը՝ 23, 28, 36 %:
3) Շրջանառության հարկի գործող շեմ՝ 115 մլն դրամ:	3) Շրջանառության հարկի շեմ նախագծով՝ 40 մլն դրամ, լրամշակված տարբերակով՝ 58,35 մլն դրամ, իսկ 2019 թվականի հունվարի 1-ից վերադարձ շրջանառության հարկի նախկինում (մինչև 115.0 մլն. դրամ) գործող շեմին:
4) Համաձայն «Հարկերի մասին» ՀՀ օրենքի 24-րդ հոդվածի հարկ վճարողների (հարկային գործակալների) կողմից հարկային մարմին կամ տեղական ինքնակառավարման մարմին ներկայացվող հաշվարկը (հայտարարագիրը, հաշվետվությունը) հարկային օրենսդրությամբ սահմանված ժամկետից ուշ ներկայացվելու կամ չներկայացվելու	4) Նախագծի Հոդված 321-ի երկրորդ մասի համաձայն ստուգման ակտով (ուսումնասիրության արձանագրությամբ) հարկային պարտավորությունների նկատմամբ տույժերը և տուգանքները հաշվարկվում են մինչև ստուգման ակտի կազմման օրը՝ առանց հաշվի առնելու դեբետային գումարները (այդ թվում՝ նույն ստուգմամբ (ուսումնասիրությամբ))

¹ ՀՀ Հարկային օրենսգրքի նախագիծ՝ <http://www.taxservice.am/Content.aspx?itm=TLProjects>

դեպքում այդ ժամկետին հաջորդող յուրաքանչյուր 15 լրացած օրվա համար հարկ վճարողից (հարկային գործակալից) գանձվում է տուգանք (նաև ստուգման ակտով)՝ հաշվարկված հարկի ընդհանուր գումարի 5 %-ի չափով: Նշված տուգանքների հանրագումարը չպետք է գերազանցի այդ հարկի հաշվարկված ընդհանուր գումարը, իսկ 15 օրվա ժամկետը հաշվարկելիս ոչ աշխատանքային օրերը հաշվի են առնվում միայն առաջին տուգանքի հաշվարկման ժամանակ:	արձանագրված լրացուցիչ դեբետային գումարները):
5) Գործող օրենսդրությամբ շահաբաժինների հարկում չի նախատեսվում՝ 0 %:	5) Նախատեսվում է շահաբաժինների հարկում 5-10 %-ի չափով*:
6) Ամորտիզացիայի հաշվարկման գծային մեթոդից անցում էր կատարվել արագացված մեթոդին:	6) Նոր նախագծով նախատեսվում է վերադարձ հաշվարկման գծային մեթոդին, ինչպես նաև նախագծի Հոդված 121-ի 3-րդ կետի համաձայն առանձին ակտիվների գծով երկարացվում է ժամկետը:
7) Համաձայն օտարերկրյա ներդրումների մասին օրենքի ներդրողը օգտվում է ներդրման պահին գործող օրենքներից, որոնք վերացվում են:	7) Նոր նախագծով ցանկացած փոփոխություն ուժի մեջ է մտնում 6 ամիս հետո:

1. 2010 թվականի հոկտեմբերի 27-ին ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից ընդունված «Ժամանակավոր անաշխատունակության նպաստների մասին» ՀՀ օրենքով ՀՀ կառավարության կողմից առաջարկվեց 2011 թվականի հունվարի 1-ից եկամտային հարկով հարկել հղիության և ծննդաբերության նպաստները, հետևաբար, նշված օրենքի ընդունմամբ 2011 թվականի հունվարի 1-ից հետո հղիության և ծննդաբերության նպաստի չափը նվազեցվեց եկամտահարկի գումարի չափով: «Եկամտային հարկի մասին» ՀՀ օրենքով ներկայումս ևս նշված նպաստներն հարկվում են եկամտային հարկով, ընդ որում՝ խնդիրը այն է, որ իրավակիրառական պրակտիկայում նշված նպաստները հարկվում են վճարման հաշվետու ժամանակաշրջանում, չնայած որ նպաստը հաշվարկվում է առնվազն 4 ամսից ավել անաշխատունակության համար: Այլ հավասար պայմաններում, եթե աշխատողը այդ ամիսների համար ստանում է աշխատավարձ, հարկումը կատարվում է դրույքաչափերի կիրառման եռաստիճան սանդղակով՝ յուրաքանչյուր ամսվա համար: Մինչդեռ, նպաստի դեպքում 4 ամսվա համար նախատեսված գումարային մեծությունից հարկումը կատարվում է դրույքաչափերի կիրառման եռաստիճան սանդղակով միայն վճարման ամսվա սանդղակով: Այն դեպքում, երբ գործող օրենսդրությամբ 36 տոկոս եկամտային հարկի դրույքաչափը կիրառվում էր 2 մլն դրամից ավել եկամուտ ստացողների համար, նման կարգով հարկման ազդեցությունը բացակայում էր միջին եկամուտներ ստացող անձանց դեպքում, քանի որ 2 մլն դրամ սանդղակը վերաբերում էր 434 հազ դրամից ավել հաշվարկային աշխատավարձ ստացողներին: Մինչդեռ, Հարկային օրենսգրքի նախագծով առաջարկվող սանդղակի փոփոխությունը կարող է եսպես նվազեցնել հղիության և ծննդաբերության նպաստի չափը:

2. Նախագծով որպես պրոգրեսիվ ներկայացվող եկամտային հարկի նոր դրույքաչափերը, որոնք կարելի է տեսնել Աղյուսակ 2-ում, հարկային բեռը ակնհայտորեն դնելու են մեծապես միջին խավի ուսերին՝ թեթևացնելով ամսական 150 հազ ՀՀ դրամից ցածր եկամուտ ստացողների հարկային բեռը, սակայն, միևնույն ժամանակ ամենավերին՝ 2 մլնից բարձր եկամուտ ստացող շերտի համար դրույքաչափը թողնելով անփոփոխ:

Աղյուսակ 2. Եկամտային հարկի գործող և նախագծով նախատեսվող դրույքաչափերը

	< 120 հազ	120 հազ < 150 հազ	150 հազ < 2 մլն	2 մլն <
Գործող օրենսդրությամբ	24.4 %	26 %	26%	36%
Նախագծով	23 %	23 %	28%	36 %

Այսինքն՝ բարձրացում նախատեսվում է 150 հազ-ից 2 մլն եկամուտ ստացողների համար, որոնք, ըստ էության, ձևավորում են հասարակության միջին խավը: Սրա տրամաբանական բաժատրությունը փորձ է արվում համարել միջինից ցածր եկամուտ ստացողների բնակչության ընդհանուր թվաքանակում մեծ տեսակարար կշիռը: Այդ պատճառով դիտենք ըստ աշխատավարձի չափի աշխատողների թվաքանակի վերաբերյալ պաշտոնական վիճակագրությունը (ՀՀ-ում եկամտի մեջ ամենամեծ տեսակարար կշիռն ունի վարձու աշխատանքի վարձատրությունը՝ 2014թ. (վերջին թարմացված) տվյալներով ընդհանուրի 47.9 %-ը¹).

Աղյուսակ 3. Աշխատողների թվաքանակն ըստ աշխատավարձի չափի (համապատասխան խմբի ընդամենի նկատմամբ, %)²

	<i>Սահմանված նվազագույն աշխատավարձից ³ ցածր</i>	<i>Սահմանված նվազագույն աշխատավարձին հավասար</i>	<i>Բարձր սահմանված նվազագույն աշխատավարձից</i>					
			<i><3 անգամ</i>	<i>3-6</i>	<i>6-10</i>	<i>10-15</i>	<i>15-20</i>	<i>20<</i>
2013	4,2	10,7	61,4	18,1	3,4	1,5	0,4	0,4
2014	3,0	10,8	63,2	17,8	3,3	1,4	0,3	0,3

Այսպիսով, այս ֆոնին եկամտային հարկի դրույքաչափերի փոփոխությունը կարծես բնակչության 23,1%-ի «հաշվին» մյուս 77%-ի հարկային բեռի չնչին թեթևացում է նշանակում՝ միաժամանակ անբացատրելի կերպով անփոփոխ թողնելով բնակչության 0,3 %-ը կազմող առավել բարձր եկամուտ ստացողների հարկային բեռը: Եվս մեկ կարևոր հանգամանք. ինչպես ցույց են տալիս հետազոտությունները, եկամտահարկի ցածր դրույքաչափերը խթանում են անհատ ձեռնարկատերերի սահմանած արտոնությունները և թվաքանակի ավելացման աճը: Ի տարբերություն պրոգրեսիվի հաստատուն հարկման դրույքները նպաստում են նաև նոր կազմակերպությունների ստեղծմանը: Բացի այդ, պրոգրեսիվ հարկման սանդղակը չնայած որ հնարավորություն է տալիս կառավարությանը հավաքագրել ավելի շատ հարկեր առավել մեծ

¹ http://www.armstat.am/file/article/6.poverty_2015a_3.pdf

² Աշխատանքի շուկան Հայաստանի Հանրապետությունում, 2015՝

http://www.armstat.am/file/article/trud_2015_13.pdf

³ 2013, 2014 թթ. Նվազագույն աշխատավարձը կազմել է համապատասխանաբար 45000 և 50000 ՀՀ դրամ

եկամուտներ ունեցող ընկերություններից, դրա հետ մեկտեղ խանգարում է նոր կազմակերպությունների ստեղծմանը:

Պետք է հաշվի առնել նաև այն հանգամանքը, որ հարկային բեռի բարձրացումը տնտեսության վրա ունենում է ոչ միայն ուղղակիորեն բարձրացման չափով ազդեցություն, այլև մուլտիպլիկատիվ էֆեկտի միջոցով բազմակի անգամ կրճատում սպառումն ու թողարկումը, ինչպես նաև նույնիսկ նախագծային մակարդակում բացասական սպասումների հետևանքով արագացնում հետևանքը՝ բիզնեսների արտահոսք երկրից:

Հարկային մուլտիպլիկատորի հաշվարկման բանաձևը՝

$$\Delta Y / \Delta T = \Delta T * MPC * m / \Delta T:$$

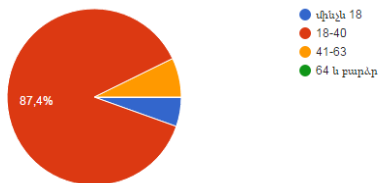
Հարկային մուլտիպլիկատորի հաշվարկման համար նախ հաշվենք սպառման սահմանային հակումը վերջին պաշտոնական 2014 թ համար՝

$$MPC = \Delta C / \Delta Y = 40770 / 158580 = 0,76 (\text{պաշտոնական տվյալներով})^1:$$

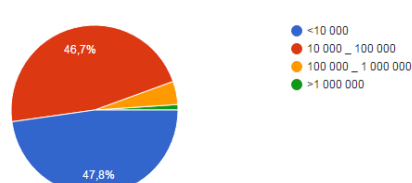
Սակայն, մեկ այլ առիթով սեփական նախաձեռնությամբ իրականացված հետազոտության արդյունքում խնայողության սահմանային հակման բոլորովին այլ պատկեր է ստացվում, մասնավորապես՝

Դիագրամ 1. Հատված խնայողությունների վերաբերյալ հարցման արդյունքներից²

1. Տարիքը (445 օրեթոյ)

5. Ամսական գումարի մոտավոր չափը, որ կտրամադրեք խնայողության (ՀՀ դրամ) (383 օրեթոյ)

Հետևաբար, $MPS = 0.05$, իսկ $MPC = 0.95$ (սեփական հաշվարկներով):

Այնուհետ հաշվենք նաև եկամտային հարկի դրույքաչափերի փոփոխության արդյունքում հարկային մուտքերի ընդհանուր փոփոխությունը Ադյուսակ 2-ի և Ադյուսակ 3-ի տվյալների հիման վրա, ինչպես նաև զբաղվածության 2014թ. համար 1133,5 հազ միջին ցուցանիշով՝

$$\Delta T = -1.4\% * 723173 * 85000 - 3\% * 149622 * 135000 + 2\% * 259572 * 1075000 - 0 = -860575870 - 605969100 + 5580798000 - 0 = 4114253030 \text{ (4.11 մլրդ)}^3,$$

այսինքն՝ փոփոխությունների արդյունքում հարկային բեռն ավելանալու է մոտ 4,11 մլրդ դրամով:

$$m = 1 / (1 - MPC) = 1 / 0.24 = 4.17 \text{ (մեր տվյալներով 20),}$$

ուստի, հարկային մուլտիպլիկատորը կկազմի՝ $4,11 \text{ մլրդ} * 0.76 * 4.17 / 4,11 \text{ մլրդ} = 3,17$ իսկ մեր տվյալներով՝ 19, ինչը իր հերթին նշանակում է, որ ամբողջական եկամուտը կնվազի ոչ թե 4,11 մլրդ-ով այլ $4,11 * 19 = 78,09 \text{ մլրդ-ով}$, և միաժամանակ սպառումը կկրճատվի $4,11 * 0.95 = 3,9045$ մլրդ դրամով, իսկ թողարկումը՝ $3,9045 * 20 = 78,09$ մլրդ դրամով:

3. շրջանառության հարկի շեմի բովանդակությունն այն է, որ դրանից ավելի շրջանառություն ունեցող ընկերությունները պետք է սկսեն աշխատել ընդհանուր հարկման դաշտում՝ վճարելով ավելացված արժեքի հարկ և շահութահարկ: Այդ շեմը մոտ երկու անգամ նվազեցնելը առավելապես միտված է խոշոր բիզնեսի կողմից վարվող ստվերային տնտեսության բացահայտմանը, ինչը, սակայն, նկատենք, որ լուրջ խնդիրներ կարող է առաջացնել փոքր բիզնեսի մոտ:

¹ Որպես եկամտի և սպառման լրացուցիչ միավոր վերցրել ենք միջին ամսական աշխատավարձը և միջին ամսական սպառումը Ադյուսակ՝ armstat.am

² Լ. Բապյան, «Խնայողությունների և ավանդների դինամիկան ՀՀ-ում. սպառողների վարքագծի վերլուծություն», 2016թ., էջ 2՝ <http://fsm.am/Portals/0/Users/002/02/2/%D4%BA%D5%B8%D5%B2%D5%B8%D5%BE%D5%A1%D5%AE%D5%B8%D6%82.pdf>

³ Հաշվարկները ըստ մեդիանայի

4. սա նշանակում է, որ եթե, օրինակ՝ հարկայինի ստուգման արդյունքում հայտնաբերվեց խախտում, նշանակվեց տուգանք, ձեռներեցը՝ տնտեսվարողը, պարտավոր է մուծել տուգանքը, նույնիսկ եթե հայցով դիմել է դատարան: Նա պարտավոր է մինչև վերջ մուծումները կատարել, հետո նոր դատական հայցին ընթացք տրվի: Այսինքն՝ դատական հայցը չի սառեցնում տուգանքի մուծումը, և հնարավոր է՝ բիզնեսը կործանվի այդ տուգանքների արդյունքում, մինչև դատարանի վճռով պարզվի, որ ոչ մի խախտում էլ չէր եղել իրականում:

5. կարծիքը, թե սա նշանակում է կրկնակի հարկում, կատեգորիկ է: Իրականում հարկման սուբյեկտները տարբեր են, բայց այնուամենայնիվ սա կարող է վատ անդրադառնալ հատկապես օտարերկրյա ներդրումների վրա՝ նվազեցնելով ՀՀ ներդրումային դաշտի գրավչությունը: Իրականում շահաբաժինների հարկումը տրամաբանական է, հատկապես որ Արևելյան Եվրոպայի երկրները ևս անցում են կատարում այս հարկատեսակին, սակայն խնդիրն այն է, որ այդ դեպքում գործելու է միայն շահաբաժինների հարկումը, իսկ շահութահարկը վերանալու է (նման մոտեցում կսկսի կիրառել նաև հարևան Վրաստանը՝ 2017թ.-ից): Նշենք նաև, որ լրամշակված նախագծով նախատեսվում է շահաբաժիններից վճարված հարկի փոխհատուցման մեխանիզմ բուրդ այն դեպքերում (միայն այն դեպքերում), երբ վճարված շահաբաժինները վերաներդրվում են կազմակերպությունում:

Հարկային բեռի նկատելի ծանրացումը թերևս բյուջեի դիֆիցիտի ծածկման նպատակ է հետապնդում՝ ակնհայտ պատճառով, որ հարկի նպատակը անհրաժեշտ բյուջետային մուտքեր ապահովելն է, հատկապես որ 2015-ին արձանագրվեց աննախադեպ մեծ 240 մլրդ դրամ դեֆիցիտ, իսկ 2016թ.ի համար նախատեսվում է 190.7 մլրդ դրամ¹: Սակայն, խնդրի լուծման առավել «արդարացի» ուղին, իհարկե, սովետային տնտեսության ունեցած թերևս ամենաքննարկված ազդեցության՝ պետական բյուջեի եկամուտների թերհավաքագրման վերացումն է: Այս առումով նշենք, որ համաձայն ՀՀ-ի 2016թ. գործարարության զեկույցի ՀՀ -ի շահութահարկի դրույքաչափը 19.1% է, որը գերազանցում է տարածաշրջանի միջինին՝ 10.8%: Այսպիսով, հարկերի վճարման վարկանիշով ՀՀ-ն համաձայն զեկույցի զբաղեցնում է 41-րդ հորիզոնականը՝ 82.51 միավորով²: Սակայն սովետային գործունեության ձևաչափերից մեկն էլ չգրանցված զբաղվածությունն է, ինչպես նաև աշխատողների աշխատավարձի մասնակի հայտարարագրումը, իսկ համեմատվող երկրների ցանկում Հայաստանը դասվում է չգրանցված զբաղվածության ամենաբարձր ցուցանիշ ունեցող երկրների շարքին: Ահա այս հանգամանքը մատնանշելով հարկ վճարողները պետությունից ակնկալում են հարկային վարչարարության ոլորտի բարելավում՝ հարկային բեռի ծանրացման փոխարեն: Պատահական չէ, որ համաշխարհային հարկային տեսությունը և պրակտիկան բավականին հստակ առանձնացնում են հարկ վճարողին իր հարկային պարտավորությունները կրճատելու դրդող հետևյալ պատճառները³, հարկային օրենքների բնույթի հետ կապված բարոյահոգեբանական պատճառներ, տնտեսական գործոններ, տեխնիկաիրավաբանական պատճառներ, քաղաքական պատճառներ, որոնցից հատկապես վերջին երկուսը կապված են պետության անարդյունավետ հարկային քաղաքականության հետ: Մեր երկրում էլ անհանգստացնող հիմնական խնդիրները ավելի շատ կապված են հարկային վարչարարության, քան հենց հարկային դաշտի հետ: Այս առումով ի հավելումն հարկման առկա թերություններին հարկ վճարողները նորանոր մտահոգիչ կետեր են տեսնում հարկային օրենսգրքի նախագծում ևս, որոնց կարելի է ծանոթանալ «Հարկ վճարողների պաշտպանություն» ՀԿ-ի պաշտոնական կայքէջում⁴:

Գրականություն

¹ http://www.parliament.am/draft_docs5/K-862/K-862_orenq.pdf

² <http://www.doingbusiness.org/~media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/Special-Reports/Paying-Taxes-2016.pdf>

³ Vaubel R., The political Economy of Centralization and the European economy, էջ 124

⁴ <http://taxpayers.am/hy/publications.html>

1. «Հարկերի մասին» ՀՀ օրենք, 1997թ.
2. ՀՀ Հարկային օրենսգրքի նախագծի լրամշակված տարբերակ
3. Հայաստանի ազգային մրցունակության զեկույց 2011–2012, “Տնտեսություն և արժեքներ” հետազոտական կենտրոն 2012 թ.:
4. Հայաստանի ազգային մրցունակության զեկույց 2013–2014, “Տնտեսություն և արժեքներ” հետազոտական կենտրոն 2014 թ.:
5. «ՓՄՁ աջակցության ռազմավարություն» 2015–2017թթ.
6. Ա. Թավադյան, «ՀՀ տնտեսության մրցունակության ու նորարարության հիմնախնդիրները և տնտեսական աճի վրա դրանց ազդեցության գնահատումը», «Զարգացում» ներհամալսարանական գիտաժողովի նյութեր, 2013թ.
7. Լ. Իսայան, «Խնայողությունների և ավանդների դինամիկան ՀՀ-ում. սպառողների վարքագծի վերլուծություն», «ՀՀ ֆինանսական համակարգը. խնդիրները և դրանց լուծման ուղիները» խորագրով ուսանողական գիտաժողովի հոդվածների ժողովածու, 2016թ.
8. Афанасьев М., Мясникова Л. Мировая конкуренция и кластеризация экономики // Вопросы экономики. 2005, №4
9. Говорова Н. Конкурентоспособность основной фактор развития современной экономики // Проблемы теории и практики управления. 2006, №4
10. The Global competitiveness Report 2015–2016, World Economic Forum, 2015
11. The Global competitiveness Report 2016–2017, World Economic Forum, 2016
12. Acemoglu D., 2012. “Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty”
13. Porter E. Michael, „Armenian Competitiveness: Towards a Strategy for Economic Development”, „Armenia 2020 Summit” Institute for Strategy and Competitiveness Harvard Business School, Cambridge, Massachusetts, 8 March 2005.
14. www.armstat.am
15. www.doingbusiness.org
16. www.ev.am
17. www.fsm.am
18. www.parlament.am

ՀՏԴ 339

Հովհաննիսյան Հրաչյա
Քերոբյան Լուսինե

ԹԵՐԹԱՔԱՐԱՑԻՆ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐ

Բանալի բառեր՝ ոչ ավանդական աղբյուրների, նավթի արդյունահանում, թերթաքար, նավթային շուկա, էներգակիրներ

Ամփոփում

Նավթի ոչ ավանդական աղբյուրների հեռանկարները այսօր արդիական են ոչ միայն նավթային արդյունաբերության այլև ամբողջ էներգետիկայի համար: Նավթը դեռևս շարունակում է առաջատար տեղ գրավել էներգետիկայում, ինչպես նաև կարևոր դեր է խաղում աշխարհաքաղաքական համակարգում: Չնայած այն հանգամանքին, որ այսօր արագորեն աճում է հետաքրքրությունը դեպի այլընտրանքային էներգակիրները, վառելիքաէներգետիկ արդյունաբերությունը նույնպես փնտրում է նավթի ստացման ոչ ավանդական մեթոդներ: Մույն հոդվածի նպատակն է ներկայացնելու թերթաքարը որպես նավթի ստացման այլընտրանքային աղբյուր, ինչպես նաև ներկայացնելու վերջինիս աշխարհագրական տարածման առանձնահատկությունները:

Резюме

Альтернативные методы добычи нефти перспективны не только для отрасли нефтедобычи, а также для энергетической индустрии. Нефть все еще играет важную роль в энергоиндустрии и геополитической системе. Несмотря на растущий интерес к альтернативным источникам энергии, энергетическая индустрия все еще ищет альтернативные методы добычи нефти. В данной статье представлен сланец как альтернативный источник нефти, а так же географические особенности его расположения.

Ключевые слова: Альтернативные методы, добычи нефти, сланец, энергетическая индустрия, нефтяной рынок, энергоносители

Summary

Alternative sources of oil manufacturing are perspective not only for oil industry, but also for energy industry. Oil still preserves its leading role in energy industry as well as in geopolitical system. Regardless of the growing interest towards alternative energy sources, fuel industry is also looking for alternative ways of oil manufacturing. The given article presents shales as an alternative way of getting oil, as well as its geopolitical topography.

Key words: Alternative methods, oil production, oil shale, energy industry, oil market, energy,

Նավթի ոչ ավանդական աղբյուրների հեռանկարները այսօր արդիական են ոչ միայն նավթային արդյունաբերության այլև ամբողջ էներգետիկայի համար: Նավթը դեռևս շարունակում է առաջատար տեղ գրավել էներգետիկայում, ինչպես նաև կարևոր դեր է

խաղում աշխարհաքաղաքական համակարգում: Չնայած այն հանգամանքին, որ այսօր արագորեն աճում է հետաքրքրությունը դեպի այլընտրանքային էներգակիրները, վառելիքաէներգետիկ արդյունաբերությունը նույնպես փնտրում է նավթի ստացման ոչ ավանդական մեթոդներ: Սույն հոդվածի նպատակն է ներկայացնելու թերթաքարը որպես նավթի ստացման այլընտրանքային աղբյուր, ինչպես նաև ներկայացնելու վերջինիս աշխարհագրական տարածման առանձնահատկությունները: Վերջին տասնամյակի ընթացքում մեծ հետաքրքրություն առաջացավ այրվող թերթաքարից նավթի ստացման հեռանկարի շուրջ: Սա հիմնականում պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ հաջողություններ են գրանցվել թերթաքարից բնական գազ ստանալու գործընթացում և այդ տեխնոլոգիաները տնտեսապես արդարացրել են իրենց: 2010 թ-ի սկզբից այս տեսակի նավթի արդյունահանման և մշակման ծավալները սկսեցին աճել: Սա պայմանավորված է մի քանի պայմաններով՝

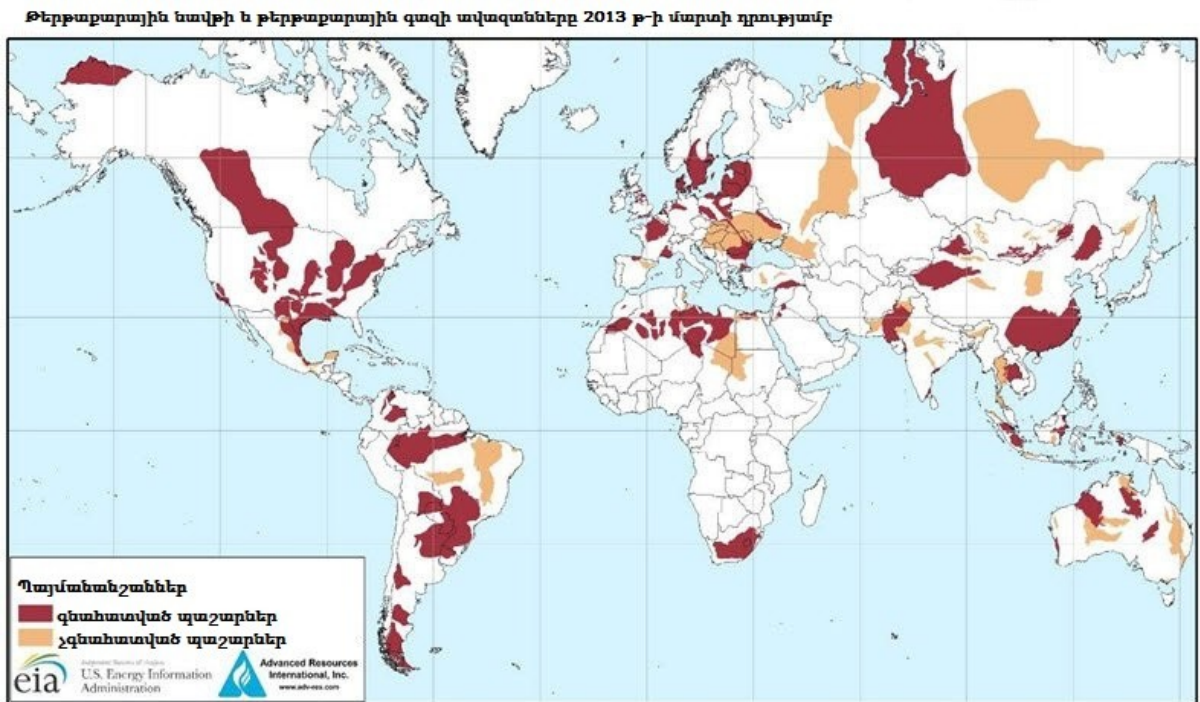
1. 21-րդ դարի սկզբում նավթամթերքի գինը սկսեց արագ աճել
2. նավթամշակման ոլորտում նոր տեխնոլոգիաների ներդրում և դրանց կատարելագործում, որի արդյունքում թերթաքարային նավթի արդյունահանումն ու մշակումը դարձավ տնտեսապես ձեռնտու:
3. համաշխարհային նավթավերամշակող հզոր ձեռնարկությունների գործունեության շրջանակների կտրուկ ավելացում և վերջիններիս կողմից մերձավոր արևելքի, լատինական ամերիկայի, աֆրիկայի, նախքին ԽՍՀՄ-ի նավթավերամշակող ձեռնարկությունների դուրս մղումը նավթային շուկայից:
4. նավթ ներկրող երկրների մասնավորապես՝ ԱՄՆ-ի կողմից էներգետիկ կախվածության նվազեցմանը ուղղված պետական քաղաքականության իրականացումը, որը պետական մակարդակով նպաստեց թերթաքարային շերտերից նավթի ստացման ծրագրերի իրականացմանը և աջակցմանը:

Երկրաբանները այրվող թերթաքարը ներկայացնում են որպես նստվածքային ապարներ, որոնք հիմնականում կազմված են ակվադեն օրգանական նյութերից (ծովային և լճային մահացած ենդանիների ու բույսերի մնացորդներից և այլն): Այրվող թերթաքարերը հիմնականում ունեն բարակ շերտային կառուցվածք: Առանց օդի պայմաններում թերթաքարը տաքացնելու դեպքում ձևավորվում են հեղուկ և գազային ածխաջրածիններ, որը կազմում է սկզբնական ծավալի 20-70 տոկոսը: Հեղուկ ածխաջրածինները իրենցից ներկայացնում են թերթաքարային խեժ, որը կառուցվածքով և բաղադրությամբ մոտ է նավթային ածխաջրածիններին, և ըստ էության կարող է համարվել ոչ ավանդական նավթ: Մասնագետների կարծիքով այրվող թերթաքարերի ամաշխարհային պաշարները կազմում են շուրջ 650 տրլն տ, որից կարելի է ստանալ շուրջ 26 տրլն տ թերթաքարային նավթ: (Նկ. 1):

Այսպիսով կարելի է նշել, որ նավթանման հումքի ծավալները, որոնք պարունակվում են թերթաքարերում, մոտավորապես 13 անգամ գերազանցում են ավանդական նավթի հայտնաբերված պաշարները: Այսօրվա օգտագործման տեմպերով այս ռեսուրսը կբավականացնի մոտ 300 տարվա անխափան արդյունահանման: Ներկայումս ոչ ավանդական նավթի մասին խոսելիս մասնագետների մոտ առկա են որոշակի անորոշություններ կապված տերմինալոգիայի հետ: Այդ իսկ պատճառով կարևոր է հստակորեն հասկանալ, թե ինչ է իրենից ներկայացնում թերթաքարային նավթը: Ներկայումս վառելիքաէներգետիկ արդյունաբերության մեջ թերթաքարային նավթը բնութագրվում է որպես՝

1. Դժվարաթափանց ապարներում պարունակվող թեթև նավթ, որը արդյունահանվում է թերթաքարային շերտերի հիդրոպայթյունի մեթոդով .
2. Թեթև ածխաջրածնային միացություններ, որոնք ստացվում են կետոգենի բարձր պարունակությամբ պինդ թերթաքարային ապարի ջերմային մշակման արդյունքում:

Նկար 1: Թերթաքարային նավթի և թերթաքարային գազի տարածման հիմնական ավազանները

ԱՄՆ

Թերթաքարից նավթ ստանալու գործընթացում այսօր առաջատար է հանդիսանում ԱՄՆ-ը: ԱՄՆ-ի էներգետիկայի դեպարտամենտի 2012 թ տվյալների համաձայն դժվարաթափանց հավաքիչներից արդյունահանվել է 36 մլն տ հումք: Դժվարաթափանց կուտակիչների տնտեսական յուրացման առաջընթացը տեղի է ունեցել թերթաքարերից բնական գազ ստանալու առաջընթացին զուգահեռ, որը իրականացվում է թեք հորատման և թերթաքարային շերտի հիդրոպայթեցման միջոցով: Այս ամենի հետևանքով ԱՄՆ-ում այս եղանակով նավթի ստացումը նպաստեց շահավետության բարձրացմանը: Արդյունքում՝ սկսվեցին և հաջողությամբ իրականացվեցին մի շարք ծրագրեր՝ Eagle Ford, Bakken Shale, Avalon & Bone Springs, Monterey/Santos:

Շատ փորձագիտական կազմակերպություններ նշում են, որ ԱՄՆ-ում դժվարամատչելի ապարներից նավթի ստացման ծավալների նշանակալի աճը հնարավոր է իրականանա մոտակա տասնամյակում: ԱՄՆ-ի էներգետիկայի դեպարտամենտի գնահատմամբ տարեկան մինիմալ արդյունահանումը կարող է 2035 թ կազմել 140 մլն տ: Արդյունահաման այսպիսի աճող ծավալներով պայմանավորված մի քանի տասնամյակ հետո ԱՄՆ-ի էներգետիկայում լուրջ փոփոխություններ կարող են տեղի ունենալ:

Նախ ԱՄՆ-ը կփոխի իր կարգավիճակը՝ նավթ ներկրող երկրից կվերածվի արտահանող երկրի: Դրանով պայմանավորված ԱՄՆ-ը նվազագույնի կհասցնի իր էներգետիկ կախվածությունը ևս և ոսկու շուկայում հանդես կգա որպես նոր խաղացող և իր ազդեցությունը կթողնի սև ոսկու գնի ձևավորման վրա՝ ձգտելով հնարավորինս էժանացնել այն: Եթե ԱՄՆ-ում իրականացվի թերթաքարային հեղափոխությունը, ապա Հյուսիսային Աֆրիկայից և Մերձավոր Արևելքից ԱՄՆ արտահանվող նավթամթերքը կուղղվի դեպի եվրոպական և Ասիա-Խաղաղ օվկիանոսյան շուկաներ, որը կավելացնի մրցակցությունը տվյալ շուկաներում, որի արդյունքում նավթամթերքի գինը կտրուկ կնվազի: Հաշվի առնելով այս հանգամանքները մեծ հավանականություն կա, որ վերավաճառողների թեթև ձեռքով գների անկումը ավելի վաղ տեղի կունենա, մինչ ԱՄՆ-ն ի վիճակի կլինի ծածկելու ներքին պահանջարկը ի հաշիվ սեփական ռեսուրսների վերամշակման:

Հորդանան

Հորդանանը նավթի ներկրման համար տարեկան ծախսում է ավելի քան 4,8 մլրդ դոլար: Նավթը ներկրվում է Իրաքի և սաուդյան արաբիայի նավթային ավազաններից: Պետության կառավարությունը համաձայնագիր է ստորագրել սեփական JOSCO ընկերության հետ El-Lajjun ծրագրի շրջանականերում թերթաքարից նավթ ստանալու համար: Նավթային թերթաքարերի ողջ պաշարը տեղակայված է մոտ 10 հիմնական նավթատար պրովինցիաներում, որոնք 2008 թ-ի դրությամբ ամերիկացի հորդանանցի երկրաբանների գնահատմամբ կազմում են մոտ 22 մլրդ տ թերթաքար, որը մոտավոր համապատասխանում է 2 մլրդ տ նավթի: Հորդանանյան կառավարության պլանի համաձայն պետությունը սկսելու է թերթաքարից նաթ ստանալ 2016 թ-ից սկսած, ընդ որում նշված տարում նախատեսված էր ստանալ մոտ 7.5 մլն տ նավթ, որը ամբողջությամբ բավարարելու էր երկրի ներքին պահանջարկը: 2020 թ-ին Հորդանանը ծրագրավորում է թերթաքարային նավթ արտահանել տարեկան 150 հազ տ ծավալով: Հերդանանի համար, որը ոչ վաղ անցյալում նշված չէր նավթարդյունահանող երկրների քարտեզի վրա, այսպիսի արդյունքները հիմնովին կփոխեն ոչ միայն ներքին նավթային շուկան, այլև Հորդանան նավթ արտահանող երկրների նավթային շուկան: Պետք է նաև նշել, որ այս ամենի մեջ առկա է լուրջ վտանգ Հորդանանի համար: Պետությունը քիչ է ապահովված քաղցրահամ ջրով, որը ներկա տեխնոլոգիաների պայմաններում հսկայական ծավալներով ծախսվում է թերթաքարից նավթ ստանալու համար: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Հորդանանը իր քաղցրահամ ջուրը ստանում է երկու գետերից՝ Յարմուկ և Հորդանան, որոնց տարեկան հոսքը կազմում է 850 մլրդ մ³, որից ավելի քան 28 մլրդ մ³ ծախսվելու է նավթի ստացման համար, քաղցրահամ ջրի ոչ ռացիոնալ օգտագործումը Հորդանանին սպառնում է մոտ ապագայում ունենալ քաղցրահամ ջրի 5 տոկոսի սղություն (հաշվի չառնելով բնական աճը և տնտեսության տարբեր ոլորտներում ջրի օգտագործման ծավալների աճը): Չնայած այս ամենին Հորդանանը չի հրաժարվում իր ծրագրերից:

Իսրայել

Մերձավոր արևելքում հնարավոր է ձևավորվի ևս մեկ խոշոր նավթարդյունաբերող երկիր: Իսրայելը, որտեղ պատմականորեն նավթի արդյունահանում չի իրականացվել, վերջին տարիներին հանդիսանում է թերթաքարից նավթ ստացող երկրներից ամենաիրատեսականը: Էլլահի հովտում հայտնաբերվել է թերթաքարի հսկայական պաշարներ: Ըստ իսրայելական Israel Energy Initiatives ընկերության գնահատականի թերթաքարի պաշարները Էլլահի հովտում կազմում են 34 մլրդ տ նավթային էկվիվալենտ¹, որը մոտավոր հավասար է Սաուդյան Արաբիայի նավթային պաշարներին: Շֆելի թերթաքարային շերտը, որը ամբողջությամբ ծածկում է Էլլահի հովիտը ընկած է Երուսաղեմից 50 կմ հեռավորության վրա, և հետաքրքիր է այն փաստը, որ հանգամանքների բերումով այն չի ընկնում Իսրայելի այն վիճելի տարածքների մեջ, որոնց համար հավակնում են այլ պետություններ: Ներկայումս Israel Energy Initiatives ընկերությունը իրավունք է ստացել ոչ մեծ փորձարարական տարածքում մշակումներ իրականացնել: Պետք է նշել, որ Իսրայելը պատրաստվում է օգտագործել սկզբունքայնորեն նոր կերտգենից նավթի արդյունահանման տեխնոլոգիաներ, որոնք չկան աշխարհի մյուս զարգացած նավթարդյունաբերություն ունեցող երկրներում: Սկզբնական փուլում արդյունահանումը իրականացվելու է ներքին եղանակով՝ օգտագործելով էլեկտրական և գազային տաքացուցիչներ: Հետո ըստ Israel Energy Initiatives հայտարարության ներդրվելու են նոր տեխնոլոգիաներ, որը մեծապես կնպաստի այս գործընթացում օգտագործվող ջրի ծավալի կրճատմանը: Նման տեխնոլոգիան թույլ կտա ոչ միայն խնայել մեծ քանակությամբ քաղցրահամ ջուր, այլև ինչ-որ եղանակով ստանալ ջուր նավթի արդյունահանման ընթացքում:

¹ 1 տոննա նավթային էկվիվալենտ – էներգիայի այն քանակը, որը կարելի է ստանալ 1 տ նավթից:

Եթե ծրագիրը իրագործվի, ապա Israel Energy Initiatives գնահատմամբ հաջորդ տասնամյակում երկիրը տարեկան կկարողանա արդյունահանել մոտ 13.5 մլն տ նավթ, որը թույլ կտա Իսրայելին ամբողջությամբ բավարարել ներքին պահանջարկը: Այս տեխնոլոգիաների տարածումը մյուս երկրներում կնպաստի նավթային շերտերում դրանց արդյունահանման ծավալների աճին:

Մարոկկո

Ներքին նավթային շուկայում արմատական փոփոխությունների է պատրաստվում ևս մեկ նավթ ներկրող երկիր: Մարոկկոյում՝ ԱՄՆ-ի հետ համատեղ դեռևս 2000-ականների երկրորդ կեսից մեկնարկել է Թարֆայի թերթաքարերից նավթ ստանալու պիլոտային ծրագիրը: Մարոկկոյի ռեսուրսները գնահատվում են 7.3 մլրդ տ նավթ, իսկ Թարֆայինը՝ 3.11 մլրդ տ: 2010 թվականին ծրագիրն անցավ իրականացման փուլ: Հանքավայրի տարածքում սկսվեցին նոր վերամշակող գործարանի, ինչպես նաև մնացյալ ենթակառուցվածքային միավորների կառուցման աշխատանքները:

Երկրորդ խոշոր ծրագիրը կապված է Տիմագդիի հանքավայրի հետ, որում առկա թերթաքարային նավթի ծավալները գնահատվում են մոտ 2.05 մլրդ տ:

2011 թվականի տվյալներով՝ Մարոկկոյում տարեկան օգտագործվում է 11.4 մլն տ նավթ, իսկ արտադրվել է ընդամենը 9000 տ: Ի հաշիվ վերը նշված հանքավայրերից նավթի արդյունահանման ծավալների աճի, Մարոկկոն մոտ ապագայում կկարողանա կրճատել նավթի արտադրության և օգտագործման միջև եղած տարբերությունը: 5 մլն տ ծավալով սեփական նավթի արդյունահանումը թույլ կտա կրճատել նավթի ներկրման ծավալները հյուսիսաֆրիկյան հարևան երկրներից (Լիբիա), միաժամանակ հնարավորություն տալով նրանց ավելացնել դեպի Եվրոպա նավթի արտահանման ծավալները:

Չինաստան

Չինաստանի թերթաքարային նավթի պաշարները գնահատվում են շուրջ 46 մլրդ տ նավթային էկվալենտ, մինչդեռ տեխնիկական ցուցանիշը կազմում է 550 մլն տոննա: 2011թ վերջում BP statistical review of World Energy-ի տվյալներով Չինաստանի փաստացի ապացուցված պաշարները կազմում են շուրջ 2 մլրդ տոննա: Չնակած իր ունեցած պաշարներին, Չինաստանը չի շտապում սկսել թերթաքարից նավթ ստանալ: Ներկայումս Չինաստանում այս մեթոդով ստացվող նավթի ծավալները կազմում են 350 հազար տոննա, որը կազմում է երկրի նավթային արտադրանքի ծավալի ընդամենը 0,2 %: Թերթաքարային պաշարները հիմնականում կենտրոնացված են Չինաստանի հյուսիսարևելյան պրովինցիաներում, և Ֆուշուի խոշոր արդյունաբերական կենտրոնի շրջակայքում (Չինաստանի հարավային մասում, Հս Կորեայի սահմանից մոտ 200 կմ հեռավորությամբ վրա): Ազգային կորպորացիաները փորձարարական տեղամասերում իրականացնում են արդյունահանում և տեխնոլոգիաների փորձարկումներ:

Իսկ ինչով է պայմանավորված այն հանգամանքը, որ Չինաստանը այսօրվա դրությամբ թերթաքարային նավթ ստանալու գործընթացում հետ է մնում աշխարհի մյուս պետություններից:

Նախ Չինաստանը այսօր հանդիսանում է ակտիվ կապիտալ արտահանող երկիր: Չինական ընկերությունները վարում են ակտիվ ներդրումային էքսպանսիոնիստական քաղաքականություն Մերձավոր Արևելքում, Աֆրիկայում և Լատինական Ամերիկայում: Նման քաղաքականության նպատակն է արտաքին շուկայից ներկրել անհրաժեշտ հումքը, իսկ սեփական հումքը պահպանել հետագա օգտագործման համար (նման տնտեսական քաղաքականություն էր վարում նաև ԱՄՆ): Հաջորդ պատճառը կայանում է նրանում, որ Չինաստանում դեռևս չկան ժամանակակից տեխնոլոգիաները, որոնք ապահովում են թերթաքարային նավթի հանույթի տնտեսական շահավետությունը: Հաջորդը էկոլոգիական գործոնն է: Չինաստանը նույնպես ունի քաղցրահամ ջրի հիմնախնդիր: Քաղցրահամ ջրի

պաշարների 65% օգտագործվում է մելորացիայի համար, իսկ 60% խիստ աղտոտված են և խմելու համար պիտանի չեն: Այն շրջաններում, որտեղ տեղաբաշխվելու են թերթաքարի արդյունահանման կառույցները, պարզապես ջուր չկա: Մեծ քանակությամբ նավթային թերթաքար արդյունահանելու և մշակելու դեպքում Չինաստանը կկանգնի լուրջ էկոլոգիական խնդիրների դիմաց:

Բրազիլիա և Էստոնիա

Բրազիլիան և Էստոնիան այն երկրներից են, որոնք բավականին մեծ փորձ ունեն թերթաքարից նավթ ստանալու ոլորտում: Թերթաքարային կուտակումները Էստոնիայում արդյունաբերական բավականին մեծ մասշտաբներով մշակվում են դեռևս 20-րդ դարի սկզբից, իսկ 2008 թ-ի դրությամբ Էստոնիայում թերթաքարից արդյունահանվել է 2,8 մլն տ նավթ: Պետք է նշել, որ հենց Էստոնիան է բավական երկար ժամանակ հանդիսացել համաշխարհային առաջատար այս ոլորտում: Ներկայումս Էստոնիան չի ծրագրավորում ավելացնելու թերթաքարից ստացվող նավթի ծավալները՝ նախընտրելով սեփական տեխնոլոգիաները արտահանել Չինաստան, Հորդանան և ԱՄՆ և հանդես գալ որպես խորհրդատու: Խոչընդոտող հանգամանք է հանդիսանում ԵՄ խիստ էկոլոգիական օրենսդրությունը:

Բրազիլիան թերթաքարը սկսել է վերամշակել 1970-ականներից սկսած: Երկրի պաշարները գնահատվում են մոտ 11,6 մլրդ տ, որից արդյունահանման է ենթակա 410 մլն տ: Տարեկան թերթաքարերից ստացվում է մոտ 2 մլն տ նավթ: Ներկայումս բրազիլական ընկերությունները ավելի հեռանկարային են համարում օվշորային հանքավայրերի շահագործումը: Մա բացատրվում է նրանով, որ երկրում սրված է էկոլոգիական խնդիրները, ինչպես նաև պայմանավորված երկրաբանական բարդ պայմաններով, որոնք նավթի ստացումը թերթաքարից վերածում են թանկարժեք և կասկածելի նախաձեռնության:

Թերթաքարային հեղափոխությունը սկսվեց ԱՄՆ-ից, երբ վերջինս հսկայական նվաճումներ ձեռք բերեց թերթաքարերից բնական գազ ստանալու հարցում: Ներկայումս էլ ԱՄՆ-ն շարունակում է հետազոտությունները այդ ոլորտում: Թերթաքարի ուշադրության կենտրոնում հայտնվելը կարելի է դիտարկել նաև աշխարհաքաղաքական տեսանկյունից: Նախ ուշադրության է արժանի այն փաստը, որ աշխարհում թերթաքարի հայտնաբերված և գնահատված պաշարների ծավալով ԱՄՆ-ն բացարձակ առաջատար է: Հետևաբար ԱՄՆ-ն ամեն գնով շահագրգռված է անընդհատ զարգացնել և փորձել իր վերահսկողության տակ պահել այս նոր ձևավորվող ոլորտը: Մա նոր հնարավորություն է ԱՄՆ-ի համար ամրապնդելու իր համաշխարհային դիրքերը: Հնարավոր է, որ ԱՄՆ-ի թերթաքարային քաղաքականությունը ուղղված է ՌԴ-ի, ինչպես նաև Մերձավոր Արևելքի խոշոր նավթարդյունաբերող երկրների դեմ: ԱՄՆ-ն ակտիվորեն համագործակցում է վերոնշյալ պետությունների հետ, որը ենթադրում է տեխնոլոգիաների փոխանակում, ինչպես նաև հնարավոր ներդրումներ, որոնք հետագայում կնպաստեն նրան, որ ԱՄՆ-ն անուղղակի կերպով էքսպանսիայի է ենթարկում տվյալ պետություններին:

Թերթաքարային հեղափոխության հետքեր կարելի է գտնել նաև ռուս-ուկրաինական հարաբերությունները վերլուծելիս: Դոնբասում, որը հայտնի է որպես աշխարհի խոշորագույն ավազաններից մեկը, հայտնաբերվել են թերթաքարի լուրջ պաշարներ, որոնք եղել են ՌԴ-ի ուշադրության տակ: Ռուսաստանը, լինելով համաշխարհային նավթագազային հսկաներից մեկը, փորձում է ամեն գնով նավթային հեղափոխությունը ներկայացնել որպես ԱՄՆ հերթական քարոզչական հնարքներից մեկը և ցույց տալով համաշխարհային հանրությանը, որ անհանգստացած չէ տվյալ փաստով: Պետք է նշել, որ ՌԴ-ում նույնպես առկա են թերթաքարերի նշանակալի պաշարներ (Բաժենովյան ավազան), բայց դրանք դեռևս պատշաճ կերպով ուսումնասիրված չեն, ինչպես հողվածում նշված պետություններում, մասնավորապես տնտեսական մրցակից ԱՄՆ-ում:

Ուսումնասիրելով թերթաքարային նավթի արդյունահանման ծավալները, տեխնոլոգիական վիճակը, ինչպես նաև այս ոլորտի առաջատար երկրների ցուցանիշները թույլ է տալիս կատարել հետևյալ եզրակացությունները՝

- Թերթաքարային հորիզոնների նավթը այսօրվա դրությամբ հանդիսանում է բավականին մրցունակ ավանդական նավթի հետ համեմատելիս, ինչը խոշոր նավթարդյունաբերող ընկերություններին հնարավորություն է ընձեռում նշված հանքավայրերը դիտարկելու որպես ապագայի հիմնավորված և կայուն եկամտի աղբյուր:

- Տեխնոլոգիական ինովացիաների մրցավազքը այս ոլորտում արմատական փոփոխությունների պատճառ կհանդիսանա ներկա նավթի համաշխարհային շուկայում, որի պատճառով էլ անհրաժեշտություն է առաջանում ստեղծելու մոնիթորինգային հատուկ համակարգ ստեղծված իրավիճակը առավելագույն չափով վերահսկելու համար:

- Թերթաքարային նավթի ստացման տեխնոլոգիաների տնտեսական շահավետության բարձրացման և այդ տեխնոլոգիաների մասայականացման արդյունքում սև ոսկու գինը կնվազի, որն էլ կստեղծի քաղաքաշխարհագրական նոր իրավիճակ

Գրականություն

1. Калинин М. К. Тайны образования нефти и горючих сланцев. М., 1981. 191 с.
2. Стрижакова Ю.А. Развитие и совершенствование переработки горючих сланцев с получением химических продуктов и компонентов моторных топлив. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора технических наук, Уфа 2011.
3. International Energy Agency, World Energy Outlook 2010, Paris 2010;
4. R. Beckwith, The Tantalizing Promise of Oil Shale, JPT/JPT Online, January 2012;
5. Н. Тимакова, «Льготный тариф», Коммерсант, приложение «Нефть и газ», №110, 20 июня 2012.
6. R. Wasylishen & S. Fulton prepared for: The petroleum technology alliance Canada (PTAC), prepared by: Roberta Wasylishen, Sarah Fulton, Environment and Reclamation reuse of flowback & produced water for hydraulic fracturing in tight oil, June 28, 2012
7. J. W. Bungler, P.M. Crawford, H.R. Johnson Hubbert Revisited – 5 Oil&Gas Journal, 2004
8. US Department of Energy, report "Strategic Significance of America's Oil Shale Resource, Volume II: Oil Shale Resources, Technology and Economics, 2004.
9. T. Turner, YPF Raises Argentina Shale Oil Resources To 22.8 Bln Barrels, The Wall Street Journal, February 8, 2012
10. J.R. Covell, Environmental Review of Selected Oil Shale Technologies, National oil symposium, Golden, 2008.
11. Bit Tooth Energy , The Future of Oil Shale, Techcorr, апрель 2010
12. National Resources Defense Council, <http://www.nrdc.org/media/2007/070611.asp>.
13. M. Carolus, P. Crawford, H. Mohan, K. Biglarbigi, Economics, barriers, and risks of oil shale development in the United States, USAEE, 2008

ՀՏԴ 339

Նինա Բալայան

ԱրՊՀ, տնտեսագիտության ֆակուլտետ, բակալավր, 4-րդ կուրս
Գիտական ղեկավար՝ Կարեն Ներսիսյան տ.գ.թ., դոցենտ
Էլ. հասցե՝ balayan96@mail.ru

ՆԱՎԹԻ ԳՆԱՅԻՆ ՏՄՏԱՆՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ

Բանալի բառեր՝ նավթի գնագոյացում, գնային տատանումներ, ֆրեկինգ, գնային կանխատեսում:

Ամփոփում

Հոդվածում դիտարկվում է նավթի գնային տատանումների դերն ու ազդեցությունը տնտեսության կայուն զարգացման գործում: Լուսաբանվում են նավթի գնային տատանումների պատճառները, նավթի գնագոյացման վրա ազդող գործոնները: Ուսումնասիրվում է տարբեր երկրների ներգործության չափը նավթի գնագոյացման վրա, նավթի գնային տատանումների ազդեցությունը ՀՀ և ԼՂՀ վրա:

Нина Балаян

*АрГУ, Факультет Экономики, Экономика 4-ый курс,
науч. рук.: к.э.н., доц. Карен Нерсисян
е-почта: balayan96@mail.ru*

РОЛЬ ИННОВАЦИИ В ОБЛАСТИ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ НКР

Резюме

В статье интерпретируется роль и влияние колебаний цен на нефть в устойчивом развитии экономики. Статья иллюстрирует причины колебаний цен на нефть, факторы, влияющие на цены на нефть. Исследованы влияние различных стран на цен на нефть, влияние колебаний цен на нефть на РА и НКР.

Nina Balayan

*ASU, the Faculty of Economics, Bachelor, 4th year
Supervisor: PhD Karen Nersisyan
e-mail: balayan96@mail.ru*

THE ROLE OF INNOVATION FOR NK R ECONOMIC DEVELOPMENT

Key words: oil pricing, price fluctuations, fracking, price forecasts.

Summary

It is interpreted in the article the role and influence of oil price fluctuations in the sustainable development of the economy. It illustrates the causes of fluctuations in oil prices, factors affecting oil prices. There are investigated the influence of different countries on oil pricing, the impact of oil price fluctuations on RA and NK R.

Վերջին տարիները հարուստ էին նավթի գնի անսպասելի և կտրուկ փոփոխություններով, ինչն իր անմնացորդ ազդեցությունը թողեց թե՛ ներկրող, թե՛ արտահանող երկրների տնտեսական զարգացման ծրագրերի կազմման, ներդրումային որոշումների ընդունման, բյուջեի պլանավորման վրա: Նավթով և գազով հարուստ տարածաշրջանների և պետությունների անվտանգային դինամիկան էականորեն կախված է նավթի ու գազի գնագոյացման մեխանիզմներից և դրանց վրա ազդելու իրենց ընդունակությունից, հետևաբար գնագոյացման ուսումնասիրությունը ևս կարևոր է՝ գնային տատանումների պատճառները ներկայացնելու համար: Նավթի գնագոյացման վրա ազդող գործոններն են՝

- տնտեսական,
- աշխարհաքաղաքական,
- բորսային կամ սպեկուլյատիվ,
- դոլարային,

ինչպես նաև այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են բնակլիմայական փոփոխությունները, տեխնոլոգիաների զարգացումը, վերականգնողական և միջուկային էներգետիկան, հարկային քաղաքականությունը և այլն¹: Նշեմ, սակայն, որ վերոնշյալ գործոններից և ոչ մեկը նավթի գնի վրա չունի երկարատև ազդեցություն. դրանք ժամանակավոր են և հանդիսանում են տարբեր երկրների միջև ֆինանսատնտեսական և առևտրային խճճված փոխհարաբերությունների հետևանք: Երկրների միջև անընդհատ պայքար է գնում նավթի արդյունահանման ծավալներով

¹ The Chemistry and Technology of Petroleum, Speight, James G. , 2010, էջ 34,

մեկը մյուսից առաջ անցնելու համար, ՕՊԵԿ-ի կողմից կիրառվող զսպող քաղաքականությունը ոչ մի ազդեցություն չի թողնում այդ գործընթացի վրա, իսկ արտահանման ծավալների կայունացման գործառնությունը, փաստորեն, չի իրականացվում, ինչի վառ օրինակն է Սաուդյան Արաբիայի կողմից կիրառվող նավթի արդյունահանման ագրեսիվ քաղաքականությունը՝ Իրանին շուկայից դուրս մղելու նպատակով¹։ Այս ամենը, իհարկե, անհետևանք չի մնում և, որպես արդյունք, սև ոսկու առաջարկի գերազանցումը պահանջարկին հանգեցնում է գնի բացասական փոփոխության։ Նշենք, որ 2008թ-ից ի վեր ՕՊԵԿ-ի անդամները առաջին անգամ նավթի արդյունահանման ծավալները կրճատելու մասին համաձայնության եկել են 2016 թ-ի սեպտեմբերին, որով նախատեսվում է օրական ռեկորդային 33 մլն բարելից 32.5 մլն բարելի կրճատում։ Ասվածը հատկապես վերաբերում է Սաուդյան Արաբիային՝ 442000 բարել, Իրաքին՝ 135000 բարել և Արաբական Էմիրություններին՝ 155000 բարել, իսկ Իրանի համար նախատեսված է մինչ 3.7 մլն բարել կրճատում։ Սա իր հերթին հետապնդում է նավթի գները կայուն բարձր պահելու նպատակ, քանի որ հակառակ դեպքում երկրները կրում են տնտեսական ահռելի կորուստներ։

Այսպես, 2008թ-ի սկզբին նավթի գինը 2 անգամ է ժամացել է, իսկ 1 տարվա ընթացքում գրեթե 2 անգամ թանկացել։ 2014 թ. կեսերին նավթի գները նորից սկսեցին անկում ապրել և արդյունքում իջան ավելի քան 2 անգամ։ Նավթի գների վրա ներգործությունից զերծ չի մնում նաև էլեկտրամոբիլների նկատմամբ աճող պահանջարկը, որը կարելի է դասել տեխնոլոգիայի զարգացման հետ կապված գործոնների թվին։ Մի շարք ընկերություններ, ինչպիսիք են Ford-ը, Volksvagen-ը, Nissan-ը և BMW-ն միլիարդավոր դոլարներ են ներդնում էլեկտրամոբիլների արտադրության խթանման համար²։ Ըստ Bloomberg գործակալության գնահատականների՝ միայն էլեկտրամոբիլների պահանջարկի աճը նավթի նկատմամբ օրական պահանջարկը կնվազեցնի 2 մլն բարելով արդեն ոչ թե 2040թ.-ին, այլ 2023թ.-ին. Ընդ որում այս կանխատեսումը արդարացվում է նավթային մի շարք ընկերությունների կողմից ևս։

Նավթի գնանկման պատճառները քննարկելիս անհնար է չանդրադառնալ ԱՄՆ-ի կողմից կիրառվող քաղաքականությանը և դրա անմիջական հետևանքներին։ Կուտակված նավթային պաշարների հաշվին ԱՄՆ-ն իջեցնում է սև ոսկու նկատմամբ պահանջարկը՝ ազդելով դրա արժեքի ձևավորման վրա։ Ընդ որում իրավիճակն իր հսկողության տակ պահող հիմնական լծակը թերևս ԱՄՆ դաշնային պահուստային համակարգի միջոցով վարվող դրամավարկային քաղաքականությունն է. միտված լինելով դեպի երկիր կապիտալի ներհոսքի մեծացմանը և ձգտելով ԱՄՆ դոլարի արժևորմանը՝ երկրում բարձրացվում է վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքը, ինչի ուղղակի հետևանքը այլ արժույթների, մասնավորապես, ռուբլու արժեզրկումն է դոլարի նկատմամբ, իսկ անուղղակի հետևանքը՝ նավթի գնանկումը։ 2015թ. դեկտեմբերին դոլարի վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքի բարձրացումը ԱՄՆ դաշնային պահուստային համակարգի կողմից մինչև 0.5% (ի դեպ, նման բարձրացում չէր կատարվել 2006թ. սկսած) հանգեցրեց դոլարի դիրքերի ամրապնդմանը միջազգային շուկայում և համապատասխանաբար նավթի գնի կտրուկ անկմանը։ Այստեղ հստակ երևում է նավթի նվազող գնի և դոլարի աճող արժեքի միջև առկա անխուսափելի կապը։ Արտարժույթային քաղաքականությունից բացի, ԱՄՆ-ին է պատկանում նաև ֆրեկինգ անվանումը ստացած թերթաքարային գազի և նավթի արդյունահանման նոր մեթոդի կիրառումը, որը կոչված է ԱՄՆ-ն դարձնելու նավթ արտահանող երկիր և պատահական չէ, որ նոր տեխնոլոգիայի ներդրումը վերջին 6 տարիների ընթացքում զգալիորեն մեծացրել է սև ոսկու արդյունահանման ծավալները։ Եթե 2010թ. ԱՄՆ-ը բավարարում էր նավթի իր պահանջարկի

¹ U.S. Energy Information Administration. Table Posted: March 1, 2015, էջ 16:

² Marcel Dekker., Technology of Petroleum, 2008, էջ 215:

միայն 63%-ը, իսկ մնացած 37%-ը ներմուծում միջազգային շուկայից, ապա 2014թ. ԱՄՆ-ը սկսեց բավարարել իր պահանջարկի արդեն 94%-ը՝ կտրուկ նվազեցնելով նավթի ներմուծումը: Ընդ որում, ԱՄՆ-ը նման արդյունքի հասավ թերթաքարային նավթի պաշարների արդյունահանման ծավալների կտրուկ աճի շնորհիվ: 2014թ. նավթի արդյունահանման ծավալներով ԱՄՆ-ը առաջ անցավ Սաուդյան Արաբիայից և Ռուսաստանից: Սա հանգեցրեց նավթի համաշխարհային շուկայում «ավելորդ» նավթի ի հայտ գալուն, և նավթի առաջարկը սկսեց գերազանցել պահանջարկը մոտ 2 մլն բարել օրական ծավալով: Այս պայմաններում նավթի գինը 2014թ. երկրորդ կեսին նվազեց \$110-ից մինչև \$70-80-ի: Սակայն այս գինն էլ երկար չպահպանվեց, քանի որ Իրանի նկատմամբ պատժամիջոցների վերացումը և վերջինիս վերադարձը նավթի համաշխարհային շուկա էլ ավելի նվազեցրին ածխաջրածնի գները՝ հասցնելով մինչև \$50-ի: Նավթի գները շարունակեցին նվազել նաև 2015թ. վերջին օրերին և 2016թ. առաջին ամիսներին՝ տատանվելով \$25-40-ի սահմաններում, հատկապես, երբ ԱՄՆ Կոնգրեսը չեղարկեց հում նավթի արտահանման արգելքը: Իհարկե, վերջինս մեծապես նպատակ ուներ հարվածելու նավթի խոշոր արդյունահանողների՝ Սաուդյան Արաբիայի և Ռուսաստանի շահերին, սակայն կատարվածից անմասն չմնացին նաև նավթ արդյունահանող մյուս պետությունները և հատկապես նրանք, որոնց նավթի արդյունահանման ինքնարժեքը բավական բարձր է (Վենեսուելան, Կանադան և Ադրբեյջանը): Ներկայումս, ԱՄՆ-ն փորձում է արտահանման միջոցով նվազեցնել նավթի պաշարները՝ դրանով իսկ դադարեցնելով WTI տեսակի նավթի ֆյուչերսների արժեզրկումը: Ըստ Էներգետիկայի միջազգային կազմակերպության «Համաշխարհային Էներգետիկայի զարգացման հեռանկարները գեկույցի կանխատեսումների»՝ մինչ 2035թ. ԱՄՆ-ն կհասնի նավթարտադրության այնպիսի մակարդակի, որ կբավարարի սեփական երկրի Էներգետիկ պահանջները¹:

Թվով 2-րդ նավթ օգտագործող երկիրը Չինաստանն է: Չինաստանը նախկինում նավթ արտահանող պետություն էր, սակայն անցած դարի 90-ական թվականների վերջին սեփական ավելացող կարիքները բավարարելու համար ստիպված դադարեցնելով նավթի արտահանումը՝ հանգեցրեց նավթի պահանջարկի կտրուկ աճի միջազգային շուկայում և, որպես արդյունք, նավթի գնի թանկացման: Եթե 2000թ. նավթի մեկ բարելի արժեքը մոտ \$22 էր, ապա 2008թ. այդ գինը հասավ \$146-ի: 2010թ. սկսվեց Չինաստանի տնտեսության աճի դանդաղումը, ինչն էլ 2014թ. աշնանը հանգեցրեց նավթի պահանջարկի նվազման և գների անկման²:

Ըստ Էներգետիկայի միջազգային կազմակերպության կանխատեսումների՝ մինչ 2030թ. Չինաստանը կդառնա առաջին նավթ սպառող երկիրը:

Վերջին քաղաքական իրադարձությունները կապված Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության հետ սրեցին վերջինիս և ԱՄՆ հարաբերությունները, որի փաստացի ապացույցը ՌԴ-ի դեմ կիրառված տնտեսական սանկցիաներն են՝ ուղղված ՌԴ տնտեսությանը վնաս հասցնելուն և միջազգային ասպարեզում նրա դիրքերը թուլացնելուն: Կիրառված պատժամիջոցները հանգեցրել են բանկային համակարգի անկայունությանը, ռուբլու կտրուկ արժեզրկմանը և տնտեսական դրության վատթարացմանը, որոնց հետևանքով ՌԴ կորուստը, ըստ Vedomosti-ի, կազմել է 600մլն դոլար: ՌԴ-ում նման իրավիճակի ստեղծման ամենահիմնական պատճառը թերևս նավթի գների լավատեսական կանխատեսումներն էին, ինչի արդյունքում պետությունը կանգնեց պետական ծախսերի կրճատման խնդրի առաջ: 2015-2017թթ. բյուջեի ծրագիրը կազմվեց՝ հիմք ընդունելով 100 դոլար/բարել նավթի գինը, մինչդեռ 2015թ. մայիսին կառավարությունը վերանայեց տվյալ ժամանակաշրջանի նավթի միջին գինը 58 դոլար/բարել, ինչը նշանակում է բյուջեի իրական մուտքերի նվազում 20-25%-ով՝

¹ One cubic metre of oil is equivalent barrels of oil, 2012, էջ 23,

² «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Երևան, 2008, էջ 16:

կանգնեցնելով պետությանը բարդ իրավիճակի առաջ, պարտադրելով մեծապես կրճատել իրական ծախսերը կամ դիմել արտաքին պարտքի օգնությանը: Ուստի, կարևոր է նավթի գների ճշգրիտ կանխատեսումը ոչ միայն կարճաժամկետ, այլև երկարաժամկետ բյուջետային պլանավորման և նրա եկամտային հատվածի ստույգ որոշման համար, քանի որ իրական տնտեսությունում նավթի գնից 10% կանխատեսումային շեղումը հանգեցնում է բյուջետային եկամուտների 1% շեղման:

Ասվածը թիրախային է հատկապես Ադրբեջանի համար, որի պետական նավթային հիմնադրամը մեծապես տուժել է նավթային գնանկումից: Ադրբեջանի նավթային եկամուտները կազմում են ամբողջ եկամուտների 66%-ը, այսինքն, կանխատեսվող դրամական հոսքերի կեսից ավելին սպասվում է հենց նավթի վաճառքից: Azadliq. info-ի փաստամամբ՝ Ադրբեջանում նավթային եկամուտները 2015թ. նվազել են 8,7 մլն դոլարով, որը ի համեմատ 2014թ. եկամուտների կազմում է 53,4%:

Ինչ վերաբերում է Հայաստանին, ապա նրա տնտեսական կախվածությունը ՌԴ-ից, ռուբլի/դոլար հարաբերակցության փոփոխությունը ի վնաս ռուբլու, հանգեցնում է ՀՀ հոսող տրանսֆերտների արժեզրկման, որը տանում է բնակչության գնողունակության անկման, գնողունակ պահանջարկի նվազման: ՀՀ հոսող տրանսֆերտների ճնշող մեծամասնությունը՝ շուրջ 90%-ը ՌԴ-ից է, ինչը կազմում է երկրի ՀՆԱ-ի 20-21%-ը: Այլ է իրավիճակը արտահանման բնագավառում. 2015թ. արտահանման ծավալները 2014թ.-ի համեմատ նվազել են 7,9%-ով, մինչդեռ 2016-ի 1-ին կիսամյակի համեմատությունը 2015-ի նույն ժամանակահատվածի հետ փաստում է, որ ՀՀ արտահանման ծավալները վերականգնվում են՝ աճելով 2,2 անգամ: Մյուս կողմից, ՌԴ դեմ կիրառվող պատժամիջոցները ՌԴ գյուղմթերքի շուկայում բացեր են առաջ բերում և այդ բացը լրացնելու ՌԴ պատրաստակամությունը լրացուցիչ հնարավորություններ է ստեղծում ՀՀ համար արտահանման ծավալների մեծացման առումով: Ինչպես տեսնում ենք, նավթի փոփոխուն գների հետևանքով մի շարք երկրներ տնտեսական աճ են գրանցում, մինչդեռ մյուսների մոտ արձանագրվում է պետական պարտքի աճ: Իսկ այնպիսի երկրի համար, ինչպիսին ԼՂՀ-ն է, նավթի գների տատանումները ազդում են այնքանով, որքանով դրանք անդրադառնում են ՀՀ վրա՝ հաշվի առնելով ԼՂՀ և ՀՀ տնտեսությունների ինտեգրացման բարձր մակարդակը, վարվող միասնական դրամավարկային քաղաքականությունը և դրա շրջանակներում ԼՂՀ տրամադրվող միջպետական վարկը:

Այսպիսով, նավթի գնագոյացումն աշխարհատնտեսական և աշխարհաքաղաքական գործընթաց է, որի վրա ազդելու ցանկացած հնարավորություն աշխարհառազմավարական առավելություն է տալիս այս կամ այն պետությանը¹: Նավթի գնային տատանումները ունեն մի շարք երկրների տնտեսությունների վրա բացասաբար ներգործելու հստակ նպատակներ: Այդ պայքարին հավասարապես մասնակցում են թե՛ նավթ արդյունահանող ու այն սպառող խոշոր խաղացողները, թե՛ մասնավոր ընկերություններն ու անհատները. ուստի ազդեցության այդ գործընթացում պայքարը շարունակվելու հեռանկարներ ունի:

Գրականություն

1. The Chemistry and Technology of Petroleum, Speight, James G. , 2010,
2. Marcel Dekker., Technology of Petroleum, 2008,
3. U.S. Energy Information Administration. Table Posted: March 1, 2015,
4. One cubic metre of oil is equivalent barrels of oil, 2012,
5. «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Երևան, 2008,
6. Քլիֆորդ Սինգեր, Էներգիա և միջազգային պատերազմ, World Scientific Publishing Company, 2008:

¹ Քլիֆորդ Սինգեր, Էներգիա և միջազգային պատերազմ, World Scientific Publishing Company, 2008, էջ 6:

ՀՏԴ 336(479.243)

Մերի Զախարյան

ԱրՊՀ, Տնտեսագիտության ֆակուլտետ, Ֆինանսներ, 2016
Գիտական ղեկավար՝ տ.գ.թ., դոցենտ Ս.Ա.Ավետիսյան

ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԼԻԶԻՆԳԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ ԼՂՀ-ՈՒՄ

Բանալի բառեր՝ Լիզինգ, լիզինգի առարկա, գյուղատնտեսական, լիզինգային գործառնություն, Հիմնադրամ:

Ամփոփում

Հոդվածում ներկայացված են ֆինանսական լիզինգի զարգացման հեռանկարները ԼՂՀ-ում՝ նախանշելով տվյալ ֆինանսական գործիքի առավելությունները և նրա կողմից տրամադրվող հնարավորությունները, ինչպես նաև տրված են կոնկրետ առաջարկներ ոլորտի զարգացմանը նպաստելու համար:

Мери Захарян

АрГУ, факультет экономики, 3-ий курс

Научный руководитель-к. э. н., доцент С. А. Аветисян

ПЕРСПЕКТИВА РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОГО ЛИЗИНГА В НКР

Ключевые слова. Лизинг, предмет лизинга, сельскохозяйственное оборудование, лизинговая операция, Фонд.

Резюме

В статье представлены перспективы развития финансового лизинга в НКР, отмечая преимущества данного финансового инструмента и возможности, предоставляемые с его стороны, а также даны конкретные рекомендации для развития данной области.

Mary Zakharyan

ASU, the Faculty of Economics, 3rd year

Supervisor: Ph.D S.A. Avetisyan

THE DEVELOPMENT OF FINANCIAL LEASING IN NKR

Key words. Leasing, subject of leasing, agricultural equipment, leasing operation, Fund.

Summary

The article presents the perspectives of development of financial leasing in NKR noting the benefits of this financial instrument and opportunities provided by it, as well as special recommendations for the development of this area.

Տնտեսության ֆինանսավորման արդի պայմանների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ԼՂՀ-ում մեծանում է ֆինանսական ռեսուրսների նկատմամբ պահանջարկը, և անհրաժեշտություն է առաջանում, բացի վարկայինից, զարգացնել նաև ֆինանսավորման այլընտրանքային գործիքները: Որպես այդպիսին կարող է հանդես գալ լիզինգը: Լիզինգ, որպես տնտեսավարման յուրահատուկ ձև, համալիր ազդեցություն է գործում արտադրական գործընթացի հիմնական բաղադրիչների՝ արտադրության միջոցների, աշխատուժի օգտագործման ինտենսիվության վրա, այն հատկապես օպերատիվ ներդրություն է ունենում գիտատեխնիկական առաջընթացի խթանման, նորամուծությունների ներդրման և իրացման, սահմանային ծախսերի կրճատման վրա:

Թեմայի արդիականությունը և հրատապությունը պայմանավորված է նրանով, որ ներկա դրությամբ ԼՂՀ տեխնիկական և սարքավորումները գտնվում են անմխիթար վիճակում, այսինքն ընդհանուր պարկի գերակշիռ մասը կազմում են հին տեխնիկաները, որոնց օգտագործման արդյունավետությունը շատ ցածր մակարդակի վրա է, ինչի պատճառով բերքահավաքման ժամանակ տեղի է ունենում բերքի ընդհանուր ծավալի մոտ 15-20% չափով կորուստ: Թեմայի նպատակն է ուսումնասիրել ԼՂՀ լիզինգային շուկայի ներկա վիճակը և ներկայացնել զարգացման հեռանկարները:

Ինչպես գիտենք, ֆինանսական վարձակալություն է համարվում համապատասխան ընկերության գույքը լիզինգային վճարի դիմաց ֆինանսական վարձակալի ժամանակավոր տիրապետմանը և օգտագործմանը հանձնելը: Տնտեսական համակարգում այն կատարում է 3 հիմնական գործառույթ՝ արտադրական, ֆինանսական, իրացման: Ֆինանսական գործառույթը ենթադրում է վարձակալության միջոցով գործարարության ոլորտում ձևավորված

ազատ դրամական միջոցների վերաբաշխում արտադրողների և սպառողների միջև: Արտադրական գործառույթը խթանում է գիտատեխնիկական առաջընթացը՝ ժամանակին և տեղին արտադրության ոլորտում կատարելով համապատասխան նորամուծական ներդրում: Իրացման գործառույթը նպաստում է շուկայում վարձատուի արտադրանքի կամ մատուցվող ծառայության սպառմանը:¹

Մասնագիտական գրականության մեջ տարբերում են ֆինանսական և գործառնական վարձակալություն հասկացությունները: Ֆինանսական լիզինգի դեպքում վարձակալին են փոխանցվում սեփականության բոլոր ռիսկերն ու օգուտները: Գործառնական վարձակալության դեպքում սեփականության հետ կապված բոլոր ռիսկերն ու օգուտները, ըստ էության, չեն փոխանցվում:

Լիզինգը իր տնտեսական բովանդակությամբ համահունչ է վարկավորմանը: Նմանությունը պայմանավորված է վերադարձելիության, վճարելիության, ժամկետայնության սկզբունքներով: Մակայն լիզինգը ունի մի շարք առավելություններ վարկավորման նկատմամբ: Նշենք դրանք՝

1.վարձակալը առավել քիչ ժամանակ և ռեսուրսներ է ծախսում ակտիվի ձեռք բերման համար

2.լիզինգային կազմակերպությունները կատարում են ակտիվի ձեռք բերման իրավաբանական ձևակերպումները, կազմակերպում պոլիսների ստացումը, վարձակալած հիմնական միջոցի մոնիտինգը, աշխատանքի մեկնարկային ապահովումը, որոնք վարձակալի համար ոչ միայն աշխատատար գործառույթներ են, այլև ծախսատար

3.լիզինգային գործառնությունների ժամանակ տրամադրվում են որոշ հարկային արտոնություններ

4.լիզինգը հնարավոր է կազմակերպել տարբեր ձևերով, վճարային փոխանցումների հաշվարկման բազմազան մեխանիզմներով, ինչը հատուկ չէ վարկավորմանը

5.լիզինգի գրավադրման պայմաններն առավել մեղմ են, քանի որ վարձատուն, պահպանելով ակտիվի նկատմամբ սեփականության իրավունքը, փոխանցում է միայն հիմնական միջոցի օգտագործման իրավունքը: Վարձակալության խափանման արդյունքում սննկացման ռիսկը առավել փոքր է, քանի որ ակտիվը վերադարձվում է վարձատուին:

6.լիզինգը ունի խիստ նպատակային և հասցեագրված բնույթ, ինչը հնարավորություն է տալիս դրամական լրացուցիչ ներհոսք ունենալ նորամուծության ներդրման արդյունքում: Քանի որ վարկային ռեսուրսները չունեն նպատակային բնույթ, հետևաբար նրանք կարող են օգտագործվել նաև այլ նպատակներով

Լիզինգը, որպես ֆինանսական գործիք, լայն հնարավորություններ է ընձեռում տնտեսավարող սուբյեկտներին, մասնավորապես՝

• լիզինգի առարկայի և մատակարարի ընտրության բացարձակ իրավունքի տրամադրում վարձակալին,

• երկարաժամկետ ֆինանսավորում՝ առանց բիզնես-պլաններ պահանջելու,

• լիզինգի պայմանագրի կնքում ՀՀ դրամով, ԱՄՆ դոլարով և Եվրոյով,

• լիզինգառուի շրջանառու միջոցների տնտեսման հնարավորություն,

• լիզինգի առարկաների ընտրություն ինչպես ՀՀ-ից, այնպես էլ արտերկրից,

• ԼՂՀ բոլոր շրջաններում լիզինգային ծառայությունների մատուցում,

• լիզինգային պայմանագրի կնքում՝ առանց լրացուցիչ գրավների,

• փաստաթղթերի պարզեցված փաթեթ,

• ԳՏԱ-ի համապատասխան նորագույն սարքավորումների և տեխնոլոգիաների ձեռքբերում՝ առանց լրացուցիչ միջոցներ ներգրավելու,

• մարումների արտոնյալ ժամանակահատված, լիզինգի առարկայի պատվերի փոփոխում,

¹ Հակոբյան Ա., Ֆինանսական վարձակալություն, Երևան 2011

- անվճար խորհրդատվություն՝ սկսած առաջին գրույցից մինչև լիզինգի պայմանագրերի կնքումը. լիզինգի մասնագետների խորհրդատվական աջակցություն,

- ֆինանսավորման հատուկ առաջարկներ և զեղչեր՝ մատակարար կազմակերպություններից,

- լիզինգի առարկայի շահագործման և պայմանագրի գործողության ընթացքում առաջացած ծախսերի արտացոլում լիզինգատուի հաշվապահությունում. ԱԱՀ-ի հաշվանցման հնարավորություն՝ մարումներին զուգահեռ:

Չնայած վերը նշված առավելություններին՝ լիզինգային գործարքները ԼՂՀ-ում դեռ գտվում են սաղմնային փուլում: Լիզինգը ՀՀ-ում գործնականում սկսվեց կիրառվել անկախացումից հետո: ՀՀ-ում առաջին գրանցված մասնագիտացված լիզինգային ընկերություն է հանդիսանում <<Ակբա Լիզինգ>> վարկային կազմակերպություն ՓԲԸ-ն, որը հիմնադրվել է 2003թ.: ՀՀ-ում լիզինգային գործարքներով զբաղվող կազմակերպությունների շարքում են նաև <<Ագրոլիզինգ>> վարկային կազմակերպությունը, <<ՎՏԲ-Հայաստան Բանկը>>, Արարատբանկը և Ամերիաբանկը: Սակայն, հասկանալի է, որ լիզինգային գործարքների իրականացման գծով առաջնային դիրք է զբաղեցնում <<ԱԳԲԱ Լիզինգ>> վարկային կազմակերպությունը: Եթե խոսենք ՀՀ-ում ֆինանսական վարձակալության մասին, ապա կարող ենք ասել, որ լիզինգը զարգացած է հիմնականում արդյունաբերության, շինարարության ճյուղերում, ինչպես նաև տրասպորտում և առևտրում, սակայն նվազման միտում է նկատվում գյուղատնտեսական ոլորտում: Եթե վերլուծենք լիզինգով տրամադրումը ըստ տրամադրվող գույքի, ապա 2012թ. սկսած հիմնականում այն տրամադրվում է ձեռնարկությունների համար մեքենաների տեսքով, ինչպես նաև շինարարական և արդյունաբերական տեխնիկայի տեսքով: Վերջին 2-3 տարվա կտրվածքով լիզինգային շուկայում նկատվում է ակտիվություն: 2014թ. ՀՀ-ի լիզինգ պորտֆելը կազմում էր 14 մլրդ դրամ, որից 9.6 մլրդը «ԱԳԲԱ Լիզինգ»-ի պորտֆելն է: Այսինքն, հայկական շուկայի գրեթե 70%-ն զբաղեցնում է հենց այդ ընկերությունը:¹

Նկատի ունենալով լիզինգային գործունեության միջազգային պրակտիկան՝ ճգնաժամային ժամանակշրջաններում լիզինգն առավել պահանջված է, քանի որ չի պահանջում ուղղակի ֆինանսավորում և ֆինանսավորումն իրականացվում է մասերով՝ սկզբում հաճախորդը կանխավճար է մուծում իր նախագծի համար: Այն տևական ծրագիր է, երկարաժամկետ, և հաճախորդն ակնկալելով, որ ճգնաժամը հավերժ չի տևելու, վստահ է, որ կիրականացնի այն և պարտքների հետ կապված խնդիրներ չի ունենա: Զարգացած երկրներում առավելությունը տրվում է լիզինգին, քանի որ կա լիզինգի առարկայի արագացված ամորտիզացում և կան մի շարք այլ առավելություններ, որոնք թույլ են տալիս լիզինգ ստացողին այսպես թե այնպես արտացոլել լիզինգային գործողություններն իր ներքին ֆինանսական հաշվետվություններում: Մյուս կողմից, լիզինգային ծառայությունների ակտիվությունը շատ բարձր չէ օրենսդրական դաշտի անկատարելության պատճառով: ACBA Leasing-ը օրենսդրական փոփոխությունների մի ամբողջ փաթեթ է մշակել, որն առավել դյուրին է դարձնում լիզինգային գործողությունների կատարումը, այդ թվում նաև Քաղաքացիական օրենսգրքում: Այժմ ավելանում է այն հաճախորդների թիվը, որոնք ցանկանում են աշխատել լիզինգով, քանի որ այն բավականին թափանցիկ գործողություն է, որը կարելի է արտահայտել ներքին ֆինանսական հաշվետվության մեջ: Սակայն ֆինանսական այլ միջոցների համեմատ, լիզինգի համար առավել շատ ժամանակ է պահանջվում հաճախորդին լիարժեք տեղեկատվություն տրամադրելու համար, քանի որ այս ապրանքը շատ նրբություններ ունի: Անհրաժեշտ է նախապատրաստել հաճախորդին, իրազեկել, որ այն ոչ թե վարկ է, այլ որոշակի նախագիծ, որի իրականացմանը նա պետք է պատրաստ լինի: 2016-2018թթ. ՀՀ վարկային ընկերությունների գլխավոր ներուժը ուղղված է լինելու պոտենցիալ սպառողների նպատակային խմբերի ուսումնասիրությանը, և վարվելու է հաճախորդամետ քաղաքականություն:

¹ www.acbaleasing.am

Արցախում գյուղատնտեսության զարգացումը այսօր դիտվում է որպես կարևորագույն խնդիր: Վերջինիս զարգացման համար անհրաժեշտ է պետական աջակցություն, քանի որ գյուղացին միայնակ չի կարողանում մշակել իր հողը՝ չունենալով մշակաբույսերի մշակման պահանջվող մակարդակի փորձ: Այդ առումով պետական քաղաքականության կարևոր ձեռքբերումներից է համարվում ԼՂՀ Գյուղի և գյուղատնտեսության աջակցության հիմնադրամի ստեղծումը(2006թ): Հենց այս Հիմնադրամը կարևորագույն ներդրում ունեցավ ԼՂՀ-ում լիզինգային գործողությունների զարգացման հարցում: Լիզինգով գյուղտեխնիկայի տրամադրման գործընթացը սկսվել է 2009թ.-ից: Քանի որ Քաշաթաղի շրջանը համեմատաբար ավելի քիչ է հագեցված գյուղտեխնիկայով, տվյալ գործընթացը պլանավորվում էր սկսել հենց այդ շրջանից: Ֆինանսական վարձակալությամբ գյուղտեխնիկա տրամադրելու նպատակով 2008թ. Հիմնադրամը ձեռք է բերել 284137.3 հազար դրամ չափով գյուղտեխնիկա:

Մատուցվող գյուղատնտեսական մեքենայացված ծառայությունների որակական չափանիշների բարելավմանն ուղղված աջակցության ծրագրի շրջանակներում 2009թ. Հիմնադրամը ֆինանսական վարձակալությամբ 0% տոկոսադրույքով ԼՂՀ գյուղատնտեսությամբ զբաղվող թվով 26 սուբյեկտների տրամադրել է գյուղատնտեսական տեխնիկա: Նրանք հնարավորություն են ունեցել գյուղտեխնիկա ֆինանսական վարձակալությամբ ստանալ նվազեցված գներով: Լիզինգով տրամադրվել է 163768 հազար դրամ գումարի չափով գյուղտեխնիկա, որը կազմում է նշված ծրագրի շրջանակներում տրամադրված աջակցության մոտ 43%: Նշվածից 65739 հազար դրամի գյուղտեխնիկա ըստ պլանավորածի տրամադրվել է Քաշաթաղ շրջանին, սակայն Շուշի շրջանը չի օգտվել ծրագրի աջակցությունից:

Նույն ծրագրի շրջանակում 2010թ. Հիմնադրամը ֆինանսական վարձակալությամբ 0% տոկոսադրույքով 10 ֆիզիկական և 2 իրավաբանական անձանց տրամադրել է 118490 հազար դրամ գումարի չափով գյուղտեխնիկաներ, որը կազմեց ամբողջ ծրագրի 88%, 46593 հազար դրամ հատկացվել է գյուղատնտեսական տեխնիկաների արժեքի մասնակի սուբսիդավորմանը, իսկ 8239 հազար դրամը՝ անհատույց աջակցության իրականացմանը: 61931 հազար դրամի գյուղտեխնիկա տրամադրվել է Մարտունի շրջանին: Հաղորդի, Քաշաթաղի, Շահումյանի և Շուշիի շրջանները չօգտվեցին տվյալ ծրագրից: 2009թ. նկատմամբ 2010թ. տրամադրված գույքի արժեքը նվազել է 28%-ով:

2011թ. Հիմնադրամը 4 իրավաբանական և 30 ֆիզիկական անձանց լիզինգով 0% տոկոսադրույքով տրամադրել է 111777 հազար դրամ գումարի չափով գյուղտեխնիկաներ, որը կազմել է ընդհանուր ծրագրի 78%: Ծրագրից ամենաշատը օգտվեց Քաշաթաղի շրջանը (30920 հազար դրամ), իսկ Մարտակերտը այս տարի չօգտվեց ծրագրից: 2010թ. նկատմամբ 2009թ. տրամադրված գույքի արժեքը նվազել է 6%-ով:

2012թ. Հիմնադրամի կողմից նոր գյուղտեխնիկաները տրամադրվել են 2 իրավաբանական և 15 ֆիզիկական անձանց լիզինգով 210138.8 հազար դրամ գումարի չափով, որը կազմել է ընդհանուր ծրագրի 83%: Գերակշիռ մասը բաժին հասավ Ստեփանակերտ քաղաքին (156590 հազար դրամ), սակայն այս տարի էլ Շահումյանի շրջանը չօգտվեց ծրագրից: 2011թ. նկատմամբ 2012թ. տրամադրված գույքի արժեքը աճել է 88%-ով:

2013թ. Հիմնադրամի կողմից ձեռքբերված նոր գյուղտեխնիկաները ֆինանսական վարձակալությամբ 0% տոկոսադրույքով և 6% տոկոսադրույքով տրամադրել է 10 իրավաբանական և 39 ֆիզիկական անձանց՝ 1051910.7 հազար դրամ գումարի չափով, որը կազմել է ընդհանուր ծրագրի 93%: 0% տոկոսադրույքով տրամադրվել է 927303.2 հազար դրամի տեխնիկա, իսկ 6% տոկոսադրույքով՝ 124607.5 հազար դրամի: Ծրագրից չօգտվեցին Շահումյանի և Շուշիի շրջանները, իսկ Մարտունին օգտվեց 418613.8 հազար դրամի չափով: 2012թ. նկատմամբ 2013թ. տրամադրված գույքի արժեքը աճել է 4 անգամ:

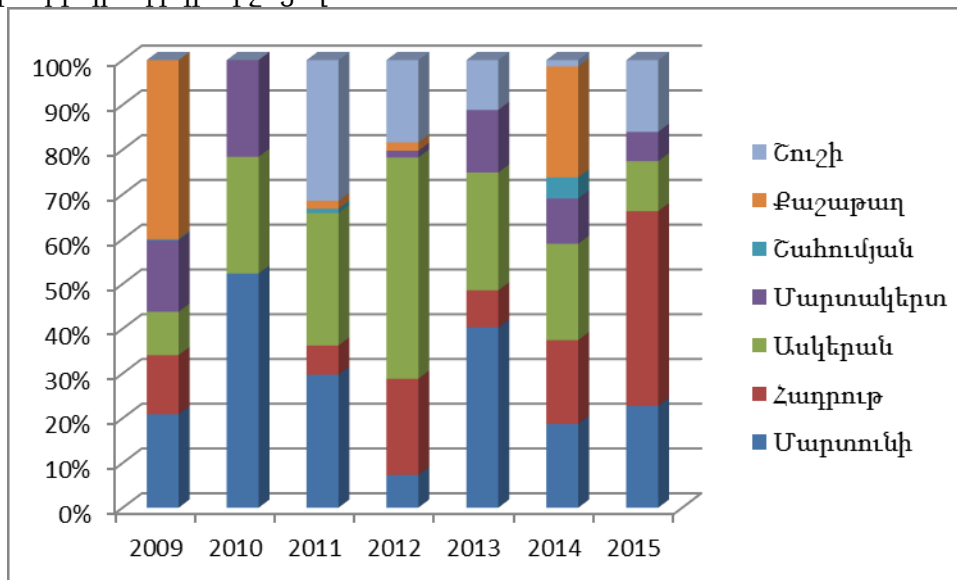
2014թ. Հիմնադրամը ֆինանսական վարձակալությամբ 0% տոկոսադրույքով և 6% տոկոսադրույքով տրամադրել է 4 իրավաբանական և 68 ֆիզիկական անձանց 431437.5 հազար դրամ գումարի չափով գյուղտեխնիկա, որը կազմել է ընդհանուր ծրագրի 93.4%: 0%

տոկոսադրույքով տրամադրվել է 43353.4 հազար դրամի տեխնիկա, իսկ 6% տոկոսադրույքով՝ 388084.1 հազար դրամի: Գերակշիռ մասը բաժին հասավ Քաշաթաղի շրջանին, որը օգտվեց 6% տոկոսադրույքով լիզինգից՝ 1051910.7 հազար դրամի չափով: 2013թ. նկատմամբ 2014թ. տրամադրված գույքի արժեքը նվազել է 41%-ով:

2015թ. Հիմնադրամը ֆինանսական վարձակալությամբ 0% տոկոսադրույքով և 6% տոկոսադրույքով տրամադրել է 5 իրավաբանական և 43 ֆիզիկական անձանց 1071437.1 հազար դրամ գումարի չափով գյուղտեխնիկա, որը կազմել է ընդհանուր ծրագրի 88%: 0% տոկոսադրույքով տրամադրվել է 979758.1 հազար դրամի տեխնիկա, իսկ 6% տոկոսադրույքով՝ 91679 հազար դրամի: Գերակշիռ մասը բաժին հասավ Հաղարյուծի շրջանին: 2014թ. նկատմամբ 2015թ. տրամադրված գույքի արժեքը աճել է 148%-ով:¹

Վերլուծելով 2011-2015թթ. ընթացքում Հիմնադրամի կողմից ֆինանսական վարձակալությամբ տրամադրված գյուղտեխնիկայի ընդհանուր քանակը արժեքային չափման միավորներով՝ կարող ենք միանշանակ պնդել, որ ԼՂՀ լիզինգային շուկայում վերջին այդ 6 տարվա ընթացքում գրանցվել է դրական տեղաշարժ: Հարկ է նշել, որ գյուղտեխնիկական տրամադրվել է շրջաններին՝ ըստ շրջաններում առկա մշակման ենթական վարելահողերի ընդհանուր քանակի:

Ներկայացնենք լիզինգով տրամադրված գյուղտեխնիկայի հարաբերական ծավալը ըստ տարիների գրաֆիկի միջոցով:

Գույքը լիզինգով տրամադրելու ընդհանուր պայմանները, ըստ ԼՂՀ Գյուղի և գյուղատնտեսության աջակցության հիմնադրամի կողմից լիզինգի և ենթալիզինգի տրամադրման կարգի, հետևյալն են.

1. լիզինգի առավելագույն ժամկետը՝ 120 ամիս

2. կանխավճարի կատարում՝ լիզինգառուի կողմից ընդհանուր արժեքի մինչև 20%-ի չափով

3. տոկոսադրույքը՝ տարեկան 6%:

Հիմնադրամը լիզինգային գործառնություններ է իրականացնում Convers Bank-ի միջնորդությամբ, որը սահմանում է լիզինգի տրամադրման 15% տոկոսադրույք: Քաշաթաղի և Շահումյանի շրջանները օգտվում են արտոնյալ պայմաններից՝ պայմանավորված նրանով, որ հանդիսանում են վերաբնակեցվող շրջաններ:

Ինչպես նշում է Հիմնադրամի տնօրեն Աշոտ Բախշիյանը՝ 2010-2015թթ. ընթացքում Գերմանիայից և այլ զարգացած արտասահմանյան երկրներից հանրապետություն է ներկրվել

¹ ԼՂՀ գյուղի և գյուղատնտեսության աջակցության հիմնադրամի հաշվետվություններ 2009-2015թթ.

ու լիզինգի կարգով տնտեսավարող սուբյեկտներին տրամադրվել 1441 միավոր գյուղտեխնիկա և ագրեգատներ՝ 4533 մլն դրամ ընդհանուր արժեքով, ինչի նպատակով ամեն տարի համագործակցության պայամանգրեր են կնքվում տարբեր կազմակերպությունների հետ: Արդեն իսկ ներկրված է բելառուսական մակնիշի 80 տրակտոր: 2014թ. ներկրվել է ևս 30, որոնցից 20-ը գերմանական հանրահայտ <<Դոյչ ֆառ>> մակնիշի, 10-ը՝ հայկական արտադրության:

Հիմնադրամի կողմից հետագա տարիների ընթացքում ևս պլանավորվում է շարունակել գյուղտեխնիկայի և սարքավորումների տրամադրման գործընթացը լիզինգի միջոցով: Վերջին շրջանում պլանավորվում է կյանքի կոչել նոր ծրագիր, որի շրջանակում իրականացվելու է կաթիլային ոռոգման համակարգի սարքավորումների տրամադրում լիզինգով, որը փորձական ձևով իրականացվում է Ուղտասար և Թալիշ գյուղերում:

Ուսումնասիրելով ԼՂՀ գյուղատնտեսության ոլորտում լիզինգային գործառնությունների ընդհանուր պատկերը՝ գալիս ենք այն եզրակացության, որ լիզինգի ներդրումը դրական արդյունք է ունեցել:

Այսպիսով՝ ԼՂՀ-ում ֆինանսական վարձակալության ոլորտի զարգացման և բարելավման համար լրացուցիչ խթաններ կարող են հանդիսանալ ներքոհիշյալ առաջարկները՝

1. Ինչպես տեսնում ենք, ԼՂՀ-ում լիզինգային գործարքներ իրականացվում են միայն գյուղատնտեսության ոլորտում: Սակայն ՀՀ-ում այդ գործարքները մեծ առաջընթաց են ունենում նաև այլ ոլորտներում, և վերջին ծրագրերը միաժամանակ շահութաբեր լինելով՝ ուղղված են նաև շրջակա միջավայրի պահպանմանը: Դրա մասին են վկայում <<Գրին Լիզինգ>> ենթաբրենդի առկայությունը: Հետևաբար աշխատանքներ պետք է կատարվեն լիզինգը այլ ոլորտներում զարգացման ուղղությամբ:

2. Միջազգային պրակտիկան վկայում է դրա մասին, որ լիզինգով զբաղվելու մեծ հնարավորություն են ունեն առևտրային բանկերը: Լիզինգով զբաղվելու համար նախ պետք է ունենալ էական սկզբնական կապիտալ, քանի որ տվյալ ընկերությունը սարքավորումները ձեռք է բերում արտադրողից նրա ամբողջական արժեքով: Եվ դրանով իսկ պայմանավորված առավել նպատակահարմար է, որ լիզինգային գործողություններով զբաղվեն հենց առևտրային բանկերը, քանի որ նրանք տիրապետում են պահանջվող էական դրամական ռեսուրսների:

3. Քանի որ շուկան պահանջում է մեծ ուշադրություն դարձնել պոտենցիալ լիզինգատուի հետ անհատական աշխատանքի վրա, այդ թվում նաև փոքր և միջին բիզնեսի ներկայացուցիչների հետ, անհրաժեշտ է գրագետ աշխատանք իրականացնել լիզինգի հնարավորությունների վերաբերյալ ներքին շուկայի սպառողների տեղեկացվածության բարձրացման գծով առավել էֆֆեկտիվ միջոցների օգնությամբ, նույնիսկ սոցկայքերի միջոցով: Անհրաժեշտ է զարգացնել մարքեթինգը այս ոլորտում և կազմել ճիշտ PR-ռազմավարություն:

4. ԼՂՀ-ում չկա ստույգ որոշակի օրենք, որը կարգավորում է լիզինգային բիզնեսը: Գործում է միայն ԼՂՀ Գյուղի և գյուղատնտեսության աջակցության հիմնադրամի կողմից լիզինգի և ենթալիզինգի տրամադրման կարգը, սակայն կա անհրաժեշտություն լիզինգի մասին օրենքի ընդունման մեջ:

Գրականություն

1. www.agrofund.am
2. www.acbaleasing.am
3. www.acba.am
4. Հակոբյան Ա., Ֆինանսական վարձակալություն, Երևան 2011

ՀՏԴ 330.3

Լիանա Կարապետյան
ԵՊՀ Տնտեսագիտության և Կառավարման ֆակուլտետի
ֆինանսահաշվային ամբիոնի հայցորդ,
Գիտական ղեկավար՝ տ. գ. դ. Հայկ Մնացականյան
Էլ. փոստ՝ lkarapetyan77@gmail.com

ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՈՐԱԿԱԿԱՆ ԱՃԸ ԵՎ ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԻ ՆԵՐԳՐԱՎՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Բանալի բառեր՝ որակյալ տնտեսական աճ, ներդրումային գործընթաց, մակրոտնտեսական հավասարակշռություն, պահանջարկ/առաջարկ, արտաքին առևտուր:

Ամփոփում

Մակրոտնտեսական մի շարք գնահատականներ, որոնք ստացվել են հեղինակի կողմից իրականացված հետազոտությունների արդյունքում, հնարավորություն են տալիս ուրվագծելու տնտեսական միջավայրը, որի սահմաններում նախընտրելի է կառուցել ներդրումային քաղաքականությունը: Մասնավորապես, հողվածում հիմնավորվել է տնտեսության կառուցվածքի կատարելագործման և դրան համապատասխան ներդրումների կողմնորոշման անհրաժեշտությունը մակրոտնտեսական կայունության և որակյալ տնտեսական աճի ապահովման կարևորությունից ելնելով:

Лиана Карапетян

Исследователь кафедры финансов,

Факультет экономики и менеджмента, ЕГУ

Научный руководитель: доктор эк. Наук Айк Мнацаканян

Эл. адрес: lkarapetyan77@gmail.com

КАЧЕСТВЕННЫЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ И ПРОБЛЕМЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ

Ключевые слова: качественный экономический рост, инвестиционный процесс, макроэкономический баланс, спрос / предложение, внешняя торговля.

Резюме

Ряд макроэкономических оценок, которые были получены в результате исследования, проведенного автором, дают возможность наметить экономическую среду, в которой предпочтительнее строить инвестиционную политику. В частности, в статье подчеркнуто необходимость совершенствования макроэкономического процесса и соответствующей структуры инвестиций для обеспечения макроэкономической стабильности и качественного экономического роста.

Liana Karapetyan

Researcher, Department of Finance, Faculty of Economics and Management, YSU

Scientific adviser: doctor of Economics Hayk Mnatsakanyan

QUALITATIVE ECONOMIC GROWTH AND PROBLEMS OF ATTRACTING INVESTMENTS

Keywords: qualitative economic growth, investment process, macroeconomic balance, supply / demand, foreign trade.

Summary

A number of macroeconomic estimates, received from the investigation carried by the author, provide an opportunity to outline the economic environment in which it is preferable to build an investment policy. Particularly, the article stresses the need to improve the macroeconomic process and adapt investment structure for ensuring macroeconomic stability and high-quality economic growth.

Արդի ժամանակաշրջանում երկարաժամկետ, կայուն, որակյալ տնտեսական աճի համար անհրաժեշտ նախադրյալների ապահովումը ՀՀ տնտեսության իրական հատվածի զարգացման կարևորագույն հիմնախնդիրներից է: Մակրոտնտեսական քաղաքականության շրջանակներում որակյալ է այն տնտեսական աճը, որը համատեղելի է զարգացման հետ: Աճի որակի հիմնախնդիրը միավոր ներդրման դիմաց ստացված առավելագույն սոցիալ-տնտեսական արդյունքի ապահովումն է: Այս առումով, ՀՀ տնտեսությունում առաջնահերթ նշանակություն է ստանում ներդրումների ներգրավման ու տեղաբաշխման արդյունավետ

քաղաքականության իրականացումը, որը կրեթի տնտեսության կառուցվածքի արդիականացմանը և հատկապես դրա իրական հատվածի զարգացմանը: Ներդրումային քաղաքականության խնդիրն է տնտեսական աճի արդյունքները փոխակերպել զարգացման նախադրյալների: Որակյալ տնտեսական աճը մակրոտնտեսական կայունության հիմնական երաշխիքն է, իսկ ներդրումների ներգրավումը և արդյունավետ տեղաբաշխումը որակյալ տնտեսական աճի ապահովման հիմնական գործիքը:

Համաձայն վերլուծության արդյունքների՝ վերջին տարիներին հանրապետությունում տնտեսական աճի և ներդրումային ակտիվության որոշակի նախադրյալներ են ապահովվել: Համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամից հետո երկրի տնտեսական աճի կառուցվածքում տեղի են ունեցել որակական տեղաշարժեր ի օգուտ արտահանման ներուժ ունեցող տնտեսության ոլորտների: Համախառն առաջարկի՝ ՀՆԱ-ի կառուցվածքը և զարգացման դինամիկան դիտարկելիս պարզ է դառնում, որ մինչճգնաժամային ժամանակահատվածում տնտեսական աճի ապահովման հիմնական ոլորտը շինարարությունն է հանդիսացել, իսկ ՀՀ տնտեսության իրական հատվածի կարևոր ոլորտների՝ գյուղատնտեսության և արդյունաբերության նախաճգնաժամային զարգացումները որակյալ տնտեսական աճի ապահովման նախադրյալներ չեն ստեղծել: Տնտեսական աճին ետճգնաժամային տարիներին առավելապես սկսել են նպաստել գյուղատնտեսության և արդյունաբերության ոլորտները: Չնայած արձանագրված զարգացումները ոչ այնքան որակական, որքան քանակական տեղաշարժերի արդյունք են: Դիտարկվող ժամանակահատվածում մինչճգնաժամային ժամանակահատվածում «քանակական տնտեսական աճի» ազդեցությունը տնտեսության իրական հատվածում որակապես սահմանափակվել է այնքանով, որքանով «թույլ է տվել» տնտեսության ձևավորված կառուցվածքը և իրականացված ներդրումների արդյունավետությունը:

Ներդրումներ/ՀՆԱ ցուցանիշը շարունակաբար աճել է՝ պայմանավորված ՀՆԱ-ի աճը գերազանցող ներդրումների աճով: Սակայն նոր տնտեսակարգի ձևավորման դժվարությունները, ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի բացասական ազդակները ՀՀ կապիտալի շուկայում առկա հիմնահարցերի սրման և նորերի առաջացման պատճառ դարձան: Արդյունքում, թե՛ տեսական, և թե՛ գործնական մակարդակներում մակրոտնտեսական և ներդրումային քաղաքականությունների առաջնահերթությունների ու նպատակների վերաբերվորման հիմնախնդիրը արդիականությունն էր բերեց: Ընդհանուր գնահատմամբ, երկրում վերջին տարիներին տնտեսական աճի և ներդրումային ակտիվության որոշակի նախադրյալներ են ապահովվել: Չնայած ամբողջական առաջարկի և պահանջարկի տատանումները հավասարակշռության նոր մակարդակներ են ձևավորել, սակայն ՀՀ վերջին տարիների տնտեսական աճը չի կարելի համարել որակյալ: Արձանագրված տեղաշարժերը երկրում նախորդող տարիներին առավելապես նոր կարճաժամկետ մակրոտնտեսական հավասարակշռության առաջացման պատճառ են դարձել, և չեն նպաստել որակական տեղաշարժերի ապահովմանը:

2015թ. ՀՆԱ-ն ավելացել է 163.7%-ով /2005թ. համեմատ/, արտահանումը՝ 86.3%-ով, իսկ ներմուծումը՝ 116.7%-ով¹: Ստացվում է ՀՆԱ-ի 1% աճը ապահովել է 0,53% արտահանման և 0,71% ներմուծման աճ: Այսինքն, տնտեսական աճը երկրում չի նպաստել արտահանման ծավալների ավելացմանը՝ ավելի խորացնելով վճարային հաշվեկշռի դեֆիցիտը: Ավելին, արտահանման աճն էլ մեծամասամբ վերջին տարիների մետաղների միջազգային գների աճի արդյունք է: Այսինքն, աճը քանակական բնույթ ունի, իսկ որակական տեղաշարժերը խիստ սահմանափակ են և անհանգստացնող:

Ձուտ արտահանման տեսակարար կշռի նվազումը ՀՆԱ-ում նախորդող տասնամյակում «ՀՀ տնտեսության փոքրացման միտում» է որակվել², այսինքն, հանրապետությունը ՀՆԱ-ի միավոր

¹ ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2004-2015թթ. հունվար-դեկտեմբեր, ՀՀ ԱՎԾ հրապարակումներ, www.armstat.am

² Հ. Մարգարյան, Ա. Մարկոսյան - Հայաստանի Տնտեսության Վերափոխումները և Վերելքի Հեռանկարները .- Եր.: «Զանգակ» հրատ., 2014.- 552 էջ - էջ 270-271

աճի հաշվով կորցնում է զարգացման հեռանկարները: Քանակական զարգացումներից զատ առևտրային զամբյուղն առանձնանում է լուրջ կառուցվածքային խնդիրներով, որոնք էականորեն թուլացնում են վերջինիս դերը տնտեսական աճի խթանման գործում: Համախառն արտաքին պահանջարկի՝ արտահանման, խթանման հիմնական խոչընդոտներից մեկն էլ խիստ կենտրոնացվածությունն է ինչպես ապրանքային, այնպես էլ տարածքային առումով: Հայաստանում արտահանումը խիստ ռեսուրսատար է և մի քանի ոլորտներում կենտրոնացված. 2015թ. տվյալներով արտահանման 81.1%-ը ապահովվում է չորս հիմնական ապրանքախմբերով¹:

Համաձայն Հերֆինդալ-Հիրշմանի ինդեքսի, ՀՀ արտահանման կենտրոնացվածությունը ըստ ապրանքախմբերի 2015թ. նախորդ տարվա համեմար ավելացել է և 0.188 արժեքն է գրանցել: Նման ցուցանիշը հանքագործական և սննդի ճյուղերի բարձր տեսակարար կշիռների արդյունք է²:

Հետազոտության արդյունքները վկայում են, որ տնտեսությունում դեռևս պահպանվում է ներքին պահանջարկի ցածր մակարդակը, ինչը գերազանցապես ֆինանսավորվում է արտաքին աղբյուրների՝ տրանսֆերտների հաշվին: Ձևավորված է անարդյունավետ տնտեսական կառուցվածք, ներքին պահանջարկն էլ գերազանցապես բավարարվում է արտաքին առաջարկի հաշվին: Ավելին, ներդրումների կառուցվածքը ևս աչքի չի ընկնում իր որակով: Ներդրումային հոսքերը աճի միտումներ են սկսել դրսևորել սկսած 2004թվականից՝ նախաճգնաժամային 2009թ.-ին հասնելով իրենց առավելագույն մակարդակին: Ընդ որում, նախաճգնաժամային ժամանակահատվածում օտարերկրյա ներդրումների կազմում հատկապես մեծ տեսակարար կշիռով առանձնանում են ՕՌԻՆ-ը: Ճգնաժամային դրսևորումներով պայմանավորված աճի տեմպերի նվազումն ու կառուցվածքային զգալի փոփոխությունները ի շահ երկրի տնտեսության չեն եղել: 2009թ. ՕՌԻՆ-ը նվազել են շուրջ 25,8%-ով, իսկ օտարերկրյա ներդրումների աճն էլ ստացված երկարաժամկետ վարկային միջոցների ավելի քան կրկնակի ավելացման արդյունք է: Ծավալային առումով ամենամեծ անկումը գրանցվել է 2010թ. ընթացքում, երբ օտարերկրյա ներդրումները հանրապետությունում նվազել են շուրջ 41,1%-ով, այդ թվում՝ ՕՌԻՆ-ը 23,5%-ով, իսկ այլ ներդրումները՝ շուրջ 2 անգամ: Նվազման միտումները պահպանվել են նաև 2010-2015թթ.-ին:

Չնայած ՀՀ ներդրումային քաղաքականությունը կառուցվել է օտարերկրյա կապիտալի ներմուծման խթանման սկզբունքով, այնուամենայնիվ, ներդրումների չկարգավորված հոսքերը երկու տասնամյակի ընթացքում երկրում կառուցվածքային նոր խնդիրների առաջացման պատճառ են դարձել: Իրականացվող ներդրումները առավելապես միկրո մակարդակում է եղել արդյունավետ և շահութաբեր: 2005-2015թթ. ընթացքում ներգրավված կապիտալը նպատակային չի օգտագործվել, առավելապես իրավիճակային տեղաբաշխման բնույթ է ունեցել և նպաստել մակրոտնտեսական հավասարակշռության հաստատմանը միայն կարճաժամկետ կտրվածքում:

Նախաճգնաժամային 2005-2008թթ. ընթացքում ՀՆԱ-ն աճել է 71,1%-ով, իսկ տնտեսության իրական հատվածում կատարված օտարերկրյա ներդրումները՝ 214,1%-ով, այսինքն՝ նախաճգնաժամային ժամանակահատվածում օտարերկրյա ներդրումների 1% աճը ապահովել է ՀՆԱ-ի 0,33% աճ: Սա նշանակում է, որ տնտեսությունում ներդրված կապիտալը երկրում ստեղծել է խիստ սահմանափակ ավելացված արժեք:

Տնտեսության իրական հատվածում կատարված ներդրումների առյուծի բաժինը՝ ավելի քան 90%-ը³, կենտրոնացվել է երկու՝ արդյունաբերության և ծառայությունների ոլորտներում, և դա այն պարագայում, երբ ՀՆԱ-ի հավելվածին առավելապես նպաստում են գյուղատնտեսության և ծառայությունների ոլորտը: Այսինքն, այս ոլորտներում է ամենամեծ ավելացված արժեքը ստեղծվում: Չնայած այն հանգամանքին, որ արդյունաբերության ոլորտում զգալի ներդրումներ

¹ ՀՀ սոցիալ – տնտեսական վիճակը 2015թ. հունվար դեկտեմբերին, ՀՀ ԱՎԾ հրապարակումներ, www.armstat.am

² Ֆինանսական կայունության հաշվետվություն 2015թ. , ՀՀ ԿԲ

³ ՀՀ ԱՎԾ հրապարակումներ, www.armstat.am

են կատարվում, վերջինիս կողմից ստեղծված ավելացված արժեքը էականորեն զիջում է գյուղատնտեսության ոլորտում ստեղծված արդյունքին: Այսինքն, արդյունաբերության ոլորտում ներգրավված ներդրումներ արդյունավետորեն չեն տեղաբաշխվել, չեն ստեղծել բավարար ավելացված արժեք և նպաստել ամբողջական առաջարկի խթանմանը: Մտացվում է, հանրապետությունում խնդիրը ոչ միայն նոր ներդրումների ներգրավումն է, այլև վերջիններիս ներդրության և միջոցառման արդյունավետ կառուցվածքի ապահովումը:

Շուկայավարման մեխանիզմներ կիրառող տնտեսությունում բնականաբար շուկան է թելադրելու՝ ինչ արտադրել և ինչ արտահանել և/կամ ներմուծել: Արտահանման ուղղվածությամբ գերփոքր տնտեսության համար համախառն արտաքին պահանջարկի՝ արտահանման, կառուցվածքն է որոշելու համախառն առաջարկի՝ տնտեսության կառուցվածքը, ինչպես նաև ներդրումների միջոցառման և ներդրության տեղաբաշխման հիմնական ուղղությունները:

Հետազոտության շրջանակներում իրականացված էկոնոմետրիկ վերլուծությունները հնարավորություն են տվել բացահայտելու այն որակական զարգացումները, որոնք ընկած են տնտեսական գործոնների հիմքում: Ռեգրեսիոն վերլուծության արդյունքների համաձայն գործում է նշանակալի ռեգրեսիոն կախվածություն համախառն պահանջարկի և ՀՆԱ-ում կապիտալի համախառն կուտակման նորմի միջև¹:

$$\Delta \text{Համախառն կուտակում} = 0,258779 + 1,842706 \Delta \text{ապառում} + 2,042253 \Delta \text{արտահանում}$$

Մտացվում է, համախառն պահանջարկի խթանումը երկրում կապիտալի կուտակման առավել մեծ աճի ապահովման նախադրյալներ կստեղծի: Այսինքն, կապիտալի կուտակումը արտահանման պոտենցիալ ունեցող տնտեսության ոլորտներում հանրապետությունում տնտեսական աճի ապահովման հիմնական երաշխիքներից մեկն է: Համաձայն շուկայավարման սկզբունքների՝ կապիտալը հոսում է դեպի տնտեսության այն ոլորտներ, որոնք առավել գրավիչ են գնահատվում ներդրողների կողմից: Հայաստանում ներդրումային ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետության աստիճանը տվյալ տեսանկյունից ուղղակիորեն պայմանավորված է արտահանման պոտենցիալ ապահովող տնտեսության ոլորտներում վերջիններիս բաշխվածությամբ:

Արտահանման դիվերսիֆիկացիայի խնդրի լուծմամբ երկրում հնարավոր կլինի ապահովել նաև եկամուտների մակարդակի աճ: Դրական կորելյացիոն կապը արտահանման դիվերսիֆիկացիայի և եկամուտների մակարդակի միջև առաջին անգամ բացահայտել են Ֆունկեն և Ռուվեդելը /2001թ./ ու Քլինգեռն ու Լեդերմանը /2004թ./: Հետագայում 2008թ. Հեսսեն էլ իր հերթին ապացուցել է, որ զարգացող երկրներում արտահանման դիվերսիֆիկացիայի աճը ապահովում է եկամուտների պատասխան աճի: Արտահանման դիվերսիֆիկացիայի արդյունավետ ազդեցությունը տնտեսության վրա գնահատվել է նաև միջազգային հեղինակավոր կառույցների կողմից: Վերջիններիս կողմից առավել ընդգծվում են դիվերսիֆիկացման երկու կարևոր՝ «պորտֆելի» և «դինամիկ» էֆեկտները: Համաձայն առաջինի՝ երկրում դիվերսիֆիկացման աստիճանի աճին զուգընթաց հետևողականորեն նվազում են արտահանման ծավալային տատանումները, ինչն էլ որոշակի կայունություն է հաղորդում ՀՆԱ-ին: Իսկ երկրորդ էֆեկտի համաձայն՝ երկարաժամկետ կտրվածքում արտահանման կառուցվածքում նորանոր ապրանքախմբեր կներառվեն, ինչն կնպաստի ՀՆԱ-ի աճի: Ինչպես հետագայում ապացուցեցին Հաուսմանը /և համահեղինակները/, երկրի արտահանման կառուցվածքը լրջագույն ազդեցություն ունի վերջինիս տնտեսական աճի վրա: Եկամուտների խթանումն էլ կնպաստի ներդրումային գործունեության ֆինանսավորման ներքին աղբյուր համարվող խնայողությունների նորմի մեծացմանը՝ որպես տնտեսության իրական հատվածի ֆինանսավորման ներքին աղբյուր²:

¹ Վերլուծությունն իրականացվել է հեղինակի կողմից 2004-2014թթ. եռամսյակային տվյալների հիման վրա: www.armstat.am

² Cadot, O, Carrère, C and Strauss-Kahn, V (2007), "Export Diversification: What's Behind the Hump?", CEPR Discussion Paper Series No. 6590. - p. 22

Այսպիսով, արտահանման աճի խթանումը թե համախառն կուտակման աճի, և որպես վերջինիս հետևանք՝ նաև ՀՆԱ-ի աճի ապահովման տեսանկյունից առավել նախընտրելի է: Ընդհանրացնելով կարելի է նշել, որ համախառն պահանջարկի խթանումը երկրում կապիտալի կուտակման առավել մեծ աճի ապահովման նախադրյալներ կստեղծի: Կապիտալի կուտակումը արտահանման պոտենցիալ ունեցող տնտեսության ոլորտներում հանրապետությունում տնտեսական աճի ապահովման հիմնական երաշխիքներից մեկն է: Ստացվում է ներդրումների տեղաբաշխման արդյունավետությունը պայմանավորված է արտահանելի տնտեսության ոլորտներում վերջիններիս բաշխվածությամբ: Այսպիսով, ինչպես վկայում են ռեգրեսիոն վերլուծության արդյունքներն, համախառն կուտակման աճը կարող է նպաստել ՀՆԱ-ի առավել մեծ հավելաձին, եթե ներդրումներ ուղղորդվեն դեպի արտահանման ներուժ ունեցող արդյունաբերության և գյուղատնտեսության ոլորտներ:

Ներկայումս ՀՀ տնտեսությունում առաջատար է համարվում ծառայությունների ոլորտը, ապա գյուղատնտեսությունը, և հետո միայն՝ արդյունաբերությունը: Համաձայն ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարության՝ իրականացվող արդյունաբերական քաղաքականության հիմքում ընկած է արտահանման ներուժ ունեցող հեռանկարային ճյուղերի զարգացման խթանումը, սակայն ոլորտում ձևավորված համամասնությունների հետագոտման արդյունքում կարելի է հանգել այն եզրակացությանը, որ ոլորտում ներդրումների ներգրավման և վերջիններիս արդյունավետ տեղաբաշխման հիմնախնդիրը շարունակում է արդիական մնալ: Իսկ ինչ վերաբերում է SS ոլորտին, ապա հանրապետությունում մակրոտնտեսական հավասարակշռության ապահովման գործընթացում վերջինիս դերակատարումը անգնահատելի է և կարող է համաշխարհային շուկայում մրցունակ արտադրանքի թողարկման նախադրյալներ ապահովել, այնուամենայնիվ, վերջինս ինքնազարգացող բնույթ ունի և բնավ էլ տնտեսության մյուս կարևոր ոլորտների համար ռեսուրսների աղբյուր չի ծառայում¹: Կարևորելով SS-ի արդյունաբերության զարգացումը ոչ միայն որպես առանձին ոլորտ, այլ նաև որպես Հայաստանի տնտեսության ընդհանուր առաջընթացի, արտադրողականության բարձրացման և համաշխարհային տնտեսության մեջ մրցունակությունն ապահովելու հիմնական գործոն, հանրապետության կառավարությունը հատուկ շեշտադրել է երկրում SS-ի ոլորտի արդյունավետության շարունակական աճի ապահովումը, տնտեսության այլ բնագավառներում ոլորտի արտադրանքի և ծառայությունների կիրառումն ու երկրում տեղեկատվական հասարակության ձևավորումը²: Այսպիսով, ՀՀ կառավարությունը օրենսդրական մակարդակով աջակցում է ոլորտի հետագա զարգացմանը, սակայն շուկայական անբարենպաստ զարգացումներն ու ծրագրային ձախողումները նվազեցնում են իրականացվող քաղաքականության արդյունավետությունը:

Անդրադառնալով գյուղատնտեսությանը՝ նշենք, որ չնայած երկրում տնտեսական աճի խթանման, եկամուտների մակարդակի բարձրացման, բնակչության զբաղվածության ապահովման և պարենային անվտանգության ապահովման տեսանկյունից վերջինիս դերակատարումը բավական մեծ է, այնուամենայնիվ, ոլորտում ներդրումների ներգրավման հիմնախնդիրը շարունակում է սրված մնալ: Գյուղատնտեսության ոլորտը բավական զգայուն է ֆինանսավորման նկատմամբ. շահավետ պայմաններով ֆինանսավորման հասանելիությունը կարող է էապես նպաստել գյուղատնտեսության զարգացմանը: Խնդիրն ավելի է սրվում, երբ հաշվի ենք առնում նաև գյուղմթերքների իրացման դժվարությունները՝ պայմանավորված տեղական շուկայում ցածր վճարունակ պահանջարկով, ինչպես նաև գյուղատնտեսական մթերքներ արտահանող ենթակառուցվածքների ձևավորման չափազանց դանդաղ ընթացքով, իսկ որոշ արտադրատեսակների գծով՝ դրանց բացակայությամբ: Առանձնակի ուշադրության է

¹ Հավելված ՀՀ կառավարության 2011 թ. դեկտեմբերի 15-ի նիստի N 49 արձանագրային որոշման. ՀՀ արտահանմանն ուղղված արդյունաբերական քաղաքականության ռազմավարություն

² ՀՀ Կառավարության որոշումը Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտի խթանման ծառայությունների 2010 թվականի ծրագիրը հաստատելու մասին, 20 մայիսի 2010 թվականի N 666-ն

արժանի հատկապես այն ապրանքատեսակները, որոնց գծով Հայաստանն ունի մրցակցային առավելություններ: Մասնագիտական առավել խոր ուսումնասիրություններում կարևորվում են գրեթե բոլոր արտադրատեսակները:

Գրականություն

1. Հ. Սարգսյան, Ա. Մարկոսյան - Հայաստանի Տնտեսության Վերափոխումները և Վերելքի Հեռանկարները .- Եր.: «Զանգակ» հրատ., 2014.- 552 էջ - էջ 270-271
2. Հավելված ՀՀ կառավարության 2011 թ. դեկտեմբերի 15-ի նիստի N 49 արձանագրային որոշման. ՀՀ արտահանմանն ուղղված արդյունաբերական քաղաքականության ռազմավարություն
3. ՀՀ Կառավարության որոշումը Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտի խթանման ծառայությունների 2010 թվականի ծրագիրը հաստատելու մասին, 20 մայիսի 2010 թ. N 666-ն
4. ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2004-2015թթ. հունվար-դեկտեմբեր, ՀՀ ԱՎԾ հրապարակումներ, www.armstat.am
5. Ֆինանսական կայունության հաշվետվություն 2015թ., ՀՀ ԿԲ
6. Cadot, O, Carrère, C and Strauss-Kahn, V (2007), “Export Diversification: What’s Behind the Hump?”, CEPR Discussion Paper SeriesNo. 6590. - p. 22

ՀՏԴ 331.5

Լիլիթ Դադայան
ԱրՊՀ, Տնտեսագիտության ֆակուլտետ,
Տնտեսագիտության տեսության
և կառավարման ամբիոն, մագիստրանտ
Գիտ. դեկ.՝ տ.գ.թ. դոց. Ռ. Մանգասարյան

ԳՈՐԾԱԶՐԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԳԼՈԲԱԼ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐ

Բանալի բառեր՝ Աշխատանքի միջազգային կազմակերպություն(ԱՄԿ), աշխատաշուկա, համաշխարհային գործազրկության մակարդակ, երիտասարդների գործազրկության հիմնախնդիր:

Ամփոփում

Հոդվածում քննարկվել են գործազրկությունը որպես համաշխարհային տնտեսության մարտահրավեր, դրա առաջացման պատճառները, ինչպես նաև դրա կանխման ուղղված միջոցները: Դիտարկվել է զբաղվածության ոլորտում տիրող իրավիճակը՝ հատկապես երիտասարդության հիմնախնդիրը ինչպես ԱՊՀ, այնպես էլ աշխարհի տարբեր տարածաշրջաններում: Կարևորվել է աշխատաշուկայում ակտիվ միջոցառումների իրականացումը, սոցիալական պաշտպանության նվազագույն մակարդակի ապահովումը, ինչը իր հերթին կյանքի համընդհանուր պահանջարկի և համաշխարհային տնտեսության աճին:

Дадаян Лилит

Магистрант кафедры Теории экономики и Менеджмента

АрГУ, факультет Экономики

Научный руководитель - к. э. н., доцент Р. Мангасарян

БЕЗРАБОТИЦА КАК ГЛОБАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА

Ключевые слова: МОТ, рынок труда, мировая безработица, проблема безработицы среди молодежи

Резюме

В статье обсуждается проблема безработицы, как вызов мировой экономике, причины появления, а также меры поощрения для его предотвращения. Также в статье наблюдается ситуация сферы занятости, особенно проблема занятости молодежи в СНГ и в различных регионах мира. Впоследствии, необходимо осуществлять активные меры на рынке труда, обеспечение минимального уровня социальной защиты, которая в свою очередь стимулирует росту мирового спроса и мировой экономики.

Dadayan Lilit

ASU, Faculty of Economics, Master's degree, 1st year

Supervisor: Ph.D R.Mangasaryan

UNEMPLOYMENT AS THE GLOBAL PROBLEM

Keywords: The International Labour Organization(ILO), labour market, world unemployment rate, youth unemployment problem

Summary

The article is focused on the preventive problem as a challenge of the global economy, the reasons of its origin, as well as promotion measures to prevent it. The situation in labor market is reviewed, especially the problem of youth employment both in CIS and in different regions of the world. It's necessary to implement active measures in labour market, to ensure minimum level of social protection, which in turn will stimulate the growth of universal demand and the global economy.

Ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի հետևանքները, առ այսօր, շարունակում են ճնշել տնտեսության տարբեր ճյուղերն ու ոլորտները, այդ թվում նաև աշխատուժի շուկան բազմաթիվ երկրներում և տարբեր տարածաշրջաններում: Գործազրկության գլոբալ վիճակը մնում է ծանր, դրա աճը վտանգ է ներկայացնում ոչ միայն սոցիալական, այլ նաև քաղաքական կայունությանը:

Դեռևս 2009 թվականին, Ժնևում, Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության /ԱՄԿ/ գլխավոր տնօրենը կոչ է արել կնքել Աշխատատեղերի վերաբերյալ գլոբալ համաձայնագիր,

որպեսզի կանխվի տևական ու խորը ճգնաժամը զբաղվածության ոլորտում, որը կարող է բերել գործազրկության և «աշխատող աղքատների» քանակի մեծածավալ աճի¹:

Ընդհանրապես, նախորդ ֆինանսական ճգնաժամերի պատմությունը վկայում է, որ աշխատաշուկան վերականգնվում է տնտեսությունից 4-5 տարի հետո: Այդ նպատակով Միջազգային արժութային հիմնադրամը կոչ արեց ճգնաժամի դեմ պայքարում, որպես խթանման միջոցներ, տրամադրել համախառն ներքին արդյունքի 2 %-ը: Բացի դրանից, զարգացած երկրներում խթանման միջոցները կազմում են համախառն ներքին արդյունքի 1.3 %-ը, որը կիսով չափ պակաս է զարգացող և շուկայական տնտեսություն ձևավորող պետությունների առանձնացրած միջոցներից: Իրական տնտեսության բյուջետա-հարկային խթանման միջոցների փաթեթը միջին հաշվարկով հինգ անգամ քիչ է իր ծավալով, քան հրատապ ֆինանսական օգնությունը: Ենթակառուցվածքների զարգացման ծրագրերը ոչ բավարար կերպով են հաշվի առնում բիզնեսի զարգացման և որակյալ աշխատողների ներհոսքի անհրաժեշտությունը: Արդյունքում՝ ենթակառուցվածքների զարգացման ծախսերը ավելի շուտ կարող են բերել գնաճի, քան արտադրության կամ աշխատատեղերի քանակի աճի: Որոշ դեպքերում հարկերի կրճատումը բերում է խնայողությունների, այլ ոչ թե պահանջարկի, արտադրության ու աշխատատեղերի աճի: Ձեռնարկված միջոցները շատ դեպքերում չկարողացան դիմակայել կառուցվածքային անհամաչափություններին, որոնք էլ դարձան զբաղվածության ճգնաժամի պատճառ:

Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության զեկուլցում ընդգծվում է, որ մոյորակի յուրաքանչյուր երրորդ բնակիչը գործազուրկ է կամ ապրում է աղքատության մեջ²: Ոստի, տնտեսական աճի անհրաժեշտ մակարդակ ապահովելու համար հարկավոր է ստեղծել 600 մլն. աշխատատեղ: Պետք է նշել, որ, եթե գործազուրկների թիվը 2013 թ.-ին ավելացել էր 5 միլիոնով և հասել 202 միլիոնի³, դրանից հետո այն աճի միտում ուներ: Կանխատեսվում է, որ մինչև 2019 թ. աշխարհում գործազուրկների թիվն 202 միլիոնից կհասնի 212 միլիոնի, իսկ գործազրկության մակարդակը՝

6,6 %, այն դեպքում երբ փոփոխության չենթարկվի աշխատունակ տարիքի բնակչության թիվը:

Առաջիկա տարիներին գործազրկության աճը պայմանավորված է համաշխարհային տնտեսության մի քանի գործոնների գուգորդմամբ, ներառյալ՝ դանդաղ տնտեսական աճը, եկամուտների անհավասարության մեծացումը և աճող անկայունությունը: 2008 թվականին ճգնաժամի սկսվելուց ի վեր փակվել է ավելի քան 61 մլն աշխատատեղ: Եթե մինչ ճգնաժամային 2007 թ.-ին գլոբալ գործազրկության մակարդակը կազմել է 5,6-5,7 % (170 մլն.), 2009 թ.-ին այն կազմել է 6,2 % (198 մլն.), 2013 թ.-ին՝ 6 % (202 մլն.), 2016 թ.-ին՝ 6,4 %, ապա կանխատեսվում է, որ 2019 թ. այն կկազմի 6,6 %⁴:

Հատկապես անհանգստացնող է Հարավային Ասիայի և Աֆրիկայի՝ Սահարայից հարավ ընկած շրջանների իրադրությունը, որոնց բաժին է ընկնում «անկայուն» աշխատատեղերի երեք քառորդը: Արաբական երկրներում գործազրկության մակարդակը կազմել է 10%, Լատինական Ամերիկայի առանձին պետություններում՝ 6,5 %, կանխատեսումները վերջին ժամանակներս նույնպես վատթարացել են: ԱՄԿ-ում այն կարծիքին են, որ նավթի կտրուկ նվազած գները կարող են նպաստել զբաղվածության աճին բազմաթիվ առաջավոր տնտեսություններում և մի քանի ասիական երկրներում: Միննույն ժամանակ աշխատաշուկան խիստ կտուժի Լատինական Ամերիկայի, Աֆրիկայի և արաբական տարածաշրջանի նավթարդյունահանող և գազարդյունահանող պետություններում:

Ճգնաժամը ծանր հարված է հասցրել 15-ից 24 տարեկան երիտասարդներին: Տարիքային այս կատեգորիայում գործազրկությունը 2014 թվականին մոտեցել էր 13 %-ի՝ 15-24 տարեկան գործազուրկների քանակը կազմում է 75 մլն, կամ 37 %-ը, ինչն ավելի քան կրկնակի բարձր է աշխարհում գործազրկության ընդհանուր մակարդակից, և առաջիկա տարիներին հետագա աճ է սպասվում (համաշխարհային գործազրկության մակարդակը երիտասարդների շրջանում

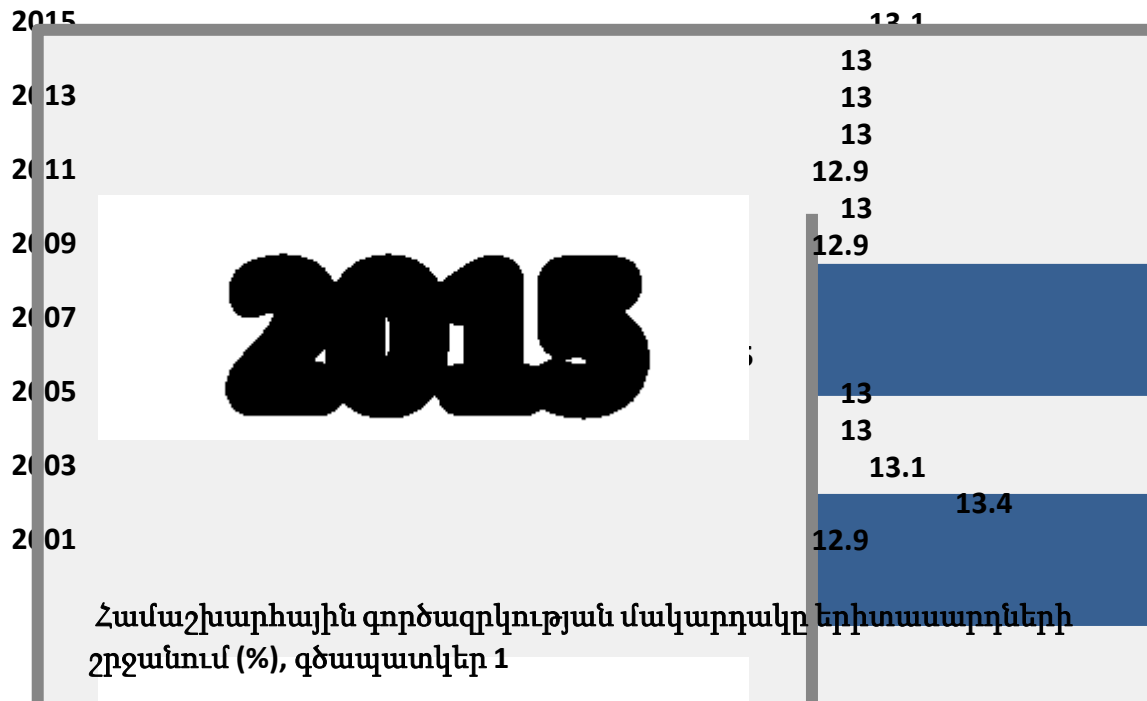
¹ ԱՄԿ զեկուլց (www.ilo.org)

² www.ilo.org

³ Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության զեկուլց

⁴ Global employment and social trends, 2016

ներկայացված է գծապատկեր 1-ում): 2013 թ.-ին 15-24 տարեկանների շրջանում աշխատանք չի ունեցել մոտ 74.5 մլն մարդ, ինչը 1 միլիոնով գերազանցում է 2012 թ. ցուցանիշը¹: Այդպիսով՝ 2015 թ. երիտասարդության գործազրկության մակարդակը կազմել է 13.1 %²: 2012թ. մոտ 839 մլն աշխատողներ (իրենց ընտանիքներով) ապրել են օրական 2 ԱՄՆ դոլլարից էլ պակաս եկամտով, իսկ 1.25 ԱՄՆ դոլլարից պակաս օրավաստակով 2013 թ. ապրել է գրեթե 375 մլն աշխատող:

2013 թ.-ին ծայրահեղ աղքատության մեջ գտնվող աշխատողների թիվը, ովքեր օրական ստանում էին 1.25 ԱՄՆ դոլլարից էլ պակաս գումար, նվազել է միայն 2.7 %-ով, ինչը վերջին տասնամյակում արձանագրված ամենացածր արդյունքն է:

Ընդհանուր պահանջարկի դեֆիցիտը զսպում է մոլորակի աշխատաշուկայի վերականգնումը: Զարգացած շատ երկրներում պետական ծախսերի կտրուկ նվազումն ու եկամտային և սպառողական հարկերի բարձրացումը մասնավոր ընկերությունների և տնային տնտեսությունների ուսերին ընկած ծանր բեռ է: Բացի այդ, դրամավարկային և ֆինանսական ոլորտում քաղաքական միջոցառումների անբավարար համակարգումը էապես խորացրել է աշխատաշուկայում տիրող անորոշությունը:

Հայաստանը գործազրկության մակարդակով ԱՊՀ-ում զբաղեցնում է առաջին հորիզոնականը: Հայաստանում գործազրկությունը 2013 թ.-ին կազմել է 16,2 %, 2012 թ.-ի՝ 17.3 %-ի համեմատ, 2014 թ.-ին՝ 17,6 %, 2015 թ.-ին՝ 18,5 %³: 15-24 տարեկան երիտասարդների շրջանում գործազրկությունը գերազանցում է 40 %-ը: Աշխատանքի բացակայությամբ է հիմնականում պայմանավորված նաև երիտասարդների Հայաստանից մեկնելու ցանկությունը: Հայաստանի՝ Երիտասարդների ազգային զեկույցի համաձայն, մշտական բնակության կցանկանալու մեկնել երիտասարդների 36.8 %-ը⁴: Եթե տղաների մոտ չամուսնանալու պատճառների մեջ գերակշռում է սոցիալ-տնտեսական խնդիրները, ապա կանայք ձգտում են զարգանալ, կրթվել և դժվարանում են համապատասխան գույք ընտրելու հարցում:

Ընդհանուր առմամբ, գործազրկության ցուցանիշն առավելապես բարձր է Կենտրոնական և Հարավարևելյան Եվրոպայում, քան ԱՊՀ տարածաշրջանում: Ինչ վերաբերում է մեր

¹ Global employment and social trends, 2016

² data.worldbank.org

³ www.armstat.am

⁴ Երիտասարդների ազգային զեկույց, Հայաստան

հարևաններին, ապա Վրաստանում գործազրկության մակարդակը 2014 թ. եղել է 13,7 %, Ադրբեջանում՝ 5,5 %, Թուրքիայում՝ 11 %, իսկ Ռուսաստանում՝ 6 %¹:

Լատինական Ամերիկայի և Կարիբյան ավազանի շատ երկրներում զբաղվածության աճը շարունակել է գերազանցել աշխատուժի թվի աճի տեմպերը: Արևելյան Ասիայի երկրներում զբաղվածության աճը մնում է թույլ և ուղեկցվում է աշխատուժի թվի աննշան աճով:

Հատկանշական է, որ գործազրկության մակարդակի աճը զգալիորեն պայմանավորված է նրանով, որ տնտեսական աճը դանդաղում է, դրա հետ նվազում են նաև արտադրական հզորությունները: Սակայն ենթադրվում է, որ նույնիսկ համաշխարհային տնտեսության արագ աճի դեպքում գործազրկության մակարդակը չի նվազի 6 %-ից, քանի որ խնդիրը պայմանավորված չէ միայն տնտեսության աճով, այլ նաև աշխատաշուկաներում գլոբալ և լոկալ կառուցվածքային առանձնահատկություններով:

Գործազուրկների թվի ավելացման պատճառները հետևյալում են. նախ այն, որ վերջին տարիներին բնութագրական է եղել աճը ապահովել ամենավատ տարբերակով՝ աշխատատեղերի կրճատման և աշխատավարձերի նվազման ուղիով, հատկապես Եվրագոտու երկրներում: Տնտեսության մեջ շեշտը դրվում է բյուջեի պակասորդի կրճատման և ներքին դեֆավացիայի վրա: Շատ երկրներում են ստիպված լինում իջեցնել աշխատավարձերը և կրճատել աշխատատեղերը, որի արդյունքում նվազում են եկամուտները, ինչն էլ բերում է ներքին պահանջարկի և ներդրումների անկմանը, դա էլ իր հերթին գործազրկության աճին: Այսինքն, անբավարար սպառումը և ցածր ներդրումները խոչընդոտում են աշխատատեղերի ստեղծմանը և գործազրկության մակարդակի անկմանը:

Որպես լուծումներ անհրաժեշտ է որպեսզի շեշտը դրվի խիստ տնտեսության վրա, որպիսզի թեթևացվի պարտքային բեռնվածությունը, պետք է ներկայումս առավել ջանքեր հատկացնել փխրուն աշխատաշուկաների հիմնախնդիրների լուծմանը, այսինքն ներդրվի զբաղվածության մակարդակի բարձրացման ռազմավարություններ, որը կապահովի դրական արդյունքներ ինչպես մակրոտնտեսական ոլորտում, այնպես էլ զբաղվածության ոլորտում: Պետք է դիմագրավել գործազրկության աճին, ոչ այնքան ցածր արտադրողականություն և ցածր արդյունավետություն ունեցող ճյուղերի պահպանման հաշվին, որքան ինովացիոն ճյուղերի կայացման և խթանման շնորհիվ:

Այսպիսով, հարկավոր է առավել համառորեն ձեռնամուխ լինել ակտիվ միջոցառումների իրականացմանը աշխատաշուկայում՝ տնտեսական պասիվության խնդրի և աշխատաշուկայի պահանջներին աշխատողների հմտությունների անհամապատասխանության վերացման ուղղությամբ: Առավելապես զբաղվածության բարձրացման կողմնորոշվածություն ունեցող քաղաքական միջոցառումներին անցումը, նաև աշխատանքային եկամուտների բարձրացումը կարագացնեն տնտեսական աճն ու աշխատատեղերի ստեղծումը: Զարգացած ու ձևավորվող շուկաներ ունեցող երկրներում սկզբունքորեն կարևոր է սոցիալական պաշտպանվածության նվազագույն մակարդակի ապահովումը, ինչը ևս կխթանի համընդհանուր պահանջարկի ու համաշխարհային տնտեսության աճին:

Գրականություն

1. ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայություն /www.armstat.am/
2. Երիտասարդների ազգային զեկույց, Հայաստան
3. Global employment and social trends, 2016
4. www.ilo.org/ /ԱՄԿ զեկույց/
5. data.worldbank.org
6. www.tradingeconomics.com
7. www.armstat.am

¹ www.tradingeconomics.com

ՀՏԴ 342.7(479.243)

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Գոհար Խաչատրյան

ԱրՊՀ, Իրավագիտություն, 4-րդ կուրս
գիտ. ղեկավար՝ Ի.Գ.Թ., դոցենտ Ռիտա Առուստամյան

**ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԴԱՏԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ
ԴՐԱՆՑ ԼՈՒԾՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ԼՂՀ-ում**

Բանալի բառեր՝ իրավունքների դատական պաշտպանություն, սահմանադրություն, իրավական պետություն, քաղաքացիական հասարակություն:

Гоар Хачатрян

АрГУ, Юриспруденция, 4-ый курс

науч.рук.: к.ю.н., доцент Рита Арустамян

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СУДЕБНОЙ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ В НКР

Ключевые слова: судебная защита прав, конституция, правовое государство, гражданское общество.

Резюме

В статье рассматривается защита прав человека в целом как важная задача правового государства и гражданского общества, основные направления защиты прав человека, уделяется внимание одной из главных форм правозащитной системы – судебной защите, определяя его приоритеты и конечно же проблемы егореализации.

Gohar Khachatryan

ASU, Jurisprudence, 4th course

research advisor c.j.s.: Rita Arustamyan

**THE MAIN PROBLEMS OF JUDICIAL PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN NK R AND WAYS OF
SOLUTIONS OF THIS PROBLEM**

Keywords: judicial protection of rights, constitution, legal state, civil society.

Summary

The article analysis the protection of human rights as an important issue of any legal state and civil society, as well as the main ways of protecting human rights. The article states the problem of judicial protection and some other problems existing in this area.

21-րդ դարում յուրաքանչյուր իրավական պետության և քաղաքացիական հասարակության համար մարդու իրավունքների պաշտպանությունը հանդիսանում է գլխավոր խնդիր: Հարգելով վերածննդի դարաշրջանում ձևավորված և մինչ օրս արդիական «Մարդը՝ որպես բարձրագույն արժեք» գաղափարը՝ միջազգային մի շարք իրավական ակտեր /1948թ. դեկտեմբերի 10-ի Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր, Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին 1950 թ. նոյեմբերի 4-ի կոնվենցիա, 1966թ. դեկտեմբերի 16-ի Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին դաշնագիր/ ամրագրում են մարդու իրավունքների պաշտպանության անհրաժեշտությունը՝ մարդուն համարելով բարձրագույն սոցիալական արժեք: Հենց մարդու իրավունքների պաշտպանությունն այն հիմնարար սկզբունքներից է, որի շնորհիվ ձևավորվում է պատշաճ վերաբերմունք ոչ միայն պետության, օրենքի, հասարակական կարգի, այլև՝ քաղաքացիական հասարակության նկատմամբ, քանի որ քաղաքացիական հասարակության հաստատությունը և զարգացումն էապես կախված են մարդու իրավունքների պաշտպանվածության մակարդակից, մարդու իրավունքների պաշտպանության ինստիտուտների զարգացածության աստիճանից:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ ԼՂՀ Սահմանադրությունը /2006 թ. դեկտեմբերի 10/ առանձին գլուխ է հատկացրել մարդու հիմնական իրավունքներին և ազատություններին, իսկ Սահմանադրական կարգի հիմունքներում սահմանել, որ ԼՂՀ-ն ապահովում է մարդու և

քաղաքացու հիմնական իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանությունը՝ միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ սկզբունքներին և նորմերին համապատասխան:

Սահմանադրության 44-րդ հոդվածը նախատեսում է, որ յուրաքանչյուր ոք ունի՝

- իր իրավունքների և ազատությունների դատական պաշտպանության իրավունք:
- իր իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության համար օրենքով սահմանված հիմքերով ու կարգով ստանալ մարդու իրավունքների պաշտպանի աջակցությունը:
- իր իրավունքները և ազատությունները օրենքով չարգելված բոլոր միջոցներով պաշտպանելու իրավունք:
- իր իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության խնդրով մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության միջազգային մարմիններին դիմելու իրավունք:

Նշվածից պարզ է դառնում սահմանադրությամբ նախատեսված իրավական պաշտպանության միջոցների շրջանակը, որոնց թվին են դասվում.

1. Իրավունքների պաշտպանություն

- Դատարանի միջոցով,
- Օրենսդիր մարմնի կողմից,
- Գործադիր մարմնի կողմից,
- ՄԻՊ-ի կողմից,

2. Իրավունքների ինքնապաշտպանություն,

3. Իրավունքի միջազգային-իրավական պաշտպանություն¹:

Բնականաբար, Արցախի դե-յուրե չճանացվածությունը որոշակի խնդիրներ է առաջացնում մարդու իրավունքների պաշտպանության կապակցությամբ: Սակայն չնայած դրան՝ պետք է արձանագրել դրական տեղաշարժեր ևս: Իր անկախության կերտման 25-ամյա գոյության ընթացքում Արցախի հանրապետությունը նշանակալի քայլեր է ձեռնարկել մարդու իրավունքների միջազգային չափանիշները և նորմերը ազգային օրենսդրությունում ներդնելու ուղղությամբ: Դրա վկայություն կարելի համարել այն, որ ԼՂՀ-ը միակողմանիորեն միացել է միջազգային մի շարք իրավական ակտերի /«Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» կոնվենցիա, «Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագիր, «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների մասին» կոնվենցիա, «Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին» դաշնագիր:

Իրավունքի պաշտպանության նախատեսված միջոցներից անդրադարձ կատարենք դատական պաշտպանությանը: Սահմանադրության համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք ունի իր իրավունքների և ազատությունների դատական պաշտպանության իրավունք: Իրավունքի պաշտպանության միջոցների շարքում դատական պաշտպանության յուրահատուկ տեղը կարելի է բացատրել նրանով, որ այն իրականացվում է իշխանության տարանջատման համակարգում ինքնուրույն և անկախ կարգավիճակ ունեցող մարմնի կողմից, դատարանին է պատկանում արդարադատության իրականացման մենաշնորհը,

- դատարանը արդարադատություն իրականացնելիս անկախ է և ենթարկվում է միայն օրենքին,
- դատարանը գործերը քննում է հրապարակայնորեն, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի,
- դատարանի կայացրած ակտերը վերջնական են և պարտադիր բնույթ ունեն,
- ի տարբերություն այլ իրավունքների՝ դատական պաշտպանության իրավունքը սահմանափակման ենթակա չէ:

¹ «Մարդու իրավունքներ», դասագիրք, էջ 213, Վ. Այվազյան, Երևան, 2014

Դատական պաշտպանության արդյունավետությունը հավաստում են նաև ԼՂՀ քաղաքացիները: Անձնական դիտարկումներով յուրաքանչյուր 10 քաղաքացուց 7-ը նախընտրում է իրավունքի պաշտպանության դատական ձևը: Իսկ մնացած 30 տոկոսը՝ պաշտպանության այլ ձևեր նախընտրողները, դա բացատրում են դատական քաջքշուքներից խուսափելու հանգամանքով:

Բայց բնական է, որ ոչինչ բացարձակ կատարյալ լինել չի կարող: Ուստի նշելով իրավունքի պաշտպանության դատական ձևի առավելությունների մասին՝ անհրաժեշտ է իրատես լինել և առանձնացնել մի քանի խնդիրներ ու փորձել նախանշել դրանց հաղթահարման ուղիները: Թեկուզ դատարանի անկախությունը, դատավորի անկողմնակալությունը, դատարանի դիմելու մատչելիությունը, գործերի քննության հրապարակայնությունը այն կարևոր հատկանիշներն են, որոնք թույլ են տալիս դատական պաշտպանությունը համարել իրավունքի պաշտպանության առավել արդյունավետ միջոց, սակայն չի բացառվում դատական սխալներ թույլ տալու հնարավորությունը: Նաև կարևոր է սահմանադրությամբ նախատեսված յուրաքանչյուր անձի դատական պաշտպանության իրավունքը հոչակագրային բնույթ չունենալու ու իրավունքների պաշտպանության և վերականգնման արդյունավետ ընթացակարգի հարցի ապահովումը:

Այս տեսանկյունից կարող ենք դիմել միջազգային իրավական փորձին: Պարզվում է, որ բոլոր իրավունքներից դատական պաշտպանության և արդար դատաքննության իրավունքների խախտումն է ավելի հաճախ դառնում ՄԻԵԴ-ի քննության առարկա: Եվ ՀՀ-ը ևս բացառություն չէ: ՀՀ-ի կողմից «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» կոնվենցիան վավերացնելուց հետո ցայսօր ՄԻԵԴ-ի կողմից ՀՀ դեմ ներկայացված գանգատներով կայացված մի շարք վճիռներով փաստվել է ՀՀ-ում դատական պաշտպանության և արդար դատաքննության իրավունքների հաճախակիորեն խախտման փաստը¹:

Բնականաբար, եթե կա խնդիր, անհրաժեշտ է դրա լուծման համար ուղիների որոնում: Դատական պաշտպանության և արդար դատաքննության իրավունքների հաճախակիորեն խախտման պատճառներից կարող է հանդիսանալ գործը քննող անձանց համապատասխան ունակություններ չունենալը, նրանց կադմից մասնագիտական անհրաժեշտ հմտությունների չտիրապետելը: Կարծում եմ, որ դատավորին՝ դատական օրենսգրքով նախատեսված պահանջների շարքում կարելի է ավելացնել ևս մի քանիսը, մասնավորապես՝ հասարակության շրջանակում հարգանք վայելելը, բարձր հնչեղություն և որակյալ մասնագետի համբավ ունենալը, բարոյապես առաքինի անձ լինելը:

Սրանք նշելով՝ մյուս կողմից էլ անհրաժեշտ է միջոցներ ձեռնարկել քաղաքացիների իրավագիտակցության բարձրացման ուղղությամբ: Այս կապակցությամբ կարելի է ՁԼՄ-ների, տարբեր կազմակերպությունների միջոցով այնպիսի ծրագրերի իրականացման հնարավորություն ստեղծել, որոնք կնպաստեն քաղաքացիների կողմից իրենց հիմնական իրավունքների իմացությանը և կլաուսաբանվեն, թե կոկնկրետ ինչպիսի խախտման դեպքում է նպատակահարմար դիմել դատական պաշտպանության: Այսինքն, խնդրի էությունը կայանում է քաղաքացիների՝ դատական պաշտպանության իրավունքի կենսագործման վերաբերյալ տեղեկատվության իմացության սակավությամբ: Դատարանի դիմելու համար պահանջվող փաստաթղթերի բազմաթիվությունը, ժամկետների չիմացությունը ստիպում են հասարակ շարքային քաղաքացիներին դիմել իրավաբանական օգնության իրենց իրավունքների պաշտպանության համար: Եվ ինչպես հայտնի է, անվճար իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունք ունեցող անձանց օրենքով սահմանված ցանկը այդքան էլ լայն չէ, այն ինչ մի շարք անձինք, ովքեր դրա կարիքն ունեն, կարող են ստանալ միայն վճարովի հիմունքներով:

¹ «ՀՀ Սահմանադրության մեկնաբանություններ», էջ 208, Երևան, 2010

Նշվածից կարելի է հասկանալ, որ դատական պաշտպանության և արդար դատաքննության իրավունքներն էական տեղ են զբաղեցնում մարդու իրավունքների շարքում: Վերջիններիս գոյության գլխավոր նախապայմանն ամենից առաջ պետության պարտականությունն է ապահովել յուրաքանչյուր խախտված իրավունքի որոշակի ընթացակարգով վերականգնումն ու պաշտպանությունը: Եթե բացակայում է իրավունքի պաշտպանության և վերականգնման արդյունավետ ընթացակարգը, ապա օրենսդրությամբ ամրագրված ցանկացած այլ իրավունք սոսկ հռչակագրային բնույթ ունի: Ենթադրվում է, որ սահմանադրորեն դատական պաշտպանության իրավունքն ամրագրելն բավական չէ, եթե դրան զուգահեռ պետությունը չի սահմանում դրա կեսանգործման հնարավորություններ և երաշխիքներ:

Վերլուծելով վերոգրյալը՝ կարելի է առանձնացնել իրավունքների դատական պաշտպանության ոլորտում առկա մի քանի խնդիրներ.

1. իրավաբանական օգնության ստացման սահմանափակ հնարավորություններ,
2. քաղաքացիների կողմից իրենց իրավունքների պաշտպանության վերաբերյալ տեղեկատվության սակավ իմացություն,
3. իրավունքների դատական պաշտպանության համար ներկայացվող փաստաթղթերի բազմաթիվություն,
4. օրենսդրորեն նախատեսված դրույթների հռչակագրային բնույթի լինելը:

Այսպես, պարզ դարձավ իրավունքի պաշտպանության միջոցների շրջանակը ԼՂ-ում, ինչպես նաև այն, որ մեր քաղաքացիների մեծամասնությունը նախընտրում է դատական պաշտպանության ձևը: Դատական պաշտպանության միջոցի արդյունավետությամբ պայմանավորված էլ մեծանում է իրենց խախտված իրավունքները դատարանի միջոցով վերականգնելու ցանկություն ունեցող անձանց շրջանակը:

Հուսով եմ՝ վերագրյալ խնդիրները ժամանակի ընթացքում լուծում կստանան: Այս տեսանկյունից պետք է ընդունել, որ Արցախը չունի հարուստ իրավական անցյալ, որը ուղենիշ կլիներ հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտների կարգավարման համար: Մենք դեռևս նորանկախ, երիտասարդ պետություն ենք և դեռ շատ անելիքներ ունենք իրավական պետության հասնելու համար:

Գրականություն

1. ԼՂՀ Սահմանադրություն /10.12.2006/,
2. ԼՂՀ դատական օրենսգիրք /17.12.2008/,
3. Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր /1948թ. դեկտեմբերի 10/
4. Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիա /1950 թ. նոյեմբերի 4/,
5. Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին դաշնագիր /1966թ. դեկտեմբերի 16/
6. ՀՀ սահմանադրական իրավունք, դասագիրք, Երևան, 2012
7. ՀՀ Սահմանադրության մեկնաբանություններ, Երևան, 2010
8. Մարդու իրավունքներ, դասագիրք, Վ. Այվազյան, Երևան, 2014
9. Մարդու իրավունքներ /ՄԱԿ-ի միջազգային փաստաթղթերի ընտրանի և ձառնարկ մարդու իրավունքների վերաբերյալ/ Երևան, 2013
10. Конституционное прасо зарубежных стран. В. Е. Черкин. Москва 2001

ՀՏԴ 340(479.25)

Вараздат Сукиасян
Российско-Армянский (Славянский) университет
Институт права и политики
е-почта: vsugias@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ МЕР ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРИНУЖДЕНИЯ ПО УПК РА

Ключевые слова: Уголовный процесс, процессуальные меры принуждения, меры пресечения, законодательные предложения, государственная принуждения

Резюме

Статья посвящена особенностям мер процессуального принуждения по УПК РА. Кроме того, в статье представлены законодательные предложения, которые будут способствовать повышению эффективности и обоснованности применения мер процессуального принуждения.

Varazdat Sukiasyan
Russian-Armenian (Slavonic) University
Institute of Law and Politics
e-mail: vsugias@mail.ru

FEATURES OF COERCIVE PROCEDURAL MEASURES BY THE RA CRIMINAL PROCEDURAL CODE

Keywords: Criminal procedure, coercive procedural measure, preventive measures, legislative proposals, state coercion.

Summary

The article is devoted to the features of coercive procedural measures by the RA criminal procedural code. Moreover, the article presents legislative proposals, which will contribute to the effectiveness and validity of the application of coercive procedural measures.

Վարազդատ Սուքիասյան
Հայ-Ռուսական (Սլավոնական) համալսարան
Դրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտ
Էլ. հասցե: vsugias@mail.ru

ՀՀ ՔՐ.ԴԱՏ. ՕԴ-Ի ԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԱՐԿԱԴՐԱՆՔԻ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Բանալի բառեր՝ Քրեական դատավարություն, հարկադրանքի միջոցներ, խափանման միջոցներ, օրենսդրական առաջարկներ, պետական հարկադրանքի միջոց:

Ամփոփում

Հոդվածը նվիրված է ՀՀ քրեադատավարական հարկադրանքի միջոցների առանձնահատկություններին: Բացի այդ, հոդվածում ներկայացված է օրենսդրական առաջարկներ, որոնք կնպաստեն դատավարական հարկադրանքի միջոցների կիրառման արդյունավետությանը և հիմնավորվածությանը:

Актуальность темы. Тема уголовно-процессуального принуждения и принуждение индивидов со стороны государства одна из актуальных в политических и правовых доктринах прошлого и настоящего. Уголовное преследование осуществляется на основе норм уголовно-процессуального права. Реализация задач уголовно-процессуального права иногда сопровождается ограничением прав и свобод участников уголовного судопроизводства. Уголовно-процессуальное принуждение имеет нормативный характер. Нормативность заключается в том, что она осуществляется органами государства в рамках их компетенции, установленной конституцией и законами, не противоречащим конституции, и процедурой, установленной конституцией и такими законами.

Целью работы является рассмотрение особенностей видов и оснований применения мер процессуального принуждения по УПК РА.

Поставленной цели соответствуют следующие **задачи**:

- дать понятие и проанализировать виды процессуального принуждения;
- рассмотреть основания и порядок избрания мер пресечения;

- обобщить и проанализировать следственную, прокурорскую и судебную практику применения мер процессуального принуждения;
- сформулировать предложения по внесению изменений и дополнений в уголовно-процессуальное законодательство.

Государственное принуждение - неотъемлемая часть всей нормативной системы и осуществляется на основании норм права. Государственное принуждение непременно нормативно. Любая из мер государственного принуждения представляет собой институциональное образование, состоящее из норм права, зафиксированных, как правило, в кодифицированных нормативных правовых актах. Следует подчеркнуть далее, что нормативность государственного принуждения проявляется в двух аспектах.

Во-первых, государственное принуждение осуществляется органами государства исключительно в рамках их компетенции, установленной в конституции и законах. За пределами их компетенции принудительная деятельность органов государства в принципе не допустима, запрещена. Данная установка хорошо известна в теории права как правовой принцип «все, что не разрешено, то запрещено» или «неразрешенное запрещено»¹.

Во-вторых, нормативность государственного принуждения означает, что государственное принуждение осуществляется по установленному законом процессу, или процедуре, а главным государственным органом, который, в конечном счете, определяет правомерность применения государственного принуждения, контролирует государственное принуждение, выступает суд.

Требования к процедуре, на основании которой принимается решение о применении государственного принуждения, установлены законом. В правовом государстве и в условиях верховенства права государственное принуждение применяется при условии соблюдения надлежащей правовой процедуры. «Принцип надлежащей правовой процедуры лежит в основе верховенства права: он требует, чтобы каждое притязание со стороны принудительной власти было оправдано с точки зрения точности и обоснованности применения общих правил к каждому конкретному случаю»².

Чем более развит процессуальный аспект применения государственного принуждения, чем сложнее возможность принятия решения о применении по отношению к индивиду государственного принуждения, тем более надежнее защищен индивид, его права и свободы от произвольного и ошибочного принуждения со стороны государства. Как отмечал один из судей Верховного Суда США Ф. Франкфуртер, «история свободы в Америке – это во многом история процесса»³.

Государственное принуждение должно осуществляться на основании качественных законов. Государственное принуждение, осуществляемое в правовом государстве и в условиях верховенства права, должно основываться на законах, обладающими качествами формальной определенности, ясности и недвусмысленности.

Уголовно-процессуальное принуждение - это разновидность государственного принуждения. Меры уголовно-процессуального принуждения отличаются от других видов государственного принуждения.

Во-первых, уголовно-процессуальные принуждения регулируются уголовно-процессуальным правом.

Во-вторых, уголовно-процессуальные принуждения являются частью уголовного процесса.

¹ См.: Четвернин В.А. Введение в курс общей теории права и государство. М., 2003. С. 167 – 168.

² Аллан Т. Свобода, равенство, законность // Доктрины Правового государства и Верховенства права в современном мире. М., 2013. С. 403.
<http://concourt.am/armenian/library/cclibrary/2013/doktriny2013.pdf>

³ Аллан Т. Свобода, равенство, законность // Доктрины Правового государства и Верховенства права в современном мире. М., 2013. С. 404.

Этими признаками данные меры отличаются от уголовного наказания, административного, дисциплинарного, гражданско-правового и другого принуждения.

В доктрине уголовного процесса под мерами процессуального принуждения понимают средства принудительного характера, применяемые в целях пресечения неправомерного поведения, препятствующего расследованию, рассмотрению и разрешению уголовного дела, или предупреждения преступления в будущем¹. Перейдем к классификации мер процессуального принуждения в уголовно-процессуальном праве. По своему назначению, меры процессуального принуждения некоторые исследователи делят на меры пресечения, предупреждения противоправного поведения и средства обеспечения надлежащего поведения. Мы полагаем, что меры процессуального принуждения в уголовно-процессуальном праве можно дифференцировать на меры пресечения и на меры процессуального принуждения, не являющиеся мерами пресечения. Меры пресечения – это предусмотренные Уголовно-процессуальным кодексом меры процессуального принуждения, временно ограничивающие права и свободы обвиняемого (подозреваемого) и применяемые к нему с целью пресечения возможности скрыться от следствия и суда, воспрепятствовать предварительному расследованию и судебному разбирательству дела, продолжить преступную деятельность, а также уклониться от исполнения приговора суда. К мерам пресечения Уголовно-процессуальным кодексом Республики Армении относятся такие меры, как: заключение под стражу; залог; подписка о невыезде; личное поручительство; поручительство организации; передача под присмотр; передача под наблюдение командования; (ст. 134 Уголовно-процессуального кодекса Республики Армении). Меры пресечения избираются в отношении обвиняемого, подозреваемого при наличии достаточных оснований полагать, что обвиняемый, подозреваемый: скроется от дознания, предварительного следствия или суда; может продолжать заниматься преступной деятельностью; может угрожать свидетелю, иным участникам уголовного судопроизводства, уничтожить доказательства либо иным путем воспрепятствовать производству по уголовному делу. Мера пресечения может избираться также для обеспечения исполнения приговора или возможной выдачи лица иностранному государству. К мерам уголовно-процессуального принуждения, не являющимися мерами пресечения по УПК РФ, относятся задержание подозреваемого, а также обязательство о явке; привод; временное отстранение от должности; наложение ареста на имущество. А в соответствии с УПК РА – задержание подозреваемого, привод и временное отстранение от должности.

В правовой системе термин «задержание» используется применительно к различным действиям во многих отраслях права. Так, необходимо отграничивать задержание в уголовно-процессуальном смысле от уголовного, административного и других видов задержания. Но во всех случаях в самом общем виде задержание можно определить, как меру принуждения, направленную на пресечение противоправного поведения лица и обеспечение надлежащего поведения.

Относительно сущности уголовно-процессуального задержания среди ученых нет единого мнения. Задержание характеризуют и как краткосрочное лишение свободы,² и как начальный этап заключения под стражу³, и как кратковременное взятие под стражу⁴, и как краткосрочный арест⁵. В указанных представлениях о сущности этого действия внимание

¹ См.: Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: учебник / Под ред. П.А. Лупинской. М., 2009. С. 369.

² См.: Гинзбург А.Я. К вопросу о тактике задержания (ареста) лиц, совершивших тяжкие преступления//Вопросы криминалистики и судебной экспертизы по делам о тяжких преступлениях: Сб. науч. тр./ под. ред. проф. Ю.Д.Лившица, - Караганда, 1985. С. 83.

³ См.: Григорьев В.П. Задержание подозреваемого. - М. Учебно-консультационный центр «ЮрИнфорР», 1999. С.74.

⁴ См.: Закатов А.А. Психологические особенности тактики производства следственных действий с участием несовершеннолетних: Учебное пособие. Волгоград: НИ и РИО ВСШ МВД СССР, 1979. С.78.

⁵ См.: Бекешко С.П., Матвиенко Е.А. Подозреваемый в советском уголовном процессе. Минск, Вышэйш. школа, 1969. С.87; Денежкин Б.А. Подозреваемый в советском уголовном процессе. Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1982. С.59

акцентируется только на аспекте изоляции лица, оставляя за рамками всю предыдущую процедуру задержания.

К несомненным достоинствам разработки института задержания в новых УПК республик относится внесение в кодексах законодательного определения понятия задержания: «задержание подозреваемого - мера процессуального принуждения, применяемая органом дознания, дознавателем, следователем на срок не более 48 часов с момента фактического задержания лица по подозрению в совершении преступления» (п.11 ст.5 УПК РФ). Однако данное определение содержит только признаки задержания, не раскрывая его сущность.

Более широкое определение задержания содержит действующая редакция УПК РА: «Задержанием является взятие лица под стражу, доставление его в орган дознания или орган, осуществляющий производство, составление соответствующего протокола и объявление ему об этом для кратковременного содержания под стражей в местах и в условиях, определенных законом- в целях пресечения лицом совершения преступления либо его побега после совершения преступления» (ч.1 ст. 128 УПК). Такое определение введено Законом РА от 21.06.2006 года¹.

Из этого определения следует, что процесс задержания составляют следующие последовательные действия:

- 1) фактическое лишение свободы лица (взятие лица под стражу),
- 2) доставление его в компетентный орган,
- 3) составление протокола задержания.
- 4) объявление лицу о задержании.

По силу этого определения лицо считается задержанным с момента ознакомления протоколом задержания и объявления ему о факте задержания.

Однако и после законодательного определения продолжают дискуссии среди ученых и практиков по поводу определения правовой природы и сущности задержания. Оценивая задержание только с правовой (т.е. закреплённой в законе) точки зрения, ряд ученых характеризует задержание только как меру процессуального принуждения, объясняя свою позицию тем, что

- задержание предусмотрено УПК в разделе «Меры процессуального принуждения», а не в главах, регламентирующих следственные действия;
- следственные действия направлены на получение доказательственной информации, задержание же не преследует такой цели;
- протокол задержания не несет доказательственной нагрузки и практически не используется в качестве доказательства в суде.

Р.С. Белкин расценивал задержание и как меру принуждения, и как следственное действие (но не направленное на получение доказательственной информации). Р.С. Белкин определял задержание как «неотложное следственное действие с целью захватить лицо, подозреваемое в совершении преступления, доставить и водворить в изолятор временного содержания»².

По официальной статистике в 2014 году органами уголовного преследования РА задержано 858 подозреваемых, освобождено - 109, т.е. 12,7%, а в 2015 году задержано 867 подозреваемых, освобождено 83, т.е. 9,6%. Надо отметить, что на основании неподтверждения подозрения освобождено соответственно 11 и 9 человек.³

В отличие от УПК РФ, ч.1 ст. 134 УПК РА определен следующее понятие мер пресечения: «Мерами пресечения являются принудительные меры, применяемые к

¹ ՀՕ-104-Ն, 21.06.06., ՀՀՊՏ N 36 (491). 06.07.06

² Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Росинская Е.Р. Криминалистика. Учебник для вузов/ Под ред. заслуженного деятеля науки РФ, профессора Р.С. Белкина.-М.: Издательская группа ПОРМА-Инфра М. 1999. С.665

³ www.armstart.am, Հրապարակումներ, «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալական վիճակը 2014 թվականին», 31.08.2015թ., «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2016 թվականի հունվարին», 29.02.2016թ.

подозреваемому или обвиняемому с целью предотвращения их ненадлежащего поведения в ходе производства по уголовному делу и обеспечения исполнения приговора».

Таким образом, закон четко отметил цели применения мер пресечения: предотвращение ненадлежащего поведения подозреваемого или обвиняемого в ходе производства по уголовному делу; обеспечение исполнения приговора.

Согласно п.2 ч. 1 ст. 62 УПК РА подозреваемым является лицо, в отношении которого до предъявления обвинения вынесено постановление об избрании меры пресечения. Сравнительный анализ показывает, что имеется противоречие между ч.1 ст. 134 и п. 2 ч.1 ст. 62 УПК РА, так как в определении мер пресечения законодатель ссылается на термин «подозреваемый», а в определении подозреваемого ссылается на термин «мера пресечения». На наш взгляд этот вопрос успешно решен УПК РФ.

Согласно ст. 46 УПК РФ подозреваемым является лицо:

- «1) либо в отношении которого возбуждено уголовное дело по основаниям и в порядке, которые установлены главой 20 настоящего Кодекса;
- 2) либо которое задержано в соответствии со статьями 91 и 92 настоящего Кодекса;
- 3) либо к которому применена мера пресечения до предъявления обвинения в соответствии со статьей 100 настоящего Кодекса;
- 4) либо, которое уведомлено о подозрении в совершении преступления в порядке, установленном статьей 223.1 настоящего Кодекса».

В силу п.п.1 и 4 лицо приобретает правовой статус подозреваемого, что отсутствует в процессуальном законодательстве РА. Думается, этим путем можно разрешить противоречие между ч.1 ст. 134 и п. 2 ч.1 ст. 62 УПК РА.

Например, лицо уведомляется о подозрении в совершении преступления, после этого он приобретает правовой статус подозреваемого, что и дает основание к нему применять меру пресечения.

Проблема заключения под стражу как мера пресечения имеет большое социально-правовое значение. Важность ее определяется тем, что в изоляции от общества содержатся тысячи граждан РА, которые считаются обвиняемыми, хотя их вина не подтверждена вступившим в законную силу приговором суда. Однако, хоть и медленно, но растет число оправдательных приговоров или применение не связанного с лишением свободы мер наказания для лиц, которые находятся в следственных изоляторах. Социальное значение ареста настоятельно требует, чтобы исследователи регулярно обращались к этой проблеме, тесно связанной также с нарастающими темпами формирования гражданского общества, а также с изменением идеологических, политических, социально-экономических и других функций государства.

Законность и обоснованность ареста обусловлены законностью и обоснованностью ареста как меры пресечения, чего можно достичь в результате применения установленных законом оснований и условий этой меры пресечения.

По УПК РА арест применяется в отношении обвиняемого в совершении преступлений, а в соответствии с ч. 1 ст. 108 УПК РФ заключение под стражу в качестве меры пресечения применяется по судебному решению в отношении подозреваемого или обвиняемого в совершении преступлений, за которые уголовным законом предусмотрено наказание в виде лишения свободы на срок свыше трех лет при невозможности применения иной, более мягкой, меры пресечения. В постановлении Кассационного суда РА от 18.04.2013г. номер ЁԱԲԴ/0218/06/12 говорится, что арест применяется только в отношении обвиняемого. То есть в отношении лица, прошедшего следующие стадии приобретения статуса обвиняемого:

- а) вынесение постановления о привлечении в качестве обвиняемого;
- б) уведомление о вынесении постановления о привлечении в качестве обвиняемого;
- в) разъяснение обвиняемому существо предъявленного обвинения;

г) вручение копию постановления о привлечении данного лица в качестве обвиняемого¹. Эти стадии приобретения статуса обвиняемого, должны удостоверяться соответствующими документами и подписями.

Основание избрания мер пресечения есть обоснованное предположение о возможном процессуальном нарушении со стороны обвиняемого.

Термин «обоснованное подозрение» был подвергнут анализу Европейским судом по правам человека в деле Фокс, Кэмпбэл и Хартли против Соединенного Королевства (Fox, Campbell and Hartley v UK), где это было определено следующим образом².

Наличие «обоснованного подозрения» предполагает существование фактов или информации, которая, на взгляд объективного наблюдателя, свидетельствовала бы о том, что данное лицо могло совершить расследуемое преступление³.

Предусмотренные процессуальными кодексами основания применения мер пресечения являются общими для всех видов мер пресечения. Тождественность оснований оставляет место для правового произвола, а так же содержит риск коррупции. Так как арест (заключение под стражу) различается от других мер пресечения своим содержанием, на наш взгляд, необходимо законодательно закрепить отдельные (специальные) основания для применения ареста. Например, помимо общих оснований, можно выделить следующие специальные основания:

- общественная опасность личности обвиняемого;
- степень строгости ожидаемого наказания и т.д.

Заключение: Уголовно-процессуальное принуждение это разновидность государственного принуждения. Меры процессуального принуждения - предусмотренные уголовно-процессуальным законодательством процессуальные средства принудительного характера, применяемые в строго установленном законом порядке органами дознания, следователем, прокурором, судом в отношении обвиняемого, подозреваемого, потерпевшего, свидетеля и некоторых других лиц для устранения действительных или возможных препятствий, возникающих в процессе расследования и разрешения уголовных дел, в целях обеспечения успешного осуществления задач уголовного судопроизводства.

Согласно ч. 1 ст. 134 УПК РА мерами пресечения являются принудительные меры, применяемые к подозреваемому или обвиняемому с целью предотвращения их ненадлежащего поведения в ходе производства по уголовному делу и обеспечения исполнения приговора.

Согласно п.2 ч. 1 ст. 62 УПК РА подозреваемым является лицо, в отношении которого до предъявления обвинения вынесено постановление об избрании меры пресечения.

В работе показано противоречие между ч.1 ст. 134 и п. 2 ч.1 ст. 62 УПК РА, так как в определении меры пресечения законодатель ссылается на термин «подозреваемый», а в определении подозреваемого - ссылается на термин «мера пресечения». На наш взгляд, этот вопрос успешно решен УПК РФ. Предложен способ устранения противоречия, а именно - необходимо ввести в УПК РА два других определений.

Также предложено ввести в уголовно-процессуальное законодательство РА положение о том, что арест может применяться при невозможности использования иной, более мягкой, меры пресечения.

Высказано мнение, что давно возникла необходимость законодательно предусмотреть отдельные (специальные) основания для применения ареста (заключения под стражу).

Список использованных источников

1. Нормативно-правовые акты

¹ ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի որոշումը 18.04.2013 թիվ ԵԱԲԴ/0218/06/12

² Fox, Campbell and Hartley v UK.

³ <http://echr.jimdo.com/комментарий к статье 5 европейской конвенции>.

1. Конституция Республики Армения.- 05.07.1995
2. Конституция Российской Федерации. – М., 1993. – 58 с.
3. Декларация прав и свобод человека и гражданина, принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года
4. Международный пакт о гражданских и политических правах. Резолюция 2200А Генеральной Ассамблеи ООН от 16.12.1966 г.
5. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод от 04.11.1950 г.
6. Уголовно-процессуальный кодекс РА Принят 01.07.1998
7. Уголовно-процессуальный кодекс РФ принят 22 ноября 2001 года
8. Уголовный кодекс Российской Федерации" от 13.06.1996
9. Уголовный кодекс Республики Армения от 18.04.2003
8. Федеральный закон РФ "Об оперативно-розыскной деятельности" 5 июля 1995 года
9. Закон РА "Об оперативно-розыскной деятельности" 22.10.2007

2. Научная и учебная литература

1. Четвернин В.А. Введение в курс общей теории права и государство. М., 2003. С. 167 – 168.
2. Аллан Т. Свобода, равенство, законность // Доктрины Правового государства и Верховенства права в современном мире. М., 2013. С. 403.
<http://concourt.am/armenian/library/cclibrary/2013/doktriny2013.pdf>
3. Григорьев В.П. Задержание подозреваемого.- М. Учебно-консультационный центр «ЮрИнфорР», 1999. С.74.
4. Закатов А.А. Психологические особенности тактики производства следственных действий с участием несовершеннолетних: Учебное пособие. Волгоград: НИ и РИО ВСШ МВД СССР, 1979. С.78.
5. Бекешко С.П., Матвиенко Е.А. Подозреваемый в советском уголовном процессе. Минск, Вышэйш. школа, 1969. С.87;
6. Денежкин Б.А. Подозреваемый в советском уголовном процессе. Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1982. С.59
7. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Росинская Е.Р. Криминалистика. Учебник для вузов/ Под ред. заслуженного деятеля науки РФ, профессора Р.С. Белкина.-М.: Издательская группа ПОРМА-Инфра М. 1999. С.665
8. www.armstart.am, Հրապարակումներ, «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալական վիճակը 2014 թվականին», 31.08.2015թ., «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2016 թվականի հունվարին», 29.02.2016թ.
9. ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի որոշումը 18.04.2013 թիվ ԵԱԲԴ/0218/06/12
10. Fox, Campbell and Hartley v UK.
11. Григорьев В.Н. Указ.раб. С.66; Андреев И.С., Грамович Г.И., Порубов Н.И. Криминалистика: Учеб, пособие/ Под ред. Порубова Н.И., Минск. Вышэйш. школа, 1997. С. 128;

УДК 341/.8(479.243)

Нора Багдасарян
 Российско-Армянский (Славянский) университет,
 4-ый курс, студентка бакалавриата
 науч.рук-ль.: преподаватель кафедры Манташян С.А.

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ НАГОРНО-КАРАБАХСКОГО КОНФЛИКТА: ПРОБЛЕМЫ САМООПРЕДЕЛЕНИЯ.

Ключевые слова: Нагорный Карабах, самоопределение, право, народ, независимость.

Резюме

Таким образом, анализ, проведенный в данной статье, позволил прийти к выводу о том, что население Нагорного Карабаха, являясь адресатом ряда нарушений и несоблюдений норм международного права и обладая всеми критериями «народа», имеющего права на самоопределение, имеет право им воспользоваться посредством правового инструментария, которое предоставляет международное право, при этом не идя вразрез с иными принципами международного права.

АННОТАЦИЯ: Цель данной статьи заключается в анализе ряда правовых проблем самоопределения Нагорного Карабаха в их тесном сопоставлении с сопутствующими историческими событиями. В результате изучения соответствующих источников международного права и исторических фактов, относящихся к изучаемому вопросу, автор пришел к выводу, что в свете рассматриваемых аспектов народ Нагорного Карабаха обладает правом на самоопределение.

Նորա Բաղդասարյան

Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարան, 4-րդ կուրս
 գիտ. ղեկ.՝ դասախոս Մանթաշյան Ս.Ա.

ՂԱՐԱԲԱՅԱՆ ՀԱՎԱՍԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՍԴԵՎՏՆԵՐԸ;
 ԻՆՔՆՈՐՈՇՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ

Բանալի բառեր՝ Լեռնային Ղարաբաղ, ինքնորոշում, իրավունք, ժողովուրդ, անկախություն:

Ամփոփում

Այսպիսով, սույն հոդվածում կատարված վերլուծությունը թույլ տվեց գալ այն եզրակացության, որ Լեռնային Ղարաբաղի բնակչությունը, չնայած մի շարք խախտումների և միջազգային իրավունքի նորմերին չհետևելուն և տիրապետելով ինքնորոշման իրավունք ունեցող «ժողովրդի» բոլոր չափանիշներին, ունի իրավունք դրանից օգտվել միջազգային իրավունքով տրվող իրավական գործիքների միջոցով, ընդ որում չհակասելով միջազգային իրավունքի այլ սկզբունքներին:

Nora Bagdasaryan

Armenian-Russian (Slavonic) university, 4th year
 supervisor: Mantshyan S. A.

INTERNATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF THE NAGORNO-KARABAKH CONFLICT: SELF- DETERMINATION PROBLEMS

Key words: Nagorno-Karabakh, self-determination, law, nation, independence.

Summary

Thus, the analysis conducted in the given article allows us to come to a conclusion that the population of Nagorno-Karabakh being the addressee of a number of violations and noncompliance of the norms of international law and having all the criteria proper to «people» entitled to self-determination, has the right to utilize it by means of legal instruments provided by the international law herewith not going against other principles of international law.

Восходящая к эпохе Просвещения, идея национального самоопределения получила широкое распространение в современном международном праве и была декларирована в статье 1-ой Устава Организации Объединенных Наций (ООН), что ознаменовало всеобщее признание принципа, более того, признание его основополагающего значения для поддержания дружественных отношений и мира между государствами.

Право народов на самоопределение признается во многих других международных и региональных документах, таких как Международные Пакты о правах человека, принятые в 1966г., Декларации о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами, принятой Генеральной Ассамблеей ООН (ГА ООН) в 1970г., Декларация о недопустимости интервенции и вмешательства во внутренние дела государства, принятая ГА ООН в 1981г., Хельсинкский заключительный акт, принятый на Конференции по безопасности и сотрудничеству в Европе, принятый в 1975г., Африканская хартия прав человека и прав народов, принятая в 1981г., ряде других деклараций Генеральной Ассамблеи ООН. Данное право также было подтверждено Международным судом в делах о Намибии, Западной Сахаре, и Восточном Тиморе, где подтверждался также *erga omnes* характер данного права.¹ Кроме того, объем и содержание права на самоопределение были разработаны при Комитете ООН по правам человека и Комитет по ликвидации всех форм расовой дискриминации, а также многочисленных трудах ведущих юристов международного права.

В целях предметного анализа и понимания общего содержания данного права, обратимся к рассмотрению некоторых из вышеперечисленных документов.

Так, статья 1-ая Международного пакта о гражданских и политических правах, а также статья 1-ая Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах, гласят: «Все народы имеют право на самоопределение. В силу этого права они свободно устанавливают свой политический статус и свободно обеспечивают свое экономическое, социальное и культурное развитие».² Таким образом, Пакты подтвердили связь самоопределения с правами человека, подчеркнули неотъемлемость права на самоопределение от законодательства в области прав человека, имеющее универсальное применение. В то же время, признали, что соблюдение права на самоопределение является фундаментальным условием для осуществления других прав и основных свобод человека, будь то гражданские, политические, экономические, социальные или культурные.

Декларация ООН о недопустимости интервенции и вмешательства во внутренние дела государства возлагает на государства обязанность поддерживать право народов на самоопределение,³ что подтверждает запрет государствам препятствовать народу в реализации их права на самоопределение.

Декларации о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами гласит, что создание суверенного и независимого государства, свободное присоединение к независимому государству или объединение с ним, или установление любого другого политического статуса могут быть способами реализации права на самоопределение.⁴

Как мы можем видеть, самоопределению характерны две стороны: внешняя, в соответствии с которой народ может сам свободно определить свой статус и формы отношений с другими народами, что подразумевает его право на создание собственного государства, право на объединение или слияние с другим государством, и внутреннюю, которая предполагает право на свободное определение путей своего политического и социально-экономического развития. Единство этих двух аспектов и составляет содержания права на самоопределение.⁵

Однако вопреки данному подходу как международного сообщества к рассматриваемому вопросу, так и как следствие, международного права, следует подчеркнуть, что исторические события, лежащие в основе нагорно-карабахского конфликта, полностью противоречат

¹ ICTY, Trial Chamber, Prosecutor v Furundžija, Judgment of 10 Dec. 1998, IT-95-17/1, at para. 153

² Международного пакта о гражданских и политических правах // Генеральная Ассамблея ООН, 16 декабря 1966 г., ст.1./Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах// Генеральная Ассамблея ООН, 16 декабря 1966 г., ст.1.

³ Декларация о недопустимости интервенции и вмешательства во внутренние дела государств// Генеральная Ассамблея ООН, пункт b, часть 3, 9 декабря 1981 г.

⁴ Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций// Генеральная Ассамблея ООН/пункт 1// 24 октября 1970 г.

⁵ Виген Кочарян Право на самоопределение в современном международном праве.//2000г.// <https://regnum.ru/news/1240480.html>

существующему праву, о чем может свидетельствовать даже достаточно ... и фрагментальный экскурс в историческую хронологию.

Так, в качестве яркого примера нарушения всех вышерассмотренных норм можно привести события, датируемые 10-ым декабря 1991г., когда в Нагорном Карабахе был проведен референдум независимости, соблюдая все требования международных норм и принципов. Для того, чтобы выйти из состава СССР в соответствии со статьей 3 закона «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР.» Так, согласно статье закона: «В союзной республике, имеющей в своем составе автономные республики, автономные области и автономные округа, референдум проводится отдельно по каждой автономии. За народами автономных республик и автономных образований сохраняется право на самостоятельное решение вопроса о пребывании в Союзе ССР или в выходящей союзной республике, а также на постановку вопроса о своем государственном правовом статусе». Во время проведенного референдума 99% голосующего населения проголосовало за независимость Нагорного Карабаха. Этим референдумом была утверждена независимость Нагорного Карабаха от Азербайджана. Тем не менее, как известно, результаты референдума не дали должных результатов. Важно также отметить, что проведению референдума предшествовала многолетняя деятельность Азербайджана, результатом которой стало неуклонное уменьшение численности армянского населения Нагорного Карабаха не только в процентном, но и в абсолютном значении, в то время, как азербайджанская община постоянно увеличивалась. Резкое сокращение численности населения за 1913-1926 гг. (на 28,8%) происходило за счет погромов армян. Там же в массовом порядке, на государственном уровне были уничтожены сотни тысяч архитектурных памятников, являющихся неопровержимым свидетельством этнической принадлежности края»¹.

Следующим важным аспектом для анализа права народов на самоопределение является определение субъекта или же носителя данного права, что является достаточно проблемным вопросом, так как ни один из вышерассмотренных документов не раскрывает понятие «народ», за которым и закреплено право на самоопределение. Одной из самых известных попыток дать данное определение и получивших наиболее широкое распространение в правовой доктрине было сделано ЮНЕСКО в рамках специального доклада по данному вопросу. Итак, согласно данному докладу «народ» – это:

«1. группа людей, которые обладают многими или всеми следующими характеристиками:

- а) общими историческими традициями,
- б) расовой или этнической общностью,
- в) культурной однородностью,
- г) языковой общностью,
- д) территориальными связями,
- е) общей экономической жизнью;

2. группа не должна обязательно иметь значительную численность (пример - население микросоциальных общностей), но должна представлять нечто большее, чем простое объединение индивидов;

3. группа, как таковая, должна стремиться, чтобы ее считали народом, и должна иметь самосознание народа, хотя, обладая указанными выше характеристиками, группа или члены группы могут и не иметь такого желания и самосознания, и, возможно;

4. группа должна иметь учреждения и другие средства для проявления своих характеристик и своего стремления к общности.»²

Таким образом, становится очевидным, что для того чтобы народ считался субъектом права на самоопределение, ему необходимо обладать рядом критериев, которыми с очевидностью

¹ Левон Мелик-Шахназарян Военные преступления Азербайджана против мирного населения Нагорно-Карабахской Республики, глава 1. Дискриминация Армянского населения в Азербайджане http://armenianhouse.org/mshakhnazaryan/docs-ru/crime/chapter1_7.html

² International Meeting of Experts on Further Study of the Concept of the Rights of Peoples, convened by UNESCO. Paris 27-30 November 1989, SHS-89/CONF.602/7, para.22-23. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0008/000851/085152eo.pdf>

наделен народ Нагорного Карабаха, о чем свидетельствуют множество исторических фактов, изложенных в различных источниках.

Анализируя право народов на самоопределение, нельзя не коснуться такого вопроса, как проблема его соотношения с принципом территориальной целостности. Некоторые авторы придерживаются мнения, что именно здесь наблюдается столкновение двух важнейших принципов: с одной стороны, международное право наделяет народ и население правом на самоопределение, а с другой стороны устанавливает принцип единой территориальной целостности. Однако такое мнение едва ли может быть верным. Так, Декларация о принципах международного права закрепляет, что при истолковании и применении изложенные выше принципы являются взаимосвязанными и каждый принцип должен толковаться в контексте всех других принципов.¹ Как указывал Ю.Г. Барсегов, только при свободном согласии народов может быть установлен территориальный статус государства,² таким образом, стремление народа Нагорного Карабаха на осуществление своего права на самоопределение не может быть оценено, либо истолковано как нечто противоречащее или нарушающее принцип территориальной целостности государств.

Литература

1. ICTY, Trial Chamber, Prosecutor v Furund ž ija, Judgment of 10 Dec. 1998, IT-95-17/1, at para. 153
2. International Meeting of Experts on Further Study of the Concept of the Rights of Peoples, convened by UNESCO. Paris 27-30 November 1989, SHS-89/CONF.602/7, para.22-23.
3. Գրիգոր Պողոսյան // Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքը եվ միջազգային իրավունքը, 2011 թ.
4. Շավարշ Քնչարյան // Ինչու դեռևս կարգավորված չէ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունը, 2013թ.
5. Барсегов Ю.Г. Территория в международном праве. Юридическая природа территориального верховенства и правовые основания распоряжения территорией. М., 1958. С. 117-118.
6. Барсегов Ю.Г. Самоопределение и территориальная целостность.//1993. стр.19.
7. Буханова А.С. Коллизия принципов самоопределения народов, территориальной целостности государств и возможные пути ее решения / А.С. Буханова // Право и управление: XXI век. - 2011. - № 4(21). - С. 67-71
8. Виген Кочарян Право на самоопределение в современном международном праве.//2000г.
9. Шагн Авагян // Нагорный Карабах. Правовые аспекты, 2014г., стр. 20-39; 93-103
10. Левон Мелик-Шахназарян Военные преступления Азербайджана против мирного населения Нагорно-Карабахской Республики, глава 1. Дискриминация Армянского населения в Азербайджане
11. Тамазян В. В. // Самоопределение народов и мировой порядок, 2013г.
12. Декларация Организации Объединенных Наций о правах коренных народов//Генеральная Ассамблея ООН, 13 сентября 2007г.
13. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций// Генеральная Ассамблея ООН, пункт 2// 24 октября 1970 г.
14. Декларация о недопустимости интервенции и вмешательства во внутренние дела государств// Генеральная Ассамблея ООН, 9 декабря 1981 г.
15. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций// Генеральная Ассамблея ООН//пункт 1// 24 октября 1970 г.
16. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах// Генеральная Ассамблея ООН, 16 декабря 1966 г.

¹ Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций// Генеральная Ассамблея ООН, пункт 2, 24 октября 1970 г

⁹ Барсегов Ю.Г. Самоопределение и территориальная целостность.//1993. стр.19.

УДК 342.7(479.243)

Ани Давтян

Российско-Армянский (Славянский) Университет

IV курс- студентка бакалавриата

Научный руководитель- магистр права Абгарян Нарек

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА НА ТЕРРИТОРИИ НЕПРИЗНАННЫХ ГОСУДАРСТВ: ОПЫТ НАГОРНО-КАРАБАХСКОЙ РЕСПУБЛИКИ.

Ключевые слова: Защита прав; граждане; непризнанное государство; международное право; НКР.

Резюме

Как было сказано Верховным комиссаром ООН по правам человека Нави Пиллэйем-«Права человека не знают границ. Жизненно важно добиваться решений основных вопросов прав человека на спорных территориях, независимо от политического признания или правового статуса этих территорий». Права человека, а также их международно-правовая защита не должна ограничиваться непризнанностью государства. Человек остается человеком в любом уголке света и в любом уголке света его права являются высшей ценностью и нуждаются в уважении и защите.

Ani Davtyan

Armenian-Russian University, 4th year

Supervisor: Abgaryan Narek

SOME PROBLEMS OF HUMAN RIGHTS INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION IN THE TERRITORY OF NON RECOGNIZED COUNTRIES: THE NAGORGO KARABAKH ISSUE

Key words: Protection of rights; citizens; unrecognized state; international law; NKR.

Summary

As it was said by the UN High Commissioner for Human rights, Navy Pillay, "Human rights recognize no boundaries. It is a matter of vital importance to achieve the solution of the main problems of human rights on disputed territories irrespective of the political acknowledgement and the legal status of these territories". Human rights as well as threi international legal defence are not limited by the unacknowledgement of the state. A human remains a human in any corner of the world and in any corner of the world human rights are the highest merit and are in need of respect and defence.

Անի Դավթյան

Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարան, 4-րդ կուրս
գիտական ղեկավար՝ Աբգարյան Նարեկ

ՉՃԱՆՍՉՎԱԾ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԱՐԱԾՔՈՒՄ ՄԱՂՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ ԽՆԴԻՐՆԵՐ: ԼՂԶ ՓՈՐՁԸ

Բանալի բառեր՝ Իրավունքների պաշտպանություն, քաղաքացիներ, չճանաչված պետություն, միջազգային իրավունքը:

Ամփոփում

Ինչպես հայտարարել է ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների հարցերով գերագույն հանձնակատար Նավի Փիլլեյը. «Մարդու իրավունքներ չեն ճանաչում սահմաններ: Կենսական նշանակություն ունի վիճելի տարածքներում մարդու իրավունքների հիմնական հարցերի լուծումներ գտնելը՝ անկախ քաղաքական ճանաչման կամ իրավական կարգավիճակի»: Մարդու իրավունքները, ինչպես նաև դրանց միջազգային իրավական պաշտպանությունը, չպետք է սահմանափակվեն պետության չճանաչված լինելու կարգավիճակով: Մարդը մնում է մարդ աշխարհի ցանկացած անկյունում, նրա իրավունքները բարձրագույն արժեք են ամենուր և ունեն հարգանքի ու պաշտպանության կարիք:

Аннотация:

В данной статье рассмотрены проблемы международно-правовой защиты прав граждан непризнанных государств, в особенности учтен опыт Нагорно-Карабахской Республики.

Защита прав граждан непризнанных государств имеет определенные сложности в связи с тем, что международное сообщество не признает данные государства в качестве субъектов международного права, таким образом, делая практически невозможным непосредственное обращение граждан вышеупомянутых государств к большому числу «защитных рычагов». Тем самым фактор не признания государств в качестве равноправных членов международного сообщества, и, следовательно, сторон двусторонних или многосторонних международных договоров и конвенций, препятствует возможности граждан защитить свои нарушенные права в полном объеме.

Однако, множество норм и принципов международного права получили свое отражение в законодательстве Нагорно-Карабахской Республики и, конечно же, в верховном законе страны - Конституции НКР. В данном документе «Нагорно-Карабахская Республика признает основные права и свободы человека как неотъемлемые и высшие ценности, как основу свободы, справедливости и мира¹». Из непризнанных государств такое же закрепление прав и свобод в качестве высшей ценности наличествует например в Конституции Приднестровской Молдавской Республики, но, к примеру, отсутствует в Конституции Республики Абхазия. Закрепление вышеизложенных прав на национальном уровне имеет свои механизмы осуществления посредством трех ветвей власти - законодательной, судебной и исполнительной.

Народ Нагорно-Карабахской Республики реализует правотворческую деятельность посредством парламента- Национального Собрания НКР. Также, гарантом защиты прав граждан на внутригосударственном уровне являются суды Нагорно-Карабахской Республики (далее НКР). Судебная система НКР состоит из судов общей юрисдикции первой инстанции, Апелляционного Суда и Верховного Суда, а также предусмотренных законом специализированных судов². Еще одним способом защиты прав граждан НКР является обращение к омбудсмену, чья должность на территории НКР предусмотрена с 2008 года. Деятельность защитника прав человека регулируется отдельной главой Конституции НКР. С 2009 года офис омбудсмана НКР получил институциональный статус Института европейского омбудсмана, несмотря на серьезное противодействие со стороны министерства иностранных дел Азербайджана. Граждане НКР могут обращаться к омбудсмену относительно своих нарушенных прав со стороны государственных и муниципальных органов и получить соответствующую защиту с его стороны.

Защита прав человека на международном уровне осуществляется в основном посредством международных организаций, которые делают возможным поддержание определенного уровня защиты прав человека. Есть множество конвенций и иных международных договоров направленных на защиту прав человека, к которым могут присоединиться суверенные государства и доступ к присоединению к которым закрыт для непризнанных государств.

Одним из основных гарантов прав человека на международном уровне является Организация Объединенных Наций (далее ООН), а также ее органы. Существуют также организации по защите прав на региональном уровне, практически на всех континентах мира. Одной из них является Совет Европы, в рамках которой была принята «Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод» в 1950 году и в соответствии с нормами которой должны были приводить свои законодательства государства-члены. Данная конвенция имеет реальный механизм действия, который обеспечивает защиту прав лиц в странах участницах посредством Европейского Суда по правам человека (далее ЕСПЧ).

Возникают также проблемы в связи заключением с двусторонних или многосторонних межгосударственных договоров. Непризнанные государства чаще всего не получают возможность подписания таковых наряду со странами, не признавшими их независимость, ибо

¹ ст.2, гл.1 Конституция Нагорно-Карабахской Республики <http://www.gov.nkr.am/ru/chapter1/>

² ст.109, гл.6 Конституция Нагорно-Карабахской Республики <http://www.gov.nkr.am/ru/nkr-constitution/>

страны являющиеся суверенными государствами не желают сотрудничать и заключать договоры со страной, которая является спорной и чье положение является достаточно непрочным на международной арене.

Есть ряд прав, которые подвергаются нарушениям или соблюдается не в полной мере среди граждан непризнанных государств.

В Нагорно-Карабахской Республике в связи с фактом непризнанности государства существуют следующие нарушения прав граждан:

1. Право на гражданство- что подробнее будет рассмотрено нами ниже.
2. Право на образование- вытекает из ранее упомянутого права и также будет рассмотрено позже.
3. Также в НКР отсутствует военная прокуратура и дела данной категории рассматриваются военной прокуратурой Республики Армения. Считаем, что данное обстоятельство нарушает права граждан, так как когда расследование ведется между двумя лицами, являющимися гражданами НКР, передавать дело на рассмотрение иного государства является неправильным. Предлагаем создание военной прокуратуры в НКР.
4. В Нагорном Карабахе, при этом, пенитенциарная система неполноценна, она предназначена лишь для заключенных-мужчин, а женщин и несовершеннолетних отправляют для отбывания наказания в тюрьмы Армении, формально другой страны¹. Также, ответственность в Армении вынуждены нести действующие и бывшие военнослужащие. Если же для несовершеннолетних и женщин пока что невозможно обеспечить отбывание уголовной ответственности на территории НКР исходя из финансовых соображений, то предлагаем для военнослужащих заключить специальный договор с Республикой Армения и установить в нем, что данным субъектам дается право на усмотрение, если лицо желает и письменно подтверждает свое желание, то оно может отбывать свое наказание в НКР вместе с рядовыми гражданами.
5. Также до сих пор нет механизма, пользуясь которым граждане НКР будут направлять свои жалобы в Европейский суд по правам человека (далее ЕСПЧ) против НКР. Так как исходя из дела Чирагов и другие против Армении², в решении которого суд сделал вывод, что НКР находится под юрисдикцией Армении, граждане НКР подавая жалобы в ЕСПЧ могут подавать их против Армении и НКР, хотя, вероятнее всего, что ЕСПЧ не станет рассматривать НКР, как сторону дела по поддонной жалобе, но формально хотя бы со стороны граждан НКР будет поддержана идея суверенного и независимого государства.

Теперь остановимся поподробнее на двух ранее упомянутых правах- праве на гражданство и праве на образование.

Лишь малое количество граждан НКР имеют паспорта НКР, причина в том, что данные паспорта признаются лишь только НКР и несколькими странами, признавшими НКР (иными непризнанными государствами). Всем известно, что международное право стремится сделать все, чтобы не оставить лиц без гражданства, избежать появления апатридов, а паспорта НКR de jure представляют собой политико-правовую связь человека с государством, т.е. гражданство, но de facto для всего мирового сообщества, которое не признает данное государство и данные паспорта- не являются признаком гражданства. Республика Армения на основании договорных отношений с НКР, выдает гражданам НКР армянские паспорта для того, чтобы данные лица могли осуществлять свое право на передвижение, а также исходящие из него право на образование и на охрану здоровья.

¹ Отчет регионального семинара FIDH – Подходы к защите прав человека в конфликтных и спорных субъектах Восточной Европы

² Application no. 13216/05 Elkhan CHIRAGOV and Others against Armenia

Дабы избежать такой ситуации, в которой граждане государства не имеют паспортов собственного гражданства, предлагаем ввести ID-карты НКР- идентификационные смарт-карты, которые являются удостоверением личности, а также одновременно социальными картами. Данными ID картами удостоверяется личность гражданина НКР и возможно совершение сделок внутри НКР. А для того, чтобы право граждан на передвижение не было ограничено, предлагаем на основании договора с Республикой Армения, выдавать выездные паспорта гражданам НКР, т.е. заграничные паспорта, которые будут применимы только для реализации права на передвижение- т.е. при посещении иных государств, которые признают паспорт Республики Армения.

передвижение.

Право на образование может быть нарушено из-за отсутствия паспорта Республика Армения в связи с чем лицо лишается права на получение образования в ином государстве, а также проживания в конфликтном районе является препятствием для реализации данного права. В многочисленных международных документах в таких, как Всеобщая декларация прав человека¹, Международный пакт о социальных и экономических правах², Конвенция о правах ребенка³, протокол N 1 к Европейской конвенции по правам человека (далее ЕКПЧ)⁴ закреплено право человека на образование.

В ст.2 протокола N1 к ЕКПЧ говорится: «Никому не может быть отказано в праве на образование. Государство при осуществлении функций, которые оно принимает на себя в области образования и обучения, уважает право родителей обеспечивать такое образование и обучение, которые соответствуют их религиозным и философским убеждениям»⁵.

Также существует Резолюция Совета Европы от 7-9 ноября 2002 года относительно «Ситуаций молодых людей в конфликтных районах» (далее Резолюция)⁶. В данной Резолюции говорится, что Совет Европы должен предпринять меры для поощрения создания конкретных действий, направленных на предотвращения изоляции молодых людей, которые проживают в конфликтных районах, для дачи им возможности принятия участия в Европейских программах.

Европейская конвенция по правам человека (далее Конвенция), о которой было упомянуто выше, посредством судебного органа- Европейского Суда по правам человека может применить меры ответственности к государствам-членам Совета Европы, которые вопреки нормам Конвенции нарушают права граждан. Жалобы относительно нарушений прав со стороны организаций и юридических не принимаются. Одним из основных условий для приема жалоб является исчерпание всех внутригосударственных средств правовой защиты, а также соблюдение шестимесячного срока обращения и соблюдение правил подачи жалобы. Европейский суд по правам человека имеет территориальное правомочие в отношении границ территорий, находящихся под суверенитетом государств-членов Совета Европы, и тех территорий, в отношении которых государство имеет возможность эффективного управления⁷. В 2002 году

¹ Всеобщая декларация прав человека- принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года

² Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах (Нью-Йорк, 19 декабря 1966 г.)

³ Конвенция о правах ребенка- принята резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1989 года

⁴ Протокол N 1 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод
(Париж, 20 марта 1952 г.)

⁵ Протокол N 1 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод
(Париж, 20 марта 1952 г.)

⁶ 6th Conference of European Ministers responsible for Youth-Thessaloniki, Greece, 7-9 November 2002
http://www.coe.int/t/dg4/youth/ig_coop/6_cemry_resolution_EN.asp

⁷ «Международные судебные инстанции, или международные суды - это созданные на основе межгосударственных соглашений, а также учрежденные международными организациями судебные органы, которые призваны решать споры, возникающие между государствами, а также между государствами и частными лицами»- Владимир Овсепян, Судья Верховного суда НКР, заслуженный

при присоединении Республики Армения к Совету Европы она воздержалась от каких-либо заявлений относительно статуса НКР, исходя из политических соображений и сложившихся реалий. А Азербайджанская Республика, присоединяясь в том же году к Совету Европы, сделала оговорку, в которой указала, что Азербайджанская Республика не может нести ответственность за соблюдение Конвенции на так называемых в Азербайджане «землях, оккупированных Республикой Армения». Тем самым НКР оказалась за рамками Конвенции. Данные обстоятельства фактически лишили граждан НКР защиты их конвенционных прав. Но в ЕСПЧ была направлена жалоба, которая дала определенные объяснения, хоть и не совсем положительные для НКР, обращения в ЕСПЧ. Данное решение было вынесено относительно дела «Чирагов и другие против Армении», которое касается права на имущество нескольких курдских лиц азербайджанского гражданства в Лачинский Района НКР.

Дело было подано в 2005 году, а вердикт был обнародован только в 2015 году. Некоторые склонны к мнению, что столь долгое рассмотрение дела вызвано ответственностью и политическим характером дела, ибо данное решение может послужить основой для десятка таких же жалоб¹. Также в связи с рассматриваемым делом была сложность, которая касалась того, что Суд в связи с обостренной ситуацией решил не направлять в НКР миссии для установления фактов. В своем решении Суд восстановил право на имущество и призвал Армению восстановить нарушенное право. Также Суд признал в данном деле юрисдикцию Республики Армения по отношению к Нагорно-Карабахской Республике и постановил, «что Армения оказывает значительное политическое, экономическое и военное воздействие на НКР, в результате чего «осуществляет эффективный контроль» над ней, и, стало быть, Армения несет ответственность за происходящие на территории Арцаха правонарушения»². Хотелось бы отметить, что некоторые доводы Суда являются не совсем убедительными. К примеру, если речь идет об экономическом воздействии посредством финансирования через «Айастан Всеармянский фонд», то нужно отметить, что данный фонд несмотря на то, что создан указом президента не является государственным фондом и получает финансирование исключительно из пожертвований частных лиц. Как было отмечено в особом мнении судьи А. Гюлумян «Определение Европейского Суда о том, что НКР в высокой степени интегрирована с Республикой Армения, по сути является вмешательством в определение статуса и правосубъектности НКР, тем, от чего воздержался даже Совет Безопасности». Данным своим решением Европейский Суд замял вопросы относительно самоопределения народов, непризнанности государств, ведь согласно конвенции Монтевидео НКР имеет все атрибуты для существования в качестве государства, которое, к сожалению, не признается мировым сообществом, а ЕСПЧ с легкостью отдал юрисдикцию над НКР Республике Армения.

юрист

<http://www.artsakhtert.com/rus/news/item/10867-rassmotrenie-artsakhskogo-voprosa>

¹ стр.37- Подходы к защите прав человека в конфликтных и спорных субъектах Восточной Европы; отчет регионального семинара FIDH;

² «Международные судебные инстанции, или международные суды - это созданные на основе межгосударственных соглашений, а также учрежденные международными организациями судебные органы, которые призваны решать споры, возникающие между государствами, а также между государствами и частными лицами»- Владимир Овсепян, Судья Верховного суда НКР, заслуженный юрист

<http://www.artsakhtert.com/rus/news/item/10867-rassmotrenie-artsakhskogo-voprosa>

Однако, к примеру, по мнению судьи Верховного Суда Нагорно-Карабахской Республики-Владимира Овсепяна, данное решение являлось неправильным, так как Чирагов имел полное право отстаивать свои права в судах НКР.

Для устранения данных проблем международно-правовой защиты прав человека на территориях непризнанных государств, а в особенности в НКР предлагаем помимо вышеперечисленных предложений также в одностороннем порядке принять непризнанным государствам на себя обязательства по исполнению международных договоров, касающихся обеспечения и защиты прав человека. Необходимым также является попытка создания определенного контакта с международными правозащитными организациями, возможно, не в качестве полноценного члена, но принимающее на себя действие решений данных организаций. В качестве документа, имеющего законную силу и возможное несение ответственности за нарушение, предлагаем создать своеобразный «Билль о правах», руководствуясь международным опытом подобных документов и в случае необходимости ввести поправки в Конституцию НКР в связи с данным законом.

Для зарубежных государств, организаций в качестве предложения по улучшению ситуации является финансирование и поддержка проектов, которые имеют правозащитную направленность.

Как было сказано Верховным комиссаром ООН по правам человека Нави Пиллэйем-«Права человека не знают границ. Жизненно важно добиваться решений основных вопросов прав человека на спорных территориях, независимо от политического признания или правового статуса этих территорий». Права человека, а также их международно-правовая защита не должна ограничиваться непризнанностью государства. Человек остается человеком в любом уголке света и в любом уголке света его права являются высшей ценностью и нуждаются в уважении и защите.

Список использованной литературы и правовых актов:

1. Конституция Нагорно-Карабахской Республики <http://www.gov.nkr.am/ru/chapter1/>
2. Отчет регионального семинара FIDH – Подходы к защите прав человека в конфликтных и спорных субъектах Восточной Европы.
3. Application no. 13216/05 Elkhan CHIRAGOV and Others against Armeniaю.
4. Всеобщая декларация прав человека- принята резолюцией 217 5. А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года
6. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах (Нью-Йорк, 19 декабря 1966 г.)
7. Конвенция о правах ребенка- принята резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1989 года
8. Протокол N 1 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод (Париж, 20 марта 1952 г.)
9. Протокол N 1 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод (Париж, 20 марта 1952 г.)
10. 6th Conference of European Ministers responsible for Youth-Thessaloniki, Greece, 7-9 November 2002
11. «Международные судебные инстанции, или международные суды - это созданные на основе межгосударственных соглашений, а также учрежденные международными организациями судебные органы, которые призваны решать споры, возникающие между государствами, а также между государствами и частными лицами»- Владимир Овсепян, Судья Верховного суда НКР, заслуженный юрист
<http://www.artsakhtert.com/rus/news/item/10867-rassmotrenie-artsakhskogo-voprosa>.

УДК 342.7(479.243)

М.Н. Антонян

Г.Г.Маргарян

Российско-Армянский университет

Институт Права и Политики (магистратура, 1 курс)

Научный руководитель: Т. Нагапетян, к.ю. н.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОГО СТАТУСА НАГОРНО-КАРАБАХСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Ключевые слова: Нагорно-Карабахская республика, международно-правовой статус, право народов на самоопределение, принцип территориальной целостности.

Резюме

Конфликт в **Нагорно-Карабахской республике** – это этнополитический конфликт, характеризующийся такими отличительными чертами, как глубокие исторические корни, длительный характер, отсутствие эффективных механизмов его мирного урегулирования; связанность с экономическими, геополитическими интересами стран, ведущих борьбу за контроль над Кавказом и Средней Азией, глобальными явлениями и процессами.

Данная статья выявляет исторические истоки указанного конфликта, которые имеют важное значение для полного понимания фундаментальных причин его возникновения. Проводится анализ **международно-правового статуса Нагорно-Карабахской республики**, а также рассматривается соотношение принципов современного международного права, которые, по общему правилу, кладутся в основу политического урегулирования аналогичных конфликтов, – **права народов на самоопределение и принципа территориальной целостности** государств.

Մ.Ն. Անտոնյան

Գ.Գ. Մարգարյան

Հայ-Ռուսական համալսարան

Դրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտ

(մագիստրատուրա, 1 կուրս)

Գիտական ղեկավար՝ Տ. Նահապետյան, ի.գ.թ.

ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԻ ԱՐԴԻԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Բանալի բառեր՝ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն, միջազգային իրավական կարգավիճակ, ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունք, պետությունների տարածքային ամբողջականության սկզբունք:

Ամփոփում

Հակամարտությունը **Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունում** եթե քաղաքական հակամարտություն է, որը բնութագրվում է այնպիսի տարբերակիչ հատկանիշներով, ինչպիսիք են խորը պատմական արմատները, երկարաժամկետ բնույթը, խաղաղ կարգավորման արդյունավետ մեխանիզմների բացակայությունը; կապակցվածությունը այն երկրների տնտեսական և աշխարհաքաղաքական շահերի հետ, որոնք պայքարում են Կովկասի եւ Կենտրոնական Ասիայի տարածաշրջաններում վերահսկողություն հաստատելու համար, ինչպես նաև համաշխարհային երեւոյթների և պրոցեսների:

Այս հոդվածը բացահայտում է այդ հակամարտության պատմական արմատները, որոնք կարևոր նշանակություն ունեն դրա առաջացման հիմնարար պատճառները լիարժեք հասկանալու համար: Վերլուծություն է կատարվում **Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության միջազգային իրավական կարգավիճակի** վերաբերյալ, ինչպես նաև ուսումնասիրվում է ժամանակակից միջազգային իրավունքի սկզբունքների միջև կապը, որոնք, որպես կանոն, հիմք են հանդիսանում նմանատիպ հակամարտությունների քաղաքական կարգավորման համար – **ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքի և պետությունների տարածքային ամբողջականության սկզբունքի:**

M.N. Antonyan

G.G. Margaryan

Russian-Armenian University

Institute of Law and Policy (Master's First Year)

Research supervisor: T. Nahapetyan, Candidate of Juridical Sciences

THE ACTUAL PROBLEMS OF THE INTERNATIONAL LEGAL STATUS OF NAGORNO-KARABAKH REPUBLIC

Keywords: Nagorno-Karabakh Republic, international legal status, the right of peoples of self-determination, principle of territorial integrity.

Summary

The conflict in Nagorno-Karabakh Republic is an ethno-political conflict, characterized by distinctive features such as deep historical roots, long-term nature, the lack of effective mechanisms for its peaceful settlement; coherence with the economic, geo-political interests of the countries fighting for control of the Caucasus and Central Asia, the global phenomena and processes.

*This article reveals the historical roots of this conflict, which are essential for a full understanding of the fundamental reasons for its occurrence. The authors make the analysis of the **international legal status** of the Nagorno-Karabakh Republic, as well as examines the relation of the principles of contemporary international law, which, as a rule, are placed in the foundation of a political settlement of similar conflicts - **the right of peoples for self-determination and the principle of territorial integrity of states.***

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования определена исключительным значением поиска механизмов разрешения конфликта в Нагорном Карабахе. Этот конфликт имеет свои исторические истоки. На протяжении многих лет его динамика принимала разные формы: то скрытое, то явное вооруженное противостояние конфликтующих сторон. Нагорно-Карабахский конфликт существует и по сей день, и ситуация по его урегулированию еще далека от завершения.

Целями научного исследования являются:

- определение международно-правового статуса Нагорно-Карабахской республики
- изучение соотношения права народа на самоопределение и принципа территориальной целостности.

Исходя из вышеуказанных целей, определены следующие главные **задачи научного исследования**:

- рассмотрение процесса становления Нагорно-Карабахской республики в исторической ретроспективе;
- анализ международных источников права в вопросе Нагорного Карабаха.

Методология и методика исследования. Данное исследование основано на диалектическом методе научного познания явлений окружающей действительности. Положения и выводы, обоснованные в данной работе, сделаны путем системного применения следующих методов социально-правового исследования: историко-правового и логико-юридического.

Нормативную базу статьи составили: Устав Организации Объединенных Наций, Декларация о принципах международного права, Дополнительный протокол к Женевским конвенциям, Закон СССР «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР».

МАТЕРИАЛ

В настоящее время в международном праве особую актуальность получили вопросы которые связаны с международно-правовым статусом непризнанных государств и тесно взаимосвязанным с ним правом народов на самоопределение. Актуальность данных аспектов обусловлена количеством непризнанных государств и последние событиями на международной арене, в частности Крыму.

Указанные проблемы в основном санкционируются международным обычным правом, а критерии признания регулируются довольно абстрактно, в результате чего не гарантируется справедливое разрешение данного вопроса.

Как подчеркивает В. Л. Толстых: «Поскольку международное сообщество отличается от сообщества Адама Смита крайним неравенством потенциалов и запросов, победа в такой игре не обязательно фиксирует справедливое решение». [1]

По нашему мнению, вопросы признания независимости Нагорного Карабаха достаточно индивидуальны и для справедливого разрешения необходимо полное и всестороннее изучение сущности вопроса.

Вследствие развития демократии и упадка колониального строя начали постепенно образовываться все новые и новые государства. Их международно-правовой статус устанавливался согласно одному из основополагающих принципов международного права – правом народа на самоопределение. Тем не менее не всегда становилось возможным признать их правовой статус в качестве самостоятельных суверенных государств в соответствии с международным правом. Мы полагаем, что основная причина заключается в соблюдении другого общепринятого принципа международного права – принципа территориальной целостности страны.

Исходя из соотношения между осуществлением права нации на самоопределение и принципом территориальной целостности, территорию государства нельзя изменять без его согласия. Невозможность сторон прийти к мирному решению данного вопроса приводит к эскалации национальных конфликтов, которые нередко перерастают в военное противостояние. Рассматриваемый вопрос затронул и страны Советского Союза, требующих после развала СССР охраны своих международных прав (включая и право на самоопределение) на основании утвержденных демократических принципов и либерализации правосознания людей. Это стало причиной обострившихся национальных споров и к этническим конфликтам, переросших в масштабные военные действия на постсоветской арене. Несмотря на то, что эти народы требовали всего лишь обеспечения их законных интересов, представители государственной власти отстаивали свою позицию утверждениями о приоритете принципа территориальной целостности перед правом на национальное самоопределение.

Нагорно-Карабахская Республика (Республика Арцах) – это непризнанное государство в Закавказье, которое населено этническими армянами. Это яркий пример сложности соотношения принципа народов на самоопределение и принципа территориальной целостности, превратившийся в девяностых годах в сложный межнациональный конфликт. Проблематичность выхода из данной ситуации объясняется давностью вопроса. Национальный конфликт между армянами и азербайджанцами своими корнями уходит далеко в прошлое. С целью понять предпосылки и причины указанного конфликта, и осознать важность проблемы, следует обратиться к истории противостояния.

Античные историки I в. до н. э. — III века н. э. Клавдий Птолемей, Страбон, Плиний Старший, Дион Кассий, Плутарх и другие отмечают, что северной границей Великой Армении была река Кура. Следовательно, территория нынешнего Нагорного Карабаха, несомненно, находилась в составе Армении. Страбон подчеркивал, что все области Армении «говорят на одном языке», т.е. данная территория была населена в подавляющем большинстве армянами. [2]

В результате расширения тюркско-исламской экспансии Ближнего Востока, Малой Азии и Закавказья кочевники постепенно вынудили коренное население уйти в горы, а сами расположились на равнинных территориях. Как следствие, в центральных и восточных частях нынешнего Азербайджана коренные армяне вынуждены были уйти в западные, труднодоступные местности, которые были населены армянскими горцами Арцаха с давних времен.

В XVIII веке продолжительная война с османскими захватчиками razорила Арцах, а внутренние междоусобицы пошатнули власть армянских князей. В конечном итоге кочевникам удалось проникнуть в горную часть Карабаха.

В период многочисленных русско-турецких и русско-персидских войн армянское население поддерживало русских, тогда как турки были преданы своим мусульманским собратьям. Данный фактор также сыграл огромную роль в усилении конфликта. [3]

В 1921 году большевики признали Нагорный Карабах частью Армении. Тем не менее, нефтяной шантаж Азербайджана, проявившийся в отказе Баку направлять в Москву керосин, а также планы России получить поддержку турецкого лидера Кемаля Ататюрка способствовали тому, что Иосиф Сталин, будучи наркомом по делам национальностей, не имея никаких правовых оснований, изменил решение советских властей и передал Нагорный Карабах Азербайджану, что спровоцировало шквал возмущения у армянского большинства области.

На протяжении последующих семидесяти лет Азербайджан проявлял к Нагорному Карабаху разного рода этно-религиозные, демографические и экономические дискриминации, нарушая основополагающие международные принципы и права человека, преследуя единственную цель – вытравить армянское население из Нагорного Карабаха и заселить территорию азербайджанцами.

Тот факт, что официальный Баку делал все возможное, чтобы выжить армян из Нагорного Карабаха, подтверждают сами карабахцы, папками отправлявшие в Москву жалобы о незаконной и противоречащей общепризнанным нормам международного права деятельности Азербайджана.

В 1999 г., бывший лидер Советского Азербайджана, а впоследствии его третий президент Гейдар Алиев в своих публичных выступлениях утверждал, что начиная с середины 1960-ых, его правительство реализовывало направленную политику изгнания армянского населения из Нагорного Карабаха с помощью изменения демографического баланса края в пользу азербайджанцев.

20-го февраля 1988г. областной совет народных депутатов Нагорно-Карабахской Автономной Области обратился к Азербайджанской ССР и Армянской ССР с официальным запросом о рассмотрении возможности выхода области из состава Азербайджанской ССР и присоединении ее к Армянской ССР. Азербайджанская сторона отказалась от конституционного диалога и вместо этого пустила в ход насилие, превратив правовой процесс в силовой межнациональный конфликт. [4]

Поворотным моментом национально-освободительного движения армянского населения явилось образование собственной государственности в Нагорном Карабахе, как способа поддержания безопасности народа и сохранения территории его проживания.

2 сентября 1991 года совместной сессией Областного Совета НКАО и райсоветом Шаумяновского района была принята Декларация «О провозглашении Нагорно-Карабахской Республики (НКР)». Декларация установила в качестве юридического основания Закон СССР от 3 апреля 1990г. «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР», который дал право автономным образованиям и компактно проживающим национальным группам самим решать вопрос о своём государственно-правовом статусе. Декларация определила, что на территории НКР действуют законы СССР. Таким образом, было объявлено, что Карабах, в отличие от Азербайджана, остается территорией СССР.

10 декабря 1991 года состоялся референдум по признанию независимости Нагорно-Карабахской Республики. В процессе референдума 99% населения Нагорного Карабаха высказалось за полную независимость от вышедшей из состава СССР Азербайджанской ССР. Референдум в Нагорном Карабахе был проведен согласно действовавшему тогда законодательству бывшего СССР, а конкретно на основании Закона СССР от 3 апреля 1990 года «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР». Данный законодательный акт стал единственным нормативно-правовым актом на территории СССР, который устанавливал абсолютно равные возможности для всех субъектов Союза ССР по своему

усмотрению определять государственно-правовой статус и регулировал процесс как выхода из состава СССР, так и из союзных республик. [3]

Таким образом, Нагорный Карабах, проведя всенародный референдум, осуществил выход из состава Азербайджана в полном соответствии с Уставом ООН, нормами международного права и действовавшим на тот момент законодательством СССР. На референдуме присутствовала большая группа наблюдателей и представителей СМИ из разных государств.

Следующим этапом становления республики стало проведение 28 декабря 1991 года парламентских выборов, в результате которых был избран Верховный Совет Нагорно-Карабахской Республики, образовавший первое правительство НКР. Правительство было вынуждено приступить к исполнению своих обязанностей в условиях абсолютной блокады и последующей военной агрессии со стороны Азербайджана. [2]

На данный момент Нагорно-Карабахская Республика так и не получила признания со стороны государств-членов ООН.

По словам немецкого правоведа О. Лухтерханда: «в исключительных случаях, то есть когда национальное меньшинство дискриминируется в невыносимой форме, тогда право самоопределения в форме права на сецессию имеет первенство над суверенитетом государства, которого оно касается».[5]. В рассматриваемом случае право Азербайджана на суверенитет и территориальная целостность не может быть юридической преградой для осуществления правом на самоопределение (право сецессии) народа Арцаха.

Как отмечают многие юристы, «бессмысленно и глупо отрицать тот факт, что Нагорно-Карабахская Республика имеет собственную территорию, население, собственную организацию власти и обладает фактическим суверенитетом, то есть соответствует признакам понятия государства». По нашему мнению, НКР, не отличаясь от других существующих в мире государств ничем, кроме отсутствия её признания, может считаться непризнанным государством.

Западный политолог Дава Линч полагает, что «в случае Нагорного Карабаха независимость в действительности является ширмой, которая едва скрывает тот факт, что он является регионом Армении».[6]

Согласно теории государства и права, чтобы установить правовой статус какого-либо явления, необходимо исходить из источников данного права. Правовой статус государственного образования, проблема его признания, регулируется конституционным правом народов, проживающих на данной территории на основании международного права.

Таким образом, чтобы установить правовой статус Нагорного Карабаха, прежде всего, необходимо обратиться к действующим на момент самопровозглашения законодательным актам СССР, в состав которого НКР входил. Следует также добавить, что Азербайджана, как государства, на тот момент вообще не существовало, и о приоритетности его законодательства над законодательством СССР не могло быть и речи.

Закон СССР «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР» давал право автономным образованиям и компактно проживающим национальным группам самостоятельно решать вопрос о своём государственно-правовом статусе в случае распада СССР.[7] Именно на основании этого и в полном соответствии с Уставом ООН, нормами международного права была образована Нагорно-Карабахская Республика в результате проведения всенародного референдума. Азербайджанская сторона, естественно, не признала легитимность референдума, аргументируя это тем, что в нем не приняли участие в тот момент уже ставшими беженцами азербайджанцы, покинувшие территорию Карабаха. Полагаем, что подобные утверждения безосновательны, так как немало армян Карабаха также вынужденно покинули свои земли перед проведением референдума.

Главным принципом, которым руководствовались власти Нагорного Карабаха при провозглашении независимости, являлось международное право народов на самоопределение

(сецессия). Иными словами, это право народов (наций) устанавливать форму своего государственного существования в составе другого государства или в виде отдельного государства. В более широком понимании, это право той или иной категории людей, которые не обязательно объединены по этническому принципу, на коллективный выбор своей общей судьбы.

Указывая на правосубъектность НК, необходимо отметить также Конвенцию Монтевидео 1933 г. В частности, ст. 3 данной Конвенции гласит:

«Политическое существование государства не зависит от признания другими государствами. Даже до признания государство имеет право защищать свою целостность и независимость для обеспечения его сохранения и процветания, и, следовательно, формировать себя, таким образом, каким оно считает нужным, законодательствовать в соответствии с его интересами, управлять его услугами, а также определять юрисдикции и компетенции его судов. Осуществление этих прав не имеет иных ограничений кроме осуществления прав других государств в соответствии с нормами международного права». [8]

В противовес этому Азербайджан выдвигает другой принцип – принцип территориальной целостности государства, в соответствии с которым территория государства не может быть изменена без его согласия. Но не стоит забывать, что принцип территориальной целостности в большей мере направлен на охрану государства от внешней агрессии. Так, согласно п. 4 ст. 2 Устава ООН: «Все члены ООН воздерживаются в их международных отношениях от угрозы силой или её применения как против территориальной неприкосновенности или политической независимости любого государства, так и каким-либо другим образом, несовместимым с Целями Объединённых Наций» [9], и в Декларации о принципах международного права: «Каждое государство должно воздерживаться от любых действий, направленных на частичное или полное нарушение национального единства и территориальной целостности любого другого государства или страны». [10]

Таким образом, официальная позиция Азербайджана строится на принципах территориальной целостности и невмешательства во внутренние дела государства. Они считают Армению агрессором, захватившим Нагорный Карабах, а территорию Нагорного Карабаха оккупированной армянскими войсками, и в связи с этим неоднократно угрожали Армении военной силой.

По нашему мнению, позиция Азербайджана неправомерна и с точки зрения международного права, и с точки зрения нравственности и справедливости.

Принцип территориальной целостности фактически подчинен реализации права на самоопределение, так как в соответствии с Декларацией о принципах международного права, в действиях государств ничто не должно истолковываться как санкционирующее или поощряющее любые действия, которые вели бы к расчленению или к частичному или полному нарушению территориальной целостности, политического единства суверенных и независимых государств, соблюдающих в своих действиях принцип равноправия и самоопределения народов.

После развала СССР появились правовые основания для самоопределения народа Нагорного Карабаха, и в конечном итоге было осуществлено их право на самоопределение на всенародном референдуме 2 сентября 1991 года.

Согласно п. 4 ст. 1 Протокола I 1977 г. к Женевским конвенциям 1949 г. правом на самоопределение наделены народы, находящиеся под колониальным господством; народы, проживающие на оккупированной территории; народы, в отношении которых проводится расистская политика. [11] Таким образом, право на отделение становится бесспорным и необходимым тогда, когда народ оказывается исключенным из внутригосударственной политической жизни, когда его волеизъявление не принимается во внимание при принятии политических решений.

Так как при решении вопроса о включении Нагорного Карабаха в состав Азербайджана необоснованно не учитывалась воля Нагорно-Карабахского народа, который неоднократно заявлял о своем желании присоединиться к своей родине-Армении, то можно сделать вывод, что Нагорный Карабах фактически был колонией Советского Азербайджана, и после распада Советского Союза был оккупирован Азербайджаном.

Свое подтверждение находит и расистская политика Азербайджана в отношении армян, как на территории Азербайджана, так и на территории Нагорного Карабаха. Так, во-первых, в течение 1988-1990 годов в крупных городах Азербайджана: Сумгаит, Кировабад, Баку и др. были совершены массовые убийства армян, которые пользовались поддержкой властей Азербайджана.

Во-вторых, в эти годы власти Азербайджана организовали выселение армян с территории Азербайджана (Кроме Нагорно-Карабахского Автономного округа).

В-третьих, на протяжении семидесяти лет, с момента включения Нагорного Карабаха в состав Азербайджана, на Карабахской территории велась расистская политика, которая усилилась с 1988 года: Во всех сферах деятельности на работу принимались только азербайджанцы, выделялись деньги на постройку только азербайджанских школ, новые построенные жилые дома передавали только мусульманам.

В-четвертых, были организованы массовые убийства армян, которые стали причиной восстания этнического Карабахского народа и организации самообороны.

Исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод, что действия Армении при оказании военной помощи армянам Нагорного Карабаха более чем правомерны, так как в условиях массового нарушения прав человека и опасности уничтожения народа Нагорного Карабаха, право на самоопределение не могло быть осуществлено иначе.

В настоящее время Нагорно-Карабахская Республика признана только частично признанными государствами, такими как: Республика Абхазия, Южная Осетия, а также непризнанной Приднестровской Молдавской Республикой. Парламент крупнейшего по населению австралийского штата Новый Южный Уэльс также признал право народа Нагорно-Карабахской Республики на самоопределение и призвал власти Австралии официально признать независимость НКР. Резолюции с призывом к президенту и конгрессу США признать независимость НКР приняли законодательные органы власти американских штатов Род-Айленд, Массачусетс, Мэн, Луизиана и Калифорния. [3]

Причиной непризнания Нагорно-Карабахской Республики со стороны государств-членов ООН является не отсутствие правового основания признания, а политическая выгода данных стран. Решение проблемы Нагорно-Карабахской Республики приведёт к полной независимости Азербайджана и Армении и максимально уменьшит влияние на эти государства. К сожалению, международное право в данном случае служит политическим интересам сильных государств и его толкуют согласно выгодам.

Важно отметить, что непризнание независимости государства влечет ряд вредных последствий для его народа: не разрешаются вопросы об экстрадиции, иные формы правовой помощи, могут не признаваться браки, официальные документы, такие как свидетельство о рождении, права собственности, документы об образовании, о смерти, также невозможно применение иностранного права при разрешении юридических вопросов.

Принцип самоопределения народов и принцип территориальной целостности являются международно-признанными принципами и действуют параллельно друг другу, однако в данном случае при разрешении конфликта, на наш взгляд, следует руководствоваться именно принципом самоопределения народов, так как принцип территориальной целостности направлен исключительно на защиту государства от внешней агрессии. Именно с этим связана его формулировка в п. 4 ст. 2 Устава ООН: «Все члены ООН воздерживаются в их международных отношениях от угрозы силой или её применения как против территориальной неприкосновенности или политической независимости любого государства, так и каким-либо другим образом, несовместимым с Целями Объединённых Наций» [9], и в Декларации о

принципах международного права: «Каждое государство должно воздерживаться от любых действий, направленных на частичное или полное нарушение национального единства и территориальной целостности любого другого государства или страны». [10]

Соотношение принциповразграничивается следующим образом: согласно Декларации о принципах международного права, в действиях государств «ничто не должно истолковываться как санкционирующее или поощряющее любые действия, которые вели бы к расчленению или к частичному или полному нарушению территориальной целостности или политического единства суверенных и независимых государств, соблюдающих в своих действиях принцип равноправия и самоопределения народов». [10]

Таким образом, следует отметить, что принцип территориальной целостности неприменим к государствам, не гарантирующим равноправие проживающих в нём народов и не допускающим свободное самоопределение этих народов.

Проанализировав вышесказанное, мы пришли к следующим выводам:

1. Главным юридическим фактом, в основе которого лежит признание независимости государства, является самоопределение НКР, произошедшее в строгом соответствии с вышеуказанными международно-правовыми нормами.

2. Принцип территориальной целостности не относится к государствам, которые не обеспечивают равноправие проживающих в нём народов и не дают возможности осуществить право на свободное самоопределение таких народов.

3. Длительное отсутствие официального признания вновь образованного государства со стороны участников международно-правовых отношений ущемляет права и интересы граждан и юридических лиц на данной территории, что недопустимо в современном обществе, где главной ценностью являются права и свободы человека.

Литература

- [1] В. Л. Толстых Курс международного права, Wolters Kluwer Russia, 2009, 1031с
- [2] Г. Аветисян, «Нагорно-Карабахская Республика: становление государственности на рубеже веков», Институт политических исследований, Ереван, 2009
- [3] Чарльз Кинг «История Карабаха», Оксфорд, 2008
- [4] Роберт Хьюсен, «Армения: исторический атлас», Чикаго, 2001
- [5] О.Лухтерхандт, «Право на независимость Нагорного Карабаха в соответствии с международным правом», Бостон, 1993
- [6] Дов Линч, «Управление сепаратистского государства: Евразийский тематическое исследование», Институт по изучению проблем безопасности ЗЕС, 2009
- [7] Закон СССР «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР» № 1409-1 от 3 апреля 1990 года
- [8] Конвенция Монтевидео о правах и обязанностях государств от 26 декабря 1933г.
- [9] "Устав Организации Объединенных Наций" (принят в г. Сан-Франциско 26.06.1945)
- [10] Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций, принята резолюцией 2625 (XXV) Генеральной Ассамблеи ООН от 24 октября 1970 года
- [11] Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающийся защиты жертв международных вооруженных конфликтов (Протокол I) от 8 июня 1977 г.

ՀՏԴ 340

Լուիզա Ներսեսյան
Արցախի պետական համալսարան
գիտ. դեկ. ի.գ.թ., դոց. Ռիտա Առուստամյան
էլ. հասցե՝ luiza.nersesyan97@mail.ru

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բանալի բառեր՝ իրավունք, իրավական դաստիարակություն, իրավագիտակցություն, մարդասիրություն, օրինականություն, իրավական մտածելակերպ, քաղաքացիական հասարակություն
Ամփոփում

Հոդվածում դիտարկվում են երիտասարդության իրավական դաստիարակության տարբեր ասպեկտներ: Նրա փոխկապակցվածությունը մարդու հիմնարար ազատությունների, մրցակցային և ժողովրդավարական հասարակության դինամիկ զարգացման համար անհրաժեշտ պայմանների ձևավորման հետ:

Луиза Нерсесян
Арцахский государственный университет
эл. почта: luiza.nersesyan97@mail.ru
науч. рук.: к.ю.н., доц.: Рита Арустамян

ВАЖНОСТЬ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ

Ключевые слова: право, правовое воспитание, правоведение, гуманизм, законность, правовое мышление, гражданское общество

Резюме

В статье рассматриваются разные аспекты правового воспитания молодежи. Его взаимодействие с основными свободами человека, формирование необходимых условий для конкурентоспособного и динамичного развития общества.

Luiza Nersesyan
Artsakh state university
Supervisor: Ph.D R. Arustamyan
E-mail – luiza.nersesyan97@mail.ru

IMPORTANTANCE OF THE LEGAL EDUCATION OF YOUTH

Key Words: law, legal education, jurisprudence, humanism, legality, legal thinking, civil society

Summary

Article discusses different aspects of legal education of youth. His interaction with the fundamental freedoms, necessary conditions for the formation of competitive and dynamic development of society.

Զարգացած ժողովրդավարության ուղի ընտրած ցանկացած պետությունում սոցիալական մշակույթի դերը օրեցօր աճում է և դառնում արդիական: Կյանքի տվյալ ժամանակահատվածում իրավական ոլորտի ուսուցումը զգալի դեր է խաղում ինչպես սոցիալական պետության կառուցման մեջ՝ հղում կատարելով ժողովրդավարությանը, այնպես էլ քաղաքացիական հասարակության ստեղծման համար: Յուրաքանչյուր ողջամիտ մարդ հասկանում է, որ տվյալ պահին անհնար կլինի երիտասարդության մեջ սերմանել իրականում առողջ, ճիշտ դաստիարակություն, առանց կառուցողական ողջամիտ երկխոսության հասարակության և պետության միջև: Ստեղծված իրադրությունում անփոխարինելի է դառնում անհատի և հասարակության ճիշտ իրավագիտակցության, ինչպես նաև իրավաբանական և բարձր բարոյական մշակույթի առկայությունը:

Իրավական ուսուցման մեթոդաբանության կառուցման առավել կարևոր սկզբունքներից են մարդասիրության սկզբունքը և օրինականության սկզբունքը: Հարկ է նշել, որ մարդասիրական սկզբունքը ամենից առաջ ճանաչում է մարդուն, որպես բարձրագույն արժեք, այդ պատճառով պայմաններ են ստեղծվում արժանապատվության, ազատության և տարրական քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության, անհատականությունը անպատենշ և բազմակողմանիորեն արտահայտելու համար: Իսկ օրինականության սկզբունքն, իհարկե,

նախատեսում է օրենքների բացարձակ կիրառումը, հասարակական կազմակերպությունների, պաշտոնատար անձանց, և, իհարկե, հենց իրենց՝ քաղաքացիների կողմից:

Իսկ եթե ուշադրություն դարձնենք իրավական դաստիարակության նշանակության մասին, ապա, իմ կարծիքով, նրա նշանակությունն է օգնել պետությանը երիտասարդության հասարակական և սոցիալական պաշտպանության քաղաքականությունը իրականացնելու մեջ: Բայց հարկ է նշել, որ այդ ամենը պետությունը կկարողանա իրագործել միայն ճշգրիտ ի կատար ածելով իրավունքի բոլոր նորմերը:

Անհրաժեշտ է կատարելագործել պետության և իրավունքի մասին ընդհանուր տեսական գիտելիքների թեմատիկան և բովանդակությունը, ինչպես նաև դրանց մատուցման ձևերը¹, ավելի հետաքրքիր ու երիտասարդության համար մատչելի, ցանկալի դարձնելով այդ թեմաները լայն շրջանակի համար:²

Ճիշտ է, բոլորս էլ կցանկանանք ապրել ճիշտ կառուցված իրավական պետության մեջ և զգալ մեզ պաշտպանված ինչպես տանը, այնպես էլ հարազատ պատերից այն կողմ: Այսօր ամբողջ աշխարհը շարժվում է իրավական համակարգի վերածննդի ուղով: Սակայն ավելի քան հիսուն տարի առաջ ռուս փիլիսոփա և իրավագետ Իլյինը ասեց հետևյալը.³ «Պետական և քաղաքական թարմացումը կարող է զալ միայն իրավագիտակցության և մարդկային սրտի խորքից»: Այս խոսքերի օբյեկտիվությունը օրեցօր հաստատվում է մեր կյանքում: Ահա թե ինչու անհատի ճիշտ իրավական դաստիարակումը համարվում է ամենակարևոր խնդիրներից մեկը, որը դրվում է յուրաքանչյուր պետության առջև:

Առնչվելով այս թեմայի հետ չեմ կարող չանդրադառնալ Ա.Ա. Կվաշայի⁴ դիրքորոշմանը, ով բացահայտեց իրավական ուսուցման էությունը վերջինիս հիմնական տարրերի միջոցով. «Իրավական դաստիարակությունը կայանում է գիտելիքների փոխանցման, կուտակման և ճիշտ ըմբռնման, ինչպես նաև իրավունքի և դրա իրագործման հանդեպ ճիշտ վերաբերմունք ցուցաբերելու, սեփական իրավունքներից օգտվելու, արգելքներն կատարելու և պարտականություններին հետևելու մեջ: Այստեղից էլ օրենսդրության հիմնական դրույթների յուրացման անփոխարինելիությունը, որը գեներացնում է իրավունքի հանդեպ խորին հարգանքի զգացումը: Ստացված գիտելիքները պետք է վերածվեն սեփական համոզման, ճիշտ կողմնորոշված հայացքի՝ խստորեն հետևել իրավական կարգադրումներին, իսկ այնուհետև օրենքներին հետևելու ներքին պահանջի և սովորության»:

Հայտնի մտավորական Կանտը մշակեց ու հիմնավորեց իրավական պետության և քաղաքացիական հասարակության մասին փիլիսոփայական տեսություն: Կենտրոնական դիրքը դրանում զբաղեցում է անձը, իր բազմակողմանի հետաքրքրություններով և կարծիքներով:⁵ Ըստ Կանտի ժողովրդի գերակայությունը ենթադրում է պետությունում բոլոր քաղաքացիների ազատություն, հավասարություն և անկախություն, որոնք միավորվում են մեկ միասնականություն մեջ՝ անվանվելով «իրավական օրենքներին ենթարկված մարդկանց միաձուլում»:⁶

Իմ կարծիքով, աճող սերնդի իրավական ուսուցման հիմք պետք է լինի մարդկանց իրազեկումը մարդու իրավունքների ոլորտում, խոսքի ազատության, ազատ ընտրության, անհատի ազատությունների և իրավունքների հիմնավորվածության մասին: Ինչքան էլ դժվար լինի, պետք է այդ հարցերի իրագործման ճանապարհին փորձել մշակել մարդկանց մեջ մղում դեպի օրինական գործողությունների կատարումը: Այլ խոսքերով, իրավական դաստիարակություն ասելով կարելի է հասկանալ արդեն կուտակված հասարակական պրակտիկան իրավական մշակույթի ասպարեզում: Վերոնշյալից էլ հայտնի են դառնում իրավագիտակցության բնորոշ

¹ Апиан А. «Правознание, Правовое воспитание, правовая культура», 2001, Ереван, стр. 95.

² Апиан А. «Правознание, Правовое воспитание, правовая культура» 2001, Ереван, стр. 96

³ Ильин И.А. «О формах государственного правления»

⁴ Правовые установки граждан. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. - Волгоград - 2002. - с.18.

⁵ Апиан «Правосознание, правовое воспитание, правовая культура», Ереван 2001 стр. 87

⁶ Кант И. Соч., т. 4. II, стр. 233

տարրեր՝ իրավական գրագիտությունը, իրավական մտածելակերպը և իրավական կարողությունը:

Ինչ է իրենից ներկայացնում իրավական գրագիտությունը: Հենց սկզբից այն իր մեջ ներառում է այնպիսի փաստաթղթերի ուսումնասիրությունը, ինչպիսիք են սահմանադրությունը, օրենքները, նորմատիվ իրավական ակտերը, ենթաօրենսդրական ակտերը, ինչպես նաև այլ իրավական նորմեր: Իրավական գրագիտության կատարելագործումը պետք է իրականացվի կիրառական դասընթացների միջոցով, որոնց օգնությամբ աշակերտները և ուսանողները կկարողանան իրականացնել տարբեր փաստաթղթերի համեմատություններ, և այդ ամենը ուսումնասիրելուց հետո կարողանան ճիշտ մեկնաբանել դրանց բովանդակությունը և իրենց հայեցակարգը հայտնել տվյալ փաստաթղթի նկատմամբ:

Ինչ վերաբերում է իրավական մտածելակերպին, ապա այն իր մեջ ներառում է կարողություն ճիշտ դատելու մարդկանց գործողությունը և անգործությունը կոնկրետ իրավական տեսանկյունից: Որպեսզի հասարակության մեջ զարգանա իրավական մտածելակերպը, պետք է իրականացվեն ընդհանուր մանկավարժական և հոգաբանական հետազոտություններ, և գտնվեն այնպիսի հնարքներ, որոնք օգտագործելի կլինեն արդի կյանքում: Արդյունքում երիտասարդների մոտ կառաջանա իր անձի կարևորության զգացումը, որը կգուզակցվի նաև պարտականությամբ ինչպես իր, այնպես էլ պետության և հասարակության առջև:

Ես ցանկանում եմ հատուկ ընդգծել հայտնի բրիտանացի փիլիսոփա Ջոն Լոքի խոսքերը. «... Մարդու բնական ազատությունը պետք է անկախ լինի աշխարհում գոյություն ունեցող որևէ բարձրագույն իշխանությունից, և չպիտի ենթարկվի կամքին կամ մարդու օրինաստեղծ իշխանությանը, այլ պետք է ենթարկվի միայն բնության օրենքներին: Մարդու ազատությունը հասարակության մեջ կայանում է նրանում, որպեսզի չհնազանդվի որևէ այլ օրինաստեղծ իշխանության, բացի այն իշխանությունից, որը հաստատված է հասարակության համաձայնությամբ»:¹ Հասարակության իրավական մտածելակերպը զարգացնելով երիտասարդ սերունդը կկարողանա հասկանալ իր իրավունքների, ազատությունների և պարտականությունների կարևորությունը:

Հաջորդ տարրը իրավական կարողությունն է: Իրավական կարողությամբ ավարտվում է երիտասարդության իրավական ուսուցումը, որով իսկ անձը հմտանում է իր իրավունքները և պարտականությունները ճանաչելու մեջ, կարողանում է անել ճիշտ դատողություններ՝ տարբեր բնույթի նորմատիվ իրավական ակտերի վերաբերյալ, վեոջիններս պարզաբանելով՝ կատարել եզրահանգումներ: Իրավական կարողությունը երիտասարդության իրավական դաստիարակության վերջին փուլն է, որից հետո անձը ոչ թե դաստիարակում է, այլ ինքն է սկսում դաստիարակել եկող սերնդին իրավական ուղղով:

Ընդհանրապես իրավական ուսուցման և դաստիարակման միջոց կարող է հասնդիսանալ ցանկացած բան, ինչի միջոցով ներգերծություն է կատարվում մարդկանց գիտակցության, կամքի և վարքագծի վրա: Ինչպես նաև այն, ինչի միջոցով դաստիարակվողներին փոխանցվում է տեղեկություն իրավունքի, օրենքի, տարբեր իրադարձությունների, փաստերի մասին:

Հետևություն անելով վերոնշյալից կարելի է եզրահանգել, որ իրավական դաստիարակման միջոց կարող են հանդիսանալ՝

Ա. Տպագրությունը

Բ. Հեռուստատեսությունը

Գ. Կինոֆիլմերի ցուցադրումը

Դ. Գրականությունը

Ե. Մշակույթը

Զ. Տեսողական քարոզչության և ագիտացիայի նյութերը (գովազդներ, պաստառներ և այլն):

Կարևոր դեր ունի նաև իրավական միմիումը՝ այն նվազագույն տեղեկությունը իրավունքի մասին, որը պետք է ունենա ցանկացած մարդ, անկախ իր սոցիալական կարգավիճակից: Իրավական դաստիարակության միջոցները գործում են առանձին, այդ իսկ պատճառով

¹ Дж. Локк Сочинения в 3-х томах, 1988, стр., 668

Երիտասարդության իրավական դաստիարակության զարգացմանը չի աճում: Որպեսզի մենք ունենանք բավարարող արդյունք, այսինքն երիտասարդություն, որը կունենա իրավական գիտելիքների մինիմումը, անհրաժեշտ է, որ բոլոր ներգործության միջոցները աշխատեն փախկապակցված, չէ որ բոլորն էլ հետապնդում են նույն նպատակը: Նման խնդրի վերացումը, անշուշտ, կտանի մեր երիտասարդ պետությունը բարգավաճման:

Գրականություն

1. Галина Поддубская «Нравственно-правовое воспитание в начальной школе»
2. <http://www.grandars.ru/college/filosofiya/filosofiya-ilina.html>
3. А. Я Кваша «Демографическая политика в СССР»
4. Локк Дж. Сочинения в трёх томах. 2, 1988 г. 668 с
5. ՀՀ Սահմանադրություն
6. ԼՂՀ Սահմանադրություն
7. Սահմանադրական իրավունք դասագիրք, Երևան 2012 թ, Գլուխ 3
8. И.А. Ильин “О формах государственной власти”
9. Апиян “ Правосознание, правовое воспитание, правовая культура”, Ереван, 2001

УДК 340.1

Т.А. Филипенко

Приднестровский государственный университет им. Т.Г. Шевченко

Преподаватель кафедры Теории и истории государства и права

Юридического факультета

Аспирантка 3 курса обучения ФГБОУ ВО «Орловский государственный университет имени И.С.

Тургенева»

Научный руководитель – П.А. Астафичев, доктор юридических наук, профессор, директор

Юридического института ФГБОУ ВО «Орловский государственный университет имени И.С.

Тургенева», заведующий кафедрой «Конституционное и муниципальное право»

РОЛЬ ПРАВОВОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРАВОВОГО КАЧЕСТВА ПРОЕКТОВ ЗАКОНОВ В СОВРЕМЕННОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Ключевые слова. законотворческая деятельность, правовая экспертиза, нормативно-правовой акт, законопроект, правотворчество, демократическое правовое социальное государство, правовое качество проектов законов.

Резюме

В настоящее время в правовой доктрине и практике нормотворчества значительно возрос интерес к проблемам эффективности нормативных правовых актов. Эффективность, сбалансированность государственно-правовой политики, качество проводимых реформ и преобразований в обществе напрямую зависят от законодательной базы, регулирующей как уже сформировавшиеся политико-правовые, экономические и социальные общественные отношения, так и создаваемые новые институты в обществе и государстве. Важнейшую роль в обеспечении эффективности действующего в стране законодательства играет экспертиза как уже принятых законов, так и законопроектов, что позволяет обеспечить должное качество нормативно-правовых документов.

Summary

Currently, the legal doctrine and practice of rule-making has considerably increased interest in the problems of efficiency of regulatory legal acts. Efficiency, balanced public- legal policy, the quality of the reforms and transformations in the society directly depend on the legislative framework governing already formed political legal, economic- social public relations and new institutions created in society and state. The most important role in ensuring the effectiveness of the current legislation in the country is attributed to the examination of already adopted laws as well as legislation that ensures proper quality of legal documents.

Одним из наиболее важных и значимых направлений деятельности органов законодательной власти субъектов Российской Федерации является законотворческая деятельность, направленная на выявление потребностей в правовом регулировании общественных отношений и создание, изменение или отмену законов. Такая деятельность представляет собой целую систему взаимосвязанных процессов, одним из которых является законодательный процесс. В ходе его осуществления органами региональной власти принимаются необходимые для урегулирования деятельности государства и социальных отношений законы — особый источник права, представляющий собой основу системы правового регулирования, качество и эффективность которых не должны вызывать сомнений.

Такие проблемы законотворческой деятельности, как правовое качество законов, соблюдение правил юридической техники, законотворческие ошибки, законотворческие дефекты, иные, связанные с данной деятельностью вопросы, давно вызывают интерес у ученых, практикующих юристов и остаются актуальными по сей день. Их важность для развития законодательства субъектов Российской Федерации заключается в том, что количество принимаемых в регионах нормативных правовых актов постоянно растет, а их качество часто обоснованно критикуется.

Понятие «экспертиза» произошло от латинского «expertus», что означает — опытный, и представляет собой исследование специалистом (экспертом) каких-либо вопросов, решение

которых требует специальных познаний в области науки, техники, искусства и т. д. В отношении проектов законов субъектов Российской Федерации могут проводиться различные виды таких исследований. Существует несколько оснований классификации экспертизы законопроектов, основной из которых является классификация в зависимости от области знаний, необходимых для проведения исследования предмета экспертизы. В данном случае может быть осуществлена экологическая, социальная, финансовая, экономическая, лингвистическая, правовая и иные виды экспертизы.¹

В настоящее время в правовой доктрине и практике нормотворчества значительно возрос интерес к проблемам эффективности нормативных правовых актов, междисциплинарного исследования состояния правового регулирования, поиску оптимальных инструментов оценки качества законодательства, преодоления нормотворческих ошибок. Реформирование различных сфер общественных отношений, необходимость обеспечения единства правового пространства государства, с одной стороны, обуславливает особую роль нормотворческих решений, а, с другой стороны, требует их соответствия определенным критериям.

Названные тенденции свидетельствуют о необходимости комплексного исследования вопросов оценки законодательства, одним из ключевых аспектов которой является правовая корректность проектируемых и действующих нормативных правовых актов, что собственно говоря, и стало целью данного исследования.

Эффективность, сбалансированность государственно-правовой политики, качество проводимых реформ и преобразований в обществе напрямую зависят от законодательной базы, регулирующей как уже сформировавшиеся политико-правовые, экономические и социальные общественные отношения, так и создаваемые новые институты в обществе и государстве. Важнейшую роль в обеспечении эффективности действующего в стране законодательства играет экспертиза как уже принятых законов, так и законопроектов, что позволяет обеспечить должное качество нормативно-правовых документов, принимаемых представительными органами власти на федеральном уровне и уровне субъектов Российской Федерации.

Появившиеся законотворчество и законодательство субъектов Российской Федерации нуждаются в научном осмыслении, так как позитивные процессы лишь явственнее высвечивают существенные недостатки в современной законотворческой практике, отрицательно влияют на качество и эффективность принимаемых законов, как необходимого инструмента проведения рыночных реформ, преобразований в политической, экономической и социальной сферах. Такие недостатки способны привести в недалеком будущем к существенной несогласованности российского законодательства, его отставанию от требований времени. К числу таких недостатков можно отнести наличие значительного числа пробелов, противоречий и расхождений в единой системе российского законодательства, снижающих его действенность и авторитет. Это свидетельствует о недостаточной юридической культуре лиц, причастных к законотворчеству, серьезных изъянах в законотворческой процедуре, невнимательности и спешке при подготовке, обсуждении, принятии и обнародовании новых законодательных решений и нормативных правовых актов.²

Стоит отметить, что существенные изменения в общественном сознании современной России предъявляют особые требования к правотворчеству, в целом, и законотворчеству субъектов Российской Федерации, в частности. В то же время, генезис законодательного процесса в областях - субъектах Российской Федерации вызвал большое количество проблем, полемических споров, которые нуждаются в теоретическом исследовании и практическом разрешении.

¹Баранов, В. М. Идея и концепция законопроекта: некоторые содержательные и технико-юридические проблемы взаимосвязи / М. В. Баранов // Научные труды. Российская академия юридических наук : в 3 т. / [отв. ред. В. В. Гриб ; редкол. А. К. Голиченков [и др.]. - М., 2008. - Вып. 8, Т. 1. - С. 641

²Игнатенко, В. В. Научно-правовая экспертиза законопроектов: особенности предмета, объекта и применяемых познаний / В. В. Игнатенко // Правовые исследования : сб. науч. тр. / отв. ред. В. В. Игнатенко. - Иркутск, 1997. - Вып. 3. - С. 5.

Особая значимость проблемы повышения качества законотворчества субъектов Российской Федерации предопределяется необходимостью построения в России демократического правового социального государства. Неотъемлемым элементом демократического государства и становления гражданского общества является местное самоуправление. Количество органов местного самоуправления, создаваемых на разных уровнях, огромно, а число издаваемых ими нормативных правовых актов сложно поддается подсчету. Они включаются в правовую систему субъекта Российской Федерации. К сожалению, многие из них не соответствуют не только федеральному и региональному законодательству, но и Конституции Российской Федерации, конституциям (уставам) субъектов Российской Федерации. Это приводит к нарушению прав и законных интересов юридических и физических лиц.¹

Все вышесказанное актуализирует проблему обеспечения законности нормативных правовых актов, издаваемых органами местного самоуправления и их должностными лицами.

Анализ научных публикаций отечественных ученых в области теории права позволяет сделать вывод о том, что проблематика правовой экспертизы законопроектов не рассматривалась в рамках комплексного (в том числе межотраслевого) исследования, посвященного экспертизе законопроектов. В частности, недостаточно отображены конституционно-правовые проблемы в данном направлении.

В юридической науке имеются отдельные исследования различных видов экспертизы нормативных правовых актов (экологической, антикоррупционной и т.д.), но отсутствует единый теоретический подход к определению понятия экспертизы законодательства. Недостаточно разработаны также принципы, виды, функции и методы проведения экспертизы законопроектов и действующих законодательных актов.

Следует особо отметить работы некоторых авторов, таких как Л.Ф.Апт, которая уделила много внимания проблеме качества оценки закона и справедливо заметил, что «проблема определения качества закона неразрывно связана с экспертизой его норм». Экспертиза позволит отслеживать недостатки законотворчества, обращение внимания законодателя на противоречие закона нормам Конституции РФ.²

Например, Ю.Г. Арамзасов в монографии «Мониторинг в правотворчестве: теория и методология» рассматривает теорию и методологию мониторинга нормативных актов. Здесь раскрыто понятие мониторинга нормативных актов, выявлены виды, функции и субъекты мониторинга нормативных актов, определено его место и роль в механизме правового регулирования. Особое внимание в монографии уделено методологическим особенностям правового мониторинга, осуществляемого на разных стадиях правотворчества. Отдельная глава монографии посвящена повышению эффективности мониторинга нормативных актов.

Отдавая должное вкладу российских ученых в исследование различных сторон рассматриваемой темы, следует отметить, что в условиях современного реформирования публично-властной системы России, проблемы правового регулирования федерального законодательного процесса России нуждаются в дальнейших научных разработках.

Проблемы правового регулирования экспертизы законодательства обусловлены как недостаточной теоретической проработанностью, так и незначительным вниманием к этим вопросам со стороны органов государственной власти. И это в условиях, когда экспертизу нормативных правовых актов можно с полным основанием отнести к

¹Сазонов, В. Ф. Мониторинг реализации регионального законодательства (на примере Самарской области) / В. Ф. Сазонов, Н. А. Боброва // Мониторинг правового пространства и правоприменительной практики : материалы II Всерос. науч.-практ. конф., 20 мая 2004 г. / [предисл. Г. Бурбулис]. - М., 2004. - С. 198.

²Апт, Л. Ф. Правовые дефиниции в законодательстве / Л. Ф. Апт // Проблемы юридической техники : сб. ст. / [под ред. В. М. Баранова]. - Н. Новгород, 2000. - С. 312.

необходимым инструментам управления делами государства и развития гражданского общества.¹

Теоретические и практические проблемы законодательства образуют значительную по своим масштабам часть общей теории государства и права, а экспертиза законопроектов является неотъемлемой составляющей данной теории.

Исходя из вышеизложенного, представляется важным и актуальным рассмотрение экспертизы законодательства как самостоятельной юридической категории, что достигается исследованием ее состава, принципов, функций и видов. С помощью исследования экспертизы законодательства достигается развитие общетеоретических представлений о правотворчестве, системности нормативных правовых актов, правореализационном и правоприменительном процессах.

Резюмируя изложенное, можно сделать вывод, что правовая экспертиза проектов законов субъектов Российской Федерации является эффективным способом обеспечения их правового качества. В процессе проведения такого исследования осуществляется всесторонняя и объективная проверка законопроекта на предмет его соответствия Конституции Российской Федерации, федеральному законодательству и законодательству соответствующего региона, правилам законодательной техники, выявляются содержащиеся в проектах законов нарушения, что позволяет предупреждать возможные законотворческие дефекты и ошибки. Меньшее количество таких отступлений в законопроектах от установленных правил способствует тому, что законодательными органами государственной власти субъектов Российской Федерации рассматриваются и принимаются более качественные законы. В результате правовая экспертиза проектов законов субъектов Российской Федерации положительно сказывается на качестве и эффективности всего российского законодательства, позволяющего гражданам реализовать принадлежащие им права и свободы в полной мере.

Библиография.

1. Адарчева, Лилия Стефановна. О совершенствовании законодательной деятельности Государственной Думы / Л. С. Адарчева // Журн. рос. права. - 2000. - № 3. - С. 42-48.
2. Александров, А. С. О методологических следствиях, вызываемых терминологическими причинами (из опыта прочтения текста УПК РФ) / А. С. Александров // Изв. вузов. Правоведение. - 2005. - № 5. - С. 6-18.
3. Алешкова, Н. П. Дополнительное правотворчество как результат мониторинга правоприменительной деятельности / Н. П. Алешкова // Lex Russica. - 2012. - № 6. - С. 1232-1247.
4. Апт, Л. Ф. Правовые дефиниции в законодательстве / Л. Ф. Апт // Проблемы юридической техники : сб. ст. / [под ред. В. М. Баранова]. - Н. Новгород, 2000. - С. 301-315.
5. Апт, Л. Ф. Теоретические вопросы правовой экспертизы федеральных законов / Л. Ф. Апт // Журн. рос. права. - 2008. - № 2. - С. 18-25.
6. Апт, Л. Ф. О системной связи определений понятий российского законодательства / Л. Ф. Апт // Юрид. техника. - 2007. - № 1. - С. 111-115.
7. Баранов, В. М. Идея законопроекта / В. М. Баранов // Юрид. техника. - 2007. - № 1. - С. 28-39.
8. Баранов, В. М. Идея законопроекта: сущность, практическая ценность, технико-юридическое оформление / В. М. Баранов // Журн. рос. права. - 2008. - № 2. - С. 9-17.
9. Игнатенко, В. В. Научно-правовая экспертиза законопроектов: особенности предмета, объекта и применяемых познаний / В. В. Игнатенко // Правовые исследования : сб.

¹Методические рекомендации для органов местного самоуправления по разработке проектов муниципальных правовых актов / М-во Юстиции РФ, Управление М-ва Юстиции РФ по Красноярскому краю // Муниципальное право. - 2011. - № 1. - С. 67.

науч. тр. / отв. ред. В. В. Игнатенко. - Иркутск, 1997. - Вып. 3. - С. Баранов, В. М. Идея и концепция законопроекта: некоторые содержательные и технико-юридические проблемы взаимосвязи / М. В. Баранов // Научные труды. Российская академия юридических наук : в 3 т. / [отв. ред. В. В. Гриб ; редкол. А. К. Голиченков [и др.]. - М., 2008. - Вып. 8, Т. 1. - С. 641

10. Методические рекомендации для органов местного самоуправления по разработке проектов муниципальных правовых актов / М-во Юстиции РФ, Управление М-ва Юстиции РФ по Красноярскому краю // Муниципальное право. - 2011. - № 1. - С. 67.

11. Надеев, Р. Правовая экспертиза законопроектов / Р. Надеев // Рос. юстиция. - 1998. - № 1. - С. 38-40.

12. Пиголкин, А. С. Планирование законопроектной деятельности / А. С. Пиголкин, М. Н. Николаева // Сов. государство и право. - 1972. - № 11. - С. 43-49.

13. Пчелкин, А. В. Специфика технико-юридических норм в действующем российском законодательстве / А. В. Пчелкин // Законотворческая техника современной России: состояние, проблемы, совершенствование : сб. ст. : в 2 т. / под ред. В. М. Баранова. - Н.Новгород, 2001. - Т. 1. - С. 312-322.

14. Рафалюк, Е. Е. Новому проекту закона - научное обсуждение / Е. Е. Рафалюк // Журн. рос. права. - 2013. - № 7. - С. 90-98.

15. Сазонов, В. Ф. Мониторинг реализации регионального законодательства (на примере Самарской области) / В. Ф. Сазонов, Н. А. Боброва // Мониторинг правового пространства и правоприменительной практики : материалы II Всерос. науч.-практ. конф., 20 мая 2004 г. / [предисл. Г. Бурбулис]. - М., 2004. - С. 198.

16. Сазонов, В. Ф. Мониторинг реализации регионального законодательства (на примере Самарской области) / В. Ф. Сазонов, Н. А. Боброва // Мониторинг правового пространства и правоприменительной практики : материалы II Всерос. науч.-практ. конф., 20 мая 2004 г. / [предисл. Г. Бурбулис]. - М., 2004. - С. 193-205.

УДК341.4(470)

Шушанна Алексанян

Российско-Армянский Университет

Студентка 4-го курса Института права и политики

По направлению юриспруденция

Научный руководитель: д.ю.н., профессор Цагикян С.Ш.

ОБОСНОВАННОСТЬ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ СОСТАВА МОШЕННИЧЕСТВА В УК РФ

Ключевые слова: мошенничество, дифференциация, специальные составы, квалификация.

Резюме

В данной статье рассматривается история развития состава мошенничества и последствия его дифференциации в 2012 году в уголовном кодексе Российской Федерации. Выявлена её неоправданность и предложены разные пути решения возникающих последствий, нарушающих принцип справедливости.

Շ. Ս. Ալեքսանյան

Հայ-ռուսական համալսարան,

Դրափունքի և քաղաքականության ինստիտուտ, 4-րդ կուրս

գիտ. դեկ. ի.գ.դ., պրոֆ. Ծաղիկյան Ս.

ՌԴ ՔՕ-ում խԱՐԴԱԽՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՑԱԿԱԶՄԻ ՏԱՐԲԵՐԱԿՄԱՆ ՀԻՄՆԱՎՈՐՎԱԾ ԼԻՆԵԼԸ

Բանալի բաներ՝ խարդախություն, տարբերակում, հատուկ հանցակազմեր, որակավորում

Ամփոփում

Սույն գիտական հոդվածում դիտարկվում է խարդախության հանցակազմի պատմությունը և նրա 2012 թվականի տարբերակումը Ռուսաստանի Դաշնության քրեական օրենսգրքում: Հայտնաբերված է դրա ոչ արդարացիված լինելը, և առաջարկված են արդարության սկզբունքը խաղտող առաջացող հետևանքների լուծման տարբեր ուղղություններ:

S. S. Aleksanyan

Armenian-Russian University, Institute of Law and Policy, 4th year

Supervisor: Prof. Tsagikyan S.

THE REASONABLENESS OF DIFFERENTIATION OF FRAUDING CRIMINAL CODE OF RF

Key words: fraud, differentiation, special corpuses delicti, qualification

Summary

This article discusses the history of development of fraud and the consequences of its differentiation in the Criminal Code of Russian Federation in 2012. Unjustified character of this change is revealed and the ways of solution the arising problems which break the principle of justice are suggested.

Актуальность этой темы обусловлена распространённым характером мошенничества. Его удельный вес растёт, что сопровождается ростом латентности и рецидивности этого преступления. Целью статьи является анализ изменений уголовного законодательства в 2012 году, а именно выделение специальных составов мошенничества.

Мошенничеством по действующему уголовному законодательству считается хищение чужого имущества или приобретение права на чужое имущество путем обмана или злоупотребления доверием. Это преступление известно во всём мире ещё с давних времён. Первое упоминание мошенничества было в Судебнике Ивана Грозного 1550 года, однако оно не совпадало с современным понятием мошенничества. Законодательно определение мошенничества было впервые закреплено в указе Екатерины II 1781 года «О разных видах воровства и какие за них наказания чинить», где оно, как видно из названия указа, рассматривалось как один из видов воровства и приблизилось уже к современному пониманию. Долгое время мошенничество рассматривалось в связи с кражей и грабежом. Оно было выделено в отдельную норму последовательно в УК РСФСР 1922 года, УК РСФСР 1926 года, УК РСФСР 1960 года и сейчас находится под статьёй 159 УК РФ 1996 года в главе «Преступления против собственности» раздела «Преступления в сфере экономики».

Правовое регулирование мошенничества было существенно изменено Федеральным законом от 29.11.2012 № 207-ФЗ «О внесении изменений в Уголовный кодекс Российской Федерации и

отдельные законодательные акты Российской Федерации». Согласно изменением было добавлено шесть разных составов мошенничества, один из которых в настоящее время признан неконституционным (мошенничество в сфере предпринимательской деятельности).

Целью изменений уголовного законодательства является дифференциация различных видов мошенничества. Под дифференциацией в данном контексте и вообще в уголовном праве следует понимать «градацию, разделение ответственности в уголовном законе, в результате которой законодателем устанавливаются различные уголовно-правовые последствия в зависимости от характера и типовой степени общественной опасности преступления и личности виновного»¹.

Возникает вопрос: насколько обоснованным было проведение дифференциации в данном случае. Чтобы это уяснить, следует рассмотреть основания дифференциации.

Согласно пояснительной записке к проекту федерального закона «О внесении изменений в уголовный кодекс Российской Федерации и иные законодательные акты Российской Федерации»: «состав мошенничества не в полной мере учитывает особенности тех или иных экономических отношений, а также не позволяет обеспечить на должном уровне защиту интересов граждан, пострадавших от мошеннических действий»². В названной пояснительной записке указано, что критериями выделения специальных составов являются сфера экономической деятельности, в которой совершается преступление, конкретный способ его совершения и предмет посягательства. Необходимо учесть степень общественной опасности деяния и субъекта преступления. В новых статьях увеличены размеры крупного и особо крупного ущерба - 1500000 и 6000000 рублей соответственно. Общий же состав мошенничества в свою очередь дополнен квалифицирующим обстоятельством «повлекшее лишение права гражданина на жилое помещение», и увеличена ответственность за мошенничество с использованием служебного положения и в крупном размере. Если сравнить санкции всех составов мошенничества можно увидеть, что размер штрафа везде совпадает (кроме мошенничества в предпринимательской деятельности, норма о которой признана неконституционной - здесь максимальный предел штрафа увеличен почти в три раза), а наказание в виде лишения свободы в неквалифицированных специальных составах в отличие от основного отсутствует. Вышесказанное позволяет сделать вывод, что новые составы являются более мягкими по отношению к основному, привилегированными. Законодатель считает, что специальные составы представляют меньшую степень общественной опасности, и с этой точки зрения их выделение обоснованно, так как иначе пришлось бы предусмотреть множество частей и пунктов в рамках одной статьи. Однако неясно: в чём заключается меньшая степень общественной опасности специальных составов.

Родовые и видовые объекты новых норм совпадают, различие заключается лишь в непосредственном объекте. Однако их степень общественной опасности если не совпадает, то различается незначительно. Искусственно выделены некоторые сферы экономической деятельности, которые представляют собой частный случай классического мошенничества. При их выделении остаётся неясным, чем обусловлен выбор именно этих сфер, почему в этот ряд не вошло, например, мошенничество в инвестиционной сфере и почему оно является более общественно опасным, чем сферы, выбранные законодателем. Можно сослаться на то, что в иерархии ценностей на первом месте стоит личность, потом общество и государство, и в связи с этим преступления, где потерпевшим является юридическое лицо, менее общественно опасно, чем оно же с физическим лицом. Однако и этот аргумент можно опровергнуть тем, что, во-первых, не во всех выделенных сферах потерпевшим является юридическое лицо, во-вторых, есть много сфер, направленных против юридических лиц, которые не выделены вовсе, и в-

¹ Уголовное право: словарь-справочник / авт.-сост. Т.А. Лесниевски-Костарева. М.: Норма-Инфра-М, 2000. С. 54

² Пояснительная записка к проекту федерального закона «О внесении изменений в уголовный кодекс Российской Федерации и иные законодательные акты Российской Федерации»
<http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=PRJ;n=94526;dst=100001> (дата обр. 01.04.2016)

третьих, причинение вреда интересам юридического лица в свою очередь влечёт нарушение интересов физических лиц.

В пояснительной записке к законопроекту указывается, что состав мошенничества не в полной мере учитывает особенности тех или иных экономических отношений. Однако если рассмотреть каждый специальный состав отдельно, не выделено каких-либо особенностей, которые бы отсутствовали в основном составе. Например, в ст. 159.1 УК «Мошенничество в сфере кредитования» способом совершения преступления является предоставление заведомо ложных или недостоверных сведений. То есть нового способа как такового не выделено, а указана разновидность обмана, которая является классической для мошенничества. То же самое наблюдается в статье 159.2 «Мошенничество при получении выплат», где ещё рассмотрен другой способ обмана – молчанием. В преступлении «Мошенничество с использованием платёжных карт» способ обмана и вовсе не конкретизирован. А в статье 159.5 «Мошенничество в сфере страхования» конкретизирована лишь сфера обмана, при наличии которого инкриминируется этот состав.

Не присущее классическим способам совершения мошенничества можно увидеть в статье 159.4 «Мошенничество в сфере предпринимательской деятельности», где мошенничество сопряжено с преднамеренным неисполнением договорных обязательств в сфере предпринимательской деятельности, однако нет конкретизации, к тому же данная норма утратила силу. Этого нельзя сказать о составе «Мошенничество в сфере компьютерной информации», где перечислены такие преступные схемы, как «хищение чужого имущества или приобретение права на чужое имущество путем ввода, удаления, блокирования, модификации компьютерной информации либо иного вмешательства в функционирование средств хранения, обработки или передачи компьютерной информации или информационно-телекоммуникационных сетей»¹. Однако, нам кажется, что этот состав отходит от мошенничества, поскольку в большинстве случаев не ясно: кого обманывает преступник, есть ли тут обман или злоупотребление доверием вообще. Целесообразнее было бы выделить это преступление в отдельную норму, не связанную с мошенничеством, или как квалифицированный состав, скажем, кражи.

Таким образом, специальные составы не отличаются способом совершения от основного, они лишь являются его частным случаем. В них лишь сужен способ совершения. То есть эти составы выделены, главным образом, по сфере. Но, как было рассмотрено выше, не наблюдалось такой необходимости, так как нет существенной разницы в степени общественной опасности.

В некоторых специальных нормах сужен предмет преступления, но это тоже не является обоснованным. Например, в статье 159.1 предметом являются только денежные средства, и за рамками этого состава остаётся сфера товарного кредита. В последнем случае преступление будет квалифицировано по статье 159, где санкция строже. Но в чём здесь логика? Почему мошенничество, совершённое в одной и той же сфере карается по-разному в зависимости от того, являются ли предметом денежные средства или вещи, определённые родовыми признаками? Не ясно.

В пояснительной записке в качестве другой причины дифференциации указано, что состав мошенничества не позволяет обеспечить на должном уровне защиту интересов граждан, пострадавших от мошеннических действий. После всего вышесказанного очевидно, что эта причина также не получила своего воплощения. Скорее защищены интересы не граждан, а преступников. Для них смягчена ответственность, а это не направлено на защиту интересов граждан, пострадавших от мошеннических действий.

Снова обратимся к пояснительной записке, где говорится, что «конкретизация в Уголовном кодексе Российской Федерации составов мошенничества в зависимости от сферы

¹ Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996
http://www.consultant.ru/document/cons_LAW_10699/51c53d82b60ac8c009745bdea3838d507064c6d3/

правоотношений, в которой они совершаются, снизит число ошибок и злоупотреблений во время возбуждения уголовных дел о мошенничестве, будет способствовать повышению качества работы по выявлению и расследованию таких преступлений, правильной квалификации содеянного органами предварительного расследования и судом»¹. Не согласимся и с этим высказыванием, ссылаясь на следующий пример. Субъектом в мошенничестве в сфере кредитования является заёмщиком. Для уяснения статуса заёмщика необходимо обратиться к гражданскому законодательству. Так, если договор займа является реальным, то договор кредита – консенсуальный. Это означает, что до согласования существенных условий договор не заключён, и, следовательно, лицо не обладает статусом заёмщика. Поэтому в случае отказа банка предоставить кредит, но выполнения при этом лицом объективной стороны данного преступления, оно не будет его субъектом и будет нести ответственность за покушение по общей норме (статья 159), по которой предусмотрена более строгая санкция. Вообще, сфера кредитно-финансовых отношений шире, чем диспозиция статьи 159.1. То же самое наблюдается в других специальных составах. То есть, если преступление совершено в одной из выделенных сфер, но не попадает под диспозицию, оно должно квалифицироваться по общей норме. Нарушается принцип справедливости, когда за схожие деяния назначается разная ответственность. Или же, например, при умолчании об иных выплатах, чем предусмотренные статьёй 159.2 ответственность также наступает по общей норме. Эти и другие примеры указывают на возможные случаи несправедливости и споров при квалификации. Ещё одна проблема заключается в том, что эти составы приняты недавно и не разработаны указания по их толкованию, что также ведёт к возникновению полемик вокруг их инкриминирования, расширению пределов усмотрения правоприменителя.

Также нужно добавить, что статья 159.4, как уже говорилось, признана неконституционной: «положения данной статьи, являющейся специальной нормой по отношению к статье 159 УК Российской Федерации, устанавливающей уголовную ответственность за мошенничество, предусматривают за то же деяние, если оно совершено в сфере предпринимательской деятельности, несоразмерное степени его общественной опасности и более мягкое по сравнению с общей нормой наказание, причем исключительно на том основании, что лицо, обвиняемое в мошенничестве, сопряженном с преднамеренным неисполнением договорных обязательств, имеет статус индивидуального предпринимателя или занимает руководящую должность в коммерческой организации»². При этом основной состав мошенничества дополнен новыми пунктами, где предусмотрена ответственность за совершение этого деяния, сопряжённого с преднамеренным неисполнением договорных обязательств в сфере предпринимательской деятельности в значительном размере, а также того же преступления в крупном и особо крупном размерах. Однако сумма для признания размера крупным и особо крупным существенно увеличена. То есть мошенничество в сфере предпринимательской деятельности признано мягче не только специальных видов мошенничества, но и основного состава.

Как обоснованно отмечает А.В. Архипов: «выделение специального состава должно производиться с целью дифференциации уголовной ответственности. В противном случае появляется ситуация, при которой законодатель, выделяя из общей нормы специальную, признает наличие существенной разницы в общественной опасности между преступлениями, подпадающими под действие двух этих норм, но никак на данное обстоятельство с точки зрения степени их пенализации не реагирует»³.

¹ Пояснительная записка к проекту федерального закона «О внесении изменений в уголовный кодекс Российской Федерации и иные законодательные акты Российской Федерации» <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=PRJ;n=94526;dst=100001> (дата обр. 01.04.2016)

² Постановление Конституционного Суда РФ от 11.12.2014 N 32-П

http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_134843/92d969e26a4326c5d02fa79b8f9cf4994ee5633b/#dst100061 (дата обр. 01.04.2016)

³ Архипов А.В. К вопросу о необходимости специальной нормы, предусматривающей уголовную ответственность за мошенничество при получении выплат // Вестник Томского государственного университета. 2013. № 377. С. 96

Подводя итогу всего вышесказанного, вынесем следующие выводы и предложения. Дифференциация состава мошенничества была искусственной и неоправданной, ибо не достигла её изначальных целей. Не были учтены все особенности выделенных сфер, и возникают вопросы и споры по поводу оправданности выбранных сфер и соотношению их степени общественной опасности с другими областями общественной жизни, в которых совершается мошенничество. Выход видится в следующем: либо признать эти статьи утратившими силу, либо конкретизировать их диспозиции, охватить все преступления, совершаемые в указанных сферах, чтобы не возникало несправедливости при квалификации схожих деяний. Но в этом случае нужно также обратить внимание на санкцию, которая явно не соответствует степени общественной опасности совершаемых в специальных сферах преступлений по сравнению с общим составом мошенничества. Их нужно ужесточить, чтобы дифференциация достигла своих целей, а иначе она несёт казуистичный характер. Также при сохранении этих составов предлагается принять новое постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации о судебной практике по делам о мошенничестве, присвоении и растрате для уяснения новых признаков мошенничества.

Литература

1. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 N63-ФЗ http://www.consultant.ru/document/cons_doc_law_10699/ (дата обр. 23.10.2016)
2. Комментарий к Уголовному кодексу РФ (постатейный): в 2 т. / А.В. Бриллиантов, Г.Д. Долженкова, Э.Н. Жевлаков [и др.]; под ред. А.В. Бриллиантова. – Москва: Проспект, 2015
3. Курс уголовного права в пяти томах. Том 3. Особенная часть / Под ред. Г.Н. Борзенкова, В.С. Комисарова. М.: Зерцало, 2002
4. Батанова Н.С. / История развития мошенничества в России / III Всероссийская научно-практическая интернет-конференция «Актуальные проблемы юриспруденции в современной России» - <http://mosi.ru/ru/conf/articles/istoriya-razvitiya-moshennichestva-v-rossii?theme=mosi> (дата обр. 01.04.2016)
5. Уголовное право Армении и России. Общая и Особенная части / отв. ред. С.С. Аветисян, А.И. Чучаев. – М.: КОНТРАКТ, 2014
6. Федеральный закон от 29.11.2012 № 207-ФЗ «О внесении изменений в Уголовный кодекс Российской Федерации и отдельные законодательные акты Российской Федерации» <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?base=LAW&n=138322&req=doc> (дата обр. 01.04.2016)
7. Федеральный закон от 03.07.2016 N 325-ФЗ "О внесении изменений в Уголовный кодекс Российской Федерации и Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации" http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_200714/3d0cac60971a511280cbba229d9b6329c07731f7/ (дата обр. 23.10.2016)
8. Пояснительная записка к проекту федерального закона «О внесении изменений в уголовный кодекс Российской Федерации и иные законодательные акты Российской Федерации» <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=PRJ;n=94526;dst=100001> (дата обр. 01.04.2016)
9. Уголовное право: словарь-справочник / авт.-сост. Т.А. Лесниевски-Костарева. М.: Норма-Инфра-М, 2000. С. 54
10. Архипов А.В. К вопросу о необходимости специальной нормы, предусматривающей уголовную ответственность за мошенничество при получении выплат // Вестник Томского государственного университета. 2013. № 377. С. 95–98.
11. Постановление Конституционного Суда РФ от 11.12.2014 N 32-П "По делу о проверке конституционности положений статьи 159.4 Уголовного кодекса Российской Федерации в связи с запросом Салехардского городского суда Ямало-Ненецкого автономного округа" http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_134843/92d969e26a4326c5d02fa79b8f9cf4994ee5633b/#dst100061 (дата обр. 01.04.2016)

Արփինե Աղաջանյան
Արցախի պետական համալսարան
էլ. հասցե՝ arpine.nemrut@mail.ru
գիտ. դեկ.՝ ի.գ.թ., դոց.՝ Ռիտա Արուստամյան

ԻՐԱՎԱԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԵԹՈԴԻԿԱՆ

Բանալի բառեր՝ Իրավագիտակցություն, իրավագիտակցության զարգացում, իրավական կուլտուրա, իրավական մշակույթի ձևավորում և զարգացում, իրավական պետություն, քաղաքացիական հասարակություն:

Ամփոփում

Հոդվածում դիտարկվում են իրավագիտակցության, հասարակության ու պետության, պետական համակարգի զարգացման ու կայացման գործում իրավական մշակույթի տեղի ու դերի վերաբերյալ տարբեր մոտեցումներ: Քննարկվում են իրավագիտակցության զարգացման ձևերը, առաջարկվում են նոր տարրերակներ, որոնց գործածումը կդնի իրավագիտակից հասարակության հիմքը:

Արփինե Աղաջանյան
АрГУ, факультет истории и юриспруденции, 3-ий курс
науч. рук.: к.ю.н., доц. Рита Арустамян
Эл. адрес: arpine.nemrut@mail.ru

МЕТОДОЛОГИЯ ПРАВОСОЗНАНИЯ

Ключевые слова: Правосознание, образование и развитие правовой культуры, правовое государство, гражданское общество.

Резюме

В статье рассматриваются разные подходы места и роли культуры в развитии и обосновании правосознания, государственного строения, государства и общества. Обсуждаются виды правосознания, предлагаются новые методы, использование которых поставит основу правосознанию обществу.

Արփինե Աղաջանյան
ASU, the Faculty of History and Jurisprudence, 3rd year
Supervisor: Ph.D Rita Arustamyan
E-mail: arpine.nemrut@mail.ru

THE METHODOLOGY OF LEGAL AWARENESS

Key Words: Legal awareness, the development of legal awareness, the legal culture, the development and formation of the legal culture, legal state, the civil society.

Summary

The article discusses the different views on the place and role of culture in the development of legal awareness, the society and the state, State system. The development of the forms of the legal awareness are discussed, new options of the use of foundation for legally educated society are offered.

Մարդը, լինելով հասարակության հիմնական և անփոխարինելի բաղկացուցիչը, օժտված է անօտարելի բնական և պոզիտիվ (դրական) իրավունքներով, ազատություններով, որոնք բնականոն կյանք վարելու նախապայման են: Սակայն լինում են դեպքեր, երբ այս կամ այն անձի կամ էլ մարմնի կողմից ոչ իրավաչափ վարքագծի դրսևորման հետևանքով այդ իրավունքներն ու ազատությունները խախտվում են, և դրանք վերականգնելու կամ օրենքով սահմանված ձևերով ու եղանակներով պաշտպանելու անհրաժեշտություն է առաջանում: Իսկ դա իրականացնելու առաքելությունը հավասարապես վերապահված է թե՛ պետությանը և թե՛ հենց իրեն՝ մարդուն: Բայց որպեսզի մարդն իմանա իր իրավունքները, ազատություններն ու պարտականությունները, պետք է իրավագիտակցության որոշակի մակարդակ ունենա, այսինքն՝ իրավագիտակցության բարձր մակարդակն իրավունքների պաշտպանության իրավական երաշխիքն է:¹

Այսօր ցանկություն ունեն խոսելու մեր պետության առջև ծառացած խիստ կարևոր մի խնդրի մասին, այն է՝ իրավագիտակցության ցածր մակարդակը մեր հայկական երկու

¹<http://archive.ankakh.com/?p=66716>

Ավետիք Հարությունյան

պետությունների հասարակության շրջանում: Մինչև այս խնդրի առաջացման պատճառներին անդրադառնալը եկեք հասկանա՞նք՝ ինչ է ընդհանրապես իրավագիտակցությունը, ինչպես է այն ընկալվում տարբեր գիտությունների կողմից, որն է նրա դերը հասարակության և պետության կյանքում:

Իրավագիտակցությունը՝ որպես հասարակական գիտակցության առանձնահատուկ ձև, իրենից ներկայացնում է գաղափարների, համոզմունքների, պատկերացումների, տրամադրությունների, հույզերի, զգացմունքների համակցություն՝ իրավունքի և իրավական երևույթների վերաբերյալ:¹ Իրավագետներն այն ուսումնասիրում են որպես իրավական հայացքների և պատկերացումների ամբողջություն: Սոցիոլոգների համար այն կարևորվում է որպես սոցիոլոգիական-հասարակական վերահսկողության ինստիտուտ: Հոգեբաններն իրավագիտակցության մեջ կարևորում են անձի հոգեբանական առանձնահատկությունները: Իսկ քաղաքագիտության շրջանակներում իրավագիտակցությունը կարևորվում է քաղաքական գործընթացներում անհատի կողմից դրսևորվող քաղաքական վարքագծի, քաղաքական մասնակցության հասարակություն-պետություն փոխհարաբերությունների ուսումնասիրության տեսանկյունից:

Յուրաքանչյուր ոք օժտված է իրավագիտակցությամբ, անկախ այն բանից, գիտի նա դա, թե ոչ: Հայտնի իրավագետ Բյինն ընդգծել է, որ չկա մարդ առանց իրավագիտակցության, սակայն կան բազմաթիվ մարդիկ խեղաթյուրված իրավագիտակցությամբ: Իրավագիտակցությունը՝ որպես հոգևոր մարմին , անհրաժեշտ է մարդուն, նույնիսկ երբ մարդը հանցագործություն է կատարում, նեղում է հարևաններին, հայրենիքին է դավաճանում և այլն, քանզի թույլ, խեղաթյուրված, ծախված, ստրկական, հանցավոր իրավագիտակցությունը մնում է իրավագիտակցություն՝ չնայած որ նրա հոգեկան կառուցվածքը սխալ է, իսկ նրա բովանդակությունը կամ շարժառիթը՝ կեղծ կամ հիմար:²

Հայտնի է, որ հասարակության իրավագիտակցությունը զարգանում է առանձին անհատների իրավագիտակցության միջոցով, այսպիսով իրավական դաստիարակության ենթարկելով առանձին անհատների, հիմքը կոնենք կայուն քաղաքացիական և իրավագիտակից հասարակության :

Ներկայումս հաճախակի ենք լսում, որ մեր հասարակության մեջ կան բազմապիսի խնդիրներ և հոետորության ունակություն ունեցող յուրաքանչյուր ոք իր պարտքն է համարում խոսել իրավունքների ոտնահարումների, կառուցատիպի, անարդարությունների և նման այլ սոցիալական խնդիրների մասին: Հիմնականում մեղադրանքների հասցեատերը պետությունն է ու պետական համակարգը: Կփորձեմ խոսել ոչ թե այդ խնդիրների մասին, այլ նրա, թե որտեղից են առաջանում դրանք և ով է մեղավոր դրանում: Մեր հասարակության մոտ 40%-ը չի պատկերացնում իր տեղն ու դերը սեփական պետության մեջ, իսկ իմ կողմից հարցման ենթարկված 50 հոգուց միայն 4-ն է որոշ չափով տեղյակ իր սահմանադրական իրավունքների մասին: Սա, իհարկե, խոսում է իրավագիտակցության ցածր մակարդակի, եթե ոչ իսպառ բացակայության մասին: Ու օր օրի ավելի է հրատապ դառնում կայուն քաղաքացիական հասարակություն ստեղծելու գաղափարը:

Եթե մենք հսկայական միջոցներ ենք ծախսում տարբեր իրավական խնդիրներ լուծելու համար, որի հիմքը շատ դեպքերում անձի իրավագիտակցության ցածր մակարդակն է, սեփական օրենդրության չիմացությունը, ավելի խելացի կլինի ստեղծել մի կայուն ինստիտուտ, որը հնարավորինս կքչացնի նմանօրինակ իրավախախտումների ռիսկայնությունը:

Քաղաքացիների և ամբողջ հասարակության իրավագիտակցության բարձրացման համար անհրաժեշտ է տնտեսական, քաղաքական, կազմակերպական, վարչական, դատական, դաստիարակչական, կրթական միջոցառումների համալիր, որոնք կոչված են հարգանք սերմանելու իրավունքի նկատմամբ և խթանելու դրական իրավական ակտիվությունը:

¹ 5 Апиян “Правосознание, правовое воспитание, правовая культура”, Ереван 2001 стр. 87

² ФИЛОСОФСКИЕ ВЗГЛЯДЫ И. А. ИЛЬИНА, [HTTP://WWW.GRANDARS.RU/COLLEGE/FILOSOFIYA/FILOSOFIYA-ILINA.HTML](http://www.grandars.ru/college/filosofiya/filosofiya-ilina.html)

Իրավական մշակույթի հիմնական նպատակն է հասնել հասարակության յուրաքանչյուր անդամի իրավաչափ վարքագծի: Հասարակության իրավական մշակույթն ուղղակի ազդեցություն է ունենում անձի իրավական մշակույթի վրա, ինչպես նաև անհատական իրավագիտակցության վրա:

Այսպիսով՝ իրավագիտակցության բարձրացման համար շատ կարևոր է համապատասխան իրավական դաշտի ձևավորումը: Փառք Աստծու, Արցախում ձևավորված է բավականին կայուն իրավական համակարգ, ունենք Սահմանադրություն, որի մեջ ամրագրված են մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքներն ու պարտականությունները, ունենք հասարակական տարբեր ոլորտները կարգավորող օրենքներ: Այս ամենի շնորհիվ, եթե ոչ բոլոր իրավահարաբերությունները, ապա դրանց կայուն մեծամասնությունը իրավական կարգավորման են ենթարկվում, ու եթե այդ օրենքների դրույթները կամ այնտեղ առկա իրավունքները ի կատար չեն ածվում լրիվությամբ, դրանում արդեն մեղքի մեծ չափաբաժինը ունեն հենց իրենք՝ քաղաքացիները ու դա արդյունքն է իրավական անգրագիտության :

Իրավագիտակցության և իրավական մշակույթի ձևավորումը, ըստ իս, պետք է սկսվի մանկապարտեզից ու դպրոցից, առարկայացանկում ներառելով <<իրավունք>> առարկան, սակայն պրակտիկական ցույց է տվել, որ սա այնքան էլ արդյունավետ միջոց չէ, քանի որ հիմնականում առարկան դասավանդող ուսուցիչները լինում են ոչ մասնագետներ և իրենք էլ խորությամբ չեն կարողանում ընկալել առարկայի էությունը: Բայց եթե այս կետին պատշաճ ձևով հետևենք և ոլորտը կարգավորենք համապատասխան ձևով ու կարգով, ապա, նախ՝ առաջին հերթին համապատասխան մասնագետ-ուսուցիչների կողմից կանցկացվի առողջ քարոզչություն իրավագիտակցության, իրավական կուլտուրայի ձևավորման համար, և հետո դպրոցներում կբացվեն աշխատատեղեր ու <<իրավագիտության>> բաժնի ուսանողները կձգտեն աշխատանք որոնել ոչ թե բացառապես պետական ոլորտում (Դատախազություն, Դատարան, քննչական մարմին), այլև կղասավանդեն դպրոցներում: Առարկան, իմ կարծիքով, պետք է ներառի գիտելիքներ՝

- Հայաստանի Հանրապետության հասարակական կյանքի քաղաքական, տնտեսա-կան, սոցիալական և հոգևոր-մշակութային ոլորտների մասին.
- մարդու հիմնարար իրավունքների, ազատությունների ու քաղաքացիական հասարակության մասին.
- հասարակական վարքի նորմերի, կանոնների, սովորողների իրավունքների ու պարտականությունների մասին.
- հասարակական և բնական երևույթների փոխկախվածության, աշխարհի միասնականության և բազմազանության մասին:

Վերջապես իրավագիտակցության զարգացման միջոց կարող են հանդիսանալ թերթերը, ամսագրերը, հեռուստատեսությունը, ամենատարբեր գոցագոյներն ու պաստառները, որոնք կիրառել են մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքների ու պարտականությունների մասին, մշակույթը, որը յուրատիպ յուրատիպ միջոց է:

Անհատի և հասարակության մոտ իրավագիտակցության զարգացման, իրավական կուլտուրայի ձևավորման գործում անչափ կարևոր դեր է խաղում նաև պետության կողմից իրականացվող միջոցառումները, որոնք ուղղված են օրինականության ամրապնդմանը պետությունում,

ՀՀ Սահմանադրության 20-րդ հոդվածում ասվում է. «Յուրաքանչյուր ոք ունի իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունք»:¹ Օրենքով նախատեսված դեպքերում իրավաբանական օգնությանը բաղկացուցիչ մաս է կազմում նաև նրա անհատուցելիությունը, քանի որ առօրյա կյանքում լինում են դեպքեր, երբ քաղաքացին ի վիճակի չէ կատարելու նման չափերի ծախսեր, և իրավաբանական օգնությունը ցույց է տրվում պետական միջոցների հաշվին:

¹ ՀՀ Սահմանադրություն

Պետությունն իրավագիտության զարգացմանը նպաստող իր գործն արդեն արել է, ամրագրելով հետևյալ նորմը: Այս պարագայում միայն պահանջվում է քաղաքացիների տեղեկացված և հետևողական լինելը: :

Անձի իրավագիտակցությունը ոչ այնքան իրավունքի իմացություն է, որքան նրա վերաբերմունքն է իրավունքի նկատմամբ, այն կիրառելու պատրաստակամությունը: Իրավագիտակցությունն իրավական դաստիարակության արդյունքն է և, թե ինչ մակարդակի վրա է այն գտնվում, կախված է ժողովրդավարական հասարակությունում իրավադաստիարակչական գործընթացի կիրառումով: Քաղաքացիների իրավական դաստիարակության հաջողության ապահովման համար մեր պետությունից պահանջվում է անձի քաղաքական ակտիվության դրսևորման համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծում, ակտիվ պայքարի մղում բոլոր տեսակի անօրինականությունների դեմ, ինչպես նաև բնակչության նյութական բարեկեցության ապահովում և բարձրացում¹:

Հենց ամենօրյա հարցերի լուծման ժամանակ բարոյա-իրավական իրազեկությունը և իրավական մշակույթի բարձր մակարդակն է ի գործու Հայաստանի Հանրապետությունը դարձնելու իրավական պետություն: Մեզ համար իրավական մշակույթն արժեքավոր է ոչ միայն նրա համար, որ ծառայում է մեր պետության իդեալներին, այլև նրանով, որ պարփակում է մարդասիրության և արդարության համամարդկային իդեալները: Եթե իրավական մշակույթը խզում է կապերը այդ իդեալների հետ, դադարում է ծառայել և՛ իրավունքին, և՛ քաղաքակրթությանը:

Խոսքս կեզրափակեմ հայտնի իրավագետ Իլյինի հանրաճանաչ մտքով. «Պետական և քաղաքական թարմացումը կարող է զալ միայն իրավագիտակցության և մարդկային սրտի խորքից»: Իսկ մեզ, անկասկած, և՛ մեկն է պետք, և՛ մյուսը, ուստի լծվենք գործի:

Գրականություն

1. Սահմանադրական իրավունք դասագիրք, Երևան 2012 թ
2. ՀՀ Սահմանադրություն
3. ԼՂՀ Սահմանադրություն
4. <http://iravaban.net/1725.html>, Լիանա Հարությունյան
5. <http://archive.ankakh.com/?p=66716> Ավետիք Հարությունյան
6. Апиян “Правосознание, правовое воспитание, правовая культура”, Ереван 2001 стр. 87
7. ФИЛОСОФСКИЕ ВЗГЛЯДЫ И. А. ИЛЬИНА,

¹ <http://iravaban.net/1725.html>

ՀՏԴ 069

ՄՇԱԿՈՒԹԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Աննա Ասոյան

ԵՊՀ, պատմության ֆակուլտետի

մշակութաբանության ամբիոնի հայցորդ, 2011թ-ից

Գիտական ղեկավար՝ պ.գ.թ., դոցենտ Հռիփսիմե Պիկիչյան

ԹԱՆԳԱՐԱՆԱՅԻՆ ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Բանալի բառեր՝ թանգարան, այցելու, թանգարանային առարկա, տեղեկատվություն, տեքստ, գիտելիք:

Ամփոփում

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվել թանգարանային առարկայի՝ որպես որոշակի բազմաշերտ տեղեկատվության կրողի և այն այցելուներին հնարավորինս համակողմանի փոխանցելու խնդիրներին, ներկայացվել են թանգարանային տեղեկատվության առանձնահատկությունները, ինչպես նաև թանգարանային տեղեկատվությունից դեպի թանգարանային գիտելիք աստիճանական ընթացքը:

Anna Asoyan

researcher, Department of culturology, the Faculty of History, YSU

Supervisor Ph. D. History of Science, assistant Hripsime Pikichyan

FEATURES OF MUSEUM INFORMATION

Key words: a museum, a visitor, museum item, information, text, knowledge.

Summary

Supervisor Ph. D. History of Science, assistant Hripsime Pikichyan

The article refers to the subject of the museum as a multi-layer information carrier and to the problems of transferring it to visitors in the comprehensive that is possible. In this article the museum information features as well as the gradual process from museum information to museum knowledge were presented.

Анна Асоян

исследователь кафедры культурологии,

Исторический факультет ЕГУ

Научный руководитель: кандидат исторических наук,

доцент Рипсиме Пикичян

ОСОБЕННОСТИ МУЗЕЙНОЙ ИНФОРМАЦИИ

Ключевые слова - музей, посетитель, музейный предмет, информация, текст, знания.

Резюме

В статье упоминается предмет музея, как носителя многослойной информации и проблем передачи этой информации посетителям настолько комплексно, насколько возможно, были представлены особенности музейной информации, а также постепенный процесс от музейной информации к музейным знаниям.

Ժամանակակից մարդու առօրյան բնորոշվում է տարաբնույթ ճանապարհներով ստացվող անասահմանափակ տեղեկություններով: Այս շարքում յուրահատուկ տեղ է գրավում միաժամանակ տարբեր զգայարանների վրա ազդող ու որոշակի հուզական ներուժ պարունակող բնօրինակ առարկաներից ստացվող թանգարանային տեղեկատվությունը:

Հանրության լայն շերտերին մատչելի դարձած թանգարան, իբրև սերունդների հիշողության և բազմակողմանի տեղեկատվության պահպանման վայր՝ հետզհետե ավելի է արժևորվում թե՛ մասնագետների, թե՛ այցելուների կողմից¹: Բնական միջավայրից թանգարան տեղափոխված առարկան երկրորդ կյանք է ստանում՝ վերածվելով իր ժամանակաշրջանն ու մշակութային միջավայրը վավերագրող խտացված տեղեկատվության կրողի, որի բացահայտումը սկսվում է նրա թանգարան մուտք գործելու պահից²: Մասնագետների հավաստմամբ՝ առարկան դառնում է թանգարանային, երբ որպես տեղեկատվության կրող և

¹ Беззубова О. В. Музей, как объект философско-антропологического исследования// Серия „Simposium”. Выпуск 12, СПб.; Санкт-Петербургское общество, 2001, стр. 179-183

² Պիկիչյան. Հ. «Թանգարան իբրև պատմական հեռանկարի կազմակերպման միջավայր» //«Թանգարան» Գիտատեսական և մեթոդական հանդես, Երևան, 2009, էջ՝ 17-25/, էջ՝ 17

ուսուցման միջոց՝ հասնում է իր ներուժի լրիվ սպառմանը¹: Ըստ այդմ՝ թանգարանային յուրաքանչյուր առարկա որոշակի տեղեկատվության կրող է և թանգարանային հաղորդակցությունն իրականացնելու կարևորագույն խնդիրն է այդ բազմաշերտ տեղեկատվությունը այցելուներին հնարավորինս համակողմանի փոխանցելը:

Այդուհանդերձ, չպետք է անտեսել, որ թանգարանային տեղեկատվությունը որոշակի օբյեկտների, երևույթների, նրանց տարբեր առանձնահատկությունների վերաբերյալ հավաստի վկայություն է, որն այցելուներին փոխանցելու համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել մի շարք կարևոր գործոններ, որոնց անտեսումը կամ ոչ մասնագիտորեն ներկայացումը կարող է տարաբնույթ թյուրիմացությունների և անճշտությունների առիթ դառնալ: Առաջին հերթին ուշադրության է արժանի այն, որ թանգարանային տեղեկատվությունը մի կողմից սահմանափակ է, կոնկրետ և կայուն, մյուս կողմից՝ այն կարելի է մշակել, ձևափոխել, մասերի բաժանել, օգտագործել տարբեր համատեքստերում և ենթատեքստերում, պահպանել, տարածել, կրկնօրինակել, վերակերպավորել, նորը ստեղծել և այլն: Այսպես, Հայաստանի պատմության թանգարանի ավանդական տարազին նվիրված ցուցադրության հիմնական նպատակն է հայկական ավանդական հանդերձանքն ըստ ազգագրական գոտիների, կիրառման նպատակի, սեռային կամ տարիքային խմբերի առանձնահատկությունների այցելուին ներկայացնելը: Այս ամբողջական ցուցադրությունը հնարավորություն է տալիս տարբեր թեմատիկ էքսկուրսիաներ, կրթական կամ այլ ծրագրեր իրականացնել՝ առանձնացնելով ներկայացվող համալիրի որևէ բնորոշ հատկությունը, գործառույթը և այլն: Ըստ այդմ, օրինակ, կարելի է առանձնացնել հարսանեկան հանդերձանքը՝ գունային և զարդանախշային խորհրդանիշները կապելով պտղաբերության պաշտամունքի, ավանդական արհեստների կամ ժամանակի գեղագիտական ընկալումների հետ: Մինչև անգամ տարազի առանձին տարրերը կարելի է դարձնել առավել մանրամասն տեղեկություններ ու նոր գիտելիք հաղորդելու միջոց՝ ներկայացնելով, օրինակ, գլխի հարդարանքի տիպերն ու տեսակները, որպես սոցիալական ցուցիչ, տվյալ տարածքի սեզոնայնության բնորոշիչ, տնայնագործական արտադրանքի կամ արվեստի մակարդակի հասնող արհեստավորական մշակույթի արդյունք, տարածաշրջանի տարբեր երկրների միջև ձևավորված առևտրային հարաբերությունները ներկայացնող վավերագիր և այլն:

Թանգարանային տեղեկատվությունը հարաբերականորեն սահմանափակ ու կայուն է, երբ վերաբերում է՝ ա) թանգարանային առարկաներին (ըստ ընդունված չափորոշիչների՝ առարկայի պիտակը պետք է հստակ և հակիրճ տեղեկություններ հաղորդի դրա ստեղծման վայրի, ժամանակի, նյութի, հեղինակի և կիրառական նշանակության վերաբերյալ), բ) մշտական ցուցադրությանը (տեղեկատվությունը կարող է ընդլայնվել կամ կրճատվել թեմայի շրջանակներին համապատասխան. ծավալվելու դեպքում՝ ընդգրկելով նաև տվյալ ժամանակի խնդիրներին առնչվող հարցեր, այդ համատեքստում՝ զուգահեռաբար ներկայացնելով հարակից երկրների մշակութային առանձնահատկությունները, իսկ սահմանափակման դեպքում՝ տեղեկատվության ամբողջությունից առանձնացնելով միայն տվյալ հարցին ուղղակիորեն առնչվողները):

Թանգարանային տեղեկատվությունն առավել ճկուն է՝ կախված տեղեկատվության հաղորդման նպատակից, միջոցների և մեթոդների ընտրությունից և կիրառումից: Ընդ որում՝ նույն օրինակները կարող են տարբերակված մոտեցմամբ ներկայացվել տարբեր տարիքային խմբերին կամ մասնագիտություններ ունեցող այցելուներին, ինչպես նաև՝ տվյալ մշակույթի ներկայացուցիչներին կամ այդ մշակույթի հետ առաջին անգամ առնչվող անձանց: Օրինակ, հուշային թանգարաններում որևէ գրողի, նկարչի, կոմպոզիտորի կյանքի և ստեղծագործության ուղին բացահայտող մշտական ցուցադրության ամբողջական տեղեկատվությունը ներկայացվող ժամանակաշրջանի համար անփոփոխ է, սակայն այդ տեղեկությունների հատվածը՝ օրինակ ցուցասրահներից մեկը կամ առանձին ցուցանմուշը, կարող է որևէ

¹ Наварро О., История и память в современном музее: несколько замечаний с точки зрения критической музеологии" / Вопросы музеологии, 2/2010, стр. 4.

կրթական ծրագրի հիմք դառնալով՝ նորովի (այլ տեսանկյունով կամ նպատակով) մատուցվել այցելուին: Այսպես օրինակ՝ Հայաստանի ազգային պատկերասրահի (ՀԱՊ) կրթական ծրագրերից նախադպրոցական տարիքի երեխաների համար նախատեսված «Իմ Կոմիտասը» ինտերակտիվ էքսկուրսիան հիմնված է պատկերասրահի Հայ դասական արվեստի ցուցասրահում Կոմիտասին նվիրված «Վերջին գիշերը» (հեղ.՝ Ս.Մուրադյան) կտավի վրա: Թեև ՀԱՊ-ի առաքելությունն ընդգրկում է նաև հայ գեղանկարչության նշանավոր ներկայացուցիչների ստեղծագործությունները որպես ժամանակաշրջանին բնորոշ արվեստի ուղղության գաղափարների կրող և արտահայտող ներկայացնելը, սակայն հատուկ կրթական ծրագրերի շրջանակներում դրան զուգահեռ կարող է շեշտադրվել այդ ծրագրի բուն նպատակը: Բերվող օրինակում շեշտը կտավի հեղինակից (Ս. Մուրադյան) անցնում է նրա պատկերված կերպարին՝ Կոմիտասին: Ըստ այդմ՝ կրթական այս ծրագրի ընթացքում մասնակիցները նախ ծանոթանում են անվանի նկարչի կյանքին ու գործունեությանը: Ապա՝ էքսկուրսավարը երեխաներին ընկալելի լեզվով ու միջոցներով (Կոմիտասին բնորոշ կամ իր առօրյայի մաս կազմող առարկաներ) ներկայացնում է մեծն Կոմիտասի բազմաշերտ գործունեությունն ու հավաքական կերպարը՝ հոգևորական, երաժշտագետ, բանահավաք, խմբավար, փիլիսոփա, մանկավարժ, բանաստեղծ և մեծ հայրենասեր: Ծրագրի ավարտին մասնակիցներին առաջարկվում է պատկերել (նկարել, ծեփել) Կոմիտասին՝ ըստ իրենց ընկալումների ու պատկերացումների¹:

Թանգարանային տեղեկատվության հանդեպ այցելուի վերաբերմունքը, ընկալումը և եզրակացությունը պայմանավորված է տեղեկատվության բնույթով և ներկայացման շեշտադրությամբ: Այսպես, ի տարբերություն ստույգ, արժանահավատ տեղեկատվության, որը ցուցում է իրերի ու երևույթների իրական վիճակը՝ խեղաթուրված, ոչ արժանահավատ տեղեկությունը կարող է սխալ ըմբռնման հետևաբար՝ ոչ ճիշտ եզրակացությունների և որոշումների հանգեցնել:

Սակայն, պետք է հաշվի առնել նաև, որ թանգարանային տեղեկատվությունն ունի հնանալու՝ ժամանակավրեպ դառնալու առանձնահատկություն, ուստի պետք է մատուցել տվյալ ժամանակին կամ մշակույթին առավել ընդունելի, ընկալելի ձևերով և եղանակներով: Այսպես, Երևանի հիմնադրման Էրեբունի արգելոց-թանգարանի հիմնական ցուցադրությունը ստեղծվել է 1970-ական թվականներին՝ իր ժամանակի գեղագիտական պատկերացումներին և տեխնիկական հնարավորություններին բնորոշ դիզայնի և լուծումներով: Երբ 2013թ. Երևանում իր պրակտիկան էր անցկացնում Լուվրի թանգարանային դպրոցի սան Օ. Գիրագոսյանը հնագիտական գտածոների (ուլունքներ, մատանիներ, կախազարդեր, բազմաթիվ մանր առարկաներ) ցուցապահարաններից մեկի ձևավորմանն անդրադառնալիս ի զարմանս մեզ, նշեց, որ այն մեր ժամանակների համար անընդունելի եղանակով է ներկայացված, քանի որ *սմայլիկ* է հիշեցնում և դպրոցականների ու դեռահասների շրջանում կարող է անլուրջ տպավորություն թողնել՝ բացասաբար ազդելով ներկայացվող նյութի ընկալման վրա: Այդ օրինակին իրենց դասընթացներում անդրադարձել է թանգարանային փորձագետ Մարի Կլարտե Օ՛Նելը, երբ լուսաբանում էր ցուցադրության լեզվի ժամանակավրեպության խնդիրը:

Ցուցադրության մեջ ներկայացվող թեմայի կամ առարկայի վերաբերյալ համակողմանի տեղեկատվությունը լիովին բավարար է նյութն այցելուի կողմից ընկալվելու և եզրահանգման համար, մինչդեռ գերհագեցած տեղեկությունները կարող են հակառակ արդյունքի հանգեցնել՝ խանգարելով կամ ապակողմնորոշելով այցելուի ընկալմանն ու կողմնորոշմանը: Թանգարանային տեղեկատվությունը ճշգրիտ է, երբ արտացոլում է իրականությունը: Այն առավել արժեքավոր է դառնում, երբ նպաստում է առկա խնդիրների լուծմանը կամ նորովի կիրառվում հանրության տարբեր խմբերի կողմից: Ուստի, թանգարանային տեղեկատվության փոխանցման համար կարևոր է, որ այն լինի հասկանալի և մատչելի՝ հաշվի առնելով

¹ Առավել մանրամասն տե՛ս / <http://www.gallery.am/hy/interactive>

այցելուների տարիքային, սոցիալական խմբերի առանձնահատկությունները, հետաքրքրությունների շրջանակը, նույնիսկ մասնագիտությունը և լեզվական իմացությունը: Ըստ անհրաժեշտության՝ միևնույն տեղեկությունը կարելի է ներկայացնել առավել խորը և ծավալուն կամ ընդհակառակը՝ հակիրճ, առանց մանրամասների: Պետք է նկատել, որ տեղեկատվության հաղորդման համար թանգարանում բազմապիսի գաղափարների և զգացողությունների վրա հիմնված տարբեր հնարավորություններ կան, որոնք ներառում են. «Տեսողական այն ինչ կարող ենք տեսնել ցուցադրությունում, լսողական՝ տարբեր միջավայրերում հանդես եկող ձայնային տոներ և հնչերանգներ, կինեսթետիկ (ֆիզիկական շարժում) սովորում ենք շոշափելու, զգալու միջոցով, հոտառություն՝ ասելիքը ներկայացվում է բուրմունքների և հոտերի միջոցով, համային՝ ուտեստ ներկայացված ցուցադրությունում պահանջարկ կա նաև ծանոթանալու դրանց համին¹»:

Թանգարանային տեղեկատվությունը գիտելիքի անսպառ աղբյուր է: Թանգարանագետ Բ. Ստոլյարովի հավաստմամբ՝ «Գիտելիքի հիմքում ընկած է առարկայի, երևույթի, իրադարձության մասին տեղեկատվությունը²»: Սակայն, գիտելիք դառնալու համար յուրաքանչյուր տեղեկություն դեռ պետք է ենթարկվի կառուցվածքային վերլուծության, խորությամբ ընկալվի և յուրացվի: Թանգարանային տեղեկատվությունը պետք է ներկայացվի առավելագույնս հետաքրքիր և հրապուրիչ, որպեսզի այցելուն ցանկանա ժամանակ տրամադրել այն ստանալու համար:

Թանգարանային մանկավարժները նշում են թանգարանային տեղեկատվության յուրացման աստիճանական ընթացքն, ըստ որի առաջին աստիճանը տեղեկացվածությունն է, այսինքն նախնական տեղեկատվությունը թանգարանի, նրա կառուցվածքի և հավաքածուների կամ առանձին թանգարանային առարկաների բովանդակության վերաբերյալ, ինչպես նաև՝ թանգարանի բնույթի կամ թանգարանային գործունեության տարբեր ուղղությունների մասին: Թանգարանային նախնական տեղեկատվություն էին հաղորդում օրինակ՝ վերջին տարիներին ՀՀ թանգարաններում մշակույթի նախարարության նախաձեռնությամբ տեղադրվել էին էլեկտրոնային տեղեկատվական կրպակները, որոնք այցելուներին հնարավորություն էին տալիս ծանոթանալու տվյալ թանգարանի հավաքածուներին, գործունեությանը և տեղեկություն ստանալու նաև այլ թանգարանների մասին: Կրպակներն այսօր չեն գործում, և որոշ թանգարաններ փորձում են դրանք վերագործարկել՝ օգտագործելով կրթական ծրագրերում, այդպես վարվել է օրինակ Ե. Չարենցի անվ. գրականության և արվեստի թանգարանը՝ «Ազգային նվագարանների աշխարհում» կրթական ծրագրում: Այդպիսի տեղեկատվություն են պարունակում օրինակ՝ թանգարանային տպագիր և էլեկտրոնային տեքստերը (ազդագիր, հրավիրատոմս, պիտակ, անոտացիա, բացատրագիր, թռուցիկ, բուկլետ, ուղեցույց, պատկերագիրք, վեբ կայք և այլն), որոնք ոչ միայն իրական, այլև ենթադրյալ այցելուի հետ հաղորդակցություն իրականացնելու ընդունված ձևերից են: Ակնհայտ է, որ «թանգարաններում գրավոր նյութի մեծ բազմազանություն կա՝ ցուցանմուշի պիտակից մինչև հրատարակում³» և այդ տեքստերի որակից ու մատուցման եղանակից է կախված, թե այցելուն ցանկություն կունենա՞ զալ թանգարան, կամ՝ թանգարանից հիասթափված, թե՞ ոգևորված կհեռանա՝ կրկին այցելելու կամ չվերադառնալու որոշմամբ:

¹ Ուիլթիերթորթեն Նիք, Որբան քիչ, այնքան շատ /«Թանգարան» գիտատեսական և մեթոդական ամենամյա հանդես, Երևան, 2012, էջ՝ 66-77/, էջ 71-72

² Столяров Б.А. Музейная педагогика. История, теория, практика. Учебное пособие. М., 2004, Вып. III. – 216с.с.42

³ Բրեգինշակ Ռ., Գրավոր տեղեկատվության փոխանցման եղանակները թանգարանում, «Թանգարան» գիտատեսական և մեթոդական ամենամյա հանդես, Երևան, 2012, էջ՝ 155-160/ էջ՝ 155

Թանգարանային տպագիր տեքստերի մանրամասն վերլուծություն է կատարել Ա. Շչերբակովան¹: Չմանրամասնելով, միայն ընդգծենք, որ նա թանգարանային տպագիր տեքստերը խմբավորել է հետևյալ կերպ.

- տեքստեր, որոնք այցելուին բերում են թանգարան (ազդագիր, կայք, հրավիրատոմս, գովազդային բուկլետ),
- թանգարանում հանդիպող տեքստեր (բուկլետ, բացատրագիր, պիտակ),
- տեքստեր, որոնք այցելուին վերադարձնում են թանգարան (ուղեցույց, մուտքի տոմս, ցուցադրության քարտեզ, ալբոմ և պատկերագիրք):

Ավանդական եղանակներով կամ ժամանակակից ամենաբազմազան կրիչներով ու նորագույն տեխնոլոգիական միջոցներով ներկայացվող գրավոր տեքստերով թանգարանը ձգտում է այցելուների տարբեր խմբերին հակիրճ կամ համապարփակ տեղեկատվություն հաղորդել ընդհանուր ցուցադրության, առանցքային թեմաների, ինչպես նաև ցուցանմուշների վերաբերյալ²:

Ակնհայտ է, որ այցելուին տրամադրված տեղեկությունը պետք է լինի մանրակրկիտ ընտրված և առավելագույնս հուզական, քանզի այդ տեղեկատվության մատչելիությունից և արտահայտչականությունից է կախված թանգարան-այցելու կապի հետագա զարգացումը: Թանգարանային տեղեկատվությունը կարող է հաղորդվել ավանդական ձևերով (էքսկուրսիա, դասախոսություն, խորհրդատվություն և այլն), ինչպես նաև՝ ժամանակակից տեղեկատվական տեխնոլոգիաների օգտագործմամբ (կայք, վիրտուալ թանգարան, հատուկ թանգարանային ցանց, էջ սոցիալական ցանցում և այլն):

Թանգարանային տեղեկատվության յուրացման հաջորդ մակարդակն ուսուցումն³ է, որը հնարավորություն է տալիս այցելուին առավելագույնս դրսևորելու իր հնարավորությունները և բավարարելու հետաքրքրությունները: Ուսուցման ընթացքում ստացած անհատական զգայական ապրումների շնորհիվ՝ խորանում է թանգարանային տեղեկատվությունը: Զգացողությունն այն հիմնական ուղին է, որի միջոցով տեղեկությունը հասնում է ուղեղին և վերածվում գիտելիքի: Թանգարանային տեղեկատվության ըմբռնման բարձրագույն աստիճանը ենթադրում է պատմամշակութային ժառանգության ներուժի միջոցով՝ հասնել անձի ստեղծագործական ունակությունների բացահայտման և զարգացմանը: Թանգարանային միջավայրում կան այն բոլոր առանձնահատուկ պայմանները, որոնք կխթանեն այցելուների ստեղծագործական ներուժի և միտումների զարգացման գործընթացը: Պետք է նշել, որ այս դեպքում անչափ գործածական են անցյալի մշակութային օրինակների վերարտադրումը, թանգարանային ստուդիան, թատրոնը և այլ ինտերակտիվ ձևեր: Այս կերպ թանգարանային տեղեկատվությունը այցելուի կողմից աստիճանաբար յուրացվելով, անհատապես մշակվելով, ձեռք է բերում կարևոր ու կոնկրետ նշանակություն՝ վերածվելով նոր գիտելիքի: Օրինակ՝ Ա. Խաչատրյանի տուն-թանգարանի մշտական ցուցադրության կոմպոզիտորի մանկությանը նվիրված սրահը ձևավորված է Խաչատրյանների տան պատշգամբի նմանողությամբ: Այս փաստը հաստատում է ներկայացված լուսանկարը: Այցելուին ոչ միայն տեղեկություններ է տրվում Խաչատրյանների տոհմիկ ընտանիքի, բնակավայրի ու տան մասին, այլև հնարավորություն է ստեղծվում հաղորդակցվել 20-րդ դարի սկզբի թիֆլիսյան բազմազգ մշակույթին, պատկերացում կազմել քաղաքային ճարտարապետության մասին:

¹ Щербакова А. Тексты в музее. Для кого они? / Музей как пространство образования: игра, диалог, культура участия./ Отв. ред. А. Щербакова. Сост. Н. Копелянская, М. 2012.- 176 стр. Стр. 44-54

² Պիկիչյան Հ., Գիրն ու գիրքը թանգարանի համատեքստում, (մտորումներ խնդրի շուրջ) «Թանգարան» Գիտատեսական և մեթոդական հանդես, Երևան, 2012, էջ 29-39/ էջ 36

³ Ճանաչողական գործընթաց է, որի ընթացքում սովորողները ձեռք են բերում գիտելիքներ, հմտություններ ու կարողություններ: /Ամիրջանյան Յու., Սահակյան Ա., Մանկավարժություն // Ուսումնական ձեռնարկ մանկավարժական բուհերի ուսանողների համար, խմբ. Մ. Մանուկյան, «Մանկավարժ» հրատարակչություն, Երևան, 2004, 456 էջ, էջ 16

Այսպիսով, ամփոփելով կարելի է եզրակացնել, որ թանգարանային հավաքածուների կազմում ընդգրկված յուրաքանչյուր մշակութային արժեք, թանգարանային առարկաներառում է բազմաբնույթ տեղեկությունների համալիր, որը վերածվելով թանգարանային գիտելիքի՝ փոխանցվում է այցելուներին:

Գրականություն

1. Беззубова О. В. Музей, как объект философско-антропологического исследования// Серия „Simposium”. Выпуск 12, СПб.; С-Петербургское общество, 2001, стр. 179-183.
2. Наварро О., История и память в современном музее: несколько замечаний с точки зрения критической музеологии” / Вопросы музеологии, 2/2010, стр. 4.
3. Столяров Б.А. Музейная педагогика. История, теория, практика. Учебное пособие. М., 2004, Высш. Шк. – 216с.
4. Պիկիչյան. Հ. «Թանգարանն իբրև պատմական հեռանկարի կազմակերպման միջավայր» //«Թանգարան» Գիտատեսական և մեթոդական հանդես, Երևան, 2009, էջ՝ 17-25:
5. Պիկիչյան Հ., Գիրն ու գիրքը թանգարանի համատեքստում, (մտորումներ խնդրի շուրջ) «Թանգարան» Գիտատեսական և մեթոդական հանդես, Երևան, 2012, էջ՝ 29-39:
6. Ամիրջանյան Յու., Սահակյան Ա., Մանկավարժություն //Ուսումնական ձեռնարկ մանկավարժական բուհերի ուսանողների համար, խմբ. Մ.Մանուկյան - «Մանկավարժ» հրատարակչություն, Երևան, 2004, 456 էջ:
7. Ուինթերբոթեմ Նիք, Որքան քիչ, այնքան շատ //«Թանգարան» գիտատեսական և մեթոդական ամենամյա հանդես, Երևան, 2012, էջ՝ 66-77:
8. Բրեզինշչակ Ռենատա, Գրավոր տեղեկատվության փոխանցման եղանակները թանգարանում, «Թանգարան» գիտատեսական և մեթոդական ամենամյա հանդես, Երևան, 2012, էջ՝ 155-160:

ՀՏԴ 784.4

Գեղամ Ասատրյան
ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետի ՈւԳՀ նախագահ,
բակալավրիատի ուսանող
Գիտական ղեկավար՝ պ.գ.թ., դոցենտ
Հովիկ Գրիգորյան

**ՄԱՍՆՈ 1904 Թ. ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹՅԱՆԸ ՆՎԻՐՎԱԾ ԵՐԳԵՐԻՑ ՄԵԿԻ ՏԵՔՍՏԻՆ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ
ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ԱՌՆՉՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴՐԻ ՇՈՒՐՉ**

Բանալի բաներ- Մասնո 1904 թ. ապստամբություն, Ջորավար Անդրանիկ, հայդուկային «Դարձյալ փայլեց» երգ, Հովհաննես Թումանյան, «Էքսպրոմտ», երգի և բանաստեղծության առաջին քառատողերի համընկնում:

Ամփոփում

XIX դ. վերջի և XX դ. սկզբի հայդուկային պայքարին նվիրվել են գրական տարբեր ստեղծագործություններ և բազմաթիվ երգեր: Այդ երգերի թվում մեծ թիվ են կազմում Ջորավար Անդրանիկին նվիրվածները: Դրանցից է Մասնո 1904 թ. ապստամբությանը նվիրված «Դարձյալ փայլեց» երգը, որի տեքստը բավականին լուրջ աղերսներ ունի Թումանյանի «Էքսպրոմտ» բանաստեղծության հետ: Այն ևս նվիրված է միևնույն ապստամբությանը: Իսկ դրանց առաջին քառատողերը նույնությամբ կրկնվում են: Ցավոք, այդ փաստերը երկար ժամանակ վրիպել են պատմաբանների, գրականագետների և երաժշտագետների աչքից:

Гегам Асатрян

ЕГУ, *Исторический факультет*,

Научный руководитель: кандидат исторических наук, доцент Овик Григорян

ОТНОШЕНИЕ ОВАНЕСА ТУМАНЯНА К ТЕКСТАМ ПЕСЕН ПОСВЯЩЕННЫЕ САСУНСКОМУ САМООТВЕРЖЕННОМУ ВОССТАНИЮ В 1904 Г .

Ключевые слова: Сасункое восстание в 1904, Генерал Андраник, Гайдукское песня "Опять светились" , Ованес Туманян, "Экспромт", совпадение первых частей в стихотворении и в песни

Резюме

Различные литературные произведения и песни были посвящены гайдукскому движению в конце 19-го века и в начале 20-ого века. Среди этих песен многие были посвящены Генералу Андранику. Одна из которых считается песня "Снова блеснула", текст которой имеет серьезные связи с поэмой Туманяна "Экспромт". Он также посвящен восстанию. Первые части одинаково повторяются. К сожалению, эти факты уже давно забывают историки, литературоведы и музыковеды.

Gegham Asatryan

YSU, the Faculty of History

Supervisor: Ph.D Hovik Grigoryan

HOVHANNES TUMANYAN'S ATTITUDE TOWARDS TEXTS OF SONGS ABOUT 1904 SASUN REBELLION

Key Words: 1904 Sasun rebellion, General Andranik, Hayduk "Shining Again" song, Hovhannes Tumanyan, "Imromptu", matching of the first partsof the song and poetry

Summary

There are various literary works and many songs that are dedicated to the hayduk movement at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. Among these songs many are dedicated to General Andranik. One of them is the "Shining Again" song conected with the rebellion of Sasun in 1904, text which has many similarities with Tumanyan's poem called "Impromptu". It is dedicated also to the same rebellion. First parts are similarly repeated. Unfortunately these facts haven't been noticed by historians, literary critics and musicologists for a long time.

Հայոց պատմության ամենաբարդ շրջաններից մեկը XIX դարի վերջը և XX դարի սկիզբն է: Դա մի ժամանակահատված էր, երբ պատմության թատերաբեմ իջավ հանուն հայրենիքի զոհվելու պատրաստ մի ողջ սերունդ. ասպարեզ եկան հայդուկներն ու հայդուկապետերը: Այն հետևանք էր ազգային ինքնագիտակցության արթնացման, երբ «հայ լուսավորիչներն արել էին իրենց գործը, արթնացրել էին հայության մեջ ազգային ինքնագիտակցությունը, անցյալի

փառքը և ներշնչել սեփական ապագան արարելու ամուր հավատամք»¹: Ամենինն պատահական չէ, որ խոսելով այդ ժամանակաշրջանի մասին՝ Գարեգին Նժդեհը նշում է. «Երկար դարեր մեր պատմությունը չէր արձանագրել մի շրջան, ուր այնքան հերոսներ իրենց կեանքը երկիւղածօրեն պատարագէին իրենց ժողովրդի փրկութեան գործին»²:

Հերոսների և հայրենասեր մտավորականության բույլի մեջ առանձնահատուկ դեր ունեն Ջորավար Անդրանիկը և Հովհաննես Թումանյանը, երկու մեծագույն հայորդիներ, որ իրենց ողջ կյանքը նվիրեցին հայրենիքին՝ մեկը՝ զենքը ձեռքին, մյուսը՝ գրիչը: Նրանց կյանքին և գործունեությանը նվիրված բազմաթիվ ուսումնասիրություններ կան: Կա նաև առանձին աշխատություն՝ նվիրված նրանց համատեղ գործունեությանը³: Մենք, ամենինն, հավակնություն չունենք նորից անդրադառնալու դրանց կամ կրկնելու դրանց բովանդակությունը: Բայց կա մի ուշագրավ դրվագ, որն առնչվում է այդ երկու անձանց անունների հետ, բայց երկար տարիներ զարմանալիորեն վրիպել է պատմաբանների, գրականագետների և երաժշտագետների աչքից: Խոսքը Սասունի 1904 թ. ապստամբությանը (իմա՝ Անդրանիկին) նվիրված «Դարձյալ փայլեց» կամ «Քաջ Անդրանիկին» երգի և միայն վերջերս առաջ քաշված այն տեսակետի մասին է, որ Հովհաննես Թումանյանը, այդուամենայնիվ, որոշակի կապ ունի այդ երգի տեքստի հետ: Հենց այդ հարցի լուսաբանմանն է միտված մեր հոդվածը:

XIX դ. վերջի և XX դ. սկզբի հայդուկային պայքարն իր վրա էր սկսեցել նաև հայ գրականության և արվեստի շատ գործիչների ուշադրությունը: Պատահական չէ, որ այդ ժամանակաշրջանում նշանավոր հայդուկների և հայդուկապետերի վերաբերյալ ձևավորվում են գրական տարբեր ստեղծագործություններ և բազմաթիվ երգեր: Բաֆֆին, Ռաֆայել Պատկանյանը, Միքայել Նալբանդյանը, Միամանթոն, Ավետիք Իսահակյանը, Հովհաննես Թումանյանը և այլք, ոգևորված ազատագրական պայքարի այս կամ այն դրվագով, կերտում են բոցաշունչ ստեղծագործություններ: Դրանց մի մասը ժամանակի ընթացքում վերածվում է երգերի: Միննույն ժամանակ ստեղծագործում են նաև աշուղներ Ֆահրատը, Ջիվանին, Շերամը, որոնց երգերը նույնպես հաճախ առնչվում են տվյալ ժամանակաշրջանի պատմաքաղաքական իրադարձությունների հետ: Այսպես ստեղծվում է ազգային-հայրենասիրական կամ հայդուկային երգերի մի ստվար շարք: Ազգային-հայրենասիրական երգերի մի նշանակալի հատված, քանակապես թերևս ամենաշատը, նվիրված է Ջորավար Անդրանիկին: Դրանք ստեղծվել են ինչպես հայդուկապետի կենդանության օրոք, այնպես էլ մահվանից բազում տարիներ անց⁴: Անդրանիկի մասին երգեր երգում էին ամենուր. «Դժվար թե գտնվեր ամենահետընկած գյուղի մը երդիքը, որ չերգվեր Անդրանիկը, որ արդեն անձ մը չէր այլևս, այլ ազգային, լեգենդական հերոս մը, բոլոր հերոսները մարմնավորող»⁵:

Անդրանիկին նվիրված բազմաթիվ երգեր հայտնի էին Հովհ. Թումանյանին: Դրանք ոչ միայն երգվում էին բանաստեղծի կողմից, այլև դրանցով Թումանյանը դաստիարակում էր զավակներին: Այդ մասին բավականին հուզիչ դրվագ է հիշատակում Վահան Թոթովենցը՝ նշելով «Յովհ. Թումանյանն իր մանուկները կը բերէ, կը կանգնեցնէ Անդրանիկի առաջ և երգել կուտայ Անդրանիկի երգերը: Մանուկները ոչինչ տեղեկութիւն չեն ունենար հայրիկին անձանօթ ազգականի մասին, որ եկեր էր գիւղէն և շուտով պիտի երթար»⁶:

Ջորավար Անդրանիկի այդպիսի մեծ փառքն ու ժողովրդականությունը պահպանվել են նաև հետագայում: Թիֆլիսում անելանելի վիճակում գտնվելու օրերին այն բնակարանում, ուր հաստատվել էր Անդրանիկը, բակից պարբերաբար երգի ձայներ են լսվում, որոնց մեջ

¹ Եղիազարյան Ա., 19-րդ դարի վերջի և 20-րդ դարի սկզբի հայ ազգային միտքը որպես ազգային և համամարդկային ամբողջություն, տե՛ս 22 անկախության 20-ամյակին նվիրված «Ազգ. պետություն, հայրենիք, պետականության գաղափարը» երիտասարդ գիտնականների միջազգային գիտաժողովի հոդվածների ժողովածու, Երևան, 2012, էջ 71:

² Գարեգին Նժդեհ, Երկեր, հ. 1, Երևան, 2002, էջ 140:

³ Տե՛ս Այվազյան Հ., Ջորավար Անդրանիկ և Հովհաննես Թումանյան, Երևան, 2004:

⁴ Առավել մանրամասն տե՛ս Ասատրյան Գ., Ջորավար Անդրանիկին նվիրված ազգային-հայրենասիրական երգերը և դրանց պատմական հենքը, Պատմություն և հասարակագիտություն, Տարեգիրք 1, Երևան, 2015, էջ 17-30:

⁵ Այվազյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 91:

⁶ Անդրանիկի կեանքը, պատերազմները եւ յուշերը, Պէյրուք, 1932, էջ 151:

անընդհատ կրկնվում է Անդրանիկ անունը: Երբ Անդրանիկը դուրս է գալիս պատշգամբ, ականատես է լինում բավականին հուզիչ տեսարանի. մի կույր աշուղ երգում էր՝ «Գնանք մենք առաջ, օգնենք Անդրանիկին, փրկենք հայրենիք...»¹: Նման դեպքերն ամեննին էլ եզակի չէին:

Զորավար Անդրանիկին նվիրված երգերը շատ են, իսկ դրանց մի մասի հեղինակներն անգամ հայտնի չեն: Հաճախ դրանք ներկայացվում են իբրև ժողովրդական երգեր, որ փոխանցվել և տարածվել են բերնբերան: Այդպիսի երգերից է Մասունի 1904 թ. ապստամբությանը նվիրված վերոնշյալ «Դարձյալ փայլեց» կամ «Քաջ Անդրանիկին» երգը: Ինչպես ասվեց, այն, որ Հովհաննես Թումանյանը ինչ-որ առումով առնչվում է այդ երգի բառերի հետ, երկար տարիներ վրիպել է պատմաբանների, գրականագետների և երաժշտագետների աչքից: Միայն 2010 թ.-ին նշանավոր գրականագետ Սամվել Մուրադյանը համադրեց մի քանի փաստեր, որոնք ուղղակիորեն խոսում են նման առնչության օգտին²: Չշեղվելով Ս. Մուրադյանի առաջ քաշած ուղեգծից՝ մենք մեր հերթին փորձել ենք ավելի հարստացնել այդ տեսակետի փաստագրական բազան: Նախ՝ փորձենք տալ հետևյալ հարցերի պատասխանները՝ ինչպե՞ս է ներկայացվում երգը երգարաններում, ի՞նչ տեքստով, ովքե՞ր են գրի առել այն, ե՞րբ և այլն: Ինչպես նշեցինք, ազգային-հայրենասիրական այն երգերը, որոնց հեղինակները հայտնի չեն, հաճախ համարվում են ժողովրդական երգեր: Տարբեր երգարաններում և վստահության արժանի ժողովածուներում (ըստ որում՝ դրանց թվում կան երգարաններ, որոնք չեն հրատարակվել ԽՍՀՄ շրջանում, ուստի որևէ կաշկանդող հանգամանք չէին կարող ունենալ) «Դարձյալ փայլեց» երգի հեղինակ չի հիշատակվում³: Դրանցից բավականին արժեքավոր «Հայ ժողովրդական ռազմի և զինվորի երգեր» երգարանում, մասնավորապես դրա բավականին հարուստ ծանոթագրություններում, նշվում է, որ երգը «Դարձյալ փայլեց» վերնագրով և բնագրային որոշ տարբերություններով հրատարակվել է երեք անգամ: Ինչ վերաբերում է բանավոր ավանդումներին, նույն ծանոթագրություններից տեղեկանում ենք, որ երգի երեք տարբերակներ բնագրային որոշ տարբերություններով ու փոփոխություններով գրի են առնվել 1965, 1966 և 1967 թվականներին⁴: Որպես երգի տեքստային տարբերակ ներկայացնում ենք Ս. Սահակյանի նշված երգարանում տեղ գտած տարբերակը.

Դարձյալ փայլեց Մասնո գլխին
Ազատության դրոշակ,
«Կեցցե՛ հայրենիք», - գոչելով՝
Բարձրացրին աղաղակ:
Թնդաց, որոտաց ձայներից
Ողջ աշխարհը հայկական,
Խումբ-խումբ կուգան հայոց քաջեր,
Հայրենիքին օգնության:
Գուրգեն, Վահան, Հրայր Դժոխք,
Քաջ Անդրանիկ՝ ղեկավար,
Տավորիկի լեռներումը
Շրջում էին անդադար:

Մարսափեցին քյուրդ ցեղերը
Մինչ պալատը սուլթանի,
Հրամայեց շուտ կործանել
Դիրքերը հայդուկների:
Ահա անգութ չար թշնամին...

¹ Աղայան Ծ., Հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարի պատմությունից, Երևան, 1976, էջ 446:

² Տե՛ս Մուրադյան Ս., Գրական հանգրվաններ, Գիրք Գ, Երևան, 2010, էջ 32-39:

³ Տե՛ս, օրինակ, Սահակյան Ս., Հայոց ազատամարտը երգերում, Երևան, 2014:

⁴ Տե՛ս Հայ ժողովրդական ռազմի և զինվորի երգեր, աշխատասիրությամբ՝ Ա. Ղազիյանի, Երևան, 1989, էջ 313-314:

Սարսափելի տեսարան,-
«Ժամանակն է վրեժ լուծել», -
Գոչեց ձայնը հայկական:
Կրակ տեղաց հայ քաջերի
Բնակավայր դիրքերից
Կոտորվեցին թշնամիներ
Ահռելի գնդակներից¹:

Ինչպես տեսանք, երգարաններում միայն աղոտ տվյալներ ենք գտնում երգի վերաբերյալ, իսկ տեքստը որոշ բնագրային տարբերություններով է ներկայացվում: Այդ դեպքում ինչու՞ հենց Հովի. Թումանյանը, կարո՞ղ էր արդյոք Թումանյանը լինել այդ երգի տեքստի հեղինակը, և, ի վերջո, նա ի՞նչ կապ ուներ ազգային-ազատագրական պայքարի հետ:

Հովհաննես Թումանյանի հասարակական գիտակցությունն ու հայրենիքին ջերմորեն նվիրվածությունը ակնհայտ երևում են XIX դարավերջին գրված նրա բանաստեղծություններից: Իր իսկ խոստովանությամբ՝ ինքը դաստիարակվել է 1877-78թթ. Լոռիս Մելիքովի մղած հաղթական մարտերի տպավորության տակ²: Իր համար որպես զենք ընտրած լինելով գրիչը՝ Թումանյանը երբեք չանտեսեց ազատագրական պայքարի զինյալ ձևը, ավելին, օժանդակեց վերջինիս, ինչով կարողացավ: Հենց նման գաղափարական արժեքներ կրելու անառարկելի վկայություն է XX դարասկզբին գրված «Էքսպրոմտ» ձոներգը՝ նվիրված Սասունի 1904թ. ապստամբությանը: Մեջբերելով բանաստեղծության տեքստային տարբերակի՝ Թումանյանի երկերի ակադեմիական հրատարակությունում տեղ գտած տարբերակը՝ ցանկանում ենք ուշադրություն հրավիրել բանաստեղծության առաջին քառատողի վրա և այն համեմատել «Դարձյալ փայլեց» երգի առաջին քառատողի հետ.

Դարձյալ փայլեց Սասնա գլխին
Ազատության դրոշակ,
«Կեցցե՛ Հայրենիք» գոչելով
Բարձրացրին աղաղակ:

Կարմիր դրոշն ազատության
Բացվեց հայոց սարերում,
Ցուլաց շողքը առավոտյան,
Մեր աշխարհի խավարում:

Բացվեց, թնդաց քաջ ֆիդայու
Հրացանը մահաբեր,
Հայ բողոքը տարավ հեռու՝,
Հեռու աշխարհ ու ավեր:

Վե՛ր կաց, կանգնիր, դու տառապած
Հայոց դժբախտ ժողովուրդ,
Ու վեր կացավ հայը ցրված,
Արևելքից արևմուտք:

Վեր են կացել մի մարդու պես,
Թե են առել էն հողմից,
Արշավում են կովի հանդես

¹ Սահակյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 75: Երգվող տարբերակներից թերևս ամենատարածվածի ձայնագրությունը՝ <https://www.youtube.com/watch?v=OijmcidxmY> (հասանելի է 21.10.2016):

² Տե՛ս Այվազյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 4:

Ամեն երկրից ու կողմից:

Խումբ է գալիս մեր Կովկասից,
Հեռու ավից Նեղոսի,
Խումբ է գալիս երկրեն Պարսից,
Պաղ ձյուններեն Հյուսիսի:

Բանտ, կախաղան, սուր, հալածանք,
Էլ չեն առնի սրբա դեմ,
Մինչև չըտան մեզ ազատ կյանք
Ու աշխարհը մեր եղեմ:

Կեցցե՛ դրոշն ազատության,
Բարձր ու մաքուր, հաստատուն,
Կեցցե՛ ծերուկ մեր Հայաստան,
Կարմիր Սասուն ու Զեյթուն...¹

Եթե նույնիսկ որևէ այլ փաստ չհամադրենք էլ, ապա գոնե երգի և բանաստեղծության առաջին քառատողերի ակնհայտ նույնությունը կամ հայտնի երգի առաջին քառատողի հայտնվելը Թումանյանի երկերի ժողովածուում իբրև բանաստեղծության առաջին քառատող մեզ մտքերելու տեղիք է տալիս: Ամենայն հավանականությամբ հենց այս հանգամանքն էլ Ս. Մուրադյանին հիմք է տվել առաջ քաշելու իր տեսակետը: Դա ինքնին երկրորդական փաստ չէ: Կարելի է նաև համեմատականներ անցկացնել երգի և բանաստեղծության ցանկացած քառատողի միջև, որոնք մեծ աղերսներ ունեն՝ սկսած հանգային կառուցվածքից, վերջացրած գաղափարով: Սակայն Ս. Մուրադյանը ևս մեկ կարևորագույն համադրություն է կատարում, որին կցանկանայինք առանձին անդրադարձ կատարել: «Էքսպրոմտ» բանաստեղծությունը գրված է մինևնույն չափով՝ 8 և 7 (4+4 և 4+3) վանկանի տողերով, որով կերտվել են ազատագրական պայքարի ժամանակ ստեղծված մի շարք հայդուկային երգեր՝ «Վերքերով լի ջանֆիղա եմ», «Մարգիս Կուկունյանի երգը», «Սևքարեցի Սաքոյի երգը», Իսահակյանի «Հայդուկի երգերի» մի մասը և այլն²: Սա ևս փաստ է, որն անտեսել չի կարելի:

Հովհաննես Թումանյանի երկերի ժողովածուի «Էքսպրոմտ» բանաստեղծության ծանոթագրություններում նշվում է, որ բանաստեղծության մեզ հասած օրինակների թիվը նույնպես երեքն է: Դրանցից երկուսը թվագրվում են մինևնույն՝ 1904 թ.-ով: Այդ ծանոթագրություններից տեղեկանում ենք, որ Թումանյանը 1904 թ. Օշականում հանդիսության ժամանակ գրել և արտասանել է իր խոսքը՝ ոգևորված Սասունից հասնող լուրերով, որոնք էլ կարող էին հիմք դառնալ բանաստեղծությունը գրելու համար³: Ամենայն հավանականությամբ տեղում, ոգևորության ալիքի անմիջական տպավորության տակ, հավաքվածները Թումանյանից վերցրել են ձեռագիրը, դարձրել երգ ու տարածել: Ուստի մեզ չի հասել ձեռագիրը⁴: Սակայն Թումանյանի ընտանեկան արխիվում կա հիշյալ բանաստեղծության երեք տարբերակ: Եվ մենք, ամենևին, պատահական չենք համարում այն հանգամանքը, որ երեք տարբերակներից մեկը հասել է հենց օշականցու՝ Հայկ Ալեքյանի փոխանցմամբ, որում թվագրության փոխարեն նշված է եղել. «Օշականում, ազգային տոնի ժամանակ Հովհ. Թումանյանը գրել է»⁵: Ցավոք, Հովհ. Թումանյանի ընտանեկան արխիվի տվյալ ֆոնդի անմատչելիության պատճառով մեզ չհաջողվեց ձեռք բերել բանաստեղծության

¹ Թումանյան Հովհ., Երկերի լիակատար ժողովածու, տասը հատորով, հ. 1, Երևան, 1988, էջ 396: Բանաստեղծության առաջին քառատողը, որ նույնությամբ կրկնում է երգի առաջին քառատողը, տե՛ս նույն տեղում, էջ 507:

² Տե՛ս Մուրադյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 32-33:

³ Տե՛ս Թումանյան Հովհ., նշվ. աշխ., էջ 665:

⁴ Տե՛ս Մուրադյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 35:

⁵ Թումանյան Հովհ., նշվ. աշխ., էջ 665-666:

նախօրինակը և այն համեմատել երգի կամ բանաստեղծության մեզ հասած այլ օրինակների հետ¹: Ցավոք, Ս. Մուրադյանի ուսումնասիրությունները ևս թույլ են տալիս դեռևս միայն զուգադրելու այս փաստերը կամ համեմատականներ անցկացնելու երգի և բանաստեղծության մեզ հասած օրինակների միջև:

Բանաստեղծության և երգի տեքստի անժխտելի նմանությունները մի կողմից, երգի տեքստի առաջին քառատողի «հայտնվելը» Թումանյանի երկերի ժողովածուում՝ մյուս կողմից, մեզ թույլ են տալիս պնդելու, որ Հովհաննես Թումանյանը իրոք կապ ունի երգի տեքստի հետ: Հարց է, թե որքա՞ն է այդ կապը: Վերոնշյալ համադրություններով հանդերձ՝ մի շարք փաստերի բացակայությունը Ս. Մուրադյանին թույլ է տվել միայն այդ կապը տեսնել նվազագույնը «այդ երգից գոնե մեկ ամբողջական տուն գրվել է Թումանյանի ձեռքով» մտքի շարադրմամբ²: Մենք կարծում ենք, որ այդ կապը ավելին է, քան մեկ քառատողը: Բայց արխիվային մի շարք նյութերի անմատչելիությունը ինչպես մյուս ուսումնասիրողներին, մեզ նույնպես թույլ չի տալիս ավելի համարձակ մոտեցումներ առաջ քաշելու:

Գրականություն

1. Աղայան Ծ., Հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարի պատմությունից, Երևան, 1976:
2. Այվազյան Հ., Ջորավար Անդրանիկ և Հովհաննես Թումանյան, Երևան, 2004:
3. Անդրանիկի կեանքը, պատերազմները եւ յուշերը, Պէյրուք, 1932:
4. Գարեգին Նժդեհ, Երկեր, հ. 1, Երևան, 2002:
5. Թումանյան Հովհ., Երկերի լիակատար ժողովածու, տասը հատորով, հ. 1, Երևան, 1988:
6. Հայ ժողովրդական ռազմի և զինվորի երգեր, աշխատասիրությամբ՝ Ա. Ղազիյանի, Երևան, 1989:
7. Մուրադյան Ս., Գրական հանգրվաններ, Գիրք Գ, Երևան, 2010:
8. Սահակյան Ս., Հայոց ազատամարտը երգերում, Երևան, 2014:

Հոդվածներ

1. Ասատրյան Գ., Ջորավար Անդրանիկին նվիրված ազգային-հայրենասիրական երգերը և դրանց պատմական հենքը, «Պատմություն և հասարակագիտություն», Տարեգիրք 1, Երևան, 2015:
2. Եղիազարյան Ա., 19-րդ դարի վերջի և 20-րդ դարի սկզբի հայ ազգային միտքը որպես ազգայինի և համամարդկայինի ամբողջություն, «ՀՀ անկախության 20-ամյակին նվիրված «Ազգ, պետություն, հայրենիք, պետականության գաղափարը» երիտասարդ գիտնականների միջազգային գիտաժողովի հոդվածների ժողովածու, Երևան, 2012:

¹Տվյալ ֆոնդի անմատչելության մասին մեզ հետ զրույցում ցավով բարձրաձայնեց Հովհ. Թումանյանի տուն-թանգարանի տնօրեն Նարինե Թովսիկյանը:

² Մուրադյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 36:

ՀՏԴ 78(479.25)

Ժաննա Թերլեմեզյան
Երևանի Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական
մանկավարժական համալսարան
Աննա Հարությունյան – ա.գ.թ., դոցենտ

ՏԻԳՐԱՆ ՄԱՆՍՐՅԱՆ - «ՌԵԿՎԻԵՄ»

Բանալի բառեր՝ Տիգրան Մանսուրյան, ռեքվիեմ, հայ երաժշտություն, լատիներեն, մշակույթ, առանձնահատկություններ, Հայոց ցեղասպանություն:

Ամփոփում

Սույն հոդվածում ներկայացված է կոմպոզիտոր Տիգրան Մանսուրյանի դերը հայ արդի երաժշտության մեջ և նրա նշանակալի ստեղծագործությունները: Կոմպոզիտորի ստեղծագործական ժառանգությունից առանձնացված է «Ռեքվիեմ»-ը, որը նվիրված է 1915թ.-ի Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակին:

Անդրադարձ է կատարվել առհասարակ ռեքվիեմ ժանրին, նրա բովանդակությանը և ներկայացվել է Տ. Մանսուրյանի «Ռեքվիեմ»-ի կառուցվածքն ու առանձնահատկությունները:

Հոդվածի նպատակն է «Ռեքվիեմ»-ը լուսաբանել հասարակության ավելի լայն շերտերին:

Жанна Терлемезян

Армянский государственный педагогический университет им. Х. Абовяна

Научный руководитель: кандидат наук, доцент- Анна Арутюнян

ՏԻԳՐԱՆ ՄԱՆՍՐՅԱՆ «ՐԵԿՎԻԵՄ»

Ключевые слова: Тигран Мансурян, реквием, армянская музыка, латинский, культура, особенности, геноцид армян.

Резюме

В этой статье представлена роль композитора Тиграна Мансуряна в современной армянской музыке и его значительные произведения. Из творческого наследия композитора отделено "Реквием", который посвящен жертвам Геноцида армян 1915 года.

В основном было обращено внимание на жанр реквиема, его содержание и была представлена структура и отличительные особенности "Реквием"-а Тиграна Мансуряна.

Статья призвана освещать "Реквием" для более широких слоев общества.

Zhanna Terlmezian

researcher, Department of culturology, Faculty of History, YSU

Supervisor: PhD Anna Arutyunyan

TIGRAN MANSURYAN'S "REQUIEM"

Key words : Tigran Mansurian Requiem, Armenian music, Latin culture, features ,the Armenian genocide.

Summary

This article represents the role of composer Tigran Mansurian in modern Armenian music and his significant. From composor's creative heritage the "Requiem" is sdistinguished, which is dedicated to the victims of the 1915 Armenian Genocide.

In this article special attention is paid to the genre of requiem, it's contents, including the structure and peculiarities of T. Mansurian's "Requiem".

The article is intended to elucidate the "Requiem" for wider society.

Կոմպոզիտոր, ՀՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ, ՀՀ ժողովրդական արտիստ Տիգրան Մանսուրյանը հայ արդի դասական երաժշտության անվանի ներկայացուցիչներից է:

Նա, թերևս, աշխարհում այսօր ամենաճանաչված և մեծ գնահատանք վայելող այն հայ կոմպոզիտորն է, ում հաջողվել է միաձուլել հայկականը, դասականն ու ավանգարդը:

Տիգրան Մանսուրյանի ստեղծագործությունը XX դարի համաեվրոպական երաժշտության նվաճումների և ազգային երաժշտության մշակույթի ավանդույթների միաձուլման լավագույն օրինակ է: Նա գեղարվեստական նոր հիմքի վրա է վերաճնել կոմիտասյան սկզբունքները:

Նրա ստեղծագործությունները սերում են հայկական ժողովրդական երգարվեստից ու հնագույն տաղերից, որոնք ներկայացված են արդի երաժշտական լեզվով:

Մանսուրյանի ստեղծագործությունները հայկական երաժշտարվեստի և ժողովրդական ավանդույթների հետաքրքիր միահյուսություն են՝ իրենց լուսապայծառ, արտահայտիչ մեղեդիներով և բարձրաձայն հնչերանգներով:

Մանսուրյանը ստեղծագործել է տարբեր ժանրերում, գրել է սիմֆոնիկ երկեր, լարային կվարտետներ, կոնցերտներ՝ թավջութակի, երգեհոնի, ջութակի և ալտի համար, կրկնակի կոնցերտ՝ ջութակի, թավջութակի, լարային նվագախմբի համար, կամերային երկեր, սոնատներ, վոկալ-կամերային մադրիգալների շարք, վոկալ շարքեր, «Ձյունե թագուհին» բալետը:

Կոմպոզիտորը սիրվեց և մեծ ճանաչում ստացավ բազմաթիվ ֆիլմերի համար գրված երաժշտությամբ, ինչպսիսք են՝ «Մենք ենք, մեր սարերը», «Ճերմակ անուրջներ», «Նոան գույնը», «Հին օրերի երգը», «Աշնան արևը», «Մեր մանկության տանգոն», «Կտոր մը երկինք» և այլն:

Մանսուրյանի վերջին շրջանի ստեղծագործություններից աչքի է ընկնում «Ռեքվիեմ»-ը, որը գրված է երկսեռ երգչախմբի, երկու մենակատարի և կամերային նվագախմբի համար: Նշենք, որ կոմպոզիտորը այս ստեղծագործության համար արժանացել է ՀՀ Պետական մրցանակի¹:

Հայ կոմպոզիտորներից մեկմասանի ռեքվիեմներ են գրել Ալեքսանդր Հարությունյանը և Ալեքսանդր Աճեմյանը:

Տիգրան Մանսուրյանի «Ռեքվիեմ»-ը հոգևոր ազնվական մի օրհներգ է, որը նվիրված է 1915 թ.-ի Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակին:

Ստեղծագործությունը ի հայտ է եկել բոլորովին վերջերս, այն բազմիցս հնչել է արտասահմանում, սակայն Հայաստանում կատարվել է ընդամենը 2 անգամ:

Մանսուրյան Տիգրան Մանսուրյանի «Ռեքվիեմ»-ի համաշխարհային պրեմիերան կայացել է 2011 թվականի նոյեմբերի 19-ին, Բեռլինի ֆիլհարմոնիայի կամերային դահլիճում ճանաչված դիրիժոր Ալեքսանդր Լիբրայիսի ղեկավարությամբ, Մյունխենի կամերային նվագախմբի, RIAS կամերային երգչախմբի մեկնաբանմամբ, ովքեր էլ հենց հանդիսացել են ստեղծագործության պատվիրատուները:

Երաժշտական աշխարհի նշանավոր դեմքերն այն բնորոշել են որպես հեղափոխություն, նոր խոսք համաշխարհային ռեքվիեմների շարքում, հայկական լեզվամտածողության ու հայկական լադի մեջ գրված նոր երևույթ: Այս «Ռեքվիեմ»-ը մասն է թե՛ հայկական երաժշտական գարձարանի, և թե՛ համաշխարհային երաժշտական ժառանգության:

«Ռեքվիեմ»-ը հնչել է Հարավային Կորեայում, Մեքսիկայում, Լեհաստանում, Գերմանիայում, ԱՄՆ-ում և Հայաստանում:

«Ռեքվիեմ»-ի Հայաստանյան պրեմիերան տեղի է ունեցել 2013 թ.-ի ապրիլ 24-ին՝ «Արամ Խաչատրյան» համերգասրահում, դիրիժոր Էդուարդ Թովչյանի ղեկավարությամբ, Հայաստանի պետական ֆիլհարմոնիկ նվագախմբի, Հայաստանի պետական կամերային և «Հովեր» երգչախմբերի (ղեկավարներ՝ Ռոբերտ Մլքեյան, Սոնա Հովհաննիսյան) կատարմամբ:

Ռեքվիեմը (լատ.*requiem*՝ հանգիստ) հոգեհանգստյան պատարագ է: Այն իր անունը ստացել է պատարագի առաջին՝ Introit մասից, որը սկսվում է «Requiem aeternam dona eis, Domine» բառերով (Տեր, տուր նրանց հավերժական հանգիստ): Առաջին ռեքվիեմները ստեղծվել են դեռ միջնադարում: Դրանք շատ մեծ տպավորություն են թողել Տ. Մանսուրյանի վրա:

Մինչ այսօր աշխարհում ստեղծվել է մոտ 2000 ռեքվիեմ:

Ռեքվիեմի տեքստը լատիներեն է, այն կաթոլիկ եկեղեցու աղոթք է:

1570 թ.-ին հռոմեական եկեղեցին խստորեն կանոնակարգեց ռեքվիեմի կազմը: 18-րդ դարում ռեքվիեմը կորցրեց ծիսական նշանակությունը՝ կատարվելով համերգներում: Ժանրի

¹ <http://composers.am/?p=1950>

բարձրագույն նվաճումներից է Վ. Ա. Մոցարտի «Ռեքվիեմ»-ը (1791): XIX դ. ռեքվիեմի ժանրին դիմել են Ռ. Շումանը, Ֆ. Լիստը, Ա. Բրուքները, Ա. Դվորժակը, Կ. Սեն-Սանսը, Գ. Ֆորեն, առավել նշանակալի են Հ. Բեռլիոզի, Ջ. Վերդիի ռեքվիեմները, Յ. Բրամսի «Գերմանական ռեքվիեմ»:

Ինչպես նշում է ինքը՝ կոմպոզիտորը, նա երկար տարիներ խորապես ապրել է երկու նշանավոր ռեքվիեմ: Առաջինը Ի. Ստրավինսկու Requiem Canticles-ն է, երկրորդը Գ. Լիզետիի «Ռեքվիեմ»-ը:

Նախքան ռեքվիեմը սկսելը, Մանսուրյանը խորապես ուսումնասիրել է երգչախումբը, նրա առանձնահատկությունները, նորից յուրացրել նրա կատարողական հնարավորությունները (չնայած մինչ այդ կոմպոզիտորը արդեն ստեղծել էր մի շարք գեղեցիկ խմբերգեր): Ռեքվիեմում առանձնահատուկ նշանակություն ունի նաև կամերային նվագախումբը, որի միջոցով մանեստրոն պատկերում է հայրենի բնությունը, հայ մանրանկարչությունը, հայ մարդուն իր հոգեբանությամբ՝ ուրախությամբ ու տխրությամբ, սիրելու ու ցավելու զուսպ, սակայն արտահայտիչ եղանակներով և այդ ամենը ներկայացվում է նորովի, ժամանակակից շնչով:

Ռեքվիեմն առհասարակ հնարավորություն է տալիս երաժշտական նյութն այնպես կազմակերպել, որ այն նվիրված լինի այս կամ այն կոնկրետ իրադարձությանը կամ երբեմն նաև անձին: Կոմպոզիտորի նպատակը հենց այդ հստակությունը բերելն էր մի կողմից, մյուս կողմից՝ յուրացնել այն ավանդույթները, որ հինգ հարյուր տարուց ավելի կուտակված են այս ժանրի շուրջ, և հստակեցնել այն շերտերը, որոնք մեր եկեղեցում առավել ներկայություն են ունեցել երաժշտության մեջ:

Ռեքվիեմ գրելու գաղափարը կոմպոզիտորի հետ էր մոտ 10 տարի: Այս ընթացքում նա հասցրեց ուսումնասիրել տարատեսակ ռեքվիեմներ՝ ինչպես մերը, անպես էլ օտարներին, ամենահիններից մինչև մերօրյա: Մանսուրյանի համար ներշնչանքի աղբյուր են հանդիսացել հայ միջնադարյան մանրանկարչության կերպարները:

Իր ստեղծագործության հիմքում դնելով ավանդական լատինական տեքստը՝ մանեստրոն ցանկացել է ընդգծել, որ «Հայոց ցեղասպանությունը համամարդկային ցավ է, և այն պիտի դատապարտի ամբողջ աշխարհը»: Այս առթիվ կոմպոզիտորը նաև հավելել է. «Թող որ բոլորը այդ ցավը հիշեն այնպիսի մի համամարդկային լեզվով, ինչպիսին լատիներենն է՝»:

Մանսուրյանը իր ստեղծագործությամբ մի կողմից եվրոպական մշակույթը, քաղաքակրթական արժեքներն է բերել Հայաստան, մյուս կողմից հայկական քաղաքակրթական արժեքները և հայկական մշակույթը տարել դեպի Եվրոպա:

Ահա թե ինչպես է բնութագրել կոմպոզիտորը իր ստեղծագործական պրպտումները.

«Ըստ մեր աշխարհաքաղաքական և մշակութային դաշտի՝ մենք կրողներն ենք մի հարստության, որը թե՛ արևելքից է, և թե՛ արևմուտքից: Սա մեր մշակութային բացառիկ արժեք է տալիս: Դարեր շարունակ մենք մերը տարել ենք, ուրիշներինը՝ յուրացրել: Սա աշխարհին ներկայանալու մեր կերպն է: Եվրոպական և հին հայկական երաժշտությունը այն երկու հիմքերն են, որոնցից ես սնվում եմ: Ես այդ երկուսի միջև եմ: Փորձեցի եվրոպականի լույսով լուսավորել մեր ունեցածը»²:

Ընդհանրապես բոլոր ռեքվիեմները գրվում են միևնույն տեքստով՝ լատիներեն, այս ավանդական տեքստը ինքնին մշակութային իրողություն է, որն արդեն լեզվական պատկանելությունից դուրս է, բայց վարպետը գտել է իր ստեղծագործությունն առանձնացնելու բանալին՝ միաձուլելով լատինական լեզուն ու բնիկ հայկական երգեցողությունն, որը մի նոր հնչողություն է բերում լատիներենին:

Մանսուրյանը հենվել է մանրանկարչության կերպարների վրա մի կողմից, որոնք երգում են մեր հնագույն հոգևոր տաղերի և առհասարակ երգեցողության սկզբունքներով, նաև ժողովրդական երգեցողության մտածողությամբ, ուրեմն սա, անշուշտ, հայ երաժշտի «Ռեքվիեմ» է: Երբ ընդգծված հայերեն ելնեջներով են երգում, լատիներենը կարծեք դառնում է

¹ <https://gegharvest.wordpress.com>

² <https://gegharvest.wordpress.com>

հայերեն: Երաժշտությունն իրենով է անում լեզուն: Սա ևս արտահայտություններից մեկն է, որ հայ քրիստոնյա մարդն է երգողն այս ամբողջը, որի ավանդույթները խոր արմատներ ունեն...

Հայ երաժշտի ուժը մեր հազարամյա մոնոդիկ երաժշտությունն է:

Ռեքվիեմը ստեղծելիս Տ. Մանսուրյանը կոմիտասյան սկզբունքով համակցել է մի կողմից հայկական աշխարհիկ երգերն ու հոգևոր երաժշտությունը, մյուս կողմից եվրոպական դասական երաժշտությունը: Այն հիմնականում մոնոդիկ է, ունի նաև պոլիֆոնիկ հատվածներ: «Ռեքվիեմ»-ը ունի ավանդական կառուցվածք՝ կազմված է ութ մասից՝ բոլոր հիմնական բաղկացուցիչներով,

1. Requiem՝ հանգիստ,
2. Kyrie՝ Տեր, ողորմեա,
3. Dies irae՝ ցասման օր,
4. Tuba mirum՝ հրաշագործ եղջյուրը
5. Lacrimosa՝ լացերգ՝ լատ. «լակրիմա» արցունք բառից,
6. Domine Jesu Christe՝ Տեր Յիսուս Քրիստոս,
7. Sanctus՝ սուրբ, սուրբ,
8. Agnus Dei՝ Գառն Աստծո:

Տ. Մանսուրյանի «Ռեքվիեմ»-ը գրված է խառը երգչախմբի, երկու մենակատարի և կամերային (միայն լարայիններ) նվագախմբի համար: Կամերային նվագախմբի նվագակցությունը ունի բազմաթիվ դերեր: Նվագախմբի յուրօրինակությունը կայանում է նրանում, որ այն պիտի կարողանա տիրապետել ոչ միայն ձայնին, այլև լռությանը:

Ժանրի հաստատուն դիմագիծը պահելով հանդերձ, ժամանակակից ռեքվիեմները շնչում են 20-րդ դարի վերջի — 21-րդ դարի սկզբի մարդու աշխարհընկալման առանձնահատկություններով: Առաջ են մղվում մեղքի քավության, լուռ ներման, հոգևոր կերպարանափոխության պատկերները: Ծայրահեղ կարևորվում է խոստովանանքի մոտիվը: Առանձին մարդու ապաշխարհանքը վերաճում է համայն մարդկության տառապանքի՝ մեծավ մասամբ ընդունելով վերանձնական բնույթ: Ռեքվիեմի վերջին Agnus Dei-ն /Աստծո գառը/ կրում է հենց այդպիսի բնույթ:

“Agnus Dei”-ը վերջին, պարզագույն, բայց իր մեջ միաժամանակ մեծ խորհուրդ ունեցող եզրակացությունն է: “Agnus Dei”-ի տեքստը երեք տող է՝ “Գա՛ռն Աստուծո, որ տանում ես ցավերն աշխարհի, ների՛ր մեր մեղքեր”: Դա, իհարկե, անանձնական բան է, կյանքի բոլոր հաճույքներից, ցավերից դուրս, պարզ, խաղաղված մի երգեցողություն: Սա վերջին խոսքի, խաղաղված հոգու երգն է, ուր այլևս կոնիվ չունեցող մարդն է՝ ապավինած միայն Աստծուն:

Գրականություն

1. <https://gegharvest.wordpress.com/2013/04/21/> - Մարինե Կարոյան - Տիգրան Մանսուրյան — «Տեր, տուր նրանց հավերժական հանգիստ» :
2. <http://nashasreda.ru/iskusstvo-ne-znaet-granic/> - Արայիկ Մանուկյան - Տիգրան Մանսուրյան. «Արվեստը սահմաններ չի ճանաչում» :
3. <https://hy.wikipedia.org/wiki/> - Ռեքվիեմ:
4. <http://www.aniedu.am/attachments/genocide/culture/compositorner.pdf> - Հայ կոմպոզիտորների Մեծ եղեռնին նվիրված ստեղծագործությունները:
5. <http://composers.am/?p=1950> - Տիգրան Մանսուրյանի «Ռեքվիեմը» պետական մրցանակի դափնեկիր :
6. <http://www.aravot.am/2014/10/15/506671/> - Տիգրան Մանսուրյան:
7. lin.am/1538061.html - Սիրանույշ Պապյան — Արա Գևորգյան. «Ներսում թշնամի չեմ փնտրում՝ թշնամին դրսում է»:

ՀՏԴ 32

Քաղաքագիտություն
Նանա Առուստամյան

ԱրՊՀ փիլիսոփայության և քաղաքագիտության

ամբիոնի դասախոս

գիտական ղեկավար՝ Աշոտ Ենգոյան, ք.գ.դ., պրոֆեսոր

ԵՎՐԱՍԻԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԻ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ՀԵՏԽՈՐՀՐԱՅԻՆ

ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆՈՒՄ

Բանալի բառեր. եվրասիականություն, տնտեսական ինտեգրացիա, եվրասիական միություն, Ռուսաստան-Եվրասիա, Ն. Նազարբաևի եվրասիականություն, Վ. Պուտինի եվրասիականություն

Ամփոփում

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվում եվրասիականության գաղափարի գործնական դրսևորումների առանձնահատկություններին հետխորհրդային տարածաշրջանում, որը մասնագիտական գրականության մեջ դիտարկվում է նաև որպես պրագմատիկ եվրասիականություն: Այդ գաղափարը հիմնական շեշտը դնում է հետխորհրդային տարածաշրջանում տնտեսական ինտեգրացիայի վրա: Պրագմատիկ եվրասիականության հիմնադիրներն են համարվում Ն. Նազարբաևը և Վ. Պուտինը:

Հետխորհրդային տարածքում տնտեսական ինտեգրացիան կարող է դառնալ տնտեսական զարգացման լրացուցիչ և կարևոր գործոն, եթե նրա մասնակիցները քաղաքական կամք, պատրաստվածություն և համախմբվածություն դրսևորեն, որոնք ցանկացած ինտեգրացիայի հաջողության գրավականներ են:

Нана Арустамян

АрГУ, препод., Факультет Философии и политологии

Научный руководитель - кандидат политических наук, профессор Ашот Енгоян

ТРАНСФОРМАЦИЯ ИДЕИ ЕВРАЗИЙСТВА В ПОСТСОВЕТСКОМ РЕГИОНЕ

Ключевые слова: Евразийства, экономическая интеграция, Евразийский союз, Россия-Евразия, евразийства Н. Назарбаева, евразийства В. Путина

Резюме

В статье рассматриваются особенности практической реализации идеи евразийства в пост-советском регионе, которая известна как прагматическое евразийство. Эта идея делает акцент на экономической интеграции в пост-советском регионе. Основателями прагматического евразийства являются Н. Назарбаев и В. Путин. Экономическая интеграция на пост советском пространстве может стать дополнительным и важным фактором экономического развития, если все ее участники проявят политическую волю, подготовленность и единство, которые лежат в основе любой интеграции.

Nana Arustamyan

political science

Lecturer in Faculty of Philosophy and Political Science, ASU

Supervisor – Ph. D of Political Science, professor Ashot Engoyan

THE TRANSFORMATION OF THE IDEA OF EURASIANISM IN THE POST SOVIET REGION

Key words: Eurasianism, Economic integration, Eurasian Union, Russia-Eurasia, N. Nazarbayev's idea of Eurasianism, V. Putin's idea of Eurasianism

Summary

The article deals with peculiarities of the practical realization of the idea of eurasianism in the post soviet region which is also known as pragmatic eurasianism. This idea emphasize the importance of economic integration in the post soviet region. Founders of pragmatic eurasianism are N. Nazarbayev and V. Putin.

Economic integration in the post soviet region could become an additional and very important factor for economic development, if all actors show(have) political will, unity which are highly important for any integration.

Եվրասիականությունը որպես գաղափարական, փիլիսոփայական, քաղաքական շարժում առաջացել է 20-րդ դարի 20-ական թթ.-ին և ենթարկվելով տարբեր փոխակերպումների մինչև այժմ շարունակում է մնալ արդիական:

Եվրասիականության գաղափարի գործնական դրսևորումների առանձնահատկություններն հետխորհրդային տարածաշրջանում մասնագիտական գրականության մեջ դիտարկվում է նաև որպես պրագմատիկ եվրասիականություն:

Պրագմատիկ եվրասիականության հիմնադիրներն են համարվում Ղազախստանի Հանրապետության և Ռուսաստանի Դաշնության նախագահներ Ն. Նազարբաևը և Վ.Պուտինը:

Այդ գաղափարը հիմնական շեշտը դնում է հետխորհրդային տարածաշրջանում տնտեսական ինտեգրացիայի վրա:

Ներկայումս համաշխարհային գործընթացների համատեքստում եվրասիականության գաղափարը ստացել է նոր հնչեղություն:

1991թ. ԽՍ փլուզումից հետո Ռուսաստանը գերտերությունից վերածվեց ռեզիդուալ պետության: Ամբողջ հետխորհրդային տարածաշրջանը բախվեց նոր սպառնալիքների: ԽՍ հիմքի վրա ստեղծված ԱՊՀ գործունեությունը սկզբնական փուլում աչքի էր ընկնում սեփական տեղի և դերի փնտրտուքներով: 1995թ. սկսած ինտեգրացիոն կապերը սկսում են ուժեղանալ, շոշափելով ոչ միայն ֆինանսատնտեսական, այլև ռազմաքաղաքական հարցեր:

Հետխորհրդային տարածաշրջանում նոր ինտեգրացիոն ընկերակցությունների կայացման և զարգացման պատմության սկիզբը համարվում է 2007թ. հոկտեմբերի 6-ը, երբ Դուշանբեում ԵվրԱզԷս-ի Միջպետական խորհրդի նիստում Բելառուսի, Ղազախստանի և Ռուսաստանի նախագահները ստորագրեցին պայմանագիր միասնական մաքսային տարածքի ստեղծման և Մաքսային միության ձևավորման մասին: Սա ԱՊՀ երկրների համաձայնեցված մաքսային քաղաքականություն վարելու առաջին փորձը չէր. դեռևս 1995թ. հունվարի 6-ին Ռուսաստանը և Բելառուսը, հունվարի 20-ին Ռուսաստանը, Բելառուսը և Ղազախստանը կնքեցին համաձայնագիր Մաքսային միության մասին: Մեկ տարի անց նրանց միացավ Ղրղզստանը, իսկ 1999-ին՝ Տաջիկստանը:

2014թ. մայիսի 29-ին 3 նախագահները ստորագրեցին Եվրասիական տնտեսական միության (ԵՏՄ) ստեղծման պայմանագիրը,¹ որը ուժի մեջ մտավ 2015թ. հունվարի 1-ից:

Ն. Նազարբաևը մի շարք աշխատանքներում անդրադարձել է Եվրասիական միության գաղափարի տնտեսական և պրակտիկ զարգացմանը:

Առաջին անգամ նա այդ գաղափարը առաջ է քաշել <<Չատեն հաուս>>-ում (Լոնդոն) ելույթի ժամանակ 1994թ. մարտի 22-ին, զարգացրել է մարտի 25-ին Մոսկվայի պետական համալսարանում հանդիպման ժամանակ և պաշտոնապես ձևակերպվել <<Պետությունների Եվրասիական միության ձևավորման մասին>> փաստաթղթի նախագծում 1994թ. հունիսի 3-ին¹:

2004թ. ապրիլի 2-ին Աստանայի Լ. Գումիլյովի անվան Եվրասիական համալսարանում ելույթի ժամանակ Ն. Նազարբաևը անդրադառնալով հետխորհրդային տարածաշրջանում եվրասիական ինտեգրացիայի մոդելին նշում է, որ այն կարող է ունենալ պրագմատիկ բնույթ, հիմնված տնտեսական նպատակահարմարության վրա, կարող է լինել բազմակողմ և տարբեր արագության. անվտանգության ապահովումը միայն մեկ երկրի ջանքերով անհնարին է, անհրաժեշտ է ռեզիդուալ անվտանգության մեխանիզմների փնտրտուք և ինտեգրացիան պետք է լինի կամավոր:

Մոդելի հենց տնտեսական բաղադրիչն է պրակտիկայում իրագործելի: Ինտեգրացիան պետք է լինի ինքնիշխան պետությունների կամավոր ընտրության արդյունք: Եվրասիականության գաղափարը ձևավորում է հետխորհրդային տարածությունում ինտեգրացիոն գործընթացների ապագան:

Ըստ Եվրասիականության գաղափարի տեսաբանների և հիմնադիրների եվրասիական տարածության ընդհանրությունը կանխորոշված է բնության կողմից ու պատմական

գարգացման հիմքը կախված է բնական-աշխարհագրական և սոցիոմշակութային գործոններից: Նրանց համոզմամբ եվրասիական տարածքում պետք է լինի երկրների համաեվրասիական միավորում, հիմնված փոխադարձ շահի և կամավորության վրա:¹

Եվրասիական միության նախագիծը հիմնված է դասական ինտեգրացիոն մոդելների վրա: Հատկապես կարևորվում է ամերիկացի տնտեսագետ Բ. Բալաշի ինտեգրացիոն տեսության էվոլյուցիայի գաղափարը: Նա առանձնացնում էր միջազգային տնտեսական ինտեգրացիայի 5 ձև, որոնք իրար են հաջորդում որպես փուլեր. ազատ առևտրի գոտի, մաքսային միություն, ընդհանուր շուկա, տնտեսական միություն և ամբողջական տնտեսական ինտեգրացիա:¹ Եվրասիական ինտեգրացիայի գաղափարի պրակտիկ իրագործման սկիզբը Բելոռուսի, Ղազախստանի և Ռուսաստանի միջև Մաքսային միության պայմանագրի կնքումն էր:

Եվրասիականությունը որպես գաղափարական և հասարակական-քաղաքական շարժում զարգացել է քաղաքական ցենտրիզմի հիմքի վրա: Պուտինի քաղաքական ցենտրիզմի և դասական եվրասիականության իմաստը նույն է. ձգտել գտնել <<ոսկե միջին>> պահպանողականների և ռադիկալների միջև:

Ըստ եվրասիականների Եվրասիան ոչ թե Եվրոպայի և Ասիայի համադրություն է, այլ <<միջին մայրցամաք>> է նրանց միջև: Գ. Վերնադսկին նշում էր, որ չկա երկու Ռուսաստան, Եվրոպական և Ասիական գոյություն ունի միայն մեկ եվրասիական Ռուսաստան կամ Ռուսաստան-Եվրասիա:¹

Ռուսաստան-Եվրասիայի գաղափարը ավելի հաճախ է հնչում Պուտինի տարբեր ելույթներում: Նա Ռուսաստանը դիտարկում է որպես եվրասիական տերություն և եվրասիական ինտեգրացիան հետխորհրդային տարածության համար հնարավորություն է դառնալու գլոբալ զարգացման ինքնուրույն կենտրոն, այլ ոչ թե ծայրամաս Եվրոպայի կամ Ասիայի համար:

Եվրասիականությունը քաղաքական փիլիսոփայությունից անցել քաղաքական հարթություն և զարգանում է լիբերալ հիմքերի վրա:

Եվրասիական միությունը պարզապես տնտեսական նախաձեռնություն չէ, այն նաև քաղաքական ռազմավարություն է, որը Պուտինը փորձում է իրականացնել: Նրա եվրասիական քաղաքական փիլիսոփայությունը հիմնված է 3 գլխավոր սկզբունքների վրա:¹ Առաջինը բազմաբևեռ աշխարհի կառուցումն է, որտեղ առկա են մի քանի ռեգիոնալ բևեռներ, որոնց բալանսի հիման վրա ձևավորվում է ուժի և ազդեցության գոտիների արդար համակարգ:

Այդ բազմաբևեռ աշխարհից ծագում է եվրասիական քաղաքական փիլիսոփայության երկրորդ բաղադրիչը-հետխորհրդային տարածքի ինտեգրացիան:

Միավորելով էներգետիկ, տնտեսական, ռազմական-ստրատեգիական ռեսուրսները տարածաշրջանը կվերածվի համաաշխարհային դերակատարի:

Երրորդը՝ արևմուտքից վերցրած լիբերալ-դեմոկրատական մոդելից անցում զարգացման հատուկ ռուսական ուղի:

Ըստ Պուտինի հասարակության առանձնահատկությունը այն է, որ արժեքների համակարգը հիմնվում է ինչպես ռուսական միջուկի շուրջ ռազմավարական միասնության, այնպես էլ էթնոսների բազմազանության վրա, որոնք ապրում են Ռուսաստանի և հետխորհրդային տարածքում, կազմավորելով քաղաքակրթական ընդհանրություն:

Դիտարկելով Վ. Պուտինի եվրասիականության հայեցակարգը կարող ենք նշել, որ այն շատ ընդհանրություններ ունի դասական եվրասիականության հետ:

Պրագմատիկ եվրասիականության հիմնական գաղափարախոսը Նազարբանն է: Նա կիրառել է եվրասիականության դասականների հիմնական դրույթները հատկապես ներքին քաղաքականության ոլորտում:

Հարկ է նշել, որ Նազարբանի եվրասիականությունը արտաքին քաղաքականության բնագավառում, որը ընդունվեց նաև Պուտինի կողմից ներառում է 4 հիմնական սկզբունք:¹

1.Տնտեսական շահի սկզբունքը- դա ենթադրում է համագործակցության տնտեսական նպատակաուղղվածությունը, հումանիտար գործակցությունը, այնուհետև տնտեսական շահի ամրապնդում ռազմա-քաղաքական դաշինքներով:

2. Բազմավեկտոր ինտեգրացիայի սկզբունքը, համաձայն որի յուրաքանչյուր կազմակերպություն, որ մտնում է եվրասիական նախագծի մեջ, զբաղվում է նեղ ուղղվածությամբ, միևնույն ժամանակ հենց դա է ապահովում իրական որակ:

3.<<Փոքրից մեծ>> սկզբունք, ենթադրում է վերը նշված կազմակերպությունների փուլային, աստիճանական միավորում միասնական պետական կազմավորման(Եվրասիական միության) համար:

4.Փուլային և տարբեր արագության ինտեգրացիայի սկզբունք, որի համաձայն երկրների միավորումը պետք է կատարվի ելնելով յուրաքանչյուր պետության պատրաստ լինելու հանգամանքից:

Դիտարկելով եվրասիականությունը Ղազախստանում և Ռուսաստանում, կարող ենք նշել հետևյալը.

1.Դասական եվրասիականության դրույթների տարածման գործում Ղազախստանը առաջ է անցել Ռուսաստանից: Օրինակ <<Եվրասիականությունը>> որպես փիլիսոփայություն Ղազախստանի հումանիտար համալսարանների մեծամասնությունում պարտադիր դասընթաց է:

2.Ղազախստանում գերակշռում է <<ներքին եվրասիականությունը>>, առաջնահերթությունը տրվում է եվրասիականության ազգային, տնտեսական, քաղաքական-իրավական դրույթների իրագործմանը երկրի ներսում: Ռուսաստանում գերակշռում է <<արտաքին եվրասիականությունը>> առաջնահերթությունը շուտափույթ եվրասիական ինտեգրացիան է: Ռուս քաղաքական գործիչներից շատերը եվրասիական ինտեգրացիան դիտարկում են որպես <<պատմական Ռուսաստանի>> վերականգնում:

3.Եվրասիականությունը Ղազախստանում ունի ոչ պաշտոնական պետական գաղափարախոսության կարգավիճակ, իսկ Ռուսաստանում դեռ ոչ:

Ժամանակակից եվրասիականությունը կարևորում է ինտեգրվող երկրների անկախությունը և քաղաքական ինքնիշխանությունը:

Պուտինը Եվրասիական ինտեգրման նախագծի հեռանկարների մասին նշում է.¹

1.Խոսքը այս կամ այն ձևով ԽՍՀՄ վերականգնման մասին չէ: Առաջարկվում է վերագրային միավորման մոդել, որը կկարողանա դառնալ ժամանակակից աշխարհի բնեռներից մեկը, խաղալով արդյունավետ <<կապող>> դեր Եվրոպայի և արագ զարգացող Ասիական-խաղաղօվկիանոսյան շրջանի միջև: Դա նշանակում է, որ Մաքսային միության և Եվրասիական տնտեսական տարածության հիմքի վրա անհրաժեշտ է անցնել ավելի սերտ կոորդինացիայի տնտեսական և արժույթային քաղաքականության, ստեղծել ամբողջական տնտեսական միություն:

Եվրասիական միությունը ռեգիոնալ կառույցների և դերակատարների կողքին, ինչպիսիք են ԵՄ, ԱՄՆ, Չինաստանը և այլն կապահովի գլոբալ զարգացման կայունությունը:

2.Եվրասիական միությունը հետագա ինտեգրացիոն գործընթացների համար կենտրոն է հանդիսանալու: Այն ձևավորվելու է Մաքսային միության, միասնական տնտեսական տարածության կառույցների աստիճանական ձուլման ճանապարհով:

3. ԱՊՀ և Եվրասիական միությունը չպետք է հակադրել իրար: Դրանցից յուրաքանչյուրը ունի իր տեղն ու դերը հետխորհրդային տարածքում: Ռուսաստանը նպատակադրված է ակտիվ աշխատել գործընկերների հետ ԱՊՀ ինստիտուտների կատարելագործման, օրակարգի հազեցվածության ուղղությամբ: ԽՄ-ից որպես ժառանգություն ստացել ենք ենթակառուցվածքներ,արտադրական մասնագիտացում, լեզվական, մշակութային, գիտական տարածություն և այլն:Այդ ռեսուրսների համատեղ օգտագործումը ընդհանուր շահերից է բխում:

4. Եվրասիական միությունը-բաց նախագիծ է: Ողջունվում է այլ գործընկերների նախ և առաջ ԱՊՀ երկրների միանալը: Դա պետք է լինի ինքնուրույն որոշում թելադրված երկարաժամկետ ազգային շահերով:

Եվրասիական միությունը ստեղծվելու է որպես Մեծ Եվրոպայի մաս, ունիվերսալ ինտեգրացիոն սկզբունքների հիման վրա, միավորված ազատության, դեմոկրատիայի և շուկայական օրենքների միասնությամբ:

Եվրասիականության գաղափարի պրակտիկ իրագործումը տարբեր գնահատականների է արժանացել: Ազգայնականները գտնում են, որ Ռուսաստան-Եվրասիան կարող է վերածնվել ԽՍՀՄ շրջանակներում:

Որոշ հետազոտողների պնդմամբ Եվրասիականությունը կարող է տանել լճացման և կործանման: Այն քննադատվում է արևմուտքի կողմից, դիտարկվում է որպես ԽՍ նոր տարբերակ:

Եվրասիական գաղափարը զարգանում է տեսությունից դեպի պրակտիկ իրագործում ԱՊՀ, Մաքսային միության, ԵվրԱզԷսի, ԵՏՄ տեսքով:

Այսպիսով կարող ենք նշել, որ հետխորհրդային տարածաշրջանում ժամանակակից (պրագմատիկ) Եվրասիականության հիմքում ինտեգրացիան է, որը ծառայում է որպես մասնակից երկրների տնտեսությունների արդիականացման, անվտանգության ապահովման և այլ խնդիրների լուծման գործիք: Տնտեսության արդիականացումը և մրցունակության բարձրացումը պահանջում է ընդհանուր քաղաքականության իրականացում (միասնական առևտրային, գիտատեխնիկական քաղաքականություն և այլն): Ինտեգրացիան ընդգրկում է առնվազն 3 ոլորտ՝ տնտեսություն, անվտանգություն, սոցիալ-մշակութային կապ: Ինտեգրացիան նաև ենթադրում է համագործակցության ընդլայնում և խորացում Եվրասիա մայրցամաքում բոլոր գործընկերների հետ: Հետխորհրդային տարածքում տնտեսական ինտեգրացիան կարող է դառնալ տնտեսական զարգացման լրացուցիչ և կարևոր գործոն, եթե նրա մասնակիցները քաղաքական կամք, պատրաստվածություն և համախմբվածություն դրսևորեն, որոնք ցանկացած ինտեգրացիայի հաջողության գրավականներ են:

Գրականություն

1. Вернадский Г. В. Начертание русской истории. - СПб.: Издательство "Лань", 2000. -320 с.
2. Евразийская доктрина Нурсултана Назарбаева / Сост.: А.Н. Нысанбаев, В.Ю. Дунаев /. - Алматы: 2010. - 404 с
3. Вступил в силу Договор о Евразийском экономическом союзе 01.01.2015 <http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/01-01-2015-1.aspx>
4. Владимир Путин: новый интеграционный проект для евразии — будущее, которое рождается сегодня <http://izvestia.ru/news/502761>
5. Мария Перова: Евразийство Назарбаева <http://www.mesoeurasia.org/archives/3631>
6. Евразийская доктрина Путина и классическое евразийство <http://eurasian-movement.ru/archives/1126>
7. Владимир Путин: Евразийство — традиция нашей политической мысли http://yeurasia.org/2012/12/26/putin_eurasianism_united_russia/
8. Евразийство Путина <http://maxpark.com/user/556697085/content/836025>
9. Bela Balassa The Theory of Economic Integration http://samples.sainsburysebooks.co.uk/9781136646317_sample_504906.pdf
10. Евразийский Союз: от идеи к истории будущего <http://izvestia.ru/news/504908>
11. Назарбаев-"Региональная интеграция и евразийство" (речь) <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1080983880>
12. История создания Таможенного союза <http://sngcom.ru/key-issues/customs-union/history.html>
13. http://www.eurasiancommission.org/ru/Documents/broshuraEEC_26----1.pdf
14. Савицкий П. Евразийская концепция русской истории. 1938 - 1939 // <http://gumilevica.kulichki.net/SPN/spn11.htm>

ՀՏԴ 321

Ջուլիետա Նիկողոսյան
ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիա,
2014-2016թթ., Քաղաքական կառավարման և
քաղաքական վերլուծության ամբիոնի մագիստրոս,
Գիտական ղեկավար՝ Մարիամ Մարգարյան
Քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԱՌԱՋ ԱՆՎԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ:

ԿԱՌԱՎԱՐՈՂ ԷԼԻՏԱՆ ՈՐՊԵՍ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՊԱՏԱՄԽԱՆԱՏՈՒ
Բանալի բառեր՝ քաղաքական արդիականացում, զարգացում, ժողովրդավարություն, կառավարող
էլիտա, պլուրալիզմ, պոլիարխիա:

Ամփոփում

Ժամանակակից աշխարհը գտնվում է պատմական զարգացման նոր փուլում: Ներկայումս
հատուկ ուշադրության է դարձվում հասարակական կյանքում այնպիսի երևույթի, ինչպիսին է
քաղաքական արդիականացումը:

Արդի գլոբալացվող աշխարհում քաղաքական արդիականացումը և զարգացումը
մարտահրավեր է, որին համահունչ պատասխանելը հասարակությունների, մասնավորապես՝
կառավարող էլիտաների կարևորագույն առաքելությունն է: Վերջիններս հանդիսանալով
արդիականացման գլխավոր դերակատարներ անցումային հասարակություններում կոչված են
զուգամիտել ավանդական և ժամանակակից արժեքային համակարգերը՝ ապահովելով
հասարակության բնականոն և անցնցում արդիականացումը:

Джульета Никогосян

Магистрант Академии государственного управления РА,

Кафедра политического менеджмента и политического анализа

Научный руководитель - Доктор-профессор Политических наук Мариам Маркарян

ОСОБЕННОСТИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ. ПРАВЯЩАЯ ЭЛИТА КАК ОТВЕТСТВЕННАЯ ЗА ПОЛИТИЧЕСКУЮ МОДЕРНИЗАЦИЮ

Ключевые слова: политическая модернизация, развитие, демократия, правящая элита, плюрализм,
полиархия.

Резюме

Современный мир находится на новом этапе исторического развития. В настоящее время особое внимание
уделяется такому явлению общественной жизни, как политическая модернизация.

В современном глобальном мире политическая модернизация и развитие являются вызовом,
соответственный ответ на который является наиважнейшей миссией обществ, в частности правящих элит.
Они, являясь главными действующими лицами в переходных обществах, вызваны объединить
традиционную и современную ценностные системы, обеспечивая нормальную и стабильную
модернизацию.

Julietta Nikoghosyan

Master at the Public Administration Academy of the RA,

Chair of Political Management and Political analysis

Supervisor: Professor of Political Science Mariam Markaryan

PECULIARITIES OF POLITICAL MODERNIZATION.

RULING ELITE AS THE RESPONDENT FOR POLITICAL MODERNIZATION

Key words: political modernization, development, democracy, ruling elite, pluralism, polyarchy.

Summary

The modern world is in a new phase of a historical development. Nowadays the political modernization in the
social life, which includes the global society as a systematic integrity, receives special attention. In the modern
globalizing world political modernization and the development is a challenge the response to which is the
ultimate mission of the societies, particularly ruling elites. The latter being the main acting figures of the
modernization for the societies in transit are to converge, the traditional and contemporary value systems
ensuring normal and stable modernization.

Արդի հարափոփոխ աշխարհում նոր անկախացած պետությունները բախվել են բազմաբնույթ մարտահրավերների, ուստի պայմանավորված գլոբալացման և տեղեկատվահաղորդակցական տեխնոլոգիաների զարգացմամբ՝ հասարակական կյանքում տեղի են ունենում համակարգային փոփոխություններ, երկրները արդիականանում են՝ պարբերաբար հայտնվելով աններդաշնակ սպառնալիքների և հատվածային փոփոխությունների մեջ: Արդյունքում արդիականացումը հանգեցրել է ոչ թե ավանդական և համամարդկային արժեքների փոխգործակցությանը, այլ մեխանիկական **«արևմտականացմանը»:**

Համաշխարհային քաղաքական գործընթացների կառավարման ընդհանուր մոդելը ընկած է **քաղաքական արդիականացման** տեսության հիմքում, ինչը ենթադրում է ավանդական հասարակությունից անցում դեպի ժամանակակից-տեղեկատվական հասարակություն, որը հնարավոր է բացառապես գիտատեխնիկական առաջընթացի, սոցիալական շարժունակության, արժեքային համակարգերի փոփոխության պայմաններում: Վերջինս ենթադրում է քաղաքական ինստիտուտների, դերակատարների, նպատակների ու արժեքային համակարգի հստակեցում: Ուղեկցվելով ավանդական քաղաքական մշակույթի կերպափոխմամբ, լինելով ինքնազարգացման, ինքնաիրացման և ինքնադրսևորման հզոր գործոն՝ այն մեծապես ազդում է քաղաքական գործընթացի և պետական իշխանության վրա:

Տեղեկատվական հասարակության ցանցային գործառույթը վկայում է, որ արդիականացումը բազմաչափ երևույթ է՝ պայմանավորված հասարակության քաղաքական գիտակցության մակարդակից: Ըստ Կ.Մարքսի՝ ժամանակակից հասարակության և արդիականացման փոփոխության համար նախադրյալ է կապիտալիզմը, ըստ Մ.Վեբերի՝ մինչարդյունաբերական դարաշրջանում բողոքականությունից աճող կապիտալիզմի և ազգի ոգին, ըստ Է.Դյուրկհեյմի՝ աշխատանքի բաժանումը և արդյունաբերականացումը: Հետևաբար՝ քաղաքական արդիականացումը, որպես քաղաքական զարգացման բաղկացուցիչ մաս, հիմնվում է կապիտալիզմի զարգացման հումանիզացիայի վրա:

20-րդ դարի 50-ական թվականներին քաղաքական արդիականացումը որպես գիտաճյուղ առաջ եկավ ծառայելու զարգացող երկրների նկատմամբ արևմտյան քաղաքականությանը: Հետագայում այն վերածվեց համաշխարհային գործընթացի՝ զարգացող երկրների անցումը դեպի ժամանակակից արևմտյան երկրների ժողովրդավարության: Սակայն ոչ արևմտյան երկրներում քաղաքական արդիականացումը և արևմտյան օրինակին հասնելու նրանց փորձը **հանգեցրեց «վազող արդիականացման»:** Բազմաթիվ երկրներում սոցիալական, մշակութային, քաղաքական և տնտեսական պայմանները չբավականացրեցին բնականոն արդիականացման և կապիտալի զարգացման համար:

Այսպիսով, քաղաքական արդիականացման առաջին փուլում տեղի էր ունենում.

- արևմտյան օրինակով զարգացող երկրների ժողովրդավարացում (ներկայացուցչական մարմինների ստեղծում, իշխանության տարանջատում, ընտրական ինստիտուտների ներմուծում),
- արժեքային համակարգերի փոփոխություն (անհատական արժեքների զարգացում) և իշխանության լեգիտիմացման հնարավորություն:

Ընդհանուր առմամբ, արդիականացումը ներկայացնելով որպես զարգացման առանձնահատուկ ուղղություն, տվյալ ժամանակի տեսաբանները սկսեցին խոսել **«տեխնոլոգիական դետերմինիզմի»** մասին: Նրանք համոզված էին, որ հասարակության զարգացումը պայմանավորված էր կապիտալիզմի, տնտեսության և տեխնոլոգիայի զարգացմամբ՝ կյանքի որակի և մակարդակի բարձրացման և սոցիալական երկխոսության զարգացման նպատակով: Այս համատեքստում զարգացող երկրները հնարավորություն ունեցան հասնելու առաջադեմ հասարակությունների «արդիականության» մակարդակին, եթե բնականոն արդիականացնեին իրենց ինքնությունը, գիտակցված հրաժարվեին մարզինալ կամ գունավոր հեղափոխություններից: Արդյունքում ապագադրության գործընթացը նետեց

մարտահրավերներ՝ անկախանալ, բայց և կարողանալ ինքնակառավարվել և ինքնաիրացվել, այլապես անկախացած պետությունները ընկնում էին քաղաքական զարգացման ճգնաժամերի մեջ:

Այսպիսով, արդիականացման տեսության առաջին փուլի նման ընկալումը ստացավ **«արևմտականացում» (վեստերնիզացիա)** անվանումը: Սակայն այս փուլում, պայմանավորված ինքնության ճգնաժամով, արդիականացման գործընթացը «երրորդ աշխարհի» երկրների համար ձախողվեց: Աֆրոասիական և լատինաամերիկյան արդիականացման մոդելները ցույց տվեցին, որ իրականում ավանդական, սոցիալական կառույցների և մտածելակերպերի բախումները հանգեցնում են պաշտոնյաների կոռումպացման, բյուրոկրատիայի կամայականության, բնակչության աղքատության աճի, հետևաբար՝ հասարակությունում սոցիալական լարվածության աճին:

1970-80-ական թվականներին քաղաքական արդիականացման տեսաբանները գտան, որ պահպանելով առաջնային չափանիշները, շեշտը պետք է դնել ազգային միասնական ձևի իրականացման վրա: Անցումն և կերպավորման գործընթացները պայմանավորված էին սոցիալ-մշակութային գործոններով (անհատի տեսակը, ազգային բնույթը, համընդհանուր նորմերի ընդունման աստիճանը, քաղաքական զարգացման նպատակը): Ուստի արդիականացումը կարող էր իրականացվել միայն սոցիալական շերտերի արժեքային կողմնորոշումների փոփոխության և հասարակության քաղաքական մշակույթի անընդհատ զարգացման պայմաններում:

1980-ական թվականներից սկսած տեսաբանները (Ա.Թուրեն, Ս. Հանթինգթոն, Շ.Էյզենշտատ) սկսեցին խոսել արդիականացման երրորդ փուլի մասին, ըստ որի արդիականացումը չի սահմանափակվում զուտ տնտեսական մոտեցումներով (մարդկային և բնական ռեսուրսներ, կապիտալի կուտակում, նորագույն տեխնոլոգիաներ), այլ առկա են նաև քաղաքակրթական գործոններ (աշխարհաքաղաքական, սոցիալական, մշակութային), ինչը վկայում է արդիականացման սոցիալ-մշակութային բնույթի մասին: Այս փուլում արդեն հաղթահարվեց եվրոպացենտրիզմը և առաջ եկավ այլ երկրներում արևմտյան զարգացման մոդելի մեխանիկական անցման անհնարինությունը: Սույն հայեցակարգը չէր մերժում սոցիալական և քաղաքական զարգացման համընդհանրությունը, այլ զուգորդվում էր առանձնահատկություններով, որոնց սինթեզը դիտարկվում էր որպես արդիականացման հաջող գործընթաց: Ուստի արդիականացումը ինքնազարգացման գործընթաց է՝ պայմանավորված ոչ միայն կառավարող Էլիտայի, այլ նաև օբյեկտիվ հանգամանքների և հասարակության անդամների վարքաբանությամբ¹:

Արդիականացման գործընթացում հիմնական հակամարտությունները պայմանավորված են ունիվերսալ և ավանդական արժեքներով և ավանդույթներով: Արդիականացման նպատակները և արժեքները, թափանցելով այլ արժեհամակարգ ունեցող հասարակություններ, հանգեցնում են հարաբերությունների խզման: Ուստի քաղաքական արդիականացման կերպավորումը անցումային հասարակություններում մեծապես պայմանավորված է կառավարող Էլիտայի որպիսությամբ, արժեշահային համակարգով, պատմական հիշողությամբ և ռացիոնալ որոշումների կայացման քաղաքական կամքով: Նպատակ հետապնդելով քաղաքականությունում բարեփոխումներ իրականացնելու՝ վերջիններս պետք է ուղիներ գտնեն ազգային մշակութային կրճարտիպերի աստիճանական և հետևողական օգտագործման՝ սոցիալ-մշակութային կերպավորման համար:

Այս նկատառումներով, 20-րդ դարի 50-ական թվականներից քաղաքական արդիականացման ու զարգացման տեսության շրջանակներում զանգվածների և Էլիտաների փոխհարաբերությունները ժողովրդավարացնելու նպատակով Էլիտայի տեսությունը համալրվում է **հոգնականության (պլուրալիզմի)** տեսությամբ: Արդյունքում փոխվեց քաղաքական արդիականացման տեսությունում **կառավարող Էլիտայի** դերն ու նշանակությունը՝ վերջինիս տալով **պոլիարխիկ** (այս եզրույթը առաջ է քաշվել Ռ.Դալի կողմից) բնույթ: Եթե նախկինում Էլիտայի տեսության մաքիավելիստական դպրոցը ենթադրում էր

հասարակության երկատու մը էլիտայի և մասսաների միջև, ըստ որի՝ «էլիտայի կազմի մեջ պետք է մտնեն հատուկ հատկանիշներով օժտված անձինք՝ մարդկանց կառավարելու ընդունակ և իշխանության համար միշտ պատրաստ մարտիկներ»¹, ապա հոգնականության տեսությունը ենթադրում էր՝ հասարակության լայն զանգվածների դեմոկրատական պահանջների ընդունում՝ ժողովրդավարական պայմաններում էլիտայի գոյությամբ:

Ըստ էության, պլուրալիստական դպրոցի ներկայացուցիչները, (Ռ.Դալ, Ս.Լիփսեթ) հոգնականությունը դիտարկելով որպես քաղաքական համակարգի ժողովրդավարացման և քաղաքական արդիականացման հենք, առաջնահերթությունը տալիս էին սոցիալական լայն շերտերի փոխհամաձայնությանը և փոխգործակցությանը՝ մերժելով էլիտայի արտոնյալ դաս լինելու և հասարակությանը կառավարելու սկզբունքը: Հոգնականությունը ենթադրում է զանգվածների գիտակցության մեջ արդար ժողովրդավարական համակարգի պատկերի ներդրում՝ սոցիալական բոլոր խմբերի շահերի համադրմամբ: «...Ինքնիշխանության միասնական կենտրոնի փոխարեն պետք է լինեն բազում այդպիսի կենտրոններ, որոնցից ոչ մեկը չպետք է լիովին ինքնիշխան լինի: Դա հնարավորություն է տալիս քաղաքացիներին և լիդերներին ցույց տալ բախումները հարթելու իրենց արվեստը»¹, ինչը ենթադրում է այնպիսի քաղաքական համակարգի ստեղծում, որտեղ մեծապես իրացվում են ժողովրդավարության նորմատիվային սկզբունքները՝ ապահովելով ինչպես հասարակության քաղաքական մասնակցությունը և ակտիվությունը, այնպես էլ քաղաքական էլիտաների և լիդերների մրցակցայնությունը:

Այսպիսով, քաղաքական արդիականացումը ենթադրում է ոչ միայն արևմտյան ժողովրդավար արժեքների արդիականացում, այլ նաև ադապտացիա, սոցիալ-մշակութային և էթնոազգային արժեքների զուգամիտում՝ ինքնության, սեփական «ես»-ի, պատմական հիշողության պահպանման, լեզվափոխության, մասնակցային ժողովրդավարության ապահովման և բնականոն արդականացման նպատակով: Այստեղ անհատականությունը հասարակության զարգացման համար ընկալվում է և՛ որպես միջոց, և՛ որպես նպատակ: Հետևաբար կառավարող էլիտան, որպես արդիականացման դերակատար, հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում անհատի համար պետք է ապահովի բազմակողմանի ընտրություն:

Արդիականացման մարտահրավերներին արդյունավետ պատասխանելու և քաղաքական զարգացման չափանիշները տալու համար՝ Գ.Ալմոնդը և Լ.Պայը առաջ են քաշում քաղաքական արդիականացման գործառնական մոտեցման երեք գործընթաց.

- **կառուցվածքային տարբերակում** - քաղաքական համակարգի բաղադրիչների թվի աճ և դրանց գործառնությունների մասնագիտացում, ավանդական հասարակություններում առանձին իշխանական աստիճանական համակարգի ձևավորում,
- **փոփոխվող պայմաններին համակարգի ադապտացիա** - բարձրացնել քաղաքական համակարգի ինքնանորացման գործընթացը, համախմբել սոցիալական ռեսուրսները՝ հանուն սոցիալական հակամարտությունների կանխման, մեղմացման, հասարակական կարգի պահպանման,
- մասնակցային ժողովրդավարության զարգացում և հավասարության մթնոլորտի ձևավորում:

Ռ.Դալը՝ քաղաքական արդիականացումը դիտարկելով որպես ժողովրդավարացման գործոն, կարևորում է քաղաքական գործընթացներում ժողովրդի ներգրավվածության աստիճանը և էլիտաների անկախ, բաց մրցակցային միջավայրի ապահովումը: Այն, ենթադրելով մարդու իրավունքների համապատասխանություն, իշխանության կազմակերպման պլուրալիստական համակարգ, կոնսենսուս, սահմանում է առաջնահերթություններ՝ կենտրոնանալով քաղաքական կայունության վրա: Համաձայն Ս.Դյաչենկոյի՝ հետխորհրդային և ժողովրդավարացման անցման «երրորդ ալիքի» երկրների հասարակությունում՝ ժողովրդավարական արժեքների երկարաժամկետ կայունության և լեզվափոխության պահպանման համար, կարևոր է **ժողովրդավարացումից համախմբման**

անցման գործընթացը¹: Համընդհանուր դիրքորոշման և կարծիքների ձևավորումը, ինչպես նաև դրանց ճանաչման և աջակցության միտումները հանդիսանում են արդիականացման կարևորագույն մասերից մեկը: Այս փուլում առաջ է գալիս **«անցումային հավատարմության»** խնդիրը: Դեմոկրատական մեխանիզմները սկսում են հանդես գալ ոչ թե վակուումում, այլ հասարակությունում, որտեղ պահպանվում են նախորդ շահային խմբերը և անհատները, ովքեր հավատարիմ էին ավտորիտարիզմի արժեքներին կամ գոհ՝ անցյալ վարչակարգի պայմաններում սեփական շահերի պաշտպանման մեխանիզմներից: Հարկ է հավելել, որ ժողովրդավարությունը վերջնականապես հաստատվում է միայն երկու-երեք սերունդ հետո, երբ էականորեն փոխվում է քաղաքական մշակույթը:

Հասարակության բնականոն արդիականացման և զարգացման համար Ռ.Դալը պոլիարխիայի տիրույթներում առաջադրում է հետևյալ պայմանների առկայությունը՝

- քաղաքական բարեփոխումների գործում հետևողականություն,
- հասարակության սոցիալ-տնտեսական բարեփոխումների նպատակով հզոր գործադիր մարմնի առկայություն,
- հասարակության սոցիալ-տնտեսական զարգացման որոշակի մակարդակ, որը թույլ կտա կառուցվածքային փոփոխություններ իրականացնել պետությունում,
- հավասարություն - անհավասարություն հարբերությունների բնույթը,
- միջմշակութային տարբերակվածություն,
- ինտենսիվ արտաքին օգնության առկայություն (միջազգային հսկողություն),
- քաղաքական ակտիվիստների և լիդերների ժողովրդավարական համոզմունքներ:

ՀՀ-ի համար վերոհիշյալ պայմաններից շատերը դեռևս անիրական են, ինչը թույլ է տալիս բացահայտել քաղաքական անկայունությունների և զարգացման ճգնաժամերի պատճառները: Բնականոն արդիականացման և զարգացման համար անհրաժեշտ է հասարակության արժեշահային համակարգի և մտածողության առանձնահատկությունների ադապտացիա: Օրակարգային են ոչ միայն ինստիտուտների զարգացումը, այլ նաև սոցիալական խմբերի և կառավարող էլիտայի փոխհարաբերությունների ինստիտուցիոնալացման մեխանիզմները, հասարակություն-իշխանություն հարաբերությունների հոլովույթում համագործակցության մշակույթի և քաղաքական ակտիվ ու արդյունավետ դիսկուրսի մշակումը: Աֆրոամերիկյան փորձը ցույց տվեց, որ քաղաքական համակարգի անցնցում արդիականացումը պահանջում է նորարական **ընտրախավի ավանդական և ժամանակակից արժեքային համակարգերի գուգամիտում, ազգային արժեքների իմացություն**: Վերջինս, լինելով ազգային մտահայեցողությունը էթնո և սոցիալ-մշակութային արժեքներ ամբարած համակարգ՝ արժևորում ու ամփոփում է տվյալ հանրույթի կուտակած նյութական և մտավոր հոգևոր արժեքները, վերարտադրության դարավոր փորձը՝ դրանք ամրագրելով իշխանական կառույցներում, ավանդույթներում և հոգեբանությունում՝ իր կնիքը դնելով քաղաքացու և քաղաքական վերնախավի վարքաբանության, ինքնագիտակցության և իշխանության նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքի վրա¹:

Այսպիսով, ՀՀ կառավարող էլիտայի, որպես քաղաքական արդիականացման դերակատարի, փոփոխությունների և արդյունքի կառավարման պատասխանատուի, ուսումնասիրման արդիականությունը պայմանավորված է գծայինից դեպի բազմավեկտոր զարգացման հրամայականներով: «Առաջին սերնդի» ժողովրդավարների կատարած գծային բարեփոխումներով պայմանավորված՝ հայ հասարակությունը ընկղմվել է քաղաքական զարգացման ճգնաժամերի մեջ: Ձևավորված մենաշնորհային հարաբերությունները հանգեցրել են ոչ միայն քաղաքացիների օտարվածության, այլ նաև կառավարող էլիտայի նկատմամբ վստահության պակասի: Ստեղծված իրավիճակը ըստ էության սպառնալիք է կառավարող էլիտայի կողմից իրականացվող փոփոխությունների և արդյունքի կառավարման համար:

Ամփոփելով կարելի է հանգել հետևյալ եզրակացությունների.

Քաղաքական համակարգի արդիականացման գործընթացում հանդես եկող կառավարող էլիտան պետք է՝

- գիտակցի հայ հասարակությունում ժողովրդավարության արժեքների և բնականոն արդիականացման անհրաժեշտությունը՝ հանուն ինքնիշխանության, սեփական հասարակության անվտանգության պահպանման, քաղաքական զարգացման ճգնաժամերից խուսափման և սոցիալական, իրավական պետության կայացման,
- արդի գլոբալ դարաշրջանում պահպանի սեփական ազգային արժեքները՝ զուգամիտելով համամարդկային արժեքների և միջազգային նորմերի հետ,
- հասարակության բնականոն արդիականացման ապահովման պայմաններում զարգացնի համագործակցության մշակույթ:

Ներկայումս քաղաքական էլիտան, որպես կառավարման ընտրանու բաղկացուցիչ մաս, ըստ էության քաղաքական համակարգում հայտնվել է մենաշնորհային դիրքում՝ ինչը հակասում է ոչ միայն պոլիարխիկ ընտանու, այլ նաև ժողովրդավարացման և անցում-համախմբում հարացույցի ապահովման սկզբունքներին: Ուստի վերջիններիս ապահովումը հնարավոր է բացառապես տնտեսական, քաղաքական, ռազմական, ռազմավարական և մշակութային էլիտար խմբերի փոխգործակցության, փոխհամաձայնության և իրական դիսկուրսի ապահովման պայմաններում:

Որպես քաղաքական արդիականացման և հասարակության կերպափոխման գլխավոր դերակատար՝ կառավարող ընտրանին, պոլիարխիկ հասարակության ձևավորման և կայացման համար ենթադրում է, մեծածավալ ինստիտուտների կայացում և իրատես քաղաքական օրակարգի ապահովում: Այս նպատակով կառավարող էլիտան պետք է փոխգործակցի նաև ընդդիմադիր էլիտար խմբերի հետ: Ուստի կառավարող վերնախավի ընդունման և լեգիտիմության ապահովման համար՝ ընդդիմադիր էլիտաները պետք է լինեն լսելի և ներգրավված քաղաքական կուրսի մշակման գործընթացներում:

ՀՀ ժողովրդավարական անցման պայմաններում քաղաքական և քաղաքացիական մշակույթի հաստատումը ենթադրում է լեգիտիմության ձգտող կառավարող ընտրանու առկայություն, որի համար որոշիչ է հասարակական գիտակցությունում հոգնականության արժեքների ներդրումը և ազգային-ազատական արժեքների զուգամիտման ապահովումը:

Գրականություն

1. С. Хантингтон, Политический порядок в меняющихся обществах, М.: Прогресс-Традиция, 2004.
2. Мелешкина Е. Политический процесс: основные аспекты и способы анализа, -М.: ИНФРА-М; Весь Мир, 2001, с. 247.
3. Burnham J. Machiavellians defenders of freedom , NY: The John Day Company, 1943.
4. Р. Даль, Демократия и ее критики / Пер. с англ. Под ред. М.В.Ильина. - М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003.
5. Политическая модернизация: <http://all-politologija.ru/knigi/politologiya-uchebnoe-posobie-dlya-vuzov-krajterman/politicheskaya-modernizaciya>
6. С.А. Дьяченко, Политический транзит в современном Казахстане. Астана: Елорда, 2001.
7. Մ.Մարգարյան, Քաղաքական արդիականացման և զարգացման հիմնահարցեր, Պետական ծառայություն, Եր.: 2004, էջ 116:

ՀՏՂ32(094)

Մարգարիտ Բեգլարյան

Գորիսի պետական համալսարանի
պատմաիրավագիտական ֆակուլտետի
«Իրավագիտություն» մասնագիտության 4-րդ կուրսի ուսանողուհի
Մալիկ Միրաքի Թելունց՝ պատմական գիտությունների թեկնածու

ՀԱՅ ԱՌԱՋԱՎՈՐ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ԻՐԱՎԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ՝ ՀԱՅ ՄՏԱԾՈՂՆԵՐՆ ԱՐԴԱՐԱԳԻ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՅՄԱՆ ԵԼԱԿԵՏԱՅԻՆ ՀԻՄՔԵՐԻ ՄԱՍԻՆ (XIX ԴԱՐ)

Բանալի բառեր՝ հասկացություններ՝ առաջավոր հասարակական-իրավաքաղաքական միտք, հայ առաջադեմ գործիչներ, Նալբանդյան, Սվաճյան, Մամուրյան, Շահումյան, Կնունյանց, Մյասնիկյան, Էմին, Շահամիրյան, Բաղրամյան, սոցիալ-տնտեսական հիմք՝ բազիս, վերնաշենք, պետական արդարացի ձևեր, իրավական ինստիտուտներ:

Ամփոփում

Հոդվածում հեղինակը համառոտ քննարկում է XIX դարի մի շարք հայ առաջավոր մտածողների հասարակական-իրավաքաղաքական հայացքները, մասնավորապես ուշադրություն է դարձվում պետական արդարացի ձևերի, իրավական ինստիտուտների (օր. մարդու հիմնական իրավունքների և ազատությունների վերաբերող և այլն) կառուցման հարցում նրանց առաջադրած ելակետային գաղափարներին: Մասնավորապես պետական արդարացի, իրականում ժողովրդաիշխանական և գոնե հարաբերական սոցիալ-տնտեսական հավասարություն ապահովող ձևերի հարցում հայ առաջավոր մտածողները՝ Նալբանդյանը, Սվաճյանը, Շահումյանը, Կնունյանցը և ուրիշ. (վերջիններս այսպես կոչված մատերիալիստական ուղղության մտածողներ) գտնում էին, որ պետական ձևերը, բնականաբար՝ իրավական բոլոր հոչակումները կարող են արդարացի և փաստորեն իրացվող լինել, եթե դրանք՝ ամբողջ պետական համակարգը՝ օրենքներով ամրապնդված արդարացի է՝ բացառում է սոցիալ-տնտեսական, գույքային բևեռացումը, աղաղակող անհավասարությունը: Եթե պետության սոցիալ-տնտեսական հիմքն այդպիսին չէ, ապա պետական-իրավական համակարգը՝ վերնաշենքը չի կարող արդարացի ու ժողովրդական լինել: Պատմահամեմատական մեթոդով հեղինակը համառոտակի անդրադառնում է քննարկվող հիմնախնդրով արդի իրողությունների գնահատմանը:

Իր ուսումնասիրությամբ հեղինակը ևս հանգում է այն եզրակացությանը, որ պետական արդարացի ձևերի կայացման, իրավական ինստիտուտների հոչակման հիմքում ելակետային արդարացի սոցիալ-տնտեսական հիմքերն են:

Маргарит Бегларян

Студентка 4-го курса историкоюридического факультета

Горисского гос. университета по специальности: «Правоведения»

ИЗ ИСТОРИИ АРМЯНСКОЙ ОБЩЕСТВЕННО – ПОЛИТИКО - ПРАВОВОЙ МЫСЛИ; АРМЯНСКИЕ МЫСЛИТЕЛИ О КЛЮЧЕВЫХ ОСНОВАХ ПОСТРОЕНИЯ СПРАВЕДЛИВОГО ГОСУДАРСТВА (XIX В.)

Ключевые слова: передовой общественно-политико-правовую мысль, армянские передовые деятели, Абовян, Абовян, Мамой, Шаумян, Кнунянц, Мясникян, Эмин, Самира, Баграмян, социально-экономические основы базисный, надстройка, государственный справедливой формы, правовые институты.

Резюме

В статье автор вкратце обсуждает общественные-политико-правовые взгляды армянских передовых мыслителей XIX века. В частности; автор обращает внимание на то обстоятельство, что перечисленные в статье армянские мыслители в качестве принципиальной выдвигают мысль о том, что для построения действительно справедливого, народновластного государства: государственных форм, правовых институтов, решающие значение имеют справедливые социально-экономические основы; по мере возможности исключают материальная- поляризация общества; не естественное материальное неравенство, массовая беднота, безработица и т.д.:

Автор разделяет мнения этих мыслителей.

Margarit Beglaryan

GSU, Faculty of History and Law, Year 4

**FROM THE HISTORY OF THE PROGRESSIVE SOCIAL-LEGAL AND POLITICAL ARMENIAN THINKING.
THE ARMENIAN THINKERS ABOUT THE MAIN BASES OF BUILDING A FAIR STATE (XIXCENTURY)**

Key words, *notions of progressive social-political-legal thought, the Armenian progressive figures, Abovyan, Abovyan, Mom, Shahumyan, Knunyants, Myasnikyan, Emin, Samira, Baghramyan, the socio-economic base of the base, the add-in, state fair forms, legal institutions.*

Summary

In the following article the author briefly discusses some social-legal and political views of some progressive Armenian thinkers, particularly paying attention to their ideas about the issues of building rightful state systems, legal institution (eg referring to the main human rights and freedoms etc). Noticeably some progressive Armenian thinkers such as Nalbandyan, Svachyan, Shahumyan, Knunyants (the latters are so-called Materialists) and others found that the state structures and all the legal proclamations about them can be fair and realizable provided the whole state system is consolidated by laws and excludes social-economic and propriety polarization and extreme inequality.

If the state does not have a social-legal like basis, then the state-legal system, that is to say the building, can't be rightful and democratic. With a historical-comparative method the author briefly refers to the evaluations of the actual practices about the issues discussed.

In her research the author comes to the conclusion that fair social-economic bases are essential to the realization of rightful state forms and proclamation of legal institutions.

Լուսավորականության դարաշրջանը, որով բնորոշվում է 18-րդ դարը, բեկումնային եղավ նաև հայ առաջավոր հասարակական-իրավաքաղաքական մտքի զարգացման գուրծում: 18-րդ դարում, ի դեմս Հովսեփ Էմինի, Մովսես Բաղրամյանի և Շահամիր Շահամիրյանի հայ հասարակական-քաղաքական միտքը բարձրացավ եվրոպական առաջավոր մտքի մակարդակի, իսկ որոշ երանգներով անգամ գերազանցեց նրան: Էմինը, Բաղրամյանն ու Շահամիրյանը անողորք քննադատության էին ենթարկում միապետական-բռնակալական կարգերը. առաջադրում միապետական կառավարման ձևերը խորհրդարանով՝ ժողովրդավարական ներկայացուցչական մարմնով, հիմնական և այլ օրենքներով սահմանափակելու, բոլոր մարդկանց հավասարության և այլ հումանիստական, ժողովրդական սկզբունքներ: Շահամիրյանը «Ռոզգայթ փառաց»-ում ընդհանրապես մերժեց միապետական կարգերը, օրենսդրորեն՝ սահմանադրորեն՝ սահմանադրություն իր նախագծում, առաջադրելով խորհրդարանական՝ իր և անգամ հետագա ժամանակների առումով աննախադեպ ժողովրդաիշխանական հանրապետության մոդել՝ ապագա, ազատագրվելիք հայկական պետության համար: Սակայն նրանց գաղափարները որքան էլ առաջադիմական՝ իրենց

պատմաշրջանի գաղափարախոսության հակաավատատիրական գաղափարախոսության շրջանակներում էին: Նրանք դեռևս չէին տեսնում, թերևս չէին էլ կարող տեսնել, այն կարևոր վճռորոշ դերն, որն ունի հասարակության՝ սոցիալ-տնտեսական՝ հիմքը պետության ձևի, կառավարման ձևի՝ ժողովրդաիշխանական պետության կառուցման գործում. չէին տեսնում, որ իր բովանդակությամբ՝ սկզբունքային առումով, նորը՝ բուրժուակապիտալիստականը, նախկինի՝ ավատատիրականի առումով, որակական, արմատական փոփոխություն չի կրել, պահպանել է գույքային անբանական շերտավորումը, փոքրամասնության կողմից մեծամասնության շահագործումը և, որ այդպիսի սոցիալ-տնտեսական հիմքի վրա կառավարման փաստական, ոչ թե ձևական իրավական, ժողովրդաիշխանական կառույցների ստեղծումն անիրական է:

Այս միտումները հայ մտածողների մոտ նկատելի են դառնում միայն հաջորդ՝ 19-րդ դարում, երբ դեռևս նոր ձևավորվող ու հաստատուն քայլեր անելու ջանքեր գործադրող բուրժուակապիտալիստական հարաբերությունները իրենց իսկ օրոքոցում քննադատության առարկա են դառնում առաջադեմ շատ մտածողների կողմից: Այդ միտումները ակներև են դառնում նաև, մասնավորապես, հայ այնպիսի առաջադեմ մտածողների հայացքներում, ինչպիսիք էին Միքայել Նալբանդյանը (1829-1866թթ.), Հարություն Սվաճյանը (1831-1874թթ.), Մատթեոս Մամուրյանը (1830-1901թթ.) և այլք:

Բուրժուադեմոկրատական կարգերի քննադատության և այդ հիմքի վրա առավել հստակ ու արմատական իրավաքաղաքական ընկալումներն են զարգացվում՝ պատմության մատերիալիստական ըմբռնման հենքով, Բոգդան Կնուկյանցի (1878-1911թթ.), Ստեփան Շահումյանի (1878-1918թթ.), Ալեքսանդր Միլասնիկյանի (1886-1925թթ.) և այլոց՝ այդ սերնդի և այդ ուղղության մյուս ներկայացուցիչների կողմից:

Նոր աշխաիրնկալման գաղափարական նախակարապետը հայ իրականության մեջ, անտարակույս, Միքայել Նալբանդյանն էր, որի հայացքները ակնհայտորեն կրում էին ռուս հեղափոխական-դեմոկրատներ Ա. Ի. Գերցենի (1812-1870թթ.), Ն. Պ. Օգարյովի (1813-1877թթ.), Ն. Գ. Չերնիշևսկու (1828-1889թթ.) հայացքների ազդեցությունը:

Նալբանդյանի հասարակական հայացքների համընդհանուր գաղափարական ելակետը՝ ամեն տեսակ շահագործումից ազատ՝ համայնական սեփականության վրա հիմնված հասարակարգի գաղափարն է, որն իր արտահայտությունն է գտել մասնավորապես, նրա «Երկրագործությունը որպես ուղիղ ճանապարհ», «Երկու տող», «Հիշատակարան» և այլ աշխատություններում, նամակներում: Ինչպես 18-րդ դարի օտար և հայ առաջադեմ մտածողները՝ Վոլտերը (1694-1778թթ.), Մոնտեսքյոն (1689-1755թթ.), Հելվեցիուսը (1715-1771թթ.), Էմինը, Բադրամյանը, Շահամիրյանը և ուրիշներ¹, Նալբանդյանը ևս պաշտպանում էր սահմանադրական, խորհրդարանական կարգերը՝ մասնավորապես անգլիական սահմանադրական՝ խորհրդարանական միապետությունը, որպես ժամանակի անսահմանափակ միապետությունների համեմատ անառարկելիորեն առաջադիմական կարգի: Իր «Հեգելը և նորա ժամանակը» աշխատության (1863թ.) մեջ անդրադառնալով անգլիական կարգերին, Նալբանդյանն գրում է. «Անգլիան իր կառավարության սուգտնված ձևերով, այսօր առաջինն է Եվրոպիո մեջ ազատության մասին, և անգլիական մարդը իրավամբ կարող է պարծենալ իր ազատությամբ, մինչդեռ ուրիշները և մանավանդ խեղճ, ողորմելի գերմանացիք ցեղում խրված, նախանձու տրաքում են և տակավին հավան էլ չեն Անգլիային: Տո՛ւ, մի նորա չափ ազատություն ձեռք բեր, հետո խոսիր է. Ղարաբաղցու ասածը չլինի «ըոխին յաշիր»: ¹ Սա կառավարման ձևի գնահատականն է՝ համեմատած ինքնակալական կարգերի հետ. սակայն, անգլիական կարգերը Նալբանդյանի իդեալը չէին. քանզի Անգլիայում, ինչպես և շահագործական, այդ թվում կապիտալիստական մյուս երկրներում, իշխանությունը սոսկ տիրապետող դասակարգերի ձեռքին է: Նույն Անգլիայում օրինակ, նշում է Նալբանդյանը, իշխանությունը՝ պետությունը, սոսկ երկու դասակարգերի՝ առևտրա-արդյունաբերական բուրժուազիայի և ազնվականության կամքով է շարժվում. ժողովուրդը իրական իշխանություն, իշխանության իրականացմանը իրական՝ վճռական, մասնակցություն չունի¹: «Անգլիական երկրները,- գրում է Նալբանդյանը,-«Երկրագործությունը որպես ուղիղ ճանապարհ» աշխատության մեջ,- ազնվականների մասնավոր սեփականությունք են. հասարակ ժողովուրդը մի հատ ցից զարկելու հող չունի: Լոնդոնի, այն հսկա քաղաք-աշխարհի հողը յոթ ազնվական տան սեփականությունն է, որոնց առաջինն է թագավորական տունը: Հասարակ ժողովուրդը յուր ձեռքից ավելի բան չունի. նա բնակվում է ազնվականների հողի վերա և վարձ վճարում հողի տիրոջը¹»:

Նալբանդյանը հստակորեն առանձնացնում է պետությունը՝ որպես քաղաքական և իրավաքաղաքական կազմակերպություն, առանձնացված ազգից, ժողովրդից, հասարակությունից: Կառավարությունը՝ ըստ Նալբանդյանի, ազգը, ժողովուրդը չէ, դա պաշտոնյայք են սոսկ¹: Համայնական սեփականության վրա հիմնված, հողի մասնավոր սեփականության՝ առուծախի բացառմամբ, հասարակությունը, հանրային կարգերն են Նալբանդյանի իդեալը: Եվ ինչպես իրավացիորեն նկատել է, պրոֆ. Հ. Հովսեփյանը, Նալբանդյանը, նման ընդհանուր՝ աշխարհայացքային հիմքի վրա, կառավարման բոլոր ձևերի համեմատ առվելություն էր տալիս հանրապետական կառավարմանը¹: Կառավարման ձևն անշուշտ կարևոր է, սակայն առաջնայինը տնտեսական հիմքերն են՝ ի դեմս հողի որպես հիմնական արտադրամիջոցի նկատմամբ ամբողջ ժողովրդի սեփականության. «Եվ, քանի որ տնտեսական խնդիրը-այն բազմակնճիո Գորդիասի կապը լուծված չէ, հասարակությունը յուր

ընկերական և ընտանեկան հարաբերությանց մեջ ազատ չէ, թող քառասուն անգամ, եթե կամենան, փոփոխեն կառավարության ձևը, բայց, քանի որ հասարակության մի մասը տիրապետել է հողին, իսկ մյուս մասը մնում է մուրացիկ, այնտեղ թագավորում է բռնությունը»¹: Նալբանդյանը քննադատում է բուրժուական գերակայող մասնավոր սեփականության տնտեսական հիմքի վրա առաջադրվող համընդհանուր հավասարության, ազատության կեղծ կարգախոսները. «...ասա՛ խնդրեմ, ազա՛տ եմ ես միմիայն օրենքով, քաղաքականապես ազատ կոչվելով, ազա՛տ եմ ես, քանի որ նյութական կարոտությունը ստիպում է ինձ, կամա ակամա, մի ուրիշին ստրկանալ, ուրիշին ծառայել և այդ ծառայությամբ հաց ճարել իմ ընտանիքի համար»¹: Նալբանդյանի մոտեցումը չափազանց հստակ է՝ միայն ամբողջ հասարակության համար նյութական, տնտեսական ապահովության պայմաններում կարող են իրական ու արդարացի համարվել իրավական ձևերը. «Տնտեսական խնդիրը մահու և կյանքի խնդիր է, կրկնում ենք դարձյալ: Եվ անկարելի է հայոց ազգի հիմքը նորոգել, ուժ և գործություն դնել նրա մեջ, քանի որ ազգը, հասարակ ժողովուրդը, կարոտ է օրական հացի, քանի որ տնտեսական խնդիրը կարգի չի դրվում»¹: Բնական իրավունքի հայեցակետից ելնելով, Նալբանդյանը գտնում է, որ բոլոր մարդիկ հավասարապես ազատ են ծնվել. ուստի անհավասարությունն ու մարդու կողմից շահագործումը ավագակություն է: Հարություն Սվաճյանին Իտալիայից հասցեագրած նամակում նա գայրույթով գրում է. «Մարդերի իրավունքը և ազատությունը հավասար է. և եթե մինը ավելի ազատություն և ավելի իրավունք ճարեց յուր համար, քան թե նորա ընկերքը ունեին, ասել է թե ուրիշի սեփականությունը գողացավ և հափշտակեց: Մինի առավելությունը պիտի հիմնվի մյուսների աղքատության վերա. ազնվական կացությունը այսօր անարգություն է մարդկության անունին: Ազնվականը բռնաբարելով հասարակ ժողովրդի աստվածատուր ազատությունը և իրավունքը, խլում է նորան սեղանապիղծ ձեռքով, և ուրիշները աղքատացնելով, հարստանում է և տիրապետում է ազգի բնականության վերա: Այս բարոյական ավագակներին մա՛հ բարոյական»¹: Նալբանդյանի գրական ժառանգությունը չի բովանդակում հատուկ իրավաբանական գաղափարներ, տեսություններ պետության և իրավունքի հարցում, սակայն, այն բովանդակում է արժեքավորը՝ պետության և հասարակության սահմանազատումը, ամեն տեսակ շահագործման քննադատությունը և ամենակարևորը՝ վերնաշենքային երևույթները՝ բնականաբար նաև պետությունը և իրավունքը, պետության էությունն ու կառավարման ձևերը գնահատելիս որպես ելակետ է առաջադրվում տնտեսական հիմքը՝ պետությունը և իրավունքը արդարացի ու ժողովրդական են, եթե նրա տնտեսական հիմքը՝ սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունները բխում են ամբողջ հասարակության շահերից. կառուցված են այդ հիմքի վրա: Այդպիսի արդարացի հիմք Նալբանդյանը համարում էր համայնական՝ հասարակական սեփականությունը: «Պետությունը չունի սեփական որոշ բովանդակություն,- գրում էր Ա. Ի. Գերցենը Բակունինին,- այն հավասարապես ծառայում է ռեակցիային ու ռևոլյուցիային, նրան ու կողմից է ուժը...»¹: Ուրեմն, կարևորն այն հիմքն է, ամենից առաջ տնտեսական, որի վրա այն՝ պետությունը, կառուցվում է: Դրանում է թե՛ չարիքը և թե՛ բարիքը... անտեսել դա, նշանակում է սոսկ իրավաբանական կոնստրուկցիաներով, կեղծ կարգախոսներով խաբել ժողովրդին...: Այսպես էին մտածում Գերցենը, Չերնիշևսկին, այդպես էին մտածում Նալբանդյանն ու նրա գաղափարակիցները քննադատելով կապիտալիզմը՝ իր «սրբազան ու անձեռնմխելի» մասնավոր սեփականությամբ:

Հարություն Սվաճյանը, որը /ինչպես և Մատթեոս Մամուրյանը/ նկատելիորեն կրում և բաժանում էին Նալբանդյանի գաղափարները՝ ի դեպ, նաև անձնապես ճանաչելով և անձնական կապեր պահպանելով վերջինիս հետ, խստորեն քննադատում էր շահագործումն ու ակնհայտ, անարդար գույքային շերտավորումները. «Տեսավ Մեղուն /Սվաճյանի խմբագրած արևմտահայ պարբերաթերթ/ խոր տգիտության և թմրության մեջ թաղված ամենայն ժողովուրդը. տեսավ, որ հայ ազգը կը կազմեն սակավաթիվ հարուստներ ու քանի մը եկեղեցականք և ժողովուրդն անոնց համար ստեղծված էր, միմիայն անոնց ծառայելու: Ժողովուրդն իր ամեն իրավունքներեն զրկված: Այսօր գետնեն պարկ մ' ոսկի գտնելով, կամ

չենք վարանիր ըսելու՝ գողությամբ հարստացող հայը վաղիվ ազգին մեկ բռնավորը դարձավ: Տեսավ ժողովուրդն ենթակա ամեն տեսակ հարստահարությանց և հարուստն իր և ոչ մեկ պարատավորությունն կատարելուն հարկադրված... Տեսավ ամենայն բեռ, ամենայն ցավ, ամենայն թշվառություն ժողովրդին վրա ծանրացած, ամենայն լավություն, ամենայն թեթևություն և ամենայն բարօրություն ժողովրդին երակներեն քամված արյունովը գիրցող հարուստներուն վրա հանգչած»¹: Ինչպես Նալբանդյանը, այնպես էլ Սվաճյանը, ներքին ու արտաքին բռնության, շահագործման վերացման համար առաջադրում էին արմատական միջոցը՝ հեղափոխական, համաժողովրդական պայքարը: Հատկապես արևմտահայ ազգային սահմանադրության /1860թ./ առնչությամբ, իր հոդվածներում Սվաճյանը առաջադրում էր ընդհանուր, հավասար, ուղղակի ընտրական իրավունքի հիման վրա, գաղտնի քվեարկությամբ անմիջապես ժողովրդից ընտրվող կառավարման հանրապետական, խորհրդարանական ձևեր¹: Սվաճյանը ամբողջությամբ պաշտպանում էր իր գաղափարահոր՝ Միքայել Նալբանդյանի հայացքները և գործելակերպը¹: Արտահայտելով իր վերաբերմունքը Նալբանդյանի նկատմամբ՝ վերջինիս ցարական կարավարության կողմից հակակառավարության գործունեության մեղադրանքով ձերբակալելու /1862թ. հուլիսի 14-ին նոր Նախիջևանում/ և Պետրոպավլովյան ամրոց ուղարկելու, բանտարկելու առնչությամբ Սվաճյանը գրում է. «Ո՛չ ոք գիտե պ. Նալբանդյանցի հանցանքը բայց մենք կը կարծենք, թե գիտենք անոր հանցանքը չափազանց և եռանդագին ազգասիրությունն ու ճշմարտասիրությունն է. և ասօր համար չենք կարծել, որ արդարությունը զանի պատժապարտ վճռե. բայց եթե արդարության բացակայությանը պ. Նալբանդյանը դատապարտվի, անոր անմեղ արյունը ի վրեժ պիտի կոչե ամեն ճշմարիտ և ազգասեր հայերը. և այն ատեն, բացարձակ ըսենք. Ռուսիո կառավարությունը անոր կորստյամբ մեծամեծ կորուստներ ալ պիտի ընե:

Պ. Նալբանդյանց հանցավոր է, այո՛, մարդկությունը գերության թշվառության և տգիտության մեջ հավիտյան կաշկանդյալ պահելու ջանացող առանձնաշնորհյալ համարված մարդոց առջև. բայց ո՛չ մարդկության առջև, բայց ո՛չ արդարության և իրավանց առջև. ուստի մենք այնպես կը հավատանք, որ արդարությունը ո՛չ միայն չպիտի պատժե մարդկության բարեկամը, այլ և չպիտի պահանջե, որ այդ անձը մեղա գոչե ու հրաժարի ճշմարտության ու մարդկության սերեն. չպիտի հաճի, որ այն վեհ հոգին, որ ավելի կը սիրե կախաղանին առջև խոնարհիլ, քան թե վատաբար ծուներ դնել անիրավության մարդատյաց կոտորելուն առջև, այն վսեմ հոգին սուգ պատճառե բոլոր իր վրա իբրև թիթեռնիկ թրթռացողներուն: Հույս ունինք, որ արդարությունը քիչ օրեն անոր ազատության բերկրադիթ վճիռը պիտի կարդա. ուստի մենք ալ այս հուսով մեր սիրտը հանգստացնելու կը ջանանք»¹: Ավա՛դ, Սվաճյանի հույսերը չեն արդարանում: Մենատի դատավճռով Նալբանդյանն աքսորվում է Մարատովի նահանգի Կամիշլին քաղաքը, որտեղ էլ մահանում է 1866թ.-ի մարտի 31-ին /ապրիլի 12-ին/: Սվաճյանը ևս Նալբանդյանի պես, Նալբանդյանի գաղափարների ակնհայտ ազդեցությամբ, մարդկությանը զինված պայքարի կոչ է անում՝ հասկանալով, որ խաղաղ ճանապարհով հնարավոր չէ ոչ միայն արտաքին լծից, այլև ներքին լծից՝ շահագործումից ազատվել. «Այո՛, մարդկային ազգի հառաջադիմության իրական թագավորը՝ արդարությունը, որ փորձով տեսնված է, թե առանց արյունահեղության չպիտի կրճնա տիրել երկրագունդիս...»¹: Հեղափոխությունը պետք է մարդկության մեծ մասին՝ շահագործվողներին ազատի ստրկությունից, հաստատի ժողովրդի իշխանությունը¹: Արևմտահայ հասարակական հոսանքների, գաղափարախոսության, հասարակական մտքի վաստակաշատ հետազոտող, պրոֆ. Հ. Ղազարյանը իրավացիորեն նկատում է, որ Սվաճյանի զինված պայքարի կոչը երկու փուլ էր ենթադրում. առաջինը՝ պայքարը օտար լուծը թոթափելու, երկրորդ փուլը՝ սեփական շահագործողների դեմ սոցիալ-դասակարգային պայքարը. սրանով իսկ Սվաճյանը բարձրանում է հեղափոխական դեմոկրատիայի գաղափարախոսի մակարդակի¹:

Հեղափոխական-դեմոկրատիզմի ուղղու վրա էր կանգնած նաև արևմտահայ մեկ այլ մտածող՝ Մատթեոս Մամուրյանը: Ստանալով ոչ միայն հայկական, այլև եվրոպական

հիմնարար կրթություն Վենետիկի Մուրադ-Ռաֆայելյան վարժարանում /նաև Ալեքսանդրիայի հունական վարժարանում, Քեմբրիջի համալսարանում՝ որպես ազատ ունկնդիր/, ուսումնասիրելով եվրոպական, մասնավորապես անգլիական պառլամենտական համակարգը, լինելով Անգլիայում, Ֆրանսիայում, Ավստրիայում և այլ երկրներում, Մամուրյանը խստագույն քննադատության է ենթարկում նաև ժամանակի «առաջադիմական» բուրժուական կարգերը: Իր «Անգլիական նամականի»-ում Մամուրյանը գրում է. «Կդիտեի, որ Եվրոպայի քաղաքակրթություն կոչվածն, հարստությունն ու երջանկությունը միայն դաս մը մարդիկ կվայելեն, իսկ մյուսները թշվառ ստրուկներ են, որ ոչ միայն կրթությամբ, այլև ապստամբությամբ պիտի վերածնին և իրենց շղթաները քակելու պիտի հաջողին»¹: Մամուրյանը հավասարապես քննադատում և անընդունելի է համարում թե՛ ֆեոդալական և թե՛ կապիտալիստական դրամագլխի, անիրավությունը՝ շահագործումը¹:

«Հայկական նամականի»-ում անդրադառնալով «Արևմտահայ ազգային սահմանադրության» շուրջը եղած հասարակական հոսանքներին, Մամուրյանը նշում է որ հոգևորականությունը սահմանադրության մեջ, որը փաստորեն զրկում է հոգևորականության կողմից արևմտահայ կյանքը միանձնյա, ոչնչով չսահմանափակված ձևով տնօրինելու իրավունքից, տեսնում էր հոգևոր իշխանության դեմ ուղղված միտում: Ամիրայական դասը անալոգիկ ձևով՝ թաքցնելով իր իսկական տագնապը՝ ամիրայական իշխանությունը սահմանափակող սահմանադրությունը՝ որը սոսկ արևմտահայ համայնքի կառավարման ներքին կանոնադրությունն էր, համարում էր ըմբոստություն՝ ընդդեմ Օսմանյան տերության, քանզի սահմանադրությունը՝ երեսփոխանական ցանկացած կառավարում, հակառակ էր միապետական /թուրքական / կարգերին և դա, փաստորեն, ապստամբություն է Օսմանյան պետության դեմ: Հետադիմական, հակազգային այս միտումները առաջադրում էր, այսպես կոչված, կղերա-ամիրայական խավը՝ իր ձայնափողերի հետադիմական պարբերաբերթ «Երևակ»-ի և «Արևելյան դար»-ի միջոցով: Մինչ ազգային սահմանադրության ընդունումը արևմտահայ հարուստները կարողանում էին իրենց նյութական կարողության ուժով ազդել Օսմանյան կառավարության վրա, տնօրինել հայ համայնքի գործերը իրենց ցանկությանը համապատասխան. նրանց ձեռքին գործիք էր դարձել նաև պատրիարքարանը¹: «Մինչև 1840-ական թվականները՝ պոլսահայ գաղութի տնտեսական, հետևաբար և դրանով պայմանավորված՝ քաղաքացիական իրավունքները վերապահված էին ամիրայությանը և նրա կամակատար՝ Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքներին: Էսնաֆություններում համախմբված սովարաթիվ արհեստավորությունը, որջ գավառահայությունը զրկված էր ազգի ներքին գործերը տնօրինող հիմնարկների մեջ ձայն ունենալու իրավունքից: Ամիրայությունն առաջադրում էր, միջնորդելով սուլթանների առաջ, քմահաճորեն հաստատել կամ հեռացնել տալիս պատրիարքներին, լուծում կրոնադավանական բնույթի վեճեր, սեփական շահերից ելնելով, վճռում գավառին հուզող խնդիրներ, բացում և փակում դպրոցներ: Կալաթիայում ծվարած հայ միլիոնատերների այդ խմբավորումն իր արածների համար երբևէ հաշվետու չէր ո՛չ հանուն ազգի և ո՛չ էլ նրա մասը կազմող, գաղթօջախում խարսխված աշխատավարության-արհեստավարության առջև»¹: «Ազգային սահմանադրությունը» պատրիարքներին զրկում էր իրենց ունեցած՝ սուլթանների շնորհած /սկսած 1461թ. մինչև 1860 թ./ անարգել հոգևոր և աշխարհական հայերին դատելու, պատժելու, արքայելու իրավունքից՝ եթե վերջիններս անհանգանդություն էին դրսևորում եկեղեցու դեմ¹: Ազգային-առաջադիմական՝ դեմոկրատական հոսանքը, ոչ մի վտանգավոր հակակառավարական բան չէր տեսնում սահմանադրության մեջ, այլ ընդհակառակը, այն համարում էր անհրաժեշտություն հոգևոր և աշխարհիկ ազդեցիկ անձանց կամայականությունը՝ համայնքի հարցերը լուծելիս, օրենքով՝ սահմանադրությամբ կաշկանդելու գործում: Առաջադիմական այս հոսանքի ձայնափողերն էին՝ ըստ Մամուրյանի, «Մեղու», «Մասիս», «Ծաղիկ» և այլ պարբերաբերթերը: Հասարակ ժողովուրդը ևս սահմանադրության մեջ տեսնում էր կղերա-ամիրայական խավի կամայականությունից և շահագործումից ազատվելու միջոց¹:

Հասարակական-քաղաքական մեկ այլ ուղղություն. «Եվրոպացյալ հայը», գտնում էր, որ հայ հասարակությունը իր բնույթով պատրաստ չէ օրենքով՝ սահմանադրությամբ ղեկավարվել:

Մամուրյանը առանձնացնում, տալիս է կառավարման ձևերի բնութագրումը՝ միապետական և հանրապետական, ընդունելի՝ բանական համարելով՝ սահմանադրական՝ երեսփոխանական, խորհրդարանական կարգերը. սակայն այս վերջինս էլ իր տարատեսակության մեջ՝ պառլամենտական միապետություն թե՛ հանրապետություն պետք է պահպանի՝ իրագործի մեկ հիմնարար սկզբունք՝ պետությունը պետք է ենթարկվի ժողովրդին՝ պատասխանատու լինի ժողովրդի առաջ. պետական մարմինները պետք է կազմվեն, ընտրվեն ժողովրդի կողմից և պատասխանատու լինեն նրան. «Սակայն ինչ որ լինին այս տարբերությունները (կառավարման ձևերը՝ Մ. Բ.), սահմանադրական սկզբունքը չեն զեղծեր. սկզբունք մը՝ որ օրըստօրե բռնական կառավարություններու մեջ անգամ կսպրդի և որուն նշանակական և զգալի արդյունքն է, օրենսդրական և գործադիր իշխանությունները բաժանել, ժողովուրդին՝ իր մտային, բարոյական և նյութական հառաջադիմության չափովը՝ նույն իշխանությանց կազմությանց հաղորդ և մասնակից կանգնել և պաշտոնական մարմինները ժողովրդյան և ժողովուրդը կառավարության առջև պատասխանատու ընել, յուրաքանչյուր մասը փոխադարձ իրավանց և պարտուց իրարու հետ կապելով»¹: Մամուրյանը, սակայն, պետության ձևավորման կառավարման ձևերով չի հրապուրվում: Կարևորը իրավական ձևերը չեն այլ արդարացի սոցիալ-տնտեսական նյութական հիմքերը, որոնց վրա կառավարման այս կամ այն ձևը կառուցվում է. «Թող հայ օրենսդիրները օրենքներ գրեն, բարձր գլուխներ թող վերեն թռին, թող երևելի գիտուններ բնությունը վերլուծեն, նշանավոր քաղաքագետներ տերություններ վարելու չափ ճարտար լինին, բայց ասոնք ամենն ալ մեր ազգին համար երկրորդական կարևորություն ունեցող բաներ կդառնան՝ եթե նույն ազգին ներսը մտնելով՝ նրա վերքերն ու անմիջական պիտույքը քննելով՝ պետք եղած ազդու դարմանները գործնապես չմատակարարվին»²: Ամբողջ հասարակության բարեկեցության՝ գոյատևման, բավարար պայմանների առկայության դեպքում միայն կարող է այս կամ այն պետությունը, կառավարման ձևը, բնական ու արդարացի համարվել. այլապես՝ տվյալ պետությունը կնմանվի ավազի հիմքի վրա կառուցված շինության³: Արևմտահայ առաջադեմ գործիչների առաջադրած ժողովրդական մի շարք սկզբունքներ իրենց արտացոլումը ստացան Ազգային սահմանադրության մեջ:

Այսպիսով հիշտակված հայ առաջադեմ մտածողների հայացքների ամենահամառոտ ներկայացումն անգամ ակնհայտորեն վկայություն, հաստատումն է այն բանի, որ պետությունը իրականում՝ ոչ միայն իրավաբանորեն, կարող է լինել առավել կամ պակաս չափով ժողովրդաիշխանական, իրավական և սոցիալական, եթե այն հենվում է արդարացի սոցիալ-տնտեսական հիմքի վրա. եթե այն պետք է լինի այնպիսին, ինչպիսին մեր օրերում է. ապա վերը նշված սկզբունքները սոսկ մերկապարանոց կարգախոսների են վերածվում՝ քանզի դրանք ուղեկցվում են ներսոցիալական սոցիալ-տնտեսական աննորմալ անբնական և անբանական գույքային շերտավորմամբ՝ աղաղակող անհավասարությամբ, գործազրկությամբ, ազքատությամբ, իրական ժողովրդաիշխանության բացակայությամբ, իսկ այս և մի շարք այլ բացասական գործոններ, որոնք այսօր էլ հատուկ են նաև հետխորհրդային սոցիալ-տնտեսական, պետաիրավական համակարգերին ի վերջո աղետալի հետևանքներ են ունենում: Պետական կառույցները պետք է ստեղծվեն հաշվի առնելով պատմության փորձը, բնականաբար նաև հայ առաջադեմ իրավաքաղաքական մտքի առաջադեմ գաղափարները. «Historia est magistra vitae», - ասում էին հին լատիներները. Պատմությունն անողորմաբար պատժում է նրանց, ովքեր հաշվի չեն առնում իր դասերը... ըստ որում պատմության դասերը, փորձը պետք է գնահատել անաչառ ձևով, քանզի ինչպես իրավացիորեն նկատում է ռուս ականավոր պատմաբան Վ. Օ. Կյոլչեվսկին. «Անցյալի մեկնաբանման (գնահատման) հարցում սուտը հանգեցնում է ձախողման ներկայում և նախատեսում (նախապատրաստում-Մ. Բ.) աղետը ապագայում»:

Նկատենք նաև, որ այնպիսի փոքր, բայց լուծման ենթակա ազգային-պատմական վիթխարի նշանակությամբ հիմնախնդիրներ ունեցող և հայտնի չափով անբարենպաստ արտաքին-քաղաքական միջավայրում գտնվող երկրների համար ինչպիսին Հայաստանն է, ԼՂՀ-ն չափազանց կարևոր է կայուն սոցիալական միաբանությունը՝ միասնությունը, իսկ այդպիսին կարելի է ապահովել միայն հնարավորինս արդարացի սոցիալ-տնտեսական, պետաիրավական կարգերի ստեղծման, պետական իշխանության կազմակերպմանն ու դրա իրականացման նկատմամբ գործուն հսկողություն իրականացնելուն ժողովրդական լայն ներկայացուցչության ապահովման միջոցով:

Եզրափակելով խոսքս գոհունակության զգացումով շնորհավորում եմ բոլորիս ԼՂՀ անկախության 25-րդ տարեդարձի առթիվ մաղթելով ամենայն բարիք:

Գրականություն

1. Մ.Մ. Թելունց, Հայ ազգային-ազատագրական շարժումը 18-րդ դարի երկրորդ կեսին և իրավաքաղաքական միտքը, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., Երևան, 1995:
2. Մ. Մ. Թելունց, Միքայել Նալբանդյան (Հասարակական-իրավաքաղաքական հայացքները: Նալբանդյանը, նրա ժամանակը), Էդիթ Պրինտ հրատ., Երևան, 2006:
3. Միքայել Նալբանդյան, Երկեր, «Սովետական գրող» հրատ., Երևան, 1985 :
4. Աշոտ Հովհաննիսյան, Նալբանդյանը և նրա ժամանակը, Գիրք երկրորդ, Հայպետհրատ, Երևան, 1956թ:
5. Օ. Ա. Овсеян, Государственно-правовые воззрения революционера-демократа Микаела Налбандяна, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1960:
6. Г. М. Казарян, Армянское общественно-политическое движение в 50-60-ых годах XIX века и Россия, изд. Ереванского университета, Ереван, 1979 .
7. Միքայել Նալբանդյան, Երկերի ժողովածու, վեց հատորով, հատոր 5, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1984:
8. Ա. Ի. Գեքցեն, Ընտիր փիլիսոփայական երկեր, հ. 2-րդ, Հայպետհրատ, Երևան, 1950թ.:
9. Հայկ Ղազարյան, Արևմտահայերի սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական կացությունը 1800-1870թթ., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1967:
10. Հ. Սվաճյան, Հրապարակախոսություն, Հայպետհրատ, Երևան, 1960:
11. Հայկ Ղազարյան, Հարություն Սվաճյան, Երևան, 1986:
12. Մատթեոս Մամուրյան, Երկեր, «Հայաստան» հրատ., Երևան, 1966:

ՀՏԴ 316.7(479)

Նելլի Ահարոնյան

ՀՀՊԿԱ, Քաղաքական կառավարման և քաղաքական վերլուծության ամբիոնի մագիստրոս(2014-2016թթ.)

Գիտական ղեկավար՝ քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Մարիամ Մարգարյան

ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ

Բանալի բառեր՝ Հարավային Կովկաս, էթնիկ առանձնահատկություններ, համագործակցություն, քաղաքակրթությունների բախում:

Ամփոփում

Հարավային Կովկասը, ունենալով յուրահատուկ աշխարհաքաղաքական դեր, հետաքրքիր ուսումնասիրման նյութ է հանդիսանում ներկայիս քաղաքական զարգացումների ենթատեքստում՝ համարվելով աշխարհի ամենատարբերակված և կոնֆլիկտներով հարուստ երկրամասերից: Դա պայմանավորված է մի շարք գործոններով, ինչպիսիք են՝ պետությունների պատմական զարգացումը, տարածաշրջանային հարաբերությունների մշակութա-կրոնական հիմքերը, ազգային և միջէթնիկ առանձնահատկությունները: Վերջիններիս ուսումնասիրումը դիտարկելով Ս. Հանթինգթոնի «Քաղաքակրթությունների բախման» համատեքստում հնարավորություն է ընձեռում ճիշտ գնահատել քաղաքական գործընթացները և վերհանել համագործակցության և զարգացման հնարավոր ուղիներն ու տարբերակները:

Нелли Ааронян

АГУ РА, магистр кафедры политического управления и политического анализа(2014-2016 Г.)

Научный руководитель- доктор политических наук, профессор, кандидат философских наук, доцент

Мариам Маргарян

КУЛЬТУРА СОТРУДНИЧЕСТВА НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ

Ключевые слова: Южный Кавказ, этнические особенности, сотрудничество, столкновение цивилизаций.

Резюме

Южный Кавказ, играя специфическую геополитическую роль, является интересным материалом в подтексте нынешних политических разрывов, считаясь одним из самых различных и конфликтогенных регионов мира. Это связано с многими факторами, как историческое развитие государств, культурно-религиозные основы региональных отношений, национальные и межэтнические особенности. Соответственно, изучение южнокавказского региона в рамках «Столкновения цивилизаций» С. Хантингтона даст возможность для правильной оценки политических процессов, указания возможных вариантов, путей развития и сотрудничества.

Nelly Aharonyan

Magister of political governance and political analysis(2014-2016)

Supervisor: professor of Political Sciences Mariam Margaryan

THE CULTURE OF COLOBORATION IN SOUTH CAUCASUS

Key words: South Caucasus, ethnic peculiarities, Armenians, cooperation, clash of civilizations.

Summary

South Caucasus, having a specific role in modern geopolitical area, is a very interesting issue of discussion in the scope of modern political procedures, as it is considered one of the most diverse and contentious regions of the world. The unique status of the region depends on multiple factors, such as historical development of the states, cultural and religious bases of the regional cooperation and national - interethnic peculiarities. Accordingly, the analysis of the region in the frame of S. Hantington's "Clash of civilizations" will give the opportunity to assess the political processes in the best way and to point out the possible ways and variants of cooperational development.

Հարավային Կովկաս տեղանունը, որը սովետական ժամանակահատվածում հայտնի էր որպես Անդրկովկաս, (արևմտյան գրականությունում նաև Transcaucasia) արդի աշխարհաքաղաքական գործընթացների արդյունքում միջազգային հարթակում կարևորագույն դերակատար է: Ըստ բրիտանական հանրագիտարանի՝ Հարավային Կովկասը

գրավում է 186.100 քկմ տարածք՝ զբաղեցնելով Մեծ Կովկասի Ջրբաժան լեռնաշղթայից հարավ ընկած տարածությունը՝ ներառելով Կովխիդայի ու Կուր-Արաքսյան դաշտավայրերը, Փոքր Կովկասի լեռնաշղթան, Արցախի լեռնաշղթան, Հայկական լեռնաշխարհի մի հատվածը, Թալիշի լեռները և Սևանա լիճը:

Համաձայն ռուս էթնոքաղաքագետ Վ. Տիշկովի՝ «Հարավային Կովկաս» եզրույթը, որը եկավ փոխարինելու մինչ այդ գործածվող «Անդրկովկաս» եզրույթին, օգտագործվեց տարածաշրջանը Ռուսաստանից անջատելու և դրա պատմական ազդեցությունն նվազեցնելու նպատակով¹: Իսկ արդեն Սովետական միության փլուզումից հետո Հարավկովկասյան տարածաշրջանը դարձավ ազգայնականության, էթնոքաղաքական կոնֆլիկտների թատերաբեմ: Բրիտանացի քաղաքագետ Ս. Ջոնսը բնութագրում է Հարավային Կովկասը որպես ներքին կոնֆլիկտների, մասնատվածության և մարզինալության միտումներով հագեցած հարթակ, ինչը խրախուսվում էր հարևան պետությունների կողմից²: Այս իրավիճակը վերաակտիվացավ Հարավային Կովկասի երեք հանրապետությունների անկախության հռչակումից հետո՝ հիմք հանդիսանալով մի քանի տեսակ կոնֆլիկտների համար. առաջինը՝ տարածաշրջանային առաջատար պետությունների՝ Իրանի, Թուրքիայի և Ռուսաստանի միջև, երկրորդ՝ Հարավկովկասյան պետությունների միջև և երրորդ՝ տարածաշրջանում բնակվող ժողովուրդների միջև³:

Հարավային Կովկասի աշխարհաքաղաքական դերը առանձնահատուկ է թե՛ գրաված աշխարհագրական դիրքից և թե՛ ունեցած բնական հարստություններից: Հյուսիս – հարավ ուղղությամբ այն զբաղեցնում է երկու զարգացման տարբեր ուղիներ ունեցող քաղաքակրթությունների միջև. հյուսիսից հետխորհրդային տարածաշրջաններն են, որտեղ վերջին 25 տարիներին տեղի են ունեցել և շարունակում են տեղի ունենալ փոփոխություններ, որոնք կապված են քաղաքական, տնտեսական, ռազմական և գաղափարախոսական համակարգերի արմատական վերակառուցման հետ: Հարավում Հարավային Կովկասը հարում է Մեծ Մերձավոր Արևելք տարածաշրջանին, որի արդիականացումն ու բարեփոխումների իրականացումը աշխարհի կարևորագույն և միևնույն ժամանակ ամենաբարդ խնդիրներից մեկն է: Հանդիսանալով եռացող կաթսա՝ այն շատ մեծ ազդեցություն ունի հատկապես Հարավային Կովկասի և Հարավ-արևելյան Եվրոպայի, հետևաբար նաև Եվրոպայի այլ երկրների վրա:

Արևելք-արևմուտք ուղղությամբ Հարավային Կովկասը դիտարկվում է որպես Միջերկրական, Սև և Կասպից ծովերի կենտրոնում գտնվող տարածաշրջան՝ կարևորություն տալով դրա աշխարհագրական դիրքին, մասնավորապես այն պատճառով, որ տարածաշրջանը Մեծ Եվրոպայի հարավային դարպասն է:

Այդուամենայնիվ, Հարավային Կովկասը որպես ընդհանուր տարածաշրջան համարելը հակասական է: Տարածաշրջանը աշխարհագրական տարածք է, որը ընդունվում է որպես միասնական մեկ միավոր: Այն նաև տարածքային համայնքների սոցիալ-մշակութային և քաղաքական ինքնության տարբեր ձևերի ներկայացումն է, ինչը դրսևորվում է գաղափարների, տրամադրությունների, գործողությունների, ցանկություններ միջոցով, որոնք ուղղված են տվյալ աշխարհագրական միավորի ինքնության պահպանմանը կամ ազգ-պետությունների համակարգում պետության դերի բարձրացմանը: Տարածաշրջանային համագործակցության հիմքում ընկած է ազգային (տարածաշրջանային շահը), ինչպես նաև ակնկալվող արդյունքը, ինչը նշանակում է, որ տարածաշրջանային համագործակցությունները երկարաժամկետ և մեծամասշտաբ բնույթ են կրում: Մի շարք հետազոտողների կարծիքով, սակայն տարածաշրջանային համագործակցությունը դիտվում է որպես սպառնալիք ազգային ինքնիշխանությանը:

Համեմատական տարածաշրջանային ինտեգրացիոն գիտությունների ինտիտուտի տնօրեն (UNU-CRIS) պրոֆեսոր Լ.Վ. Լանգենհեֆը տարածաշրջան հասկացությամբ բնորոշում է երկրի ցանկացած հատված, որը ունի պատմական, աշխարհագրական, տնտեսական, մշակութային և սոցիալական պայմաններ: Տարածաշրջանները տարածական իրականության

և սոցիալ-կառուցվածքային գործընթացների արդյունք են¹: Այստեղից արվում է հետևություն, որ չկան պետությունների խմբեր, որոնք պարտադիր կերպով պետք է տարածաշրջան համարել, և երկրորդ՝ աշխարհաքաղաքական տարածությունը չի կարող համարվել տարածաշրջան, եթե դա չի թելադրվում քաղաքական դերակատարների կողմից: Հարավային Կովկասը քաղաքական դիսկուրսում համարվում է տարածաշրջան, ինչը ընդունվում է արևմտյան երկրների կողմից:

Հարավկովկասյան տարածաշրջանում քաղաքական զարգացմանը ուղեկցող համագործակցություն- բախում երկվության (դիստոմիա) հիմքում ընկած է քաղաքակրթությունների բախում հանդիսակցության սցենարը: 1990-ական թվականներին, ամերիկացի քաղաքագետ Ս. Հանթինգթոնը առաջ քաշեց «քաղաքակրթությունների բախման» տեսությունը, համաձայն որի գլոբալ քաղաքակրթությունը մտել է զարգացման այն փուլը, երբ կոնֆլիկտները տեղի կունենան ոչ թե ազգ-պետությունների միջև, այլ տարբեր քաղաքակրթությունները ներկայացնող ազգերի և խմբերի միջև: Այս հայեցակարգի ձևակերպումը կատարվեց համադրելով ցանցային և աստիճանակարգային կառավարման գործընթացը՝ գերակայությունը տալով ցանցային կառավարմանը: Հանթինգթոնը համոզված էր, որ երբ ավարտվեց գաղափարախոսական դարաշրջանը, աշխարհը վերադարձավ դեպի մշակութային կոնֆլիկտներ: Այս համատեքստում զարգացվեց մոտեցում, որ ապագայում կոնֆլիկտները մեծամասամբ պայմանավորված են լինելու կրոնական և մշակութային բախման հիմքով²: Քաղաքակրթությունների երկխոսությունն ու հակամարտությունները համարելով բնական գործընթաց՝ հեղինակը համոզմունք է հայտնում, որ խոշոր քաղաքակրթությունները կարող են կլանել բոլոր նրանց, ովքեր չեն կարողացել յուրացնել ավելի մեծ քաղաքակրթությունների կողմից ներմուծած ունիվերսալ արժեքները՝ միաժամանակ պահպանելով սեփական քաղաքակրթության միտումը: Իսկ քաղաքակրթությունների բախումը նա բացատրում էր այն հանգամանքով, որ մարդկային էությանը բնորոշ է իշխելու, ավելի թույլերին ճնշելու, նոր տարածքներ զավթելու, սեփական գերիշխանությունը հաստատելու և գրաված երկրներին ու ժողովուրդներին սեփական արժեհամակարգը պարտադրելու երևույթը³: Քաղաքակրթությունները բնորոշվում են մի քանի հատկանիշների առկայությամբ, օրինակ՝ լեզու, պատմություն, կրոն, սովորույթներ և այլն: Քաղաքակրթությունները կարող են խառնվել, մեկը մյուսի վրա ազդեցություն ունենալ և կարող է իր մեջ ներառել մի քանի ազգ-պետություն, ինչպես օրինակ՝ արևմտյան, լատինամերիկյան կամ արաբական քաղաքակրթությունները, կամ էլ ներառել միայն մեկը, օրինակ՝ Հայաստանը⁴, այսուհանդերձ, սահմանները նրանց միջև հազվադեպ են լինում հստակ: Հեղինակը բավական մեծ տեղ է տալիս կրոնին, որպես քաղաքակրթական արժեհամակարգ: Ըստ նրա՝ կրոնը, որպես ինքնուրույն հասկացություն և համակարգ, շատ ավելի բարձր է կանգնած ազգ և ժողովուրդ հասկացություններից:

Այսպիսով, դիտարկելով Հարավային Կովկասը քաղաքակրթությունների համատեքստում, կարելի է նշել, որ այս տարածաշրջանի պատմամշակութային զարգացումը բերում է նրան, որ այս աշխարհագրական միավորը՝ պայմանավորված պատմական հիշողությամբ, անցյալ-ներկա-ապագա ժամանակի քաղաքականացման տարբերությամբ, քաղաքակրթությունների խառնարան է՝ խաչմերուկ: Այստեղ համախմբված են տարբեր քաղաքակրթական տարրեր, որոնք տարբեր պատմական ժամանակահատվածներում տարբեր կերպով են ազդել քաղաքական զարգացման գործընթացներին: Կրոնական տեսանկյունից դիտարկելով տարածաշրջանում կան և՛ մահմեդականներ, և՛ քրիստոնյաներ. Ադրբեջանում գերակշռում են շիա մահմեդականները (75-80%), ովքեր մասնավորապես թալիշներ և ադրբեջանցիներ են: Հայաստանում և Վրաստանում բնակչությունը հիմնականում դավանում է քրիստոնեություն. Հայաստանում՝ Հայ առաքելական եկեղեցուն, իսկ Վրաստանում՝ կրոնական պատկերը տարբերվում է (ուղղափառ քրիստոնյաներ՝ 83.9%, մահմեդականներ՝ 9.9%, լուսավորչական քրիստոնյաներ՝ 3.9%, կաթոլիկներ՝ 0.8%)⁵: Այսպիսով, Հարավային Կովկասում միաձուլվում են առնվազն երկու քաղաքակրթական միավորներ՝ ի դեմս իրենց կրոնական բաղադրիչի՝ մուսուլմանական և քրիստոնեական, սակայն քաղաքական զարգացման արժեքաբանությունը

վկայում է, որ բախումների հիմքում ընկած են ինչպես կրոնական, այնպես էլ ինքնորոշման գործոնները: Որոշիչը քաղաքական զարգացման արժեքաբախության հերմենևտիկան է:

Համաձայն հանրինգթոնյան ընկալումների՝ քաղաքակրթության ինքնության բնորոշման համար որոշիչ է լեզվական արժեքային կողմնորոշումը: Եթե Խորհրդային Միության ժամանակ Անդրկովկասի հանրապետությունների բնակչության էթնոլեզվական պատկերը բավականին խառն էր, ապա ԽՍՀՄ-ի վերջին (1988-1991թթ.) և դրան հաջորդած տարիների ընթացքում, առավելապես միջէթնիկական բախումների և պատերազմների արդյունքում նորանկախ հանրապետությունների բնակչության կազմը փոխվեց՝ ձգտելով դառնալ ավելի միատարր: Այսպես՝ Հայաստանից ադրբեջանալեզու բնակչության արտագաղթի շնորհիվ, մեր երկիրն այսօր համարվում է աշխարհի մոնոէթնիկ պետություններից մեկը (Հայաստանում 98 % հայեր են)¹: Ադրբեջանում բնակչության գրեթե 91% կովկասյան թաթարներ են, 2.5 % ռուսներ և 3 % դադստանցիներ¹: Վրաստանի էթնիկական կազմը հետևյալն է՝ վրացիներ՝ 83.8%, ադերիներ՝ 6.5%, հայեր՝ 5.7%, ռուսներ՝ 1.5%¹: Բազմամյա հարևանության և ազգերի միջմշակութային շփումների հետևանքով ձևավորված համագործակցության յուրահատուկ ձևը արտահայտվում է նաև լեզվամշակութային դրսևորումներում՝ հանգեցնելով բազմաթիվ փոխառությունների¹: Այս երևույթին է անդրադարձել Հ.Աճառյանը՝ «Հայոցլեզվի պատմություն» աշխատությունում հանգամանորեն վերլուծելով ՀայաստանիևՓոքրԱսիայիտարբերիտսվածքներումթուրքական և վրացական բանավորփոխառությունները¹:

Այսպիսով, Հարավային Կովկաս տարածաշրջանը միայն զգալի վերապահումներով կարելի է դիտարկել «համագործակցության մշակույթի» շրջանակում՝ հաշվի առնելով այն հագամանքը, որ քաղաքակրթական առանձին տարրերի(կրոն, լեզու, էթնիկ հանրույթներ) միջև միշտ եղել են և՛ հակասություններ, և՛ համագործակցություն: Հարավկովկասյան էթնիկ խմբերի ուսումնասիրման շնորհիվ տարորոշվում են այն ներազգային առանձնահատկություններն ու էթնիկ այն բնորոշ գծերը, որոնք հատուկ են վերոնշյալ ազգերին: Հնարավոր է դառնում կատարել ուսումնասիրություն՝ հասկանալու քաղաքական զարգացման և համագործակցության այն բոլոր հնարավոր ուղիները, որոնք առաջանում են հանրային կյանքի կազմակերպման և կառավարման տարբեր ոլորներում:

Գրականություն

1. Azerbaijan Demographics Profile 2014, available at: http://www.indexmundi.com/azerbaijan/demographics_profile.html (11.02.2016)
2. Sabanadze N., "International involvement in the South Caucasus", ECMI Working Paper #15, 2002, p.3
3. Tishkov V. and Ivanov A., "The Conflict Prevention Capacities of the Russian Government in the Caucasus", FEWER EastWest Institute. 1999
4. Van Langenhove, L. (2003). Theorising Regionhood (W-2003-1). Retrieved November 23, 2004, from United Nations University, Comparative Regional Integration Studies Web site: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/nispacee/unpan015229.pdf#search=Van%20Langenhove%20Theorising%20Regionhood%20>
5. ХАНТИНГТОН С., «Столкновение цивилизаций», Москва, АСТ, 1996., стр 189 Central intelligence agency, available at: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2122.html> (11.02.2016)
6. Հ. Աճառյան, «Հայոց լեզվի պատմություն, II մաս», Երևան, 1951, էջ 218-440, էջ 255—295:
7. Enciclopedia Britanica, Caucasian Peoples, available at: <http://www.britannica.com/topic/Caucasian-peoples>

ПРОБЛЕМЫ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ ФОРМЫ ПРАВЛЕНИЯ В XX-XXI ВЕКАХ

Ключевые слова: форма правления, смешанная республика, принцип парламентаризма, проблемы смены формы правления, демократизация.

Резюме

В данной статье автором рассматривается один из характеризующих государство элементов – форма правления. Нами исследуются разновидности республиканской формы правления, в том числе подвиды смешанных форм правления, анализируются их специфические черты. Анализ данных форм приводится на примере ведущих мировых держав, а также стран региона, в том числе Республики Армения. Также исследуются дискуссионные вопросы смены форм правления, в частности, перехода к парламентской республике с целью большей демократизации порядка управления. Автор приходит к выводу, что, несмотря на то, что вопрос парламентаризма при разных видах республик в XX-XXI веке стоит достаточно остро, однако существование в государстве парламентарной республики еще не является признаком движения в сторону демократизации.

Sogomonyan A.

Russian-Armenian (Slavonic) University

PROBLEMS OF REPUBLICAN GOVERNMENT FORM IN XX-XXI CENTURY

Key words: governing system, mixed-up republic, the principle of parliamentarizm, the problems of changing the form of governing, democratization

Summary

In this article the author consider one of the elements of state – form of government. The author considers variety of republican form of government, including subspecies of mixed form of government and also author analyze their specific lines. Data analysis of form of government are brought by the example of leading world power, as well as other countries of the region, including Republic of Armenia. The author considers questions concerning changing form of government, particularly, the transition to parliamentary republic for the purpose of democratization. The author concludes that in spite of that fact, that the parliamentarism's issue in different types of republic (XX-XXI century) is enough shared, yet the existence of parliamentary republic in state is not an indicia of progress to democratization.

Հ. Դ. Սոգոմոնյան

Հայ-Ռուսական (Սլավոնական) Համալսարան

ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՁԵՐԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ XX-XXI-ԴՆ ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Բանալի բառեր՝ կառավարման ձև, խառը հանրապետություն, պառլամենտարիզմի սկզբունքը, կառավարման ձևի փոփոխման խնդիրները, ժողովրդավարացում

Ամփոփում

Այս հոդվածում հեղինակի կողմից դիտարկվում է պետությունը բնութագրող տարրերից մեկը՝ կառավարության ձևը: Մեր կողմից դիտարկվում է հանրապետական կառավարման ձևի տարատեսակները, այդ թվում, խառը ձևերի կառավարման ենթատեսակները, վերլուծվում են նրանց առանձնահատկությունները: Որպես տվյալ ձևերի վերլուծություն բերվում են օրինակներ առաջատար համաշխարհային տերությունների հիման վրա, ինչպես նաև տարածաշրջանի երկրների, այդ թվում, Հայաստանի Հանրապետության: Ինչպես նաև ուսումնասիրվում են վիճահարույց խնդիրները կառավարության ձևերը փոխելու վերաբերյալ, մասնավորապես անցումը խորհրդարանական հանրապետության՝ որպես ավելի ժողովրդավարական կառավարման կարգի: Հեղինակները հանգել են այն եզրակացության, որ չնայած այն հանգամանքին, որ պառլամենտարիզմի հարցը XX-XXI դդ տարբեր տեսակի հանրապետություններում դրված է բավականին սուր, պետությունում խորհրդարանական հանրապետության գոյությունը դեռ չի նշանակում քայլ դեպի ժողովրդավարություն:

Форма правления – один из элементов формы государства, «под которой подразумевается организация верховной государственной власти, в особенности, высших и центральных ее органов, структуру, компетенцию, порядок образования этих органов, длительность их полномочий, взаимоотношения с населением, степень участия последнего в их формировании [Ошибка! Источник ссылки не найден.]». Следуя этой характеристики, государства делятся на монархии и республики. В науке нет четкого определения данным понятиям, каждый автор для полной характеристики дает свою трактовку.

В целом, республики характеризуется наличием выборности органов управления, сменяемости власти и ответственности главы государства. Этот признак характерен всем видам республик, что же касается остальных критериев, то они зависят уже от подвида. Такого же подхода придерживается Венгеров А.Б.: «...соотношение и взаимодействие различных органов власти... определяют различные республиканские формы правления [Ошибка! Источник ссылки не найден.]».

Имея выбор видов формы правления, государство задается вопросом, что для него является более приемлемым и подходящим. В случае решения сменить или модернизировать форму правления, критерием выбора следует считать экономическое состояние, политическую культуру населения и многое другое. Тем не менее, вопрос о том, какая система приемлема для того или иного государства является извечным. Хотя ученые прошлых веков отдавали предпочтение монархиям и их разновидностям, в XX-XXI веке все внимание приковано к странам – классическим представительницам парламентской, президентской и, альтернативой им, смешанной форм правления [Ошибка! Источник ссылки не найден.], являющиеся примером и образцом для стран, желающих смены формы правления. К примеру, к таким странам, которые встали перед вопросом о наиболее подходящем варианте республики, относятся постсоветские государства, где еще до распада СССР, в 1980-е года, во время третьей волны демократизации, делались попытки становления демократического государства.

Классическим делением республик на подвиды, как мы упомянули выше, является деление на президентские, парламентские и смешанные республики. Изложим краткую характеристику данных видов.

При президентской форме правления в руках президента сосредотачивается исполнительная власть, тем самым новоизбранный глава государства, который избирается внепарламентским способом, становится также главой исполнительной власти, что приводит к подотчетности кабинета министров президенту. История создания кабинета министров характеризует его как полностью зависимый от президента орган. Кабинет министров был создан первым президентом Соединенных Штатов, Джорджем Вашингтоном, который включил в кабинет своих приближенных. «Президентская система характеризуется большим объемом властных ресурсов президента и высокой степенью его автономии от других политических институтов. Это является следствием жесткого разделения властей и выборной демократической легитимности [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 120]».

Разновидностью президентской системы можно назвать суперпрезидентскую форму, которая чаще всего встречается в странах Латинской Америки. Так же к суперпрезидентской республике иногда причисляют Россию [Ошибка! Источник ссылки не найден.], несмотря на наличие правительства как отдельного органа, возглавляемого председателем правительства.

Парламентская республика – это разновидность современной формы государственного правления, при которой верховная роль в организации государственной жизни принадлежит парламенту. Правительство формируется парламентом из числа депутатов, представляющих партии с большинством голосов, оно так же подотчетно парламенту. Правительство остается у власти до тех пор, пока располагает поддержкой парламентского большинства. Правительство складывает свои полномочия, если теряет доверие доброй половины парламента или же

посредствам главы государства «добивается роспуска парламента и назначения досрочных парламентских выборов».[**Ошибка! Источник ссылки не найден.**] При такой форме правления глава государства выбирается парламентом. Формально он стоит во главе государства, но реальную власть в государстве осуществляет премьер-министр. Примером такого государства является Германия, в Основных Законах которой закреплено следующее: Федеральный президент избирается Федеральным собранием... ст. 54 (1), Федеральный канцлер избирается ... Бундестагом по предложению Федерального президента (1). Избранным считается тот, кто собрал голоса большинства членов Бундестага ст.63 (2).

Как в президентской и смешанной республике, так и в парламентской возможны отклонения от «стандартных» признаков этого типа, она имеет специфические формы. Примером тому служит парламентская система с прямыми выборами премьер-министра в Израиле – «премьер-министр избирается всеобщим, равным, прямым и тайным голосованием [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]

Смешанная форма – переходная ступень от парламентской республики к президентской, и наоборот. В зависимости от преобладания тех или иных сил в государстве, в смешанной республике могут наблюдаться отклонения к одному из полюсов. Классическое равновесное соотношение сил президента, парламента и правительства, как основополагающей составной смешанной республики наблюдается во Франции.

Несмотря на изложенные общие характеристики данных видов, проблема систематизации республиканской формы правления на виды заключается в неактуальности использования на сегодняшний день критериев деления на президентскую республику, парламентскую и смешанную. Начиная с последнего десятилетия двадцатого века, многими учеными были рассмотрены государства, отклоняющиеся от заложенных принципов классификации государств, таких как - подотчетность правительства, способ избрания президента и т.д. Причиной тому, по нашему мнению, была попытка самоопределения государств, желание привнести более демократические начала в работу государственных органов. Демократические начала могут существовать в любом виде республики, главное – желание государства обеспечить это. Вопрос парламентаризации страны при такой постановке вопроса становится основной темой рассмотрения. Концепцию распространённости видов республик, появившуюся в течение последних нескольких десятилетий, так же рассматривает Мартынюк Р.С. Автор в своей работе анализирует конституции многих стран и показывает их существенные несоответствия классическим видам республик, что в итоге подводит нас к вопросу о том, чем же является это государство на самом деле.

Итак, обратимся к Мартынюку Р.С., считающему смешанную форму правления более приемлемой для государств молодой демократии. В такой республике возможность лавирования, а именно перераспределения государственной власти не меняя форму правления, намного шире, чем в странах с президентской или парламентской формой правления. «Конституции государств с «полноценной» смешанной формой правления делают возможным своеобразный «дрейф» формы правления в пределах изменений соотношения властных полномочий между президентом и премьер-министром». Опасность выбора одного из двух полюсов в его работе объясняется следующим образом: неэффективностью президентской формы было бы «отсутствие развитых и устоявшихся традиций демократии». В случае с парламентской формой – «отсутствие развитого гражданского общества и его атрибутов – численного среднего класса и сильных центристских партий». [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]

По причине «процессов проникновения признаков», в сегодняшних реалиях осталось считанное количество стран имеющих все признаки той или иной формы правления, без примеси неприсущих ей положений. Под такими процессами мы понимаем, сочетание признаков парламентской республики и признаков президентской республики в одном

государстве. Основная проблема таких проникновений заключается в их недостаточности для признания государства президентской или парламентской республикой, и недостаточно верной для характеристики его как смешанной. Выявление проблем форм республик по вышеназванным причинам, в свою очередь, дает толчок к расчленению на более специфических форм республик. Существует группа стран имеющих полупрезидентскую систему с элементами президентизма. Они находятся между смешанной и президентской формами республик. Вопрос доверия и отставки правительства распределен между парламентом и президентом соответственно. Важнейшим критерием системы является невозможность выражения вотума недоверия парламентом правительству. Так, в Конституции Азербайджана сказано: «К ведению Милли Меджлиса Азербайджанской Республики относится решение следующих вопросов: решение вопроса о доверии Кабинету Министров Азербайджанской Республики» и «Президент Азербайджанской Республики: принимает решение об отставке Кабинета Министров Азербайджанской Республики» [Ошибка! Источник ссылки не найден.]. Таким образом, инструмент влияния на правительство – вотум недоверия, отсутствующий у парламента делает парламентскую «власть» над правительством номинальной. «Законодательный орган, кажущийся на первый взгляд отдельной ветвью власти, на самом деле полностью подчинен президенту, имеющему огромные полномочия. Президент формально принимает подготовленные в президентском аппарате законы. Таким образом, Милли Меджлис ... не является независимой структурой, и каждый депутат находится в зависимости от исполнительных органов» [Ошибка! Источник ссылки не найден.]. Государство тем самым склоняется в сторону президентской формы.

Следующим типом смешанной республики является - полупрезидентская система с элементами парламентаризма. В таких государствах президент по статусу идентичен парламентской республике, роль премьер-министра больше. К таким государствам Варнавский А.Г. относит Республику Болгария, несмотря на то, что в Конституции РБ сказано «Болгария есть республика с парламентарным управлением» (ст. 1), но, свойственного ей избрания президента опосредованным путем здесь не наблюдается. «Президент избирается непосредственно избирателями на пять лет в соответствии с процедурой, установленной законом» ст.93 (1) [Ошибка! Источник ссылки не найден.].

Противопоставлением раскладу сил в Азербайджане, то есть склонением в сторону парламентской республики, являются положения Конституции Грузии [Ошибка! Источник ссылки не найден.], которые демонстрируют большую зависимость правительства от парламента, чем от президента. «Парламент правомочен выразить недоверие Правительству» ст.81(1), «Правительство подотчетно Парламенту» ст. 78 (1), «Кандидат в Премьер-министры в 7-дневный срок подбирает кандидатуры министров и представляет Парламенту Грузии состав Правительства для получения доверия. Вместе с составом Правительства должна быть представлена правительственная программа» ст. 80(3). Но становления парламентской республики, так же как и в Болгарии, невозможно по причине недостаточности критериев присущих парламентской республике: выборы президента Грузии осуществляется «...на основе всеобщего, равного и прямого избирательного права при тайном голосовании сроком на 5 лет» ст. 70(1) [Ошибка! Источник ссылки не найден.].

Таким образом, можно сделать вывод, что деление на такие подвиды формы республик представляет собой использование предиката, который может оправдывать существование «ошибок» и отклонений от стандартизированного понимания понятия «смешанная республика». Если же понятие «смешанная республика» рассматривать в широком смысле и предоставить ее как шкалу, то парламентаризация и президентизация будут ее двумя противоположными концами, а государства разместятся между ними в зависимости от проводимой ими внутренней политики. Рассмотрим процесс парламентаризации, как процесс движения в сторону демократизации.

Концепция парламентаризации подразумевает «постепенное усиление парламентских черт без изменения формы правления» [Ошибка! Источник ссылки не найден.] или же более радикальное – «как одномоментный переход к новой форме правления» [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 120]. Форма правления, где наблюдается группирование особенностей взаимоисключающих форм, именуется рационализированным парламентаризмом. Тем самым можно с уверенностью сказать, о возможности существования парламентаризма в республиках со смешанной формой правления. Что же касается парламентаризации посредством перехода к парламентской республике, то это, по нашему мнению, является смелым шагом в преобразовании государства, которое требует достаточно сложного анализа не только правовой стороны государства, но так же его социального, экономического, культурного состояния. Проанализируем парламентаризацию на примере Республики Армения, которая своей деятельностью провела как простое постепенное усиление парламентских черт, путем реформ 2005 года [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 124], так и, названный радикальным, переход в 2015, провозгласивший РА парламентской республикой.

Проследим парламентаризацию РА, сравнив, положения о подотчетности правительства в конституции РА 1995 и ее разных редакций 2005 и 2015 годов. До 2005 года президент самостоятельно назначал и освобождал от должности премьер-министра (п.4 ст. 55). По представлению премьер-министра назначает и освобождает членов правительства. Тем самым, президент приобретал широкие возможности по регулированию деятельности всего Правительства, формируя и распуская его. Так же заседание Правительства созывает и ведет Президент Республики (по его поручению вести их может Премьер-министр) (ст.86). Право выразить недоверие Правительству принадлежит Национальному собранию – Национальное Собрание большинством голосов от общего числа депутатов выражает недоверие Правительству(ст. 84), здесь мы наблюдаем схожие черты с Азербайджаном:полупрезидентская система элементами президенциализма, где фактическое подчинение правительства президенту[Ошибка! Источник ссылки не найден.]. В редакции 2005 года президент,при назначении лица на должность премьер-министра, консультировался с парламентом, учитывая соотношение депутатских мест в Национальном Собрании. Так же, с учетом изменений 2005 года, премьер-министром назначается лицо, пользующееся доверием большинства (в идеале – абсолютного, но если это невозможно, то хотя бы относительного) членов парламента. Президент принимает отставку правительства в день первого заседания вновь избранного парламента и вступления президента в свою должность (п. 4 ст. 55). Такую парламентаризацию Зазнаев О.И. называет парламентаризацией «по-французски» [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 124]. Итак мы видим, что на протяжении десяти лет Армения шла к парламентаризации.

Обратимся к новой редакции Конституции, где говорится, что президент избирается Национальным Собранием (п.1 ст.125). Сейчас согласно п. 1 ст. 149, президент безотлагательно назначает премьер-министра, представленного парламентским большинством. То есть президент в выборе кандидатуры на пост премьер-министра не участвует, как было в предыдущей редакции. Программа правительства, как и в Грузии, так же передается на рассмотрение парламенту (п.5 ст.149). Вопрос доверия премьер-министру не распыляется между разными органами государства, а принимается Национальным Собранием «большинством голосов от общего числа депутатов – поименным голосованием» (п.2 ст.115) [Ошибка! Источник ссылки не найден.].

В науке некоторыми учеными придерживаются мнения, что парламентаризация есть основа демократизации. Как отмечает Садохина Н. Е.: «несомненным достоинством парламентских форм правления является широкое воплощение в реальную действительность принципов демократии. Большие полномочия коллегиальных органов власти, и в первую очередь парламента, препятствуют установлению диктаторских режимов» [Ошибка! Источник

ссылки не найден.]. Х. Линц, создавший основу для противостояния защитников разных полюсов, в пользу парламентской республики говорит: «парламентская республика приводит к установлению стабильной демократии, особенно там, где глубоки политические расхождения и существует множество политических партий; парламентаризм выступает гарантом сохранения демократии» [Ошибка! Источник ссылки не найден.].

Однако, по нашему мнению, возвышение значения одной формы правления приводит к умалению значимости другой. Демократия может существовать при любой форме республики, и говорить о «количестве демократии» в стране с точки зрения смены формы республики, по нашему мнению, некорректно. Дж. Сартори замечает, что, как правило, мы справедливо подвергаем критике ту систему, при которой живём, но часто ошибаемся в определении альтернатив этой системы и приписываем им мнимые достоинства. «Если мы отказываемся от президентской формы республики, то это еще не значит, что парламентская система, как противоположная форма, представляет собой благо». [Ошибка! Источник ссылки не найден.]

Завершить данную работу представляется возможным словами Ильина И. А., на которые ссылаются многие авторы работ, затрагивающих тему формы правления: «Каждый народ и каждая страна есть живая индивидуальность со своими особыми данными, со своей неповторимой историей, душой и природой. Каждому народу причитается, поэтому своя, особая индивидуальная государственная форма и конституция, соответствующая ему и только ему. Нет одинаковых народов, и не может быть одинаковых форм и конституций. Слепое заимствование и подражание нелепо, опасно и может стать гибельным» [Ошибка! Источник ссылки не найден.].

Литература

1. Лазарев В.В. Общая теория права и государства [Электронный ресурс] http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/lazar/index.php; с.194 (дата обращения: 3 апреля 2016 г.)
2. Теория государства и права Венгеров А. Б - 3-е изд. - М.: Юриспруденция, 2000. С. 60
3. Зазнаев О.И. Современная дискуссия о лучшей форме правления// Ученые записки казанского университета Том 155, кн. 1 Гуманитарные науки 2013. С. 199
4. Зазнев О.И. Парламентаризация в постсоветских странах // Ученые записки казанского государственного университета Том 151, кн. 1 Гуманитарные науки 2009.С. 120
5. Нерсисянц В.С. Гражданская концепция общественного договора об основах постсоциалистического строя// Социологические исследования. – 2001. – № 2.С.4
6. Хропанюк В.Н. Теория государства и права [Электронный ресурс] http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/Hrop/index.php; (дата обращения: 3 апреля 2016г.)
7. Воробьев В. П. Конституционно-правовая система Государства Израиль. Москва 2002.С. 202, 236
8. Мартынюк Р.С. Проблемы классификации президентализированной формы правления в постсоветских странах восточной Европы и Азии//Вестник Томского государственного университета. Право. 2013. №1 (7) С. 52
9. ВарнавскийА. Г. Смешанная (полупрезидентская) форма государственного правления: причины и условия становления, факторы трансформации в современных условиях// Социально-экономические явления и процессы, № 4 (020), 2010. С. 104
10. Конституция Азербайджанской Республики (в редакции 2002г.)
11. Гулалиев Маис Политические реформы в Азербайджане [Электронный ресурс] http://www.idea.int/europe_cis/upload/gulaliev_rus_ed.pdf; (дата обращения 3 апреля 2016г.) С. 4
12. Конституция Болгарии
13. Конституция Грузии (в редакции 2013г.)

14. Хисамов Р.И. Парламентаризация монархической системы (на примере Королевства Марокко) // Учен. зап. Казан. ун-та. – Серия: Гуманит. науки. 2012. Т. 154. – № 1. С.270
15. Конституция Республики Армения (в редакции 1995 года)
16. Конституция Республики Армения (в редакции 2015 года)
17. Садохина Н. Е. Дуализм формы правления в современных государствах//Вестник ТГУ, выпуск 12 (128), 2013.С. 443
18. Linz J. The Perils of Presidentialism // J. Democracy. – 1990. – V. 1, No 1. – P. 59.
19. Sartori G. Neither Presidentialism nor Parliamentarism // The Failure of Presidential Democracy / Ed. by J.J. Linz, A. Valenzuela. – Baltimore, MD: Johns Hopkins Univ. Press, 1994. – V. 1: Comparative Perspectives. P. 115.
20. Ильин И.А. Наши задачи. Историческая судьба и будущее России. Статьи 1948–1954 гг.: в 2 т. М., 1992. Т. 1. С. 47

ՀՏԴ 323:659.3

Նարեկ Կամենդատյան

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիա,
Քաղաքական կառավարման և քաղաքական
վերլուծության ամբիոնի մագիստրանտ

N.Kamendatyan@mail.ru

ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ

ԱՊԱՌՆԱԼԻՔ

Քանալի բառեր՝ գլոբալացում, համացանց, տեղեկատվություն, տեղեկատվական-հոգեբանական պատերազմ, ազգային անվտանգություն:

Ամփոփում

Գլոբալացման մարտահրավերները հաճախ տեղեկատվական ծագում ունեն, և պետությունների ու ազգերի անվտանգությունն անմիջականորեն կախված է սեփական տեղեկատվական ռեսուրսների մակարդակից, պատասխան գործողությունների համար նրանց հաջող կոնցենտրացման ունակությունից: Այս համատեքստում զանգվածային լրատվամիջոցներն արդի հասարակությունում իրականացնում են ոչ միայն դրական, այլև բացասական գործառնություններ, ուստի տեղեկատվական անվտանգության առումով անհրաժեշտ է վերլուծել դրանց հենց բացասական ազդեցությունը հասարակության և առանձին անհատի վրա, որովհետև արդի հասարակությունում դրանք հանրային գիտակցությունը մանիպուլացնելու մեխանիզմներ են հանդիսանում: Քանի որ արդի դարաշրջանի երկրորդ սերնդի տեղեկատվական պատերազմների առաջնային խնդիրը հակառակորդի արժեհամակարգի քայքայումն է, հետևաբար՝ արդյունավետ միջոցներից կարևորագույնը պետական տեղեկատվական և գաղափարախոսական քաղաքականությունն է՝ հիմնված ազգային քաղաքակրթական և տեղեկատվական ռեսուրսների վրա:

Нарек Камедатян

Магистрант Академии государственного управления РА,

Кафедра политического менеджмента и политического анализа

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ВОЙНЫ КАК УГРОЗА НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Ключевые слова: глобализация, интернет, информации, теле - каток-психологическая война, национальная безопасность.

Резюме

Вызовы современной глобализации часто имеют информационное происхождение, и безопасность государств и наций непосредственно зависит от уровня собственных информационных ресурсов, от способности удачно концентрировать их для ответных действий. В этом контексте средства массовой информации в современном обществе осуществляют не только положительные, но и отрицательные функции, поэтому в контексте информационной безопасности необходимо анализировать именно их отрицательное воздействие на общество и отдельную личность, потому что в современном обществе они являются механизмами осуществления манипулятивного воздействия на общественное сознание. Поскольку первичная задача информационных войн второго поколения современной эпохи разложение ценностной системы противника, следовательно, важнейший из эффективных способов государственная информационная и идеологическая политика, основанная на национальных цивилизационных и информационных ресурсах.

Narek Kamendatyan

Master at the Public Administration Academy of the RA,

Chair of Political Management and Political analysis

INFORMATION WARFARE AS A THREAT TO NATIONAL SECURITY

Key words: globalization, Internet, information, TV rink-psychological war, national security.

Summary

Challenges of modern globalization are often information-related, and the security of states and nations directly depends on the level of own information resources, as well as the ability to concentrate them in the right manner for counteractions. Against this background the mass media in the modern society carry out both positive and negative functions. Thus in the context of information security it is necessary to analyze specifically their negative influence on the society and a given individual, because in the modern society media are mechanisms of manipulative impact on public consciousness. The primary objective of second-generation

information warfare in the modern era is the destruction of adversary's value system, and hence, the government information and ideology policy based on national civilizational and information resources is the most important and effective method to counter it.

Դեռ հնագույն ժամանակներից մարդիկ կիրառում են տեղեկատվական պատերազմ , թերևս այդ մասին առանց բարձրաձայնելու: Որպես կանոն տեղեկատվական պատերազմի իրականացման վերաբերյալ փաստաթղթերը պահվում են հատուկ հսկողության տակ: Հայտնի է, որ հոգեբանական պատերազմի մասնագետները փորձում են ուսումնասիրել և բացահայտել են մարդկային գիտակցության և հույզերի վրա ազդելու լավագույն միջոցները:

Ժամանակակից պատերազմներում միայն ռազմական ներուժը բավական չէ հաջողության հասնելու համար, ուստի հոգեբանական պատերազմի առանձնահատկություններին ծանոթ լինելն անհրաժեշտություն է յուրաքանչյուր երկրի համար: Այսօր գերտերություններում, օրինակ ԱՄՆ-ում, կան հատուկ կազմակերպություններ , որոնք պատրաստում են հոգեբանական պատերազմի մասնագետներ:

Տեղեկատվական -Հոգեբանական պատերազմը բազմակողմանի, շարունակական, կոորդինացված, թիրախավորված գործողությունների համակարգ է, որը հակառակորդի վրա ազդում է հոգեբանորեն՝ պարտադրելով նրան կատարել քայլեր ի օգուտ այն իրականացնողների: Դեռևս ք.ա. 6-րդ դարում Հին Չինաստանի ականավոր ռազմական գործիչ Սուն Յզին իր աշխատություններում ընդգծել է հոգեբանական պատերազմի էությունը և առաջարկել է քայլեր:

1. Յուրացնել ամենը, ինչ վերաբերում է հակառակորդին:
2. Հակառակորդի նշանավոր գործիչներին ներգրավել հանցավոր կազմակերպությունների մեջ:
3. Քայքայել հակառակորդի ղեկավարության հեղինակությունը և հնարավորության դեպքում բացահայտել, որպես հասարակության խայտառակություն:
4. Երիտասարդ սերնդին տրամադրել ավագ սերնդի դեմ:
5. Անել ամեն ինչ, որպեսզի արժեզրկվեն հակառակորդի սովորույթները և կոտրել նրանց հավատն իրենց աստվածների նկատմամբ:
6. Լինել առատաձեռն ինֆորմացիա ձեռք բերելիս, չխնայել անգամ փողը, որովհետև այն ունենում է հրաշալի արդյունքներ:¹

Վերջին տարիներին լայն քննարկման առարկա է դարձել տեղեկատվական անվտանգության հիմնախնդիրը, որը գլոբալացման, համացանցի զարգացման, տեղեկատվական հասարակությունների, ինչպես նաև գլոբալ տեղեկատվական հասարակության ձևավորման պայմաններում իր նշանակությամբ հավասարվում է ռազմական, տնտեսական և քաղաքական ոլորտների անվտանգության խնդիրներին: Հետևաբար, ազգային տեղեկատվական ոլորտի և հաղորդակցության նկատմամբ վերահսկողության և ազդեցության կորուստը կարող է պետության համար հանգեցնել բացասական հետևանքների: Մի շարք փորձագետներ ընդգծում են, որ այն սպառնում է նույնիսկ պետական ինքնիշխանության կորստով: Հետևաբար, տեղեկատվական ոլորտում ազգային շահերի անվտանգության ապահովումն ու ամրապնդումը երկրի ազգային անվտանգության համակարգի կարևոր գործոններից են: ՀՀ ազգային անվտանգությունը ևս կախված է տեղեկատվական անվտանգության ապահովման մակարդակից, և տեխնիկական առաջընթացի պայմաններում այդ կախվածությունն անընդհատ մեծանում է ՀՀ տեղեկատվական անվտանգությունը նրա ազգային շահերի պաշտպանվածության կայուն իրավիճակն է տեղեկատվական ոլորտում, որը որոշակիացվում է անհատի, հասարակության և պետության շահերի հավասարակշռված ընդհանրությամբ: Հոգևոր-բարոյական անվտանգության տեսանկյունից տեղեկատվական ոլորտում ՀՀ ազգային շահերին են վերաբերում առաջին հերթին հոգևոր վերածննդի իրագործումը, հասարակության բարոյական արժեքների, հայրենասիրության ու մարդասիրության ավանդույթների, երկրի մշակութային ու գիտական ներուժի պաշտպանությունն ու ամրապնդումը: Այս համատեքստում այսօր շատ է խոսվում տեղեկատվական զենքի և պատերազմի նոր ,տեսակի մասին: Քննարկումների

հիմնական բովանդակությունն այն է, որ ներկայումս պատերազմական գործողություններ կարելի է վարել ավելի քաղաքակիրթ ձևով: Քանի որ ազգային և միջազգային անվտանգության իրական սպառնալիք են դառնում տեղեկատվական տեխնոլոգիաների օգտագործման հնարավորությունները տեղեկատվական պատերազմների ժամանակ, տեղեկատվական պատերազմը վերածվել է պետության արտաքին քաղաքականության լիարժեք գործիքի: Համաձայն ժամանակակից պատկերացումների, ազգային անվտանգություն (ԱԱ) հասկացությունը ներկայացնում է երեք բաղադրամասերի՝ ռազմաքաղաքական անվտանգության, սոցիալ-տնտեսական անվտանգության և տեղեկատվական անվտանգության ամբողջություն: Այդ բաղադրամասերից որևէ մեկի անտեսումը կամ թերագնահատումը թերի է դարձնում ցանկացած ԱԱ հայեցակարգ: Դրան զուգահեռ, ռազմաքաղաքական, սոցիալ-տնտեսական և տեղեկատվական ոլորտները ներկայումս ինտեգրվում են, այսինքն՝ ԱԱ բաղադրամասերի միջև սահմանները հաճախ խիստ պայմանական են: Իրենց հերթին, ԱԱ վերոհիշյալ ոլորտներն ընդգրկում են և հանդիսանում են այլ բաղադրամասերի միասնություն: Մասնավորապես՝ տեղեկատվական անվտանգությունը (ՏԱ) ծավալուն և բովանդակալից հասկացություն է, որը ներառում է ոչ միայն տեղեկատվական-տեխնիկական համակարգերի ապահովության խնդիրները, այլև այն ամենը, ինչ վերաբերում է հոգևոր-հոգեբանական, մտավոր-գիտելիքային ոլորտներին: Կարելի է փաստել, որ ՏԱ-ն փոքր-ինչ ավելի անմիջականորեն, քան ԱԱ մնացյալ բաղադրամասերը, կապված է մարդկային, հանրային և ազգային գործոնների հետ: Այս վերջինի առիթով հարկ է նշել, որ Հայաստանի պետականությունը ներկայացնող ՀՀ և ԼՂՀ (ինչպես և մեծաթիվ սփյուռք ունեցող այլ երկրների) ԱԱ համակարգերը պետք է ներառեն ոչ միայն ՀՀ բնակչության, այլև սփյուռքահայության հարատևման հետ կապված խնդիրների համախումբը:¹ Այս համատեքստում ՀՀ ՏԱ ցանկացած հայեցակարգային բնույթի փաստաթղթում պետք է տեղ գտնի նաև Սփյուռքի հետ կապված հիմնախնդիրների գոնե մի մասը: Տեղեկատվական սպառնալիքների հետ անմիջականորեն կապված տեղեկատվական գործողությունները և պատերազմները մշտապես ուղեկցել են մարդկությանը: Սակայն այդ գործառնությունների ժամանակակից ձևը, բովանդակությունն ու եզրաբանությունը ձևավորվել են 1991թ. Իրաքյան առաջին պատերազմի ընթացքում: 1995թ. ԱՄՆ Պաշտպանության ազգային ինստիտուտը հրապարակել է Մարտին Լիբիկի Ինչ է տեղեկատվական պատերազմը աշխատությունը, 1998թ. ԱՄՆ պաշտպանության նախարարությունը՝ «Տեղեկատվական գործողությունների միացյալ դոկտրինե փաստաթուղթը: Այդ փաստաթղթերում ձևակերպվել են տեղեկատվական պատերազմն հասկացության և նրա բաղադրիչ տեղեկատվական գործողությանն հետևյալ սահմանումները.

1.Տեղեկատվական գործողությունը ձեռնարկվում է հակառակորդի տեղեկատվական համակարգերի կողմից տեղեկատվության հավաքման, մշակման, փոխանցման և պահպանման գործընթացը խաթարելու նպատակով՝ միևնույն ժամանակ պահպանելով սեփական տեղեկատվությունը և տեղեկատվական համակարգերը:

2.Տեղեկատվական պատերազմը համալիր ներգործություն է (տեղեկատվական գործողությունների համախմբի միջոցով) հակառակորդի պետական համակարգի և նրա ռազմական, քաղաքական ղեկավարության վրա, որն արդեն խաղաղ ժամանակ կարող է հանգեցնել տեղեկատվական պատերազմ իրագործողի համար հակառակորդի կողմից նպաստավոր որոշումներ ընդունելուն, իսկ հակամարտության ընթացքում լիովին կարող է կաթվածահարել հակառակորդի կառավարման ենթակառուցվածքների գործունեությունը:

Վերջին սահմանումներից հետևում է, որ մասնավորապես, տեղեկատվական պատերազմը տեխնիկական և հոգևոր-գաղափարական բնույթի ինֆոգեն սպառնալիքների գործնական իրագործումն է: Ամերիկյան Ռենդե կորպորացիայի մասնագետները մշակել են նոր՝ երկրորդ սերնդի տեղեկատվական պատերազմների հայեցակարգը:² Եվ եթե առաջին սերնդի տեղեկատվական պատերազմը դիտվում էր որպես կարևոր բաղադրամաս պատերազմի ավանդական միջոցների՝ միջուկայինի, կենսաբանականի և այլնի կողքին, ապա երկրորդ սերնդինը հանդես է գալիս լիովին ինքնուրույն կերպով: Ի թիվս այն խնդիրների, որոնք լուծվում են երկրորդ սերնդի տեղեկատվական պատերազմների միջոցով, առանձնացնենք հետևյալները.

1. բարոյագուրկ, ոչ հոգևոր մթնոլորտի և հակառակորդի մշակութային ժառանգության նկատմամբ բացասական վերաբերմունքի ստեղծում,

2. քաղաքական լարվածության ու քառուի ստեղծման նպատակով երկրի բնակչության սոցիալական խմբերի քաղաքական կողմնորոշման և հասարակական գիտակցության մանիպուլյացիա,

3. առճակատումների հրահրման, անվստահության, կասկածամտության սերմանման, քաղաքական պայքարի սրման նպատակով կուսակցությունների միջև քաղաքական հարաբերությունների ապակայունացում, ընդդիմության դեմ բռնությունների սադրում, փոխշնչացման դրդում,

4. իշխանության և կառավարման մարմինների լրատվական ապահովվածության մակարդակի իջեցում, կառավարման սխալ որոշումների ներշնչում,

5. պետական մարմինների աշխատանքի մասին ապատեղեկատվություն, նրանց հեղինակագրկում, կառավարման մարմինների վարկաբեկում,

6. սոցիալական, քաղաքական, ազգային և կրոնական բախումների հրահրում,

7. պետության միջազգային հեղինակության գցում, այլ երկրների հետ նրա համագործակցության վնասում, 8. քաղաքական, տնտեսական, պաշտպանական և այլ ոլորտներում պետության կենսականորեն կարևոր շահերի վնասում: Ինչպես տեսնում ենք, երկրորդ սերնդի տեղեկատվական պատերազմներում ավելի քան կարևորվում են հոգևոր-գաղափարական բնույթի գործոնները: ՀՀ SU հարթությունում ուշադրության և վերլուծության արժանի են վերոհիշյալ բոլոր կետերը: Նկատենք, որ ժամանակակից տեղեկատվական մեծ ծավալի հոսքերի պայմաններում ներքին դաշտում հայտնվող մի շարք ինֆոզեն սպառնալիքներից, ինչպիսին, օրինակ, հակառակորդի մշակութային ժառանգության նկատմամբ բացասական վերաբերմունքի ստեղծումն է, գրեթե անհնար է պաշտպանվել արգելող գործողությունների միջոցով: Ներկայումս նման բնույթի տեղեկատվական հակամարտությունը որակում են ,մշակութային պատերազմ: Այս ոլորտում արդյունավետ կարող են լինել միայն տվյալ երկրի SU համակարգի ներսում նույն ,մշակութային ժառանգությանը հանդեպ զարգացած և համընդհանուր պատկերացումները: Հարկ է անդրադառնալ նաև այն հանգամանքին, որ 21-րդ դարում նախկինում այս ոլորտին վերաբերող որոշ պատկերացումներ կարիք ունեն վերանայման կամ զարգացման: Կարելի է նաև պնդել, որ վերոհիշյալ ցուցակի շատ կետեր իրենց արտացոլումն են գտել ներկայիս ,գունավոր հեղափոխությունների հետ կապված իրողություններում: Ներկայումս մշակվում և զուգահեռաբար իրագործվում են երրորդ սերնդի տեղեկատվական պատերազմների սկզբունքները, որոնք հենված են, այսպես կոչված, ,էֆեկտների վրա և հաճախ ներկայացնում են միաժամանակ մի քանի ոլորտներում սիներգետիկ օրինաչափություններին ենթարկվող գործողությունների համախումբ: Ներկայումս աշխարհի շատ երկրներ ստեղծում են տեղեկատվական հարձակումից և մշակութային ներխուժումից պաշտպանվելու համակարգեր: Գրականության մեջ շրջանառվող որոշ կարծիքների համաձայն՝ ավելի ու ավելի բազմազան և համընդհանուր ռազմավարություններ ունեցող տեղեկատվական պատերազմից պաշտպանված է նա, ով ավելի լավ ծրագրավորողներ ունի: Սակայն տեղեկատվական պատերազմում, որի նպատակը տարածության գլոբալ վերահսկողությունն է մարդկանց մտքերը վերահսկելու ճա- նապարհով, և որը կազմակերպվում է մարդկանց մտքերի ու սրտերի համար, տեխնիկական միջոցները, չնայած իրենց ամբողջ տեսանելի ու աստիճանաբար մեծացող հզորությանը, այնուամենայնիվ, միջոց են, այլ ոչ թե նպատակ: Է.Ֆրոմը, իր ,Մարդկային ապակառուցողականության անատոմիա և հիմնարար աշխատության մեջ անդրադառնալով տեղեկատվական-հոգեբանական պատերազմների մարտահրավերներին դիմագրավելու վերլուծությանը, ուշադրություն է դարձրել այն բանին, որ իմաստ որոնող մարդ էակի համար կարևոր է հենվել բարոյական կոորդինատների որոշակի համակարգի վրա, տարբերակել բարին ու չարը՝ դիմադրելու համար արտաքին հանգամանքներին: Երբ մարդը հստակորեն նույնացնում է իրեն որոշակի հասարակության հետ, իրեն ընկալում է որևէ խմբի կամ կոլեկտիվի մասնիկը, ,աճում են նրա բարոյական արմատները, քանի որ հասարակությունն առաջարկում է նրան կոորդինատների որոշակի համակարգ, որը բոլորին օգնում է կոլեկտիվ կերպով գոյատևել ամենաբարդ

իրավիճակներում:¹ Պատահական չէ, որ ամենաքիչն են մանիպուլյացիայի ենթարկվում հստակ արտահայտված սոցիալական և քաղաքական դիրքորոշմամբ մարդիկ, քանի որ մանիպուլյատիվ ներգործությունները հակադարձ համեմատական են սոցիոմշակութային նույնականությանը, կրթվածությանը, խմբային համերաշխությանը: Այդ պատճառով գլոբալ տեղեկատվական ոլորտում ընթացող գործընթացների և զարգացման միտումների, ինչպես նաև ՀՀ տեղեկատվական տարածքում ազգային հոգևոր-բարոյական և մշակութային անվտանգության հիմնախնդիրների վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ համաշխարհային տեղեկատվական ոլորտում կատարվող փոփոխությունները Հայաստանի Հանրապետությանը պետք է ստիպեն կատարելագործել տեղեկատվական անվտանգության ապահովման իր մոտեցումը, հատկապես ազգային-մշակութային հստակ քաղաքականության ռազմավարության մշակման տեսանկյունից, մասնավորապես ի թիվս ՀՀ տեղեկատվական անվտանգության ապահովման իրավական, կազմակերպական-տեխնիկական և տնտեսական մեխանիզմների՝ կարևորել տեղեկատվական անվտանգության ապահովման հոգևոր-բարոյական, սոցիալ-աշխարհայացքային և ազգային-մշակութային մեխանիզմները: Կոլեկտիվ նույնականության զարգացման գործում հատուկ դեր է խաղում ազգային-պետական գաղափարը՝ հասարակության արժեքային դիրքորոշումների համակարգը, որում արտահայտվում է ժողովրդի ինքնագիտակցությունը, և առաջադրվում են պատմական հեռանկարում անձնական ու ազգային զարգացման նպատակները: Այս տեսանկյունից տեղեկատվական պատերազմում պաշտպանվել կարող է այն պետությունը, որը տեղեկատվական տարածությունում կկառուցի և իր քաղաքացիներին կառաջարկի ազգային խորհրդա նշական նախագիծ՝ ազգային նախապատվությունների ու գաղափարների կայուն համակարգ, որը մեծամասնության համար ավելի նշանակալի կլինի, քան ցանկացած տեղեկատվական ներգործություն և գայթակղություն դրսից: Այլ կերպ ասած՝ ՀՀ-ի համար տեղեկատվական պատերազմում պաշտպանության միջոց կարող են դառնալ միայն հայկական ազգային-մշակութային արժեքները՝ հզորացված ժամանակակից բարձր տեխնոլոգիաներով, ինչպես նաև դրանց հիման վրա գրագետ, գիտականորեն հիմնավորված տեղեկատվական ու գաղափարախոսական քաղաքականության վարումը (ինչպես պետական, այնպես էլ ոչ պետական կառույցների կողմից): Առաջացող հիմնահարցերի լուծման համար պահանջվում է միավորել ջանքերը տեղեկատվական պատերազմի, տեղեկատվական անվտանգության ապահովման խնդիրների գիտական ուսումնասիրության, ինչպես նաև կադրերի նախապատրաստության հարցում: Հաշվի առնելով տեղեկատվական ներգործության բարդությունը և յուրահատկությունը՝ ՀՀ անվտանգության ապահովման համար երկրին կենսականորեն անհրաժեշտ է հիմնադրել Հայաստանի և Հայության ազգային անվտանգության մշակման ու ապահովման համահայկական միջգերատեսչական վերլուծական կենտրոն, որը կհամախմբի Հայաստանի և սփյուռքի համապատասխան ոլորտների կարող ուժերին՝ գիտնականներին, փորձագետներին, բարձր տեխնոլոգիաների մասնագետներին, ինչպես նաև կվերահսկի տեղեկատվական-հոգեբանական տեխնոլոգիաների ստեղծումն ու կիրառումը:

Գրականություն

1. Սուն-Յզի, Ստրատեգիայի արվեստը, Եր., 2011
2. Հարությունյան Գ., Տեղեկատվական անվտանգության որոշ խնդիրների շուրջ, http://www.noravank.am/upload/pdf/71_am.pdf
3. Իդեոլոգեմները ՀՀ տեղեկատվական տարածքում, գլխ. խմբ.՝ Հարությունյան Գ., Եր., Նորավանք ԳԿՀ, 2013:
4. Фромм Э., Анатомия человеческой деструктивности, М., 2007.

О КОРНЯХ АЗЕРБАЙДЖАНО-КАРАБАХСКОГО КОНФЛИКТА

Ключевые слова: конфликт, сообщество, губерния, независимость, федерация, съезд, представительство, союзник, комиссар, статус, заседание, территория, урегулирование, патриот, деление, проект. Родина.

Key words: conflict, community, province, independence, Federation, Congress, representation, ally status, parameter, area, configuration, patriot division, project: homeland

Բանալի բառեր՝ հակամարտություն, հանրություն, նահանգ, անկախություն, ֆեդերացիան, համագումար, ներկայացուցչություն, դաշնակից կարգավիճակ, նիստ, տարածք, կարգավորում, հայրենասեր, բաժանում, նախագիծ: Հայրենիք

В течение последних двадцати лет мировое сообщество безуспешно пытается разрешить карабахский конфликт. Между тем, для мирного и окончательного его урегулирования на основе строгого соответствия нормам международного права следует учитывать особенности и причины возникновения этого конфликта.

До февральской революции 1917 года Карабах, находясь в составе Елизаветпольской губернии, являл собой окраинную провинцию России. До революции продовольствие, в том числе, и большая часть хлеба завозилась в Карабах из России.

Еще в октябре 1917 года на Кавказском краевом съезде РСДРП (б) известный революционер-большевик, пламенный интернационалист и патриот своей родины, Чрезвычайный комиссар по делам Кавказа Степан Шаумян, говоря о будущем административном устройстве края, выдвинул следующий проект по перестройке административных единиц Закавказья: «Нужно разбить Закавказье на три области:

Западное Закавказье: Кутаисская, Батумская, и часть Тифлисской губернии;

Восточное Закавказье: Эриванская, Карская и части Елизаветпольской и Тифлисской губерний;

Бакинская: часть Елизаветпольской губернии и Дагестанская область»¹.

Однако нашествие германо-турецких империалистов в Закавказье, создание буржуазных правительств в крае, поражение Бакинской коммуны помешали осуществить данный проект.

После русских революций 1917 года в течение недолгого времени существовала Закавказская Федерация – ведущие политические группировки (грузинские меньшевики, азербайджанская партия мусаватистов и армянские дашнаки) договорились образовать в Закавказье, которое стало сначала фактически независимым от России, а 22 апреля 1918 года и формально провозгласило свою независимость, федеративное государство. Однако примирение трех южнокавказских народов оказалось делом слишком трудным и Закавказская Федерация вскоре распалась.

В мае 1918 г. после распада Закавказской Федерации были провозглашены три независимых государства: Грузинская Демократическая Республика (главным образом на территории Тифлисской и Кутаисской губерний), Республика Армения (основа территории – Эриванская губерния, а также Карская область, захваченная на тот момент Османской империей), Азербайджанская Демократическая Республика (преимущественно на землях Бакинской и Елизаветпольской губерний, Закатальского округа)¹. Мусаватистское правительство Азербайджана объявило Бакинский и Елизаветпольский уезды частью новосозданного

Азербайджана, пытаясь с помощью турецких войск утвердить контроль над Карабахом и Зангезуром. Армянское население Карабаха и Зангезура, однако, отказывалось подчиняться властям АДР.

Созванный 22 июля 1918 года в Шуши первый съезд армян Карабаха единогласно принял решение о том, что Карабах является частью Республики Армения. Съезд избрал собственное Народное правительство, которое возглавило борьбу против захватнической политики мусаватистского Азербайджана¹. Правительство возглавил член АРФ Дашнакцутюн Егиге Ишханян. В начале сентября Исмаил Хакибей предъявил армянам письменный ультиматум с требованием сдать оружие, не оказывать сопротивления турецким войскам, дозволить свободный въезд в Шуши и признать власть Азербайджана.

На втором съезде армян Карабаха, который состоялся в середине сентября, правительство было переименовано в Национальный Совет Карабаха¹. Ультиматум Исмаила Хаки бея был отвергнут, но спустя несколько дней Национальный Совет на отдельном заседании решил: «Признать временную власть Азербайджана, пока Карабахский вопрос решится на Константинопольской конференции, сложить оружие, сдать старые и испорченные ружья, дозволить вступление турецкой роты в Шуши, пригласить в состав правительства турецких представителей»¹.

В это же время, в ночь с 14 на 15 сентября 1918 года, 26 бакинских комиссаров были вывезены в Красноводск пароходом «Туркмен». И тогда же в Баку началась трехдневная резня армян и двухмесячные зверства турецких войск во главе Нури-паши, прекращенные прибытием 17 сентября английского отряда под командованием генерал-майора В. Томсона¹. Часть 70-тысячного армянского населения Баку спаслась, перебравшись по морю в порты Энзели, Астрахань и Красноводск, остальные остались без помощи. Объединенная турецко-азербайджанская армия за несколько дней истребила тысячи армян.

Весть об армянской трагедии в Баку привела многих руководителей Карабаха в безнадежное состояние. Градоначальник Шуши, кадет Герасим Мелик-Шахназарян и влиятельные представители купеческой знати, дабы предотвратить кровопролитие, делали все, чтобы состоявшийся в октябре третий съезд пошел на уступки. Когда пятитысячное турецкое войско было уже на подступах к Аскерану, съезд принял ультиматум и открыл дорогу – Джамиль Джевад бей и Исмаил хан Зиятханов возглавили въезд турецких вооруженных отрядов в Шуши. Османские военные власти обещали армянскому населению мир, но очень скоро в Шуши было арестовано 60 видных представителей руководства и интеллигенции¹.

Джамиль Джевад бей потребовал от армян Арцаха сложить оружие и объявить о подчинении Азербайджану. Несмотря на «покорность» Шуши, районы продолжали сопротивление, отказывая и туркам и азербайджанцам во властных полномочиях. Армяне Хачена, Джраберда, Варанды и Дизака отказывались подчиняться туркам, а на их набеги отвечали вооруженным сопротивлением, устраивая засады. В октябре турецкая воинская часть во главе с местными мусульманами и армянами-предателями вступила в село Мсма в Варанде. Армяне во главе с Сократом Мелик-Шахназаровым оказали вооруженное сопротивление и одержали победу над турецким отрядом, насчитывавшем 300 аскеров.

31 октября 1918 года по требованию европейских союзников турки покинули Карабах. Вскоре английские войска под командованием генерала Уильяма Томсона вступили из Персии в Баку. Остатки турецких войск влились в азербайджанскую армию и продолжали оставаться в Карабахе.

Для англичан судьба Карабаха, как и Зангезура была предрешена: они решили присоединить эти области к Азербайджану. 15 января 1919 года, с одобрения Томсона, губернатором Карабаха-Зангезура был назначен Хосров бек Султанов, который пользовался дурной славой арменофоба. 26 января, узнав об этом, министр иностранных дел Армении Сиракан Тигранян направил решительный протест правительству Азербайджана, заявив, что

Карабах и Зангезур являются неотъемлемой частью Армении. Правительство Азербайджана ответило, что эти «районы являют собой неоспоримые и неотделимые части Азербайджана»¹.

В середине февраля в Шуши состоялся четвертый съезд армян Карабаха, который отклонил ультиматум правительства Баку о признании власти Азербайджана и выразил протест в связи с назначением Султанова генерал-губернатором.

«Съезд единогласно принял решение о непризнании власти Азербайджана, ибо Карабах, будучи частью исторического Сюника, со своим почти мононациональным армянским населением должен быть присоединен к Армении как ее неотделимая часть. Турецкое национальное меньшинство (Карабаха), как подданные Армении, имеет право на автономную национальную культуру»¹.

24 февраля Карабахский Армянский Национальный Совет направил в Тифлис председателя епархии, епископа Ваана Тер-Григоряна и члена совета Гранта Багатуряна, которые на встрече с генералом Томсоном предложили четыре варианта урегулирования проблемы: 1. включение Карабаха в состав Армении, 2. восстановление административного управления, которое было в Карабахе до вступления туда турок, 3. учреждение общего британского губернаторства в Нагорном Карабахе, то есть для армянонаселенного Карабаха, 4. – создание общего британского губернаторства для всего Карабаха, разделенного отныне на отдельные армянскую и мусульманскую автономные зоны¹.

21-29 апреля 1919 года Национальный совет провел пятый съезд. На съезде присутствовал британский генерал Шателворт, который заменил генерала Томсона. Было предложено учредить в Карабахе общее губернаторство Азербайджана. А тем временем Томсон проводил переговоры в Ереване. В качестве уступки он обещал, что Зангезур не будет включен в юрисдикцию губернаторства. Но на съезде Шателворту был дан резкий отказ.

В конце июня 1919 года в селе Шош в Варанде состоялся шестой съезд Карабаха, на котором присутствовали представители бакинских карабахцев и Шафи бек Рустамбеков от правительства Азербайджана. Представитель партии Мусават заверил в доброжелательном отношении правительства Баку к Карабаху. Карабахцы решили начать официальные переговоры с Азербайджаном.

Вопросом повестки было признание власти Азербайджана. Съезд избрал некий орган из 3 человек – Рубен Шахназарян (народник), Арамаис Тер-Даниелян и Герасим Хачатрян (дашнакцаканы) – и передал им полномочия вести от имени Карабаха переговоры с правительством Азербайджана. По дороге Хачатрян был убит турками, остальные двое доехали до Баку и, после совещания с Земляческим союзом карабахцев и Национальным советом, достигли определенного согласия. Представители Карабаха и Султанов вернулись в Карабах. «Внешне Султанов изменил свое отношение – был любезен с армянами и всячески пытался завоевать их симпатии. Обосновался в армянском квартале в доме армянина и объявил, что дорога Шуши-Евлах открыта и армяне могут свободно по ней ездить»¹.

Армяне готовились к седьмому съезду. Карабахцам следовало определиться – признавать власть Азербайджана или продолжать борьбу. 12-22 августа седьмой съезд в Шоше обсудил убийства Герасима Хачатряна и еще двоих депутатов, застреленных по дороге из Джраберда в Шош. Съезд единодушно отклонил предложение епископа Ваана перенести съезд в Шуши и принять политику примирения. В свою очередь Султанов предъявил ультиматум – в течение 48 часов принять проект азербайджанского правительства, в противном случае будет применена сила. В дни съезда дипломатический представитель Армении в Баку Тигран Бекзадян намекнул своим соотечественникам, что получить возможности извне нет, и Карабаху придется защищаться самостоятельно. 15 августа съезд поручил избранным 15 делегатам подписать соглашение с Султановым. 22 августа армяне были вынуждены подписать временное соглашение с Баку, согласно которому Карабах, до окончательного определения статуса на Парижской мирной конференции, считался территорией в границах Азербайджана.

После августовского соглашения армянское население Карабаха оказалось разделенным на две части – на сторонников Армении и сторонников Азербайджана. Армянские большевики, Народная партия, революционеры-социалисты, ряд нейтральных чиновников и часть интеллигенции проводили противную правительству Армении пропаганду и всячески пытались настроить народ на присоединение к Азербайджану. Крестьянство района, Дашнакцутюн и некоторые круги армянской социал-демократической партии, нейтральные националисты, наоборот, были приверженцами присоединения Карабаха к Армении¹.

В марте 1920 года в Шуши поднялось восстание. В конце марта появились первые жертвы. Восстание было подавлено, азербайджанские войска вступили в Шуши, предали город огню и вырезали армянское население. В течение трех дней были убиты тысячи армян.

28 апреля в Азербайджане установилась советская власть. Красная армия вошла в столицу Азербайджана, когда азербайджанские войска были сосредоточены в Карабахе, где они вели борьбу с восставшими армянами. Азербайджан стал первой республикой, в которой установилась власть большевиков, вероятно, из-за того, что большевикам прежде всего нужна была нефть, а также потому, что он был единственной республикой на Южном Кавказе, где коммунисты пользовались относительной поддержкой, особенно среди рабочих Баку. Нариман Нариманов был назначен председателем Ревкома. 29-го апреля мусаватист Султанов объявил себя главой Карабахского Ревкома и письменно уведомил местных руководителей о том, что Карабах советизирован и является частью советского Азербайджана¹. Через два дня после советизации Азербайджана, 30-го апреля, армянское правительство получило ультиматум от исполнявшего обязанности Комиссара иностранных дел Мирзы Давуда Гусейнова: «демилитаризовать Карабах и Зангезур, прекратить межнациональную бойню». В противном случае «ревком Азербайджана будет считать себя в состоянии войны с Арменией. Для ответа на ультиматум дается три дня»¹. Нахичеван в ультиматуме не упоминался, так как с середины 1919-го года он не подчинялся Армении. Н. Нариманов, настаивая на включение Нагорного Карабаха и Зангезура в Азербайджан, говорил: «Никто в мире не в состоянии помешать нам повлиять на население указанных областей высказаться за соединение с Азербайджаном»¹.

В мае 1920 года состоявшийся девятый съезд армян Нагорного Карабаха принял резолюцию, в которой подтвердил мнение представителей армянского населения области, неоднократно заявлявшего о том, что область является неотъемлемой частью Армении.

В создавшихся условиях ЦК РКП (б) счел необходимым в качестве временной меры в указанных областях создать местные Советы с введением советских войск. Именно в полном соответствии с линией ЦК Г. Чичерин 19 июня 1920 г. в телеграмме на имя Г. Орджоникидзе писал: «Карабах, Зангезур, Шуша, Нахичеван, Джульфа не должны присоединиться ни к Армении, ни к Азербайджану»¹. По его словам, данные области должны быть под контролем российских оккупационных войск до создания местных Советов¹. 10 августа в Тифлисе армянская делегация подписала договор, согласно которому советские войска заняли спорные Карабах, Нахиджеван, Зангезур. В третьем пункте договора оговаривалось, что занятие советскими войсками спорных территорий не определяет прав Армении или Азербайджана на эти территории. Временное нахождение советских войск на этих территориях должно было создать благоприятные условия для мирного разрешения территориального спора между Арменией и Азербайджаном.

30 ноября Азревком признал спорные районы Зангезур и Нахиджеван частью Советской Армении и представил Нагорному Карабаху, большую часть населения которого составляли армяне, право на самоопределение. Это решение было подтверждено Наримановым 1 декабря 1920 г. на торжественном заседании Бакинского Совета. На том же заседании Орджоникидзе прямо заявил о вхождении Нагорного Карабаха в состав Армении. 2 декабря был подписан договор между РСФСР (полномочный представитель Легран) и Арменией (Дро, Тертерян). Первым пунктом договора Армения провозглашалась независимой Советской

Социалистической Республикой. Был сформирован Временный Военно-революционный комитет, в состав которого вошли пять большевиков: Касьян, Мравян, Тер-Габриелян, Бекзадян и Нуридджанян и два представителя левых дашнакцаканов – Дро и Тертерян. Новую власть в Армении принимали практически без сопротивления, за исключением Зангезура, где командующий вооруженными силами Нжде несколько месяцев сражался за независимость.

4 декабря в Ереван прибыло новое правительство, возглавляемое Касьяном. В тот же день Сталин в статье «Да здравствует Советская Армения» написал: «1 декабря Советский Азербайджан добровольно отказался от спорных губерний и заявил о передаче Зангезура, Нахиджевана и Нагорного Карабаха Советской Армении»¹. Решение карабахского вопроса в пользу Армении было далее подтверждено постановлением пленума Кавбюро ЦК РКП (б) от 3 июня 1921 г. Однако 4 июля 1921 года в повестку пленума Кавбюро вновь был включен Карабахский вопрос. В процессе обсуждения, в котором принимал участие Сталин, проявились две точки зрения:

1. а) оставить Карабах в составе Азербайджана
б) провести референдум по всему Карабаху при участии как армянского, так и мусульманского населения.
2. а) нагорную часть Карабаха присоединить к Армении
б) провести референдум только в нагорной части Карабаха, то есть среди армян.

Кавказское бюро постановило: «Нагорный Карабах присоединить к Арм. ССР, референдум провести только в Нагорном Карабахе». Нариманов протестовал: «Учитывая значимость Карабахского вопроса для Азербайджана, отложить обсуждение до принятия окончательного решения в Центральном Комитете».

Но вопрос до ЦК так и не дошел: на следующий день, 5 июля, пленум Кавбюро, на котором присутствовал Сталин, без голосования принял решение оставить Нагорный Карабах в составе Азербайджана. «Исходя из необходимости утверждения мира между армянами и мусульманами, а также учитывая экономические связи между Нагорным и Низинным Карабахом, постоянную связь с Азербайджаном, принимается решение оставить Нагорный Карабах в границах Азербайджана, предоставить ему широкую автономию с административным центром в городе Шуши, который входит в состав автономной области». Принято считать, что решение Кавбюро было принято под нажимом Иосифа Сталина¹, однако, что вероятнее, оно отразило более широкие стратегические устремления большевиков: умиротворить Кемаля Ататюрка и успокоить ропот мусульманского населения, которое в то время подчинило себе СССР. Азербайджан, с его большим, чем в Армении, населением и жизненно важными нефтяными ресурсами, рассматривался большевиками, подобно кемалистской Турции, как маяк революции на Востоке и казался важнее Армении с точки зрения интересов революции. Сторонники армянской позиции по проблеме Нагорного Карабаха часто подчеркивают, что резолюция Кавбюро от 5 июля со всей очевидностью противоречит принципу самоопределения и, в любом случае, не может рассматриваться как имеющая законную силу: вопрос следует решить странам, которые он непосредственно затрагивает, а не комитетом, созданным специально для этого случая внутри правящей партии третьей страны. Руководство Азербайджана методично оттягивало предоставление Нагорному Карабаху автономии, откладывая выполнение решения Пленума Кавбюро. Вопрос не раз обсуждался на заседаниях Кавбюро и созданного позднее Закавказского Краевого Комитета (ЗКК). Осенью 1922 года ЗКК назначает руководителем НК Арменака Каракозова. Весной 1923 года ЗКК в очередной раз потребовало от Баку выполнения постановления о предоставлении НК широкой автономии.

7 июля 1923 года Азербайджан издал декрет «Об образовании Автономной области Нагорного Карабаха» (АОНК), с 1937 года - Нагорно-Карабахская автономная область (НКАО). АОНК был образован из районов Азербайджанской ССР с преимущественно армянским населением (Шушинский, Джебраильский и части Джеванширского и Зангезурского уездов).

Через месяц столица АОНК была перенесена из Шуши в Ханкенди, переименованный в Степанакерт – в честь «великого армянского большевика», руководителя Бакинской коммуны Степана Шаумяна.

Нагорный Карабах, видимо, с далеким прицелом, был раздроблен – на одной части сформировали автономию, а остальную растворили в административных районах Советского Азербайджана, причем таким образом, чтобы ликвидировать физическую и географическую связь между армянской автономией и Арменией.

Таким образом, значительная часть территории, признанная Лигой Наций как спорная, была прямо аннексирована, и за пределами автономии осталась большая часть Нагорного Карабаха (Гюлистан, Кельбаджар, Карахат (Дашкесан), Лачин, Шамхор и др.). Тем самым, карабахская проблема была не решена, а заморожена почти на 70 лет, хотя армянское большинство Нагорного Карабаха неоднократно обращалось с письмами и петициями к центральной власти в Москве, требуя аннулировать антиконституционное и неправомерное решение 1921 года и рассмотреть возможность передачи Нагорного Карабаха в состав Армении. Даже в годы сталинских репрессий под угрозой высылки всего армянского народа со своей исторической родины (по примеру других репрессированных наций) не прекращалась борьба армян Нагорного Карабаха и Армении за выход края из состава Азербайджанской ССР¹.

Список использованной литературы

1. С.Г. Шаумян. Избранные произведения. М. 1958, т.2
2. Егише Ишханян. Нагорный Карабах, 1917-1920. Айастан, Ереван, 1999.
3. Газ. «Мшак», 1919, 27 февраля.
4. И.М. Мосесова. Армяне Баку: бытие и исход, Ереван: Айастан, 1998.
5. Richard G. Hovannisian. Armenia on the road to Independence 1918. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
6. Симон Врацян. Республика Армения, Айастан, Ереван, 1993.
7. Татул Акопян. Карабахский дневник. Зеленое и черное или ни войны ни мира. Ереван, Антарес, 2010.
8. АН Армянской ССР. Нагорный Карабах. Историческая справка. Ереван, 1988.
9. Газета «Правда», № 273, 4 декабря 1920 г.
10. Алексей Зверев. Этнические конфликты на Кавказе, 1988-1994. В сб. Спорные границы на Кавказе: под ред. Бруно Коппитерс, Москва, 1996.
11. Публикация официального сайта МИД НКР: <http://nkr.am/ru/history-and-current-reality/79/>

ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ США НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ В ПОСТБИПОЛЯРНЫЙ ПЕРИОД.

Ереван 2015

После окончания Холодной войны между Соединенными Штатами и Советским Союзом и распада последнего на первых порах в мире установился однополярный мир, где США стали государством-гегемоном. Одной из главных внешнеполитических концепций США стало сохранение мирового лидерства и установление господства во всех регионах мира, в том числе и на Южном Кавказе.

Распад СССР, образование новых независимых государств, фактическая дезинтеграция некогда единого хозяйственного механизма, нарушение традиционных транспортных и финансовых потоков создали благоприятные условия для «второго пришествия» в регион западного капитала, и прежде всего, мощных нефтегазовых корпораций.¹

В настоящее время Южный Кавказ и Каспийский регион в целом из-за своего геополитического веса, геостратегических выгод и геоэкономической (прежде всего, энергетической) привлекательности становится регионом, где в наибольшей степени проявляется соперничество и борьба за влияние основных глобальных центров силы.¹

Военно-политические приоритеты США на Южном Кавказе проявились, наверное, с первого момента приобретения независимости южнокавказских стран, так как США стали одним из первых государств, установивших дипломатические отношения со всеми странами Южного Кавказа. Развитие отношений между США и странами Южного Кавказа протекали под предлогом установления демократии и рыночной экономики. Распространение демократии является одним из интересов внешней политики США не только на Южном Кавказе, но и во всем постсоветском пространстве, а также в Большом Ближнем Востоке и т.д. Ярким примером тому является революция роз, которая стала началом демократизации Грузии.¹

Первый и основной внешнеполитический фактор США относится к существующим конфликтам, в которые вовлечены три государства Южного Кавказа: Армения и Азербайджан - внагорно-карабахский, Грузия - в абхазский и южно-осетинский. США активно вовлечены в военно-политическую жизнь Южного Кавказа и играют немаловажную роль в урегулировании южнокавказских конфликтов. Ситуация «ни мира, ни войны» существенно повлияла как на процесс дальнейшего развития военной составляющей в регионе, так и на вектор внешней политики и государственного развития стран региона. Результатом «нерешенности» конфликтов явилось также и то, что сегодня в Грузии, Азербайджане и в Армении военный фактор играет значительную роль в государственном строительстве.¹

Другим важным фактором, влияющим на военно-политическую ситуацию на Южном Кавказе, является возникновение новых международных угроз. Осознание необходимости эффективной борьбы с этими угрозами и в особенности с международным терроризмом существенно меняет традиционные представления о безопасности. Если попытаться рассмотреть круг деятельности международных террористических организаций и антитеррористических

военизированных действий, мы увидим, что южнокавказский регион географически занимает центральное положение в этом кругу.

Рассматривая Южный Кавказ не только как регион, по которому возможно осуществить транспортировку богатых запасов каспийских и центральноазиатских углеводородов в западном направлении, но и как стратегический плацдарм, непосредственно примыкающий к южным границам России и Ирана, США приступили к программе по вовлечению республик региона в сферу своего влияния. Таким образом, исходя из своих национальных интересов, Вашингтон стремится преумножить свое влияние в регионе, что в дальнейшем приведет к ослаблению позиций России, а также способствует недопущению усиления Ирана в мусульманских ареалах Кавказа.¹ Следовательно ослабление роли России и Ирана и продвижение интересов своего главного стратегического партнера – Турции – в регионе является еще одним главным пунктом внешнеполитических приоритетов США в военно-политической сфере и сфере безопасности на Южном Кавказе.

Одним из основных факторов, влияющих на военно-политическую ситуацию в южнокавказском регионе, является политика европейской интеграции стран региона. Эта политика дает широкие возможности для вовлечения в европейские структуры безопасности, использования их опыта и консультации в процессе реформирования. Однако здесь есть одна особенность: государства Южного Кавказа идут к общеевропейской интеграции по-отдельности, отвергая внутрирегиональную интеграцию. При этом предложения по созданию системы региональной безопасности и сотрудничества пока еще не получают должного внимания. Понятно, что в условиях отсутствия внутрирегиональной интеграции и сотрудничества, как бы не развивались и не реформировались структуры безопасности южнокавказских стран, полное обеспечение региональной безопасности будет невозможным. В целом, для региона Южного Кавказа может стать приемлемой формула «безопасность на базе сотрудничества», суть которой сводится к тому, что государства данного региона должны понимать, что их односторонние попытки укрепить собственную безопасность могут иметь негативные последствия для них самих.¹

Разница в представлениях государств региона об обеспечении безопасности и ликвидации угроз предопределила наличие существенных различий в процессе реализации этими государствами своей оборонной политики.

Отличительной особенностью становления вооруженных сил государств Южного Кавказа является то, что они создавались, в основном, на базе военизированных и неформальных отрядов и группировок, стихийно возникших и принимавших активное участие в региональных конфликтах в первой половине 1990-х гг. При этом материально-технической основой военного строительства во всех трех республиках стали части и подразделения бывшей Советской Армии и внутренних войск МВД СССР, расквартированные на территориях Грузии, Армении и Азербайджана. Однако и впоследствии отмечались значительные поставки вооружений и военной техники республикам Южного Кавказа со стороны третьих государств, что и создало предпосылки для масштабной и неконтролируемой милитаризации региона. Одновременно наблюдается неуклонный рост военных расходов в регионе, а также увеличение объема финансовой и военно-технической помощи, получаемой государствами Южного Кавказа со стороны ведущих держав и, в первую очередь, США и Турции.¹

Во второй половине 90-ых годов во внешней политике США появился новый механизм влияния на различные страны и регионы – участие в региональных процессах. Речь в первую очередь идет о НАТО, который представляет собой важный инструмент в руках США для укрепления своих внешнеполитических приоритетов в сфере безопасности. Сотрудничество со странами Южного Кавказа в рамках НАТО осуществляется через ряд программ этой организации, среди которых самым значительным является «Партнерство ради мира», посредством которого США получили реальные рычаги для развития двусторонних и

многосторонних контактов в регионе, проведения в жизнь шагов, направленных на формирование прозападной (евроатлантической) системы безопасности, установления более тесных отношений с южнокавказскими государствами.¹

Официальные представители США неоднократно заявляли о том, что американская политика на Южном Кавказе имеет своей главной целью укрепление независимости новых государств Кавказско-Каспийского региона, утверждение в их институтах политической демократии и рыночной экономики, снижение вероятности конфликтов путем налаживания экономических связей между государствами и индустриально развитыми странами. Однако приоритетами внешней политики стали энергоресурсы, которые Вашингтон так или иначе стремится поставить под свой контроль. Об этом высказывался и специальный советник государственного секретаря США по вопросам новых независимых государств С. Сестанович : «Стратегия в вопросе энергоресурсов Каспийского бассейна является ключевым мотивом усилий американской администрации в вопросах поддержки независимости, суверенитета и процветания стран Кавказа».¹

Американские внешнеполитические приоритеты в энергетической сфере вытекают из «Национальной энергетической стратегии», которая была принята в 1991 году, обновлена в 1998-м и несколько дополнена в 2001-м. Цели, которые ставило перед собой руководство США для развития этой стратегии были следующие: снижение мировых цен на нефть, предотвращение перебоев в поставках энергоресурсов и резких колебаний мировых цен на углеводороды, сохранение их запасов, в основном нефти, на территории самих Соединенных Штатов, расширение американского присутствия в странах, располагающих обширными запасами нефти и газа, а также развитой инфраструктурой по их доставке на внешние рынки.

Соединенные Штаты, как одна из ведущих держав в мире, естественно пытается установить максимальный контроль над мировыми источниками энергии, что вписывается в национальную энергетическую стратегию США. В 1994 году была принята «Стратегия национальной безопасности по вовлечению и расширению», где указывается значение Каспия в снижении зависимости США от импорта ближневосточной нефти, путем диверсификации источников углеводородного сырья. А в 1997 году была принята «Стратегии национальной безопасности для нового столетия» ориентированной на создание новых возможностей для доступа к энергоресурсам, добываемым в разных районах мира.

Внешнеполитические приоритеты США на Южном Кавказе в энергетической сфере ориентированы на следующих основных принципах:

- повышение надежности для США в обеспечении энергоресурсами
- решение своих геостратегических задач
- ослабление влияния России в регионе и продвижение западных ценностей и ориентиров
- ослабление влияния Ирана и защита интересов американских компаний

В этом плане Соединенные Штаты безусловно сконцентрировали свое внимание на Азербайджан – единственного из южнокавказских государств, обладающего запасами нефти, вокруг которого разворачивается дипломатическая борьба. Создание же новых энергетических трубопроводов, которые будут узлом, соединяющим Восток с Западом, станут частью энергетической политики США на Южном Кавказе. По этому вопросу разработана стратегия «многочисленных экспортных трубопроводов».¹ Она стала одним из основных направлений политики Вашингтона в регионе. Показательно, что одно из главных и принципиальных условий, которого администрация США придерживалась с самого начала, - это чтобы новые маршруты не проходили по российской или иранской территории. К стратегическим планам США принадлежала мысль, чтобы создать такой транспортный коридор, который бы соединил Черное и Каспийское моря, но ни в коем случае не проходил через территории Российской Федерации и Исламской Республики Иран.

В 1997 году администрация США объявила о том, что Каспий становится зоной своих жизненных интересов, по случаю чего разработаны ряд задач: во-первых, осуществление глобальных поставок энергоресурсов, которые отвечают национальным стратегическим и экономическим интересам США и их партнеров, во-вторых, укрепить политическую самостоятельность, а также укрепить свободу и демократизацию в странах региона и т.д.

В конце 1997 года США от слов перешли к делу, начав кампанию по поддержке строительства нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан, который должен был стать составной частью «Евразийского транспортного коридора» и вытеснить Россию и Иран из этого коридора. Во многом благодаря этому проекту, ставшему инструментом в южнокавказском векторе внешней политики, США намного упрочили свое присутствие не только в Каспийском регионе, но и во всем Южном Кавказе.

Стратегическая важность нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан для США можно обрисовать следующим образом:

- нефтепровод является связывающим звеном между Турцией (которая является стратегическим партнером США в регионе), с одной стороны, и двумя прозападными южнокавказскими странами – Азербайджаном и Грузией – с другой;
- способствует расширению присутствия США в Каспийском регионе и на Южном Кавказе;
- благодаря трубопроводу страны бывшего СССР становятся еще более зависимыми от США и, наоборот, приобретают некую политическую и экономическую независимость от России;
- эксплуатация данного нефтепровода без какого-либо участия Ирана в нем уменьшает иранское влияние в регионе, что отвечает внешнеполитическим принципам Соединенных Штатов Америки в регионе Южного Кавказа и Каспийского моря.

Данный нефтепровод был открыт в 2006 году. В 2007 году же состоялось открытие южнокавказского газопровода Баку-Тбилиси-Эрзрум.

Эти два новых энергопровода положили начало новому развитию энергетической политики США на Южном Кавказе и в какой-то степени обеспечили превосходство над Россией в этой сфере.

Итак, внешнеполитическая стратегия США в отношении стран Южного Кавказа основывается преимущественно на геополитических соображениях, учитывающих собственные стратегические приоритеты и интересы. Данные подходы остаются доминирующими в системе многочисленных оценок региона со стороны Соединенных Штатов. Закрепление США на Южном Кавказе - это часть глобальной стратегии Вашингтона на постсоветском пространстве, которая предусматривает прежде всего недопущение реинтеграции этих стран, доминирования России на рассматриваемом геополитическом пространстве, а также исключение влияния Ирана.

В ходе выполнения данной работы были выявлены следующие внешнеполитические приоритеты США на Южном Кавказе в постбиполярный период:

- ✓ продвижение демократии и рыночной экономики;
- ✓ установление контроля над энергетическими ресурсами;
- ✓ урегулирование южнокавказских конфликтов;
- ✓ интеграция стран Южного Кавказа в европейские институты;
- ✓ борьба против терроризма и недопущение распространения средств массового уничтожения;
- ✓ ослабление позиций России и Ирана в регионе;
- ✓ продвижение интересов своего стратегического партнера в регионе – Турции.

Список использованной литературы

1. К.С. Гаджиев «Геополитика Кавказа», Москва, «Международные отношения», 2003
2. В.А. Гусейнов Южный Кавказ: тенденции и проблемы развития (1992–2008 гг.), Москва – 2008
3. Геворкян Н.В. «Армяно-американские взаимоотношения в контексте внешнеполитических приоритетов США на Южном Кавказе (1991-2001 гг.)». - Ереван – 2012
4. Svante Cornell, US engagement in the Caucasus: Changing gears, Helsinki – 2005
5. Мелкумян А.Г. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата политических наук на тему «Политические взаимоотношения НАТО с государствами Южного Кавказа», Москва 2005
6. В. Гянджумян «Геополитическая ось Анкара-Тбилиси-Баку в контексте внешнеполитических интересов США»
http://www.noravank.am/upload/pdf/4.Valeriya_Gyandzhumyan_21_VEK_03_2014.pdf
7. Галстян Арег «Геополитические приоритеты США на Южном Кавказе». www.tta.am
8. Мирумян К.А. Трансформация конфликтов и пути установления мира на Южном Кавказе, Ереван – 2004
9. Kissinjer H. Diplomacy. Touchstone. New York - 1994.
10. Thomas Goltz, «Catch-907 in the Caucasus», The National Interest, Summer 1997

ՀՏԴ 39:32(510)

Լիդա Գասպարյան

Российско-Армянский университет

Магистратура 1 год обучения, факультет “политологии”

Научн.рук. профессор, д.филос.н. Мирумян Р.А.

Эл.почта: gasparyan.lida@mail.ru

РОЛЬ ТРАДИЦИОНАЛИЗМА В ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО КИТАЯ

Ключевые слова: политическая система, конфуцианство, реформы, модернизм, дао.

Резюме

В данной статье сформулированы основные принципы древнекитайских доктрин, представлена их историческая эволюция, определены особенности китайского общества и политической системы. Особое внимание акцентировано на трех учениях (даосизм, легизм и конфуцианство), оказавших непосредственное влияние на формирование политической системы Китая.

Выявлено, что на протяжении долгих веков самой влиятельной политико-идеологической доктриной является конфуцианство. На традиционной основе была выстроена новая политическая система, благодаря которой Китай на данный момент превратился в один из самых могущественных государств мира.

Lida Gasparyan

Russian-Armenian (Slavonic) University

Department of International politics and relations, Master's degree, 1st year

Supervisor: Prof. Mirumyan R.A.

E-mail: gasparyan.lida@mail.ru

THE ROLE OF TRADITIONALISM IN THE MODERN CHINA'S POLITICAL SYSTEM

Key words: Political system, Confucianism, reforms, modernism and Tao.

Summary

This article states the basic principles of archaic Chinese doctrines, presents their historical evolution and the specialties of Chinese society and political system. The attention's laid on three main thoughts (Taoism, FIND IT, Confucianism), which had influenced the formation of the Chinese political system. It was descried that during the centuries Confucianism was the most influential politico-ideological doctrine. The new political system which transformed China to the one of the most powerful states in the world was also based on the traditional basis.

Լիդա Գասպարյան

Հայ-ռուսական համալսարան, քաղաքագիտության ֆակուլտետ,

մագիստրատուրա 1-ին կուրս

Գիտ. դեկ. փ.գ.դ., պրոֆ. Միրումյան Ռ.Ա.

Էլ. հասցե: gasparyan.lida@mail.ru

ԱՎԱՆԴԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՉԻՆԱՍՏԱՆԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Բանալի բառեր՝ քաղաքական համակարգ, կոնֆուցիականություն, բարեփոխումներ, մոդերնիզմ, դաո:

Ամփոփում

Տվյալ հոդվածում սահմանված են չինական հնագույն դոկտրինների հիմնական սկզբունքները, նշված են չինական հասարակության և քաղաքական համակարգի առանձնահատկությունները: Հատուկ ուշադրություն դարձվել է երեք ուսմունքների վրա (դաոսիզմ, լեգիզմ և կոնֆուցիականություն), որոնք անմիջական ազդեցություն են ունեցել Չինաստանի քաղաքական համակարգի ձևավորման վրա: Բացահայտվել է, որ դարեր շարունակ ամենաազդեցիկ գաղափարաքաղաքական դոկտրինն եղել է կոնֆուցիականությունը: Ավանդական հիմքի վրա կառուցվել է նոր քաղաքական համակարգ, ինչի շնորհիվ այն այսօր դարձել է աշխարհի հզորագույն պետություններից մեկը:

“Органы идеологии, культуры, образования и здравоохранения должны придерживаться единственного принципа – все во благо общества. Принадлежащие этим структурам предприятия также должны следовать этому критерию”.

Дэн Сяопин

Китайская цивилизация- одна из древнейших цивилизаций в мире. Она зародилась более шести тысяч лет назад. Поднебесная империя оказалась самой живучей в мировой истории политической системой. Претерпев совершенно незначительные идеологические изменения, это централизованное государство просуществовало более двадцати веков (до падения династии Цинь в 1911 г.). Очевидным преимуществом китайского государства является давнее наличие административного управления, которое совершенствовалось сменявшимися друг друга династиями. Значительно укрепило китайскую цивилизацию введение в первом веке д.н.э. в качестве официальной государственной идеологии конфуцианского учения, что и является основным секретом долголетия китайского государства.

Китай в течение всей своей истории проходил через сменяющиеся периоды политического единства и распада. Его территория регулярно подвергалась нападениям извне со стороны иностранных захватчиков, но, несмотря на это, Китай сохранил свою уникальную культуру, политическую и идеологическую независимость. Тем не мене, ее современное государство и общество является в какой-то степени результатом многовекового культурного и политического взаимодействия с окружающими многочисленными азиатскими народами.

Итак за время с провозглашения в 1949 году Китайской Народной Республики в стране были приняты четыре Конституции: Конституция 1954 г., Конституция 1973 г., Конституция 1978 г. и последняя, ныне действующая, Конституция была принята в 1982.

Согласно нынешней Конституции КНР, которая была разработана на основе всенародного обсуждения: “Китайская Народная Республика является социалистическим государством народно-демократической диктатуры, под руководством рабочего класса, базирующимся на союзе рабочих и крестьян. Социалистическая система является базовой системой Китайской Народной Республики. Ни одна организация или частное лицо не имеет права подрывать социалистическое государство. Вся власть в Китайской Народной республике принадлежит народу. Всекитайское Собрание Народных Представителей и местные собрания народных представителей разных уровней являются органами, через которые народ осуществляет государственную власть. Народ управляет государством, осуществляет управление экономическими, культурными и социальными делами, используя, согласно закону, различные каналы и различные пути”¹.

Основной задачей государства является установление социалистического строя с китайской спецификой, а также концентрирование государственных ресурсов на осуществление социалистической модернизации, под руководством Коммунистической партии Китая, которая, в свою очередь представляет общие интересы всего многочисленного населения страны.

Коммунистическая Партия Китая является ведущей правящей партией Китая и одновременно самой крупной политической партией в мире, насчитывающей более 8 миллионов членов.

Конечная цель, к которой стремится КПК – это установление коммунистического общественного строя, отстаивание демократической диктатуры народа, совершенствование социалистической системы и рыночной экономики, руководствуясь при всем этом марксизмом-ленинизмом, идеями Мао Цзэдуна и теорией Дэн Сяопина. Основные руководящие функции партии выполняет Всекитайский съезд партии, который созывается раз в пять лет и избирает Центральный комитет. В своем уставе КПК перед собой ставит следующие задачи: постоянное совершенствование экономической системы, поэтапное устранение бедности и существенное повышение уровня жизни, развитие производительных сил и рост общественных благ, что в свою очередь должно способствовать удовлетворению постоянно растущих материальных и культурных потребностей населения.

¹ См: “Конституция Китайской Народной Республики”, 1982, стр. 3.

Конституция КНР, являясь основным законом государства, гарантирует каждому гражданину страны следующие основные права: право избирать и быть избранным; право свободы слова и печати, право создавать различные сообщества и группы интересов, организовывать шествия, право критики и предложений в адрес любого из государственных учреждений или отдельного государственного служащего, право следить и контролировать деятельность государственных чиновников, право на труд и отдых, право на образование и занятие научной, литературной, художественной и иного рода культурной деятельностью. Кроме всего, согласно Конституции КНР государство так же обязано обеспечивать своим гражданам неприкосновенность собственности, оказывать материальную помощь по старости, болезни или потере трудоспособности. Так же Конституция предусматривает право различных народных организаций на самоуправление, тем самым предоставляя гражданам возможность непосредственного участия в процессе управления делами в экономической, культурной и общественной жизни страны. Таким образом, к примеру, государственные предприятия и хозяйственные кооперативные организации осуществляют демократическое управление через собрания или съезды рабочих и служащих. Городские и сельские комитеты осуществляют самоуправление, занимаясь общественной работой и делами роста общественного благосостояния, а также доводят до сведения местных органов власти недовольства, просьбы и предложения народных масс¹.

Конституция Китайской Народной Республики обладает высшей юридической силой. Это значит, что все государственные органы, вооруженные силы, политические партии и общественные организации, предприятия и учреждения, а также все народы, проживающие на территории страны, должны рассматривать Конституцию как основной вектор своей деятельности.

Несмотря на то, что руководящая роль Коммунистической партии юридически закреплена Конституцией, в стране официально установлен многопартийный режим². И помимо КПК существуют и функционируют еще несколько свободных демократических партий, которые принимают активное участие в политической жизни Китая. Таким образом, типичная, на первый взгляд, политическая однопартийная система КНР на самом деле является многопартийной, но с китайской спецификой. Дело в том, что свободные демократические партии Китая не представляют собой ни коалицию правящих партий, ни оппозиционными партиями. Они признают и поддерживают руководящую роль КПК. Именно этой особенностью многопартийная система Китая существенно отличается от многопартийных систем других стран. Политический курс КНР предполагает долговременное сотрудничество руководящей Коммунистической партии и остальных демократических партий, их мирное сосуществование, взаимный контроль и доверительные отношения. Часто члены демократических партий занимают руководящие должности в различных политических органах, в культурной, экономической, научно-образовательной и других сферах общественной и политической жизни страны.

Начиная с 1979 г., когда к власти вернулся Дэн Сяопин, в китайском обществе, начали происходить значительные динамичные изменения. В связи с существенной либерализацией экономики образовывается и становится все более заметным разрыв между экономической и политической сферами общества, создавая социальную дисгармонию. С необходимостью решить проблему все чаще в кругах китайских аналитиков звучит мнение о якобы необходимости демократизации политической жизни для того, что бы выйти из сложившейся ситуации. К тому же в Китае уже осуществляется поиск необходимой духовной надстройки, которая могла бы сочетать между собой устоявшуюся традиционную систему китайцев с неизбежно протекающими процессами модернизации. По этому поводу внимание исследователей

¹ Там же глава I

² Там же

приковано к изучению современной китайской политической культуры. Считается актуальным выяснение того, что сохранилось в ней от конфуцианства, и действительно ли в этом учении могут содержаться принципы и ценности, которые бы соответствовали духу предпринимательства современного общества и демократии.

Интересным историческим сравнением здесь может служить духовное брожение эпохи Возрождения и Реформации в Европе, которую логически завершил Жан Кальвин, разработав протестантскую трудовую этику, согласно которой труд есть долг перед Богом, а богатство, достигнутое с трудом, - выражением праведности человека. Несмотря на очевидное противоречие между христианством и духом модерна, учение Кальвина, как всем известно, получило довольно широкое распространение в западном мире.

Соотношению принципов Конфуцианства и демократии, а также политических аспектов Конфуцианского учения уделяется большое внимание со стороны современных аналитиков и ученых. Особо нужно отметить российского исследователя Л. С. Переломова, который в своем очередном труде о Конфуции и конфуцианстве представляет детальный анализ того, как конфуцианство преследовалось во времена Мао Цзедунa и т. д. Вопросы соотношения принципов конфуцианства и западной демократии активно затрагиваются так же в работах аналитика Я. Бергера и американского ученого Чженьгуана Чжоу. В этом же труде дается характеристика современной политической культуры Китая.

Значительная часть исследователей говорит о переплетенности и неразрывности демократических и антидемократических аспектов в конфуцианском учении. Они склонны указывать на очевидную близость ценностей конфуцианской этики и современного предпринимательства.

Государственный строй современного Китая прошел долгий путь становления и на этот процесс (формирования политических традиций) большое влияние оказали три основных философских течения: даосизм, легизм и конфуцианство. При всем этом конфуцианству аналитики предписывают центральное значение. Этот факт можно объяснить сущностью и историей развития вышеперечисленных учений.

Так основным принципом даосизма является принцип “дао”(путь вещей) и концепция “недействия”. Так как даосизм несет в себе идею минимализации политического действия и идеализирует уход от политических реалий, он никогда не являлся официальной политической идеологией Китая или даже религией, несмотря на то, что учение о “дао” включает в себя очень много элементов религии. Однако необходимо отметить, что и развивался даосизм далеко неоднозначно. После смерти его основателя Лао Цзы один из наиболее видных представителей течения Цзян Цзы развил учение в сторону мистицизма и тем самым еще более отдалил его от политики.

Абсолютной противоположностью даосизма является легизм, который представляет собой материалистическое, ориентированное на политику течение, легитимирующее абсолютную власть суверена, а также самые жесткие меры по ее удержанию. Зародилось учение в эпоху “борющихся царств”, когда императору Цинь Шихуанди наконец удалось окончательно объединить под своей властью весь Китай, став, таким образом, правителем первого централизованного китайского государства, и установить в нем правление династии Цинь. Император возвел легизм в степень официальной государственной идеологии. Однако спустя несколько лет после смерти императора Шихуанди династия была свергнута с престола, а вместе с ней и легизм потерял свою позицию ведущего учения империи. Некоторые элементы легизма были заимствованы конфуцианством.

Конфуцианство же принято рассматривать как некую золотую середину между даосизмом и противоположным ему легизмом. Судьба конфуцианства поначалу как мы знаем, также складывалась непросто. Император-объединитель Цинь Шихуанди в свое время развернул жестокие репрессии против приверженцев конфуцианского течения. В 213 г. д.н.э. 460

конфуцианцев-оппозиционеров были закопаны живьем, а тексты конфуцианских книг просто уничтожены. И только после падения династии Цинь, уже при новой династии Хань (206 д.н.э. – 220н.э.), выдержав жесткую борьбу, конфуцианство стало государственной идеологией Китая и в дальнейшем оказало огромное влияние на китайское общество. Сегодня оно рассматривается как центральный элемент традиционной политической культуры китайцев.

Чжао Чуньфу, китайский аналитик, размышляя о современной политической системе и конфуцианстве подчеркивал, что “...в конфуцианской этике содержатся постулаты как противоречащие модернизации и демократизации, так и способствующие им”¹. Во-первых, это обусловлено тем, что этика конфуцианства представляет собой преемником древней традиционной цивилизации, которая была основана на ремесленном и сельскохозяйственном производстве. Но в то же время нам очевидно, что в течение 2000 лет развития, конфуцианство не могло не вобрать некоторые идеи, положения и принципы иных философских учений, политических и социальных традиций, которые приближают его к модернизации.

Далее Чжао Чуньфу исследует антимодернизационные стороны конфуцианства: “... первое - идея иерархии и взаимозависимости (обоюдности) не согласуется с современным принципом равенства и духом демократии; второе - в конфуцианской этике права отделены от обязанностей, что противоречит демократическим принципам: в частности, права императора дарованы небом и в ранг Абсолюта возводится то, что страна управляется мудрецом; третье-возвеличивание семьи, власть императора и культ предков противоречат принципу индивидуализма; четвертое - конфуцианское требование почитания старины не соответствует принципу созидательности современного общества; пятое - учение о середине, т. е. конфуцианское требование жесткой социальной справедливости становится высшим принципом морали, что несовместимо с принципом конкуренции; шестое – кроме всего, нравственные ценности в конфуцианстве вообще ставятся выше всякой материальной заинтересованности”².

Но парадоксально то, что Чжао Чуньфу выделяет подходы конфуцианства, которые способствуют демократизации и модернизации в Китае. А именно: “...сильное чувство социальной ответственности; энергичное и деятельное отношение к жизни: конфуцианская этика подчеркивает, что добродетельный человек должен постоянно содействовать прогрессу и что ценность жизни заключается в активном созидании; принцип позитивного отношения к другим “жэнь” способствует созданию положительного микроклимата в китайских социальных группах; и дух прагматизма”³.

Говоря о структуре конфуцианской этики, нужно отметить, что ее достоинства и недостатки взаимоинтегрированы в одно единое целое, что делает конфуцианство мало приемлемым в качестве идеологической основы для модернизации. Однако большой интерес представляет из себя учение японского экономиста Сибусавы Эйити (1840-1931), которому удалось совместить две такие противоположные принципы, как “конфуцианская мораль” и “получение прибыли”. Основываясь собственным предпринимательским опытом, Сибусава приводит доводы о том, что мораль и бизнес далеко не противоречат друг другу. Известный экономист опроверг распространенное мнение о том, что предпринимательство не базируется только лишь на желании повысить собственное благосостояние. Согласно Сибусаве, занимаясь бизнесом, невозможно иметь исключительно личную выгоду, но необходимо так же заботиться о том, каким образом выполнить общественный долг. “Если личная выгода не становится общественной, то ее нельзя назвать настоящей”⁴.

¹ Сидорейко И. “Конфуцианство и современная политическая система” Ж. Международного права и международных отношений; 2008 г.

² Чуньфу Чжао “ Конфуцианская этика и модернизация: конфликт и интеграция // Китай, китайская цивилизация и мир”, М., 1999, стр. 123.

³ Там же стр. 125.

⁴ Шнейвас, Д. С. “Философия предпринимательства” Сибусавы Эйити // Китай, китайская цивилизация и мир”, М., 2000, стр. 174.

Будучи официальной идеологией уже на протяжении двух тысяч лет, конфуцианство оказало большое влияние на формирование политического сознания китайского народа и легло в основу политической системы Китая.

По мнению большинства аналитиков, исследующих процессы модернизации современной политической системы, демократические и антидемократические черты сильно переплетены и находятся в состоянии неразделимости. Тем не менее, сегодня в политической культуре китайцев все чаще замечаются тенденции к проявлению определенных черт индивидуализма.

Заключение

Китайский политико-культурный опыт доказывает невероятный факт - для того, что бы модернизировать экономическую и политическую сферы общества, совершенно не необходимо внедрять основополагающие принципы либеральной идеологии. Можно встать на путь стремительного развития и наращивать мощь, оставаясь верным древним устоям и национальным традициям, благодаря которым Китай сохраняет статус единственного государства в мире с непрерывной историей.

Таким образом, мы заключаем, что секрет самого долговечного и прочного централизованного государства в мире заключается в уникальной идеологической системе. Конфуцианская традиция до сих пор пронизывает все сферы жизнедеятельности китайцев.

Использованная литература:

1. Конфуций “Лунь Юй. Суждения и беседы” под ред. Переломова Л.С. М., 2006.
2. Переломов Л.С “Конфуцианство и легизм в политической истории Китая”, М., 1981.
3. Малявин В. В. “Китайская цивилизация”, М. 2000.
4. Абрамова Н. А. “Политическая культура Китая”, М. 2012.
5. Чуньфу Чжао “ Конфуцианская этика и модернизация: конфликт и интеграция // Китай, китайская цивилизация и мир”, М., 1999.
6. Виноградов А. В. Китайская модель модернизации: поиски новой идентичности. - М., 2008.

ՀՏԴ 371.31

Անի Մկրտումյան

*Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ աշխարհագրության և նրա դասավանդման ամբիոնի ասպիրանտ, երկրորդ տարի,
Ա. Շիրակացու անվան կրթահամալիր, աշխարհագրության ուսուցչուհի,
Գիտական ղեկավար՝ Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ աշխարհագրության և նրա դասավանդման
մեթոդիկայի ամբիոնի պրոֆեսոր, աշխ. գ.թ. Մուրադյան Յուրիկ Հայկազի*

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԿԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ

Բանալի բառեր՝ հետազոտություն, հետազոտության վրա հենված կրթություն, հետազոտության տեսակներ, աշխարհագրության ուսուցման գործընթաց, ուսումնահետազոտական գործունեություն, կառուցվածքային, ուղղորդվող, բաց հետազոտություններ, ուսումնական շղթա:

Ամփոփում

Ժամանակակից կրթությունը հենվում է հետազոտական աշխատանքների վրա, որոնք իրենց կարևոր տեղն են գրավում նաև հանրակրթական դպրոցում՝ <<Աշխարհագրություն>> առարկայի ուսուցման գործընթացում: Հոդվածում քննարկվում են հետազոտության վրա հենված կրթությանն առնչվող մի շարք հիմնախնդիրներ, այդ թվում՝ <<հետազոտություն>> եզրույթի մեկնաբանությունների որակական տարբերությունները, հիմնավորվում է հետազոտությունների իրականացման անհրաժեշտությունը: Դպրոցականների տարիքային և հոգեբանական առանձնահատկություններին համապատասխան ընտրված և տեղին կիրառված հետազոտական աշխատանքները կարող են բարձրացնել աշխարհագրության ուսուցման գործընթացի արդյունավետությունը:

РАЗВИТИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ УМЕНИЙ ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИИ ГЕОГРАФИИ

Ани Мкртумян

*Армянский государственный педагогический университет
имени Хачатур Абовяна, аспирант (второй год) кафедры*

Географии и Преподавания Географии, Лицей имени Анании Ширакаци, учительница географии

Ключевые слова: научные исследования, образование основанная на научных исследований, научно-исследовательские модели, учебный процесс географии, научно-исследовательская деятельность, структурные, управляемые, открытые исследования, образовательная цепь.

Резюме

Современная учеба операется на исследовательские работы, которые имеют важное значение в обучение географии в общеобразовательной школы. В статье рассматривается ряд вопросов связанный с образованием на основе исследований, в том числе объясняется качественные различия интерпретации термина " исследование ", обосновывается необходимость осуществления исследований. Эффективность процесса обучения географии улучшится при выбора и использовании таких исследовательских работ, которые соответствуют возрастным и психологических особенностей учащихся.

THE DEVELOPMENT OF SCHOOLCHILDREN'S RESEARCH SKILLS IN THE PROCESS OF TEACHING GEOGRAPHY

Ani Mkrumyan

*P.G. student (2nd years) Department of Geography and Teaching Geography, Armenian State Pedagogical
University after Kh. Abovyan, Armenian National Lyceum aft. A. Shirakatsy, Teacher of Geography*

Key words: investigation, education based on the scientific investigations, investigation models, the process of Geographical study, investigation activities, structural, guided and open investigations, educational chain.

Summary

The modern education is based upon research work which plays an important role in comprehensive school in the process of teaching Geography. A number of problems related to research in its various interpretations are discussed, and the necessity of carrying out research is grounded. Research work suitable for the learners' age and psychological peculiarities can raise the efficiency of teaching Geography.

Ժամանակակից կրթության գերակա նպատակներից է դպրոցականներին զինել այնպիսի գիտելիքներով, կարողություններով և հմտություններով, որոնք կարող են բավարար հիմքեր ապահովել նրանց հետագա ուսումնական հաջողությունների համար՝ նպաստելով արդյունավետ կերպով դիմագրավելու կյանքի մարտահրավերներին: Այս առումով բավականին կարևոր է դպրոցականների համակողմանի զարգացումը, այդ թվում՝ նրանց հետազոտական կարողությունների և հմտությունների զարգացումը: Վերջինս հնարավոր է իրականացնել հետազոտական աշխատանքների միջոցով:

Հոդվածում քննարկվում է <<հետազոտություն>> եզրույթի բնորոշումների տարբերությունները, առանձնահատկությունները, առանձնացվում են հետազոտական աշխատանքների տեսակները՝ նշելով դրանց կիրառման հնարավորություններն աշխարհագրության ուսուցման գործընթացում:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ աշխարհագրությունն ունի անվիճելի դերակատարություն դպրոցականների աշխարհայացքի ձևավորման և կրթության գործում, և միաժամանակ բնական ու հասարակական գիտություն է, ուստի կարելի է պնդել, որ աշխարհագրությունը՝ որպես կառուցողական գիտություն, զգալի ներուժ ունի հետազոտական աշխատանքների իրականացման ասպարեզում:

Ներկայումս հանրակրթական առարկաների (այդ թվում՝ նաև աշխարհագրության) ուսուցման գործընթացներում առանձնակի նշանակություն է տրվում <<հետազոտությանը>> կամ <<հետազոտության վրա հենված կրթությանը>>[4]:

Տարբեր ուսումնասիրություններից [2,3,4] պարզ է դարձել, որ չնայած հետազոտությունը շատ կարևոր է, ուսուցիչները միշտ չեն օգտագործում այն դասարաններում՝ ելնելով մի շարք պայմաններից: Դրանցից են.

- <<հետազոտություն>> եզրույթի իմաստի մեկնաբանման հետ կապված թյուրիմացությունները,
- այն համոզմունքը, որ հետազոտական առաջադրանքներ արդյունավետ է կիրառել միայն օժտված սովորողների դեպքում,
- ուսուցիչներն անբավար չափով են նախապատրաստված հետազոտական առաջադրանքների իրականացման համար,
- հետազոտությունը համարվում է դժվար վերահսկելի,
- ուսուցիչները հակված են սովորեցնել փաստեր,
- ուսուցման նպատակը համարվում է սովորողներին պատրաստել հաջորդ փուլին՝ քննություններին [2,3]:

Ինչպես հայտնի է՝ հասարակական գիտություններին բնորոշ հասկացությունները հաճախ տարբեր կերպ են մեկնաբանվում և ընկալվում տարբեր գիտնականների կողմից: Այս առումով բացառություն չէ <<հետազոտություն>> հասկացությունը:

Ինչպես վկայում են Ա. Քոլբըրնի ուսումնասիրությունները, ԱՄՆ-ում հետազոտություն (inquiry) եզրույթն օգտագործվում է ինչպես ուսուցումը, այնպես էլ՝ գիտական գործունեությունը բնութագրելու համար: ԱՄՆ-ի Ազգային բնական գիտությունների ուսուցման չափորոշիչների (The National Science Education Standards) բնորոշման համաձայն <<Գիտական հետազոտությունն ընդգրկում է տարբեր ուղիներ, որոնց միջոցով գիտնականներն ուսումնասիրում են մեզ շրջապատող բնությունը և տալիս են բացատրություններ՝ հենվելով իրենց աշխատանքների արդյունքների վրա: Հետազոտությունը վերաբերում է նաև սովորողների գործունեությանը, որի արդյունքում նրանք ստանում են գիտական գիտելիքներ, ինչպես նաև ընկալում են գիտնականների կողմից բնությունն ուսումնասիրելու միջոցները>>:¹

¹ Colburn Alan, An Inquiry Primer, Science Scope Journal, special issue, March 2000, 42:

Մյուս կողմից էլ՝ «Ուսումնահետազոտական գործունեությունը ուսուցչի և աշակերտի ստեղծագործական փոխհարաբերության գործընթաց է՝ միտված անհայտի բացահայտմանը»¹:

Սույն հոդվածում հետազոտությունը դիտարկվում է որպես ուսումնահետազոտական գործունեություն:

Ըստ ԱՄՆ-ի Կալիֆոռնիայի համալսարանի Գիտությունների դասավանդման դեպարտամենտի պրոֆեսոր Ալան Քոլբորնի՝ հետազոտության վրա հենված ուղղորդումն (կրթությունը) <<այնպիսի դասարանի (միջավայրի) ստեղծումն է, որտեղ սովորողներն ընդգրկված են անկաշկանդ, աշակերտակենտրոն և պրակտիկ գործունեության մեջ>>: Այսպիսի սահմանումն ընգրկում է հետազոտության վրա հիմնված ուղղորդման (կրթության) տարբեր մեկնաբանությունները, ինչպիսիք են՝ կառուցվածքային, ուղղորդվող, բաց հետազոտությունները, ուսումնական շղթան:

Կառուցվածքային հետազոտությունը-Ուսուցիչը սովորողներին հանձնարարում է ուսումնասիրել գործնական խնդիր, տալիս է գործողությունների պլանը և ուսումնական նյութերը, սակայն անտեղյակ է պահում սպասվող վերջնարդյունքի մասին: Սովորողները պետք է ուսումնասիրեն տարբեր փոփոխականների միջև առկա կապերը կամ ընդհանրացնեն հավաքված տեղեկատվությունը: Այսպիսի հետազոտությունները նման են այն առաջադրանքներին, որոնք պարունակում են քայլ առ քայլ հրահանգներ, սակայն վերջիններս ավելի շատ են ուղղորդում, քան կառուցվածքային հետազոտության դեպքում, երբ սովորողները պետք է ուսումնասիրեն տրված երևույթը և հավաքեն համապատասխան տվյալները:

Ուղղորդվող հետազոտություն-Ուսուցիչը տրամադրում է միայն ուսումնական նյութը և լուծման ենթակա խնդիրը: Սովորողները մշակում են գործունեությունների սեփական պլանը:

Բաց հետազոտություն- Այս մոտեցումը նման է ուղղորդված հետազոտությանը, սակայն այս դեպքում սովորողներն իրենք են ձևակերպում հետազոտության հարցը: Բաց հետազոտությունը շատ առումներով նման է գիտական գործունեությանը: Բուն գիտական գործունեությունները սովորաբար հետազոտության օրինակներ են:

Ուսումնական շղթա- Սովորողներն ընդգրկված են այնպիսի գործունեության մեջ, որը վերաբերում է նոր սկզբունքի մշակմանը: Ուսուցիչը տալիս է սկզբունքի <<ֆորմալ>> անունը, որից հետո սովորողներն այն կարող են յուրացնել և կիրառել տարբեր իրավիճակներում [3]:

Թիվ 1 աղյուսակում տրված են հետազոտության նկատմամբ տարբեր մոտեցումների համեմատությունները:

¹ Ժամանակակից մանկավարժական մոտեցումներ. Քսաներորդ դարի մանկավարժական մոտեցումներ, Երևան, 2005 [էջ 147]:

Յոթերորդ դասարանի <<Աշխարհագրություն>> դասընթացի <<Համաշխարհային տնտեսություն>> թեմայի շրջանակներում կիրառվող հետազոտական աշխատանքների նմուշներ

Կառուցվածքային հետազոտություն	Ուղղորդվող հետազոտություն	Բաց հետազոտություն	Ուսումնական շղթա
Մովորողներին տրվում է գործողությունների պլանը՝ ըստ հերթական քայլերի: Դասարանը բաժանվում է խմբերի և յուրաքանչյուր խումբ ստանում է առանձին առաջադրանք տարբեր երկրների վերաբերյալ: Առաջադրանքում 7-րդ դասարանի սաները պետք է որոշեն տվյալ պետության տնտեսական զարգացման և մասնագիտացման ուղղությունները, մասնակցությունը ԱԱԲ-ին (աշխատանքի աշխարհագրական բաժանմանը): Հարցերը հուշում են սովորողներին գտնել յուրաքանչյուր արտադրանքի համար անհրաժեշտ պայմանները, համադրեն տրված ռեսուրսերի հետ, ապա որոշել տնտեսության տվյալ ճյուղի զարգացման հնարավորությունները և գրանցել իրենց դիտարկումները:	Դասարանը բաժանվում է խմբերի և յուրաքանչյուր խումբ ստանում է առանձին առաջադրանք՝ տարբեր երկրների վերաբերյալ: Մովորողներին տրված են տվյալ պետության բնական ռեսուրսների և պայմանների բնութագրերը, ինչպես նաև պատրաստի արտադրանքի նմուշներ և դրանց պատրաստման համար անհրաժեշտ հումքի նմուշներ (մակետներ, նկարներ): Գործողությունների պլանն առաջնորդում է նրանց ստանալ հնարավորինս շատ արտադրատեսակներ օգտագործելով առկա ռեսուրսները: Ավելի ուշ նրանց հանձնարարվում է ստանալ միայն երկու արտադրատեսակ՝ փոխանակելով <<առկա ռեսուրսները>> մյուս խմբերի հետ: Վերջում սովորողները պետք է բացահայտեն, թե ի՞նչ է կատարվում, երբ յուրաքանչյուր պետություն մասնագիտանում է մեկ արտադրատեսակի արտադրության ուղղությամբ:	Մովորողներին տրված են տարբեր արտադրատեսակների բնութագրերը, դրանց արտադրության պայմանները և սպառման հիմնական շուկաները: Մովորողները պետք է ուսումնասիրեն, թե ինչպե՞ս կարելի է առավելագույն քանակով արտադրանք տալ նվազագույն ծախսերով:	Մովորողները հետևում են տրված գործողությունների պլանին, ապա ուսուցչի հետ քննարկում են իրենց բացահայտումները: Մովորողներին տրվում է արդյունաբերության տեղաբաշխման գործոնների վերաբերյալ գիտելիքներ և դրանց կիրառման սկզբունքը: Մովորողները ուսումնասիրում են արդյունաբերության տարբեր ճյուղերի վրա ազդող գործոնները, ապա կատարում այց արտադրամաս (օրինակ՝ մսամթերքի արտադրամաս), որտեղ նրանք գործնականում ծանոթանում են վերջինիս գործունեությանը, ապա որոշում են հենց տվյալ ձեռնարկության աշխարհագրական դիրքի վրա ազդող գործոնները (օր.՝ մոտիկ լինելը սպառման շուկային կամ հումքի աղբյուրին և այլն):

Ելնելով հետազոտական աշխատանքների նմանօրինակ դասակարգումից՝ մեր կողմից մշակվել են այնպիսի առաջադրանքներ, որոնք կիրառելի են աշխարհագրության ուսուցման գործընթացում ՀՀ հանրակրթական դպրոցներում, մասնավորապես յոթերորդ դասարանի <<Աշխարհագրություն>> դասընթացի <<Համաշխարհային տնտեսություն>> թեմայի շրջանակներում (աղյուսակ 1), որոնք կնպաստեն աշխարհագրության ուսուցման արդյունավետության բարձրացմանը:

Ընդհանուր առմամբ, ընդունված է կարծել, որ հանրակրթական դպրոցում հետազոտական կրթությունն արդյունավետ է իրականացնել օժտված աշակերտների առկայության դեպքում [3]: Սակայն հարկ է նշել, որ ճիշտ կազմակերպման դեպքում այն կարող է տալ ակնկալվող բարձր արդյունքներ նաև միջին ընդունակություններ ունեցող աշակերտների մոտ: Այս պարագայում առանձնակի ուշադրություն պետք է դարձնել սովորողների տարիքային և հոգեբանական առանձնահատկություններին և դրանց համապատասխան ընտրված առաջադրանքներին: Մասնավորապես՝ ինչպես հայտնի է, հետազոտությունը հաճախ դեղուկտիվ գործընթաց է, իսկ հանրակրթական դպրոցի աշակերտների հիմնական մասը կոնկրետ մտածողություն ունեն, ուստի նրանց վերացարկելու ունակությունները դեռևս զարգացման կարիք են զգում: Հետևաբար՝ հետազոտական առաջադրանքները սկզբնական շրջանում պետք է հենված լինեն նրանց ծանոթ իրավիճակների և փաստերի վրա, որպեսզի անձանոթ երևույթների ուսումնասիրության գործընթացը սահուն ընթացք և ցանկալի արդյունքներ ունենա: Օրինակ՝ 7-րդ դասարանի <<Աշխարհագրություն>> դասընթացի շրջանակներում հետազոտությունը սովորողներին կարող է ցույց տալ, որ զարգացած և զարգացող երկրների բնակչության սեռատարիքային բուրգերը տարբերվում են միմյանցից: Նշվածը կոնկրետ գաղափար է, և սովորողները կարող են կատարել եզրահանգումներ: Մյուս կողմից՝ հետազոտության վրա հենված մեթոդներն այնքան էլ արդյունավետ չեն լինի բնակչության վերարտադրության տիպերի առանձնացման սկզբունքների մշակման համար: Այսպիսով՝ ինչքան ծանոթ են ուսումնական առաջադրանքները, նյութերը և հետազոտության բովանդակությունը, այնքան սովորողների համար ավելի հեշտ է սովորել հետազոտության միջոցով՝ անկախ նրանց օժտվածությունից: Որպեսզի հետազոտության միջոցով ուսուցումն արդյունավետ իրականացվի, ԱՄՆ –ի բնագիտության ուսուցման համայնքը տալիս մի շարք խորհուրդներ է հիմնական դպրոցի սովորողներին օգնելու նպատակով [3], որոնք, մեր կարծիքով, կիրառելի են նաև ՀՀ հանրակրթության շրջանակներում աշխարհագրության ուսուցման գործընթացում.

- ✓ Պետք է ուսումնական գործողությունները կենտրոնացնել կոնկրետ, դիտարկելի գաղափարների վրա,
- ✓ գործողությունները կենտրոնացնել այնպիսի հարցերի շուրջ, որոնց սովորողները կարող են պատասխանել ուղղակի ուսումնասիրության միջոցով (որոնք վերաբերում են կոնկրետ սկզբունքների):
- ✓ առաջնորդվել այնպիսի գործողություններով, որոնք հենվում են սովորողներին ծանոթ նյութերի և իրավիճակների հետ:
- ✓ ընտրել այնպիսի գործողություններ, որոնք համապատասխան են սովորողների կարողությունների և գիտելիքների մակարդակին, որպեսզի հաջողության հասնեն:¹

Այնուամենայնիվ, վերոնշյալ խորհուրդներին պետք է վերապահումով մոտենալ: Եթե առաջադրանքները շատ բարդ են, ապա դպրոցականները չեն կարող արդյունավետորեն յուրացնել բովանդակությունը: Ընդհակառակը, եթե առաջադրանքները շատ պարզ են, ապա սովորողները չեն կարող զարգացնել մտածական կարողությունների ավելի բարձր մակարդակը: Հետևաբար՝ ուսուցման համար լավագույն տարբերակ է այն, երբ առաջադրանքները բարդ են, սակայն՝ իրագործելի: Նշվածը տեսական հնարավորություն է տալիս, որ սովորողները միևնույն դասարանում և միաժամանակ նույն խնդրի հետ աշխատելիս դրսևորել տարբեր մոտեցումներ:

Վերոնշյալից կարելի է նկատել, որ հետազոտության վրա հենված կրթության իրականացման մեջ բացի սովորողների համապատասխան ունակություններից, առանցքային նշանակություն ունի ուսուցչի մասնագիտական պատրաստվածությունը: Ուսուցիչը պետք է տիրապետի հետազոտություն նախագծելու և իրականացնելու մանկավարժահոգեբանական գիտելիքների՝ կարողանալով տալ այնպիսի հարցեր, որոնք խրախուսում են սովորողներին

¹ Colburn Alan, An Inquiry Primer, Science Scope Journal, special issue, March 2000, 42:

կատարել հետազոտություն, նպաստում են նրանց քննադատական մտածողության զարգացմանը, հետազոտական և ինքնակառավարման հմտությունների զարգացմանը:

Հետազոտության վրա հենված ուսուցման դեպքում մշտապես ստեղծվում են նոր ու բարդ իրավիճակներ, իսկ ուսուցիչն ունի հիմնականում ուղղորդող գործառույթ: Ինչպես ուսուցիչները, այնպես էլ՝ աշակերտներն աստիճանաբար անցում են կատարում ավանդական կրթությունից դեպի հետազոտության վրա հենված կրթություն: Այս պարագայում առանձնակի կարևոր է փոփոխությունների դանդաղ ընթացքը, որպեսզի աշակերտները հարմարվեն նոր իրավիճակին:

Երբ մի անգամ աշակերտները սովորում են գրանցել իրենց բացահայտած տվյալները, արդեն ուսուցիչը կարող է անցնել փոփոխությունների, օրինակ՝ աշակերտներին տրամադրի գործողությունների պլանի միայն մի մասը կամ հանձնարարի կատարել այնպիսի նոր թեմայի շուրջ առաջադրանքներ, որը դեռևս չի բացատրվել իր կողմից: Նմանօրինակ փոփոխություններն ի վերջո վերածվում են իրական հետազոտության:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ սովորողների առաջադիմությունը ստուգող թեստերի արդյունքները բավականին բարձր են հետազոտությունների վրա հենված կրթության դեպքում, երբ համեմատում ենք ուսուցման այլ մոդելների հետ: Այնուամենայնիվ, այդ ուսումնասիրությունների մի մասը ուշադրության կենտրոնում պահել է այնպիսի սովորողների, ովքեր յուրացրել են կոնկրետ թեմաներ, որը հետազոտության վրա հենված կրթության առավելությունն է: Հավանաբար, այսպիսի մոտեցման պատճառով է հետազոտությունների վրա հենված կրթությունը համարվում արդյունավետ միայն օժտված աշակերտների համար, ինչը, բնականաբար, թյուրիմացություն է: Ընդհանուր առմամբ, բոլոր աշակերտներն էլ ավելի լավ են սովորում, երբ հետազոտություններ կատարում են գործնական և իրագործելի, հետաքրքիր առաջադրանքների միջոցով՝ ուղղորդվելով փորձառու ուսուցչի կողմից: Սակայն ինչպես հետազոտական կամ ոչ հետազոտական առաջադրանքների ընտրությունը, այնպես էլ՝ ստացված արդյունքները, կախված են ուսուցչից :

Գրականություն

1. Ժամանակակից մանկավարժական մոտեցումներ. Քսաներորդ դարի մանկավարժական մոտեցումներ, Երևան, 2005 [55, էջ 147]:
2. **Նազարյան Լ.**, Ուսումնահետազոտական կարողությունների ձևավորման արդիականությունը ՀՀ ավագ դպրոցներում, Մանկավարժական միտք, 2013, N 3-4, էջ 66-68:
3. **Colburn Alan**, An Inquiry Primer, Science Scope Journal, special issue, March 2000, 42:
4. www.primas-project.eu

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ

1. Armine Sevumyan	THE MEDIA AS A REASON FOR THE FORMATION OF TEENAGERS AGGRESSIVE BEHAVIOR.....4
2. Վարդինե Մեսրոպյան	ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՄՈՏԻՎԱՑԻԱՅԻ ԴԵՐԸ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ.....8
3. Անուշ Ստեփանյան	ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ ԱՇԽԱՏԱԿԻՑՆԵՐԻ ՄԻՋԱՆՁՆԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ ՀԱՐՄԱՐՄԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԻ և ԿՈՆՖԼԻԿՏԱՑՆՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽՊԱՅՄԱՆԱՎՈՐՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....12
4. Օֆելյա Սահակյան	ԶԱՆՁՐՈՒՑԹո ՈՐՊԵՍ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽԴԻՐՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ, ԱՌԱՋԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՊԱՏԱՆԵԿՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԻՔՈՒՄ.....18

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

5. Իննա Ղափաճանյան, Ռուզաննա Խաչատրյան	ՀՀ և ԼՂՀ ՏԱՐԱԾՔՈՒՄ ԳՈՐԾՈՂ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԲԱՆԿԵՐԻ ՆԵՐԳՐԱՎՎԱԾ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ.....23
6. Գրիգորյան Լիանա Արմենի	ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԲԻԶՆԵՍԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՄԱՇՆԱՐՀԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՎՐԱ.....30
7. Թադևոսյան Ռուզաննա	ԵՐԻՏԱՄԱՐԴՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԱԶԳՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽԴԻՐԸ ԼՂՀ-ում ԵՎ ԴՐԱ ՀԱՐԹԱՀԱՐՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ.....39
8. Լիլիթ Մայիլյան	ԼՂՀ ՀԻՓՈԹԵՔԱՅԻՆ ՇՈՒԿԱՅԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ46
9. Խանանյան Ալլա	ԼՂՀ ՎԱՐԿԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ.....52
10. В.Г. Фоменко	ТРАНСФОРМАЦИЯ ФАКТОРОВ РАЗМЕЩЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ПРИДНЕСТРОВЬЯ.....59
11. Լիանա Իսայան	ՀԱՐԿԱՅԻՆ ԱՆԿԱՏԱՐ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ ԵՎ ԴՐԱ ՀԱՃԱԽԱԿԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՀՀ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄՐՑՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԽՈՉԸՆԴՈՑ (վարքագծային ասպեկտով).....63
12. Հովհաննիսյան Հրաչյա Քերոբյան Լուսինե	ԹԵՐԹԱՔԱՐԱՅԻՆ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐ.....71
13. Բալայան Նինա	ՆԱՎԹԻ ԳՆԱՅԻՆ ՏՍԱՆՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ.....78
14. Մերի Զաքարյան	ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԼԻԶԻՆԳԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ ԼՂՀ-ՈՒՄ.....82
15. Լիանա Կարապետյան	ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՈՐԱԿԱԿԱՆ ԱՃԸ ԵՎ ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԻ ՆԵՐԳՐԱՎՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽԴԻՐՆԵՐԸ.....88
16. Դադայան Լիլիթ	ԳՈՐԾԱԶԳՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԳԼՈԲԱԼ ՀԻՄՆԱԽԴԻՐ.....94

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

17. Գոհար Խաչատրյան	ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԴԱՏԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԽԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՅԼ ԼՈՒԾՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ԼՂՀ-ում.....98
18. Варздат Сукиасян	ОСОБЕННОСТИ МЕР ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРИНУЖДЕНИЯ ПО УПК РА.....102
19. Багдасарян Нора	МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ НАГОРНО-КАРАБАКСКОГО КОНФЛИКТА: ПРОБЛЕМЫ САМООПРЕДЕЛЕНИЯ.....109
20. Դավթյան Անի	НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА НА ТЕРРИТОРИИ НЕПРИЗНАННЫХ ГОСУДАРСТВ: ОПЫТ НАГОРНО-КАРАБАХСКОЙ РЕСПУБЛИКИ.....113

21. М.Н. Антонян	АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОГО СТАТУСА НАГОРНО- КАРАБАХСКОЙ РЕСПУБЛИКИ.....119
22. Լուիզա Ներսեսյան	ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐՈՒ ԹՅՈՒՆԸ.....127
23. Т.А. Филипенко	РОЛЬ ПРАВОВОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРАВОВОГО КАЧЕСТВА ПРОЕКТОВ ЗАКОНОВ В СОВРЕМЕННОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ.....131
24. Алексанян Шушанна	ОБОСНОВАННОСТЬ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ СОСТАВА МОШЕННИЧЕСТВА В УК РФ.....136
25. Արփինե Աղաջանյան	ԻՐԱՎԱԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԵԹՈԴԻԿԱՆ141
26. Աննա Ասոյան	ՄՇԱԿՈՒԹԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԱՅԻՆ ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....145
27. Գեղամ Ասատրյան	ՍԱՍՆՈ 1904 Թ. ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹՅԱՆԸ ՆՎԻՐՎԱԾ ԵՐԳԵՐԻՑ ՄԵԿԻ ՏԵՔՍՏԻՆ.....151
28.Ժաննա Թերլեմեզյան	ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ԱՌՆՉՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻ ՇՈՒՐՁ ՏԻԳՐԱՆ ՄԱՆՍՈՒՐՅԱՆ- «ՌԵՔՎԻԵՄ»157
	ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
29. Նանա Առուստամյան	ԵՎՐԱՄԻԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԻ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ՀԵՏԽՈՐՀՐԱՅԻՆ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆՈՒՄ.....161
30. Զուլիեռա Նիկողոսյան	ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԱՌԱՋԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ: ԿԱՌԱՎԱՐՈՂ ԷԼԻՏԱՆ ՈՐՊԵՍ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ.....166
31. Մարգարիտ Բեգլարյան	ՀԱՅ ԱՌԱՋԱՎՈՐ ՀԱՄԱՐԱԿԱԿԱՆ-ԻՐԱՎԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ՝ ՀԱՅ ՄՏԱԾՈՂՆԵՐՆ ԱՐԴԱՐԱՅԻ172 ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑՄԱՆ ԵԼԱԿԵՏԱՅԻՆ ՀԻՄՔԵՐԻ ՄԱՍԻՆ (XIX ԴԱՐ)
32. Նելլի Ահարոնյան	ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՄՇԱԿՈՒՑԹԸ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ.....180
33. А. Д.Согомонян	ПРОБЛЕМЫ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ ФОРМЫ ПРАВЛЕНИЯ В XX-XXI ВЕКАХ.....184
34. Նարեկ Կամենդասյան	ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՄՊԱՌՆԱԼԻՔ.....191
35. Сепян Карине Артуровна	О КОРНЯХ АЗЕРБАЙДЖАНО-КАРАБАХСКОГО КОНФЛИКТА.....196
36. Алабян Сюзанна	ГОУ ВПО РОССИЙСКО-АРМЯНСКИЙ (СЛАВЯНСКИЙ) УНИВЕРСИТЕТ.....202
37. Гаспарян Лидя	РОЛЬ ТРАДИЦИОНАЛИЗМА В ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО КИТАЯ207
38. Անի Մկրտումյան	ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ ԴՊՈՆՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԿԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ ԱՇԽԱՀԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԳՈՐԾՆԹԵՅՈՒՄ.....213

ԱՐՅԱԽԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆԵՐ (հոդվածների ժողովածու)

SCIENTIFIC READINGS (collection of articles)

НАУЧНЫЕ ЧТЕНИЯ (сборник статей)

Տեխնիկական խմբագիր՝ Շ.Աղաբեկյան

Հանձնված է շարվածքի՝ 25.10.2016թ.: Ստորագրված է տպագրության՝ 14.12.2016թ.:
Թուղթը՝ օֆսեթ, տպագրությունը՝ օֆսեթ; Ծավալը, 27,627 տպ. մամուլ: Տպաքանակը՝ 100:

Հիմնադիր՝ Արցախի պետական համալսարան, Ստեփանակերտ, Մ. Գոշի փ. 5
հեռ. (047) 94-04-91, ֆաքս (047) 97-12-14

E-mail: rector@asu.am

ԱրՊՀ հրատարակչություն՝ հեռ. (097) 34-01-86,
e-mail printery.asu@mail.ru

Основатель – Арцахский государственный университет г.Степанакерт, ул.Мхитара Гоша 5,
тел. (047) 94-04-91, факс (0479) 7-12-14

Издательство АрГУ: тел. (097) 34-01-86

Founder - Artsakh State University, 5 Mkhitar Gosh st., Stepanakert

Tel.: (047) 94-04-91, Fax: (0479) 7-12-14

ASU Publishing house: tel. (097) 34-01-86

